

Α. Ν. ΤΣΙΡΙΝΤΑΝΗ

Η ΠΙΣΤΙΣ
ΩΣ ΒΙΩΜΑ

Α΄
ΤΟΜΟΣ

*Ἡ πίστις
καί ἡ ἐποχή μας
Τό χριστιανικό βίωμα
Ἡ ἐσωτερική ζωή*

ΑΘΗΝΑΙ 1980

«ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ»

A. N. ΤΣΙΡΙΝΤΑΝΗ

Η ΠΙΣΤΙΣ ΩΣ ΒΙΩΜΑ

**Α΄
ΤΟΜΟΣ**

**Η ΠΙΣΤΙΣ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ
ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΒΙΩΜΑ
Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΖΩΗ**

«ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ»

ΑΘΗΝΑΙ 1980

«ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ»
Γραφεία Λυκαβηττοῦ 11 – τηλ. 3630701
World Copyright reserved 1980

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με ιδιαίτερη ικανοποίηση οι «Εκδόσεις Συζητήσεις» παραδίδουν στην δημοσιότητα τον πρώτο μιᾶς σειρᾶς τόμων που περιεχόμενό τους ἔχουν ἕνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα μέρη τῆς δημιουργίας τοῦ Ἀλεξάνδρου Τσιριντάνη. Πρόκειται γιὰ μιὰ σειρὰ ὁμιλιῶν που ὁ ἀείμνηστος καθηγητῆς ἔκανε κατὰ καιροῦς σὲ συγκεντρώσεις στενοῦ κύκλου συνεργατῶν τοῦ περιοδικοῦ «Συζητήσεις», μὲ ἄμεσο μὲν σκοπὸ τὴν πνευματικὴ τοὺς τόνωσι καὶ καθοδήγησι, ἀλλὰ ταυτόχρονα, μὲ τὴν πρόθεσι τὸ περιεχόμενό τους νὰ χρησιμεύσῃ ἀργότερα ὡς ὑλικὸ γιὰ τὴν συγγραφὴ ἑνὸς βιβλίου μὲ τίτλο «ἡ πίστις ὡς βίωμα», τίτλο που ἀφίνει κιόλας νὰ διαφαίνεται ἡ πνευματικὴ σημασία τοῦ περιεχομένου του.

Ἄτυχῶς, τὸ βιβλίον, ἢ μᾶλλον τὰ βιβλία αὐτά, ὁ ἀείμνηστος καθηγητῆς δὲν ἐπρόφθασε νὰ τὰ γράψῃ. Δὲν ἐπρόλαβε τὸ ἐκτεταμένο ὑλικὸ που εἶχε σωρευθῆ μέσα σ' αὐτὲς τὶς ὁμιλίες-εἰσηγήσεις νὰ τὸ ἐπεξεργασθῆ, νὰ τὸ συμπυκνώσῃ, νὰ τὸ ταξινομήσῃ καὶ νὰ τὸ παρουσιάσῃ τελικὰ σὰν ἕνα ὀργανικὸ καὶ συστηματοποιημένο σύνολο. Ἐκεῖνο που μᾶς ἄφισε ἦταν τὰ ἀπομαγνητοφωνημένα κείμενα τῶν ὁμιλιῶν αὐτῶν, που χαρακτηρίζονται, βέβαια, ἀπὸ τὰ γνωστά, ἔξοχα χαρίσματα τῆς σκέψεώς του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἀνεπιτήδευτο καὶ οἰκεῖο ὕφος που μεταχειρίζεται κανεὶς, ὅταν ἀπευθύνεται σὲ στενὸ κύκλον φιλικῶν προσώπων. Καὶ αὐτὴ ἡ μορφή τοῦ ὑλικοῦ, που μᾶς κληρονομήθηκε, φυσικὸ ἦταν νὰ δημιουργήσῃ πολλὰ προβλήματα καὶ νὰ ἀπαιτήσῃ σημαντικὴ ἐργασία γιὰ τὴν ἐκδοσί του. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν **[σελ. 6]** ἀπαραίτητη γλωσσικὴ ἐπεξεργασία, ἡ κλιμάκωσις τῶν ὁμιλιῶν σὲ διάστημα δύο σχεδὸν δεκαετιῶν, ὁ φυσικὸς ἐπηρεασμὸς τῆς κάθε μιᾶς ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε ἐπικαιρότητα, οἱ ἐπαναλήψεις τῶν ἴδιων θεμάτων πλουτισμένων μὲ νέα στοιχεῖα καὶ νέες ἀπόψεις, ἐδημιούργησαν τὴν ἀνάγκη τῆς διαλογῆς καὶ τῆς ταξινομήσεως, που τὶς ἐδυσχέρανε σημαντικὰ ὁ μεγάλος ὄγκος τοῦ σχετικοῦ ὑλικοῦ. Καὶ σ' αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθῆ καὶ τὸ ἄλλο, τὸ κυριώτερον· ἡ φροντις νὰ μὴν ἀλλοιωθοῦν, ἀλλὰ νὰ ἀποδοθοῦν πιστὰ ἡ οὐσία τῆς σκέψεως καὶ οἱ ιδέες τοῦ Ἀλεξάνδρου Τσιριντάνη.

Παρ' ὅλα αὐτά, ἐκρίθη ὅτι ἦταν ἀπόλυτα ἐπιβεβλημένο νὰ δημοσιευθῆ αὐτὴ ἡ σημαντικὴ πνευματικὴ κληρονομία, ἔστω καὶ μὲ τὴ μορφή τῆς προκαταρκτικῆς ἐπεξεργασίας που ἀποτελοῦν οἱ δημοσιευόμενες εἰσηγήσεις. Ὑπῆρχε ἄλλωστε σαφέστατα διατυπωμένη ἡ σχετικὴ ἐπιθυμία του, που μάλιστα, ὅπως μπορεῖ νὰ δῆ ὁ ἀναγνώστης στὸ δεύτερο κεφάλαιο καὶ στὴν

ὁμιλία μὲ τίτλο «Ἡ πίστις ὡς βίωμα», δὲν ἦταν ἀπλή ἐπιθυμία, ἀλλὰ καὶ ἐντολή πρὸς τοὺς συνεργάτες του, μὲ παράλληλη ὑπόμνησι τῆς σχετικῆς εὐθύνης τους. Ἐπὶ πλέον, ὁ ἴδιος εἶχε χαρακτηρίσει τὸ περιεχόμενο τῶν ὁμιλιῶν αὐτῶν ὡς τὸ σπουδαιότερο μέρος τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας. Καὶ ἦταν, ἐπομένως, ἀδιανόητο ἢ σχετικὴ ἀτέλεια τῆς μορφῆς νὰ κρατήσῃ μακριὰ ἀπὸ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἓνα κομμάτι τῆς σκέψεώς του, τόσο ἀπαραίτητο γιὰ τὴν κατανόησι τῆς ὅλης πνευματικῆς του δημιουργίας, καὶ τὸ ὅποιο, μάλιστα, – ἄλλος πολὺ σημαντικὸς λόγος– ἔχει μείνει ἔως τώρα ἄγνωστο στὸ εὐρὺ κοινό.

Πραγματικά, τὸ ἐλληνικὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ἐγνώρισε, μέχρι σήμερα, τὶς κοσμοθεωριακὰς πεποιθήσεις καὶ συλλήψεις τοῦ Ἀλεξάνδρου Τσιριντάνη, τὸν τρόπο μὲ τὸν ὅποιο ἔβλεπε τὸν κόσμον καὶ τὴ ζωὴ, καθὼς καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὅποιο ἐπίστευε πῶς πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθοῦν τὰ μεγάλα προβλήματα ποὺ συνθέτουν τὴν πρωτοφανῆ ἱστορικὴ κρίσι ποὺ μαστίζει τὸν πολιτισμὸ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος. Ὅμως, ὅπως τὰ μεγάλα δέντρα, τὸ γνωστὸ αὐτὸ μέρος τοῦ ἔργου του ἔχει βαθειὰς καὶ, φυσικά, κρυμμένες ρίζες. Βέβαια, ὅποιος τὸ μελετᾷ, διαισθάνεται τὴν παρουσίαν τους, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ τὶς ψηλαφήσῃ, νὰ τὶς γνωρίσῃ σὲ ὅλη τους τὴν ἔκτασι καὶ τὸ βάθος. Καὶ αὐτὴν ἀκριβῶς [σελ. 7] τὴν ἐμβάθυνσι στὸ πνεῦμα τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ ἔρχεται νὰ μᾶς προσφέρῃ ἢ σειρὰ αὐτῆ τῶν τόμων, ποὺ πρέπει νὰ θεωρηθῇ σὰν συνέχεια καὶ προέκτασι τῶν ἄλλων βιβλίων του ποὺ ἔχουν ὡς τώρα δημοσιευθῆ, καὶ ἰδίως τοῦ βιβλίου «Γιὰ μιὰ πορεία μὲ ἐπίγνωσι», στὸ ὅποιο καὶ παραπέμπουμε τὸν ἀναγνώστη ποὺ τυχόν δὲν εἶναι κατατοπισμένος ἐπάνω στὶς βασικὰς ιδέας ποὺ διέπουν τὴν ὅλη κοσμοθεωρία του.

Πῶς θὰ γίνῃ ἡ πίστις βίωμα; Πῶς ἡ πίστις ἢ χριστιανικὴ δὲν θὰ μείνῃ στὸ στάδιο τῆς θεωρητικῆς, φιλοσοφικῆς, ἄς ποῦμε, τοποθετήσεως, ἀλλὰ σὰν δύναμη ζωντανὴ καὶ ἐνεργὸς θὰ κατακτήσῃ, θὰ ἀναπλάσῃ καὶ θὰ διαμορφώσῃ σύμφωνα μὲ τὰ χριστιανικὰ πρότυπα ὁλόκληρον τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον;

Αὐτὸ εἶναι τὸ πρόβλημα ποὺ δικαιολογημένα ὁ σοφὸς διδάσκαλος ἐχαρακτήρισεν ὡς τὸ σπουδαιότερον μέρος τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας, ἀφοῦ ἀπ’ αὐτὸ ξεκινᾷ καὶ σ’ αὐτὸ καταλήγει κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν πνευματικὴν ἐξύψωσι τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι τὸ πρόβλημα ποὺ τὸν ἀπησχόλησε σὲ ὅλη του τὴν ζωὴ καὶ ποὺ τὸ ἀντιμετώπισε ὄχι μόνον θεωρητικὰ, ἀλλὰ ζῶντας τὸ σὰν καθημερινὸν βίωμα καὶ ἀγῶνα. Αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν ἀγῶνα ποὺ θὰ βρῆ ὁ ἀναγνώστης ἀποτυπωμένον στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου αὐτοῦ καὶ ἐκείνων ποὺ θὰ ἐπακολουθήσουν.

Βέβαια, δὲν ἔλειψαν καὶ παλιότερα καὶ στὴν ἐποχὴ μας οἱ προσπάθειαι, γιὰ νὰ καλλιεργηθῇ ἢ ἐσωτερικὴ ζωὴ μὲ βάση τὴν ἔμπνευσι καὶ τὴν ἐνδυνάμωσι ποὺ χαρίζει ἡ πίστις. Κι ἀνάμεσά τους ὑπῆρξαν, χωρὶς ἀμφιβολία, μερικὲς πολὺ ἀξιόλογες. Ὅμως, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, δὲν μπορεῖ εὐκόλως νὰ ἀμφισβητηθῇ τὸ γεγονός ὅτι θεωρουμένη στὸ σύνολόν της ἡ φιλολογία ποὺ

ἀναπτύχθηκε γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ σοβαρώτατο θέμα δὲν ἦταν πάντοτε πρώτης ποιότητος. Τόσο ὁ μονομερὴς προσανατολισμὸς πρὸς τὸ ἀσκητικὸ κυρίως ἰδεῶδες, ὅσο καὶ ἡ τοποθέτησι καὶ ἡ ἀντιμετώπισι πολλῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων τῆς πνευματικῆς ζωῆς, δὲν ἦταν ὁ ὀρθὸς καὶ κατάλληλος, γιὰ νὰ καθοδηγήσουν τὸν ἄνθρωπο ποὺ ζῆ μέσα στὴν κοινωνία. Καὶ ὅπως τὸ κίβδηλο νόμισμα διώχνει τὸ καλὸ, ἔτσι καὶ οἱ λανθασμένες καὶ παρανοημένες μορφές πνευματικῆς ζωῆς ποὺ ἐκυκλοφόρησε ἡ φιλολογία **[σελ. 8]** αὐτὴ ἐξουδετέρωσαν καὶ ἐξετόπισαν τὶς ὑγιεῖς, μὲ ἀποτέλεσμα ὅχι μόνον νὰ μὴ δημιουργηθῇ ὁ πνευματικῶς ὠλοκληρωμένος καὶ ἄρτιος ἄνθρωπος, ἀλλὰ, ἀντιθέτως, σὲ πολλές περιπτώσεις νὰ γίνεται ἡ πνευματικὴ ζωὴ παράγων διαταραχῆς τῆς ψυχικῆς ἰσορροπίας καὶ τῆς ἁρμονίας τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος.

Ὁ Ἀλέξανδρος Τσιφιντάνης ἀγωνίστηκε, γιὰ νὰ διορθωθοῦν τὰ σφάλματα αὐτά, ποὺ, ὅπως ἔλεγε, «ἐδημιούργησαν τὰ ἑκατομμύρια τῶν δυστυχησμένων πιστῶν», καὶ ἐπέτυχε νὰ ἐδραιώσῃ τὴν πνευματικὴν ζωὴν σὲ στερεές καὶ ὑγιεῖς βάσεις. Ἀνάμεσά τοὺς στὴν πρώτη θέσι ἔβαζε τὴν εἰλικρίνεια. Βέβαια, πρῶτα πρῶτα τὴν εἰλικρίνεια ἀπέναντι στὸν ἑαυτὸν μας, ἀλλὰ καὶ πάρα πέρα, τὴν εἰλικρίνεια ποὺ ἀποκλείει ὅποιαδήποτε σκοπιμότητα σὲ ὅσοδήποτε σπουδαῖα θέματα καὶ ἂν ἀναφέρεται καὶ ἀπ' ὅσοδήποτε ἀγνές προθέσεις καὶ εὐγενῆ ἐλατήρια κι ἂν ξεκινάει ἡ σκοπιμότης αὐτή. Τόσο πίστευε στὰ σωτήρια ἀποτελέσματα ποὺ φέρνει ἡ εἰλικρινὴς ἀντιμετώπισις τῶν μεγάλων πνευματικῶν θεμάτων, ὥστε νὰ μὴν διστάζῃ νὰ θέτῃ καὶ τὰ πιὸ τολμηρὰ ἐρωτήματα, ὅπως π.χ. τὸ ἐρώτημα «ἀνεβάζει ἡ πίστις τὸν ἄνθρωπο;», ἢ νὰ ἐκθέτῃ χωρὶς καμμιὰ προσπάθεια συγκαλύψεως τὴν σημερινὴ κρίσι τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ νὰ χαρακτηρίσῃ ἀπὸ χριστιανικὴ σκοπιὰ τὴν ἐποχὴ μας ὡς πολὺ πιὸ δύσκολη κί' ἀπ' ἐκείνην τῶν διωγμῶν. Ἡ ἀλήθεια ποτὲ δὲν τὸν τρομάζει. Καὶ οἱ ἀπαντήσεις του σαφεῖς, χωρὶς ὑπεκφυγές καὶ γι' αὐτὸ δυνατές καὶ πειστικές, πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσι ὅτι –ὅπως ἔγραφε στὸ βιβλίον του «Γιὰ μιὰ πορεία μὲ ἐπίγνωσι»– ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος εἶναι πιὰ ἐνήλικος καὶ δὲν ξεγελιέται ἀπὸ τὰ διάφορα, ὅσοδήποτε ἐκλεπτυσμένα σοφίσματα.

Μὲ τὴν εἰλικρίνεια αὐτὴ συμβαδίζει, σὰν παράγωγόν της, ὁ ὑγιὴς ρεαλισμὸς μὲ τὸν ὁποῖο ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς ἀντιμετωπίζει τὸ ὅλο πρόβλημα τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τῆς καλλιιεργείας της. Δὲν κινεῖται ἔξω ἀπὸ τόπο καὶ χρόνον, δὲν οὐρανοβατεῖ, δὲν ἀπευθύνεται στὸν ἄνθρωπον σὰν ἀφηρημένην ἔννοιαν. Ὅ,τι λέει τὸ λέει ἔχοντας διαρκῶς ὑπ' ὄψιν του τὸν συγκεκριμένον σύγχρονον ἄνθρωπον, τὸν ἀποδυναμωμένον πνευματικῶς ἄνθρωπον, ποὺ ζῆ μέσα στὶς εἰδικὲς συνθῆκες τῆς ἀγχώδους ἐποχῆς μας καὶ στὸ ἀρνητικὸ πνευματικὸν τῆς κλίμα. Ἀκόμη καὶ τὸ κομμάτι **[σελ. 9]** ἐκεῖνο τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς ποὺ εἶναι ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὸ θεῖον τὸ θέλει συγχρονισμένον καί, ὅπως τὸ ἐκθέτει στὸ ἔργον του «Γιὰ μιὰ πορεία μὲ ἐπίγνωσι», προσαρμοσμένον στὶς

ανάγκες τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, ὥστε νὰ ἔχουμε τὴ «σύγχρονη χρῆσι τῆς εὐσεβείας». Καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔχει μελετήσει τὴν σύγχρονη πραγματικότητα, ξέρει τί μπορεῖ καὶ τί δὲν μπορεῖ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τῆς ἐποχῆς μας.

Βέβαια, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι παραιτεῖται ἀπὸ τὴν προβολὴ τοῦ ἠθικοῦ ἰδίως δέοντος, ἢ ὅτι κάνει ἀβαρίες στὴ διατύπωσί του. Ἡ ἀνθρωπολογία του εἶναι δεοντολογικὴ. Βλέπει τὸν ἄνθρωπο ὅπως εἶναι, ἀλλὰ καὶ ὅπως πρέπει νὰ εἶναι. Δέχεται τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ καὶ δὲν ὑποδουλώνεται στὴν πραγματικότητα «μέ τὴν ἀντίληψι ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἔτσι πού εἶναι, ἄρα καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἔτσι πού εἶναι». Ξέρει ὅτι ὁ μέσος ἄνθρωπος δὲν εἶναι καὶ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἥρωσ. Καὶ γι' αὐτὸ δὲν τὸν ἐμποδίζει, ἀλλὰ καὶ δὲν τοῦ ζητάει νὰ γίνῃ ἥρωσ. Τοῦ ζητάει ὅμως τὴ δόσι τοῦ ἠρωϊσμοῦ πού χρειάζεται, γιὰ νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ καὶ ἡ καλλιέργειά της, τουλάχιστον σὰν εἰλικρινῆς καὶ συνεπῆς προσπάθεια. Αὐτὸν τὸν ἐλάσσονα, ἄς ποῦμε, ἠρωϊσμὸ ὁ καθένας μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ τὸν δώσῃ. Καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ἀρνηθῇ μέ τὴν «ἐκ προτέρου» προβαλλομένη δικαιολογία ὅτι τάχα δὲν θὰ ἀποδώσῃ καρπούς. Βέβαια, δὲν θὰ μᾶς φέρῃ ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη στὴν πνευματικὴ τελειότητα. Ὅμως, λέει ὁ Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης θυμίζοντας τὰ λόγια τοῦ Ἐπικτήτου, οὔτε καὶ Κροῖσος μπορεῖ νὰ γίνῃ, ἀλλὰ γι' αὐτὸ δὲν παύεις νὰ φροντίζῃς καὶ νὰ ἀγωνίζεσαι γιὰ τὸ χρῆμα. Ποιός, ἀλήθεια, σταμάτησε ποτὲ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὸν ἐπιούσιο ἢ γιὰ τὴ βελτίωσι τῆς οἰκονομικῆς του καταστάσεως, μόνο καὶ μόνο γιὰτὶ εἶναι βέβαιο πὼς ποτὲ δὲν θὰ γίνῃ ζάπλουτος;

Ἔτσι, ἡ ρεαλιστικὴ ἀντίληψις τῆς πνευματικῆς ζωῆς συμφιλιώνει μέσα στὴν ἔννοια τοῦ ἀγῶνος τὸ ἠθικὸ δέον, πού σὰν ἐπιταγὴ τῆς αἰωνιότητος μένει διαρκῶς ἀμετάβλητο καὶ ἀκέραιο, μέ τὸν βαθμὸ πραγματοποιήσεως τοῦ δέοντος αὐτοῦ, βαθμὸ πού ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ ἄλλους παράγοντες ἀστάθμητους καὶ πολλές φορές ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνη θέλησι. Ἐδῶ **[σελ. 10]** πιά σημασία δὲν ἔχουν τόσο τὰ συγκεκριμένα ἐπιτεύγματα, ὅσο ἡ ἀγωνιστικὴ μας διάθεσι. «Σοῦ μαρτυρεῖ ἡ συνείδησίς σου ὅτι εἰλικρινῶς ἀγωνίζεσαι; Αὐτὸ εἶναι ἤδη στοιχεῖο πνευματικῆς ζωῆς», λέει ὁ Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης. Κάτι παραπάνω, εἶναι νίκη. Γιατί, ὅπως ἐτόνιζε, νίκη καὶ ἀγῶν εἶναι, στὰ πνευματικὰ θέματα, ἔννοιες ταυτόσημες.

Φυσικά, δὲν χρειάζεται καὶ νὰ τὸ ποῦμε ὅτι ἐδῶ προβάλλει σὰν μιὰ ἀκόμη προϋπόθεσι ἡ καλὴ πίστις. Ἡ ἀγωνιστικὴ ἀντίληψις τῆς πνευματικῆς ζωῆς, προϋποθέτει ὄχι μόνο πίστι, ἀλλὰ καὶ καλὴ πίστι, καὶ μάλιστα πολλὴ καλὴ πίστι. Πρέπει στ' ἀλήθεια νὰ μᾶς τὸ μαρτυρεῖ ἡ συνείδησίς μας ὅτι ἀγωνιζόμαστε εἰλικρινῶς, ὅτι στὸν ἀγῶνα αὐτὸν βάζουμε ὅλες μας τίς δυνάμεις. Βέβαια, εἴμαστε ἀδύνατοι, ὅμως δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ δειχνόμαστε πιὸ ἀδύνατοι ἀπ' ὅ,τι πράγματι εἴμαστε. Οὔτε μπορεῖ ἡ ἀδυναμία μας νὰ δικαιολογῇ τὴν παράλειψι θετικῶν ἐνεργειῶν πού θὰ στήριζαν καὶ ἐμᾶς

τούς ίδιους και ίσως και άλλους, και πού δεν τις κάνουμε, ενώ θα μπορούσαμε. Καί, πάντως, τήν πνευματική μας ζωή πρέπει, όπως παρατηρεί πάλι ο ίδιος, να τήν αντιμετωπίσουμε με τήν ίδια σοβαρότητα πού αποδίδουμε σε άλλα θέματα, όπως π.χ. τήν έπιστημονική ή επαγγελματική μας καριέρα. Μόνο έτσι θα μπορούμε να σκεφτόμαστε και να ζοῦμε αυτή τήν ίσοδυναμία άγῶνος και νίκης.

Μέσα σ' αυτό τὸ βασικό, γενικότερο πλαίσιο, κινεῖται ἡ προσπάθεια τοῦ Ἀλεξάνδρου Τσιριντάνη νὰ ἀπαλλάξη τούς βασικούς παράγοντες πού συνθέτουν τὸ χριστιανικὸ βίωμα ἀπὸ τὶς παρανοήσεις πού τούς παρεμόρφωσαν καὶ νὰ τούς ἀποκαταστήσῃ στὸ ἀληθινὸ τὸς νόημα καὶ πνευματικὸ περιεχόμενο. Κι' ὅποιος ἐπροσπάθησε στὰ σοβαρὰ νὰ καλλιεργήσῃ τὸν ἐσωτερικὸ του κόσμο εἶναι σὲ θέσι περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο νὰ ἐκτιμῆσῃ τὴν ἀξία αὐτῆς τῆς καθάρσεως. Τὸ πῶς τὴν ἐνόησε καὶ πῶς τὴν διέγραψε ὁ ἀείμνηστος καθηγητῆς θὰ τὸ ἰδῆ, βέβαια, ὁ ἀναγνώστης στὶς σελίδες πού ἀκολουθοῦν. Ἐμεῖς ἂς ποῦμε μόνο ὅτι με τὴν κάθαρσι αὐτῆ τῶν βασικῶν ἐκφάνσεων τοῦ πνεύματος, ὅπως ἡ ἀγάπη, ἡ πίστις, ἡ προσευχὴ κ.ἄ., καὶ πρὸ πάντων με τὴν ὀρθή τους ἀνατοποθέτησι μᾶς κάνει νὰ ἀναπνεύσουμε **[σελ. 11]** καινούργιο, ζωογόνο ἀέρα καὶ μᾶς ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὸ ἄγχος πού ἐπίεσε ἐπὶ γενεές γενεῶν τὴ χριστιανικὴ συνείδησι.

Ἄς προσθέσουμε ἀκόμη ὅτι, μαζὺ μ' αὐτὸ τὸ ξεκαθάρισμα τῶν στόχων, πού ἀποτελεῖ, θὰ λέγαμε, τὴν στρατηγικὴ τοῦ πνευματικοῦ ἀγῶνος, μᾶς διαγράφει καὶ τὴν ἀγωνιστικὴ τακτικὴ. Μέσα στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου αὐτοῦ καὶ τῶν ὄσων ἐπακολουθήσουν, ὁ ἀναγνώστης πού θέλει ν' ἀγωνισθῆ καὶ αὐτὸς «τὸν ἀγῶνα τὸν καλόν» θὰ βρῆ πολὺτιμες συμβουλές γιὰ πολλὰ προβλήματα καὶ γιὰ τὶς δύσκολες ὥρες πού ὅπωςδήποτε θὰ περάσῃ ὅποιος με συνέπεια τὸν ἀναλαμβάνει. Πνευματικὸς ἀγωνιστῆς πρώτης γραμμῆς ὁ ἴδιος, ξέρει νὰ μᾶς καθοδηγήσῃ, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουμε καὶ νὰ ὑπερνικήσουμε τὶς περιόδους αὐτὲς τῆς πνευματικῆς κοπώσεως, τῆς ἀμφιβολίας ἢ τῆς ἀπογοητεύσεως. Καὶ οἱ σοφὲς συμβουλές του ἔχουν τοῦτο τὸ ἰδιαίτερο πού πρέπει νὰ ἐξαρθῆ. Ὅτι εἶναι πάντοτε στὸ χέρι μας νὰ τὶς ἐφαρμόσουμε, ἀφοῦ δὲν μᾶς ζητᾶνε τίποτε περισσότερο ἀπ' ἐκεῖνο πού, κατὰ τὶς ἀρχές τῆς καλῆς πίστεως πάντοτε, μπορούμε νὰ κάνουμε. Δηλαδή, πνευματικὲς ἐνέργειες καὶ πράξεις, πού μπορεῖ μὲν νὰ φαίνωνται μικρές, στὴν πραγματικότητά ὅμως ἔχουν μεγάλα ἀποτελέσματα καὶ, ὅπως μιὰ μικρὴ δύναμις, ὅταν ἐφαρμοσθῆ στὴν ἄκρη ἐνὸς μοχλοῦ, μπορούν νὰ μετακινήσουν ἐμπόδια μεγάλα, πού μᾶς φράζουν τὸ δρόμο τῆς πνευματικῆς μας πορείας καὶ πού ἴσως μᾶς φαίνονται ἀμετακίνητα.

Ὅμως δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρασύρῃ περισσότερο ἢ πρόθεσί μας νὰ δώσουμε στὸν ἀναγνώστη μιὰ ἀμυδρὴ ἔστω ἰδέα καὶ πρόγευσι τοῦ πλοῦτου τῶν ιδεῶν πού ὁ Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης ἀναπτύσσει γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς

καλλιιεργείας τῆς ἐσωτερικῆς μας ζωῆς. Γιατί ἀνεξάντλητοι εἶναι οἱ πνευματικοὶ θησαυροὶ ποὺ μᾶς ἄφησε, ἔτσι ὅπως ἀναλύει καὶ ἐκθέτει τὰ προβλήματα καὶ τὰ βιώματα τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης, τῆς θυσίας, τῆς ἐνότητος, τῆς ἀποστολῆς, τῆς δικαιοσύνης, τῆς προσευχῆς, τῆς ἐσωτερικῆς εἰρήνης, τοῦ ἀγῶνος, ποὺ περιέχονται στὸν παρόντα τόμο καὶ σ' αὐτοὺς ποὺ ἐλπίζουμε ὅτι θὰ ἐπακολουθήσουν. Καὶ μὲ κάποια μελαγχολία ἀναλογίζεται κανεὶς πόσο **[σελ. 12]** μεγαλύτερη θὰ ἦταν ἡ λάμψις τῶν θησαυρῶν αὐτῶν, ἂν εἶχε προφθάση νὰ τοὺς ἐπεξεργασθῆ, νὰ τοὺς ταξινομήσῃ καὶ νὰ τοὺς συνθέσῃ ὅπως μόνον ἐκεῖνος ἤξερε. Θὰ εἶχαμε τότε συγκροτημένο τὸ βασικὸ μέρος τῆς δεοντολογικῆς ἀνθρωπολογίας ποὺ, ὅπως ἔγραφε στὸ βιβλίον του «Γιὰ μιὰ πορεία μὲ ἐπίγνωση», «ἂν δὲν τὴν ἔχουμε, οὐκ ἔσται τῶν κακῶν παῦλα».

Ὡστόσο, κί' ἔτσι ὅπως τὸ παρουσιάζουμε, τὸ ἀνεκτίμητο αὐτὸ πνευματικὸ ὑλικὸ ἀποτελεῖ ὄχι μόνον πηγὴ πνευματικῆς ἀπολαύσεως, ἀλλὰ καὶ πολύτιμο σύντροφο, βοηθὸ καὶ ὁδηγὸ γιὰ κάθε ἄνθρωπο ποὺ, κουρασμένος καὶ ἀηδιασμένος ἀπὸ τὸν ὠμὸ καὶ τὰ πάντα ἀποξηραίνοντα ὑλισμὸ, ποθεῖ νὰ ξαναβρῆ «τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων». Καὶ πρέπει νὰ τὸ θεωροῦμε μεγάλη εὐεργεσία καὶ δωρεὰ ὅτι στὴν ἐποχὴ μας, ὅπου τὸ πνεῦμα τὸ λυμαίνεται ὁ ἀθεϊσμὸς καὶ ἡ στεῖρα ἄρνησι κάθε πνευματικῆς ἀξίας, εἶναι δυνατὸ νὰ δημοσιεύωνται κείμενα ὅπως αὐτά, ποὺ ξαναζωντανεύουν τὴν ἐλπίδα γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀναγέννησι, ἀναγέννησι ποὺ θὰ εἶναι ὁ προάγγελος καλύτερων ἡμερῶν γιὰ τὸν βασανισμένο μας κόσμον.

Ὅμως, γιὰ νὰ ἔρθῃ αὐτὴ ἡ καινούργια πνευματικὴ ἡμέρα, δὲν ἀρκεῖ νὰ διαβαστοῦν τὰ ὅσα γράφονται στίς σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν. Πρέπει καὶ νὰ ἀξιοποιηθοῦν, νὰ μεταβληθοῦν σὲ βίωμα, στὸ βίωμα τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς θυσίας. Γιατί, ὅπως ὁ ἴδιος ἔγραφε, τὰ βιβλία μένουν βιβλία καὶ οἱ θεωρίες θεωρίες, ἂν δὲν τὰ μετασχηματίσουν σὲ ζωὴ καὶ πράξι οἱ ἄνθρωποι ποὺ θὰ ἐμπνευσθοῦν ἀπ' αὐτά.

Ἔτσι, ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα τὸν λόγο ἔχει ὁ ἀναγνώστης. Δικαίωμά του, βέβαια, εἶναι νὰ διαφωνήσῃ μὲ τὰ ὅσα θὰ διαβάσῃ. Ἄν ὅμως συμφωνήσῃ, τότε ἡ συνέπεια ἀπαιτεῖ νὰ βάλῃ ὅλες του τίς δυνάμεις, τίς ἀσθενεῖς ἔστω δυνάμεις, γιὰ νὰ τὰ ζῆσῃ καὶ νὰ γίνῃ κί' αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του πηγὴ πνευματικῆς ἀκτινοβολίας γιὰ τοὺς γύρω του, γιὰ τὸ κοινωνικὸ σύνολο.

Αὐτὸ καὶ εὐχόμεσθε ὀλόψυχα σὲ ὅλους.

«ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ»

[σελ. 13]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΠΙΣΤΙΣ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

1

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΙΣΤΙΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΘΕΪΣΜΟΝ

Μέχρι διακόσια, περίπου, χρόνια πριν, ή απάντησις τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὸ πρόβλημα, ποῦ ἔπρεπε νὰ θεμελιωθῇ ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς, ἦταν ἀπλῆ καὶ σαφής. Ὁ πολιτισμὸς ἐθεμελιούτο ἐπάνω εἰς τὸ θεῖον. Ὅχι ὅτι δὲν ὑπῆρχαν φιλοσοφικὰ συστήματα ποὺ κατὰ κάποιον τρόπον ἔθεταν τὸ ἐρώτημα ἂν ὑπάρχῃ καὶν αὐτὸ τὸ θεῖον. Ὅχι ὅτι δὲν ὑπῆρχαν ἄπιστοι. Ὑπῆρχαν, καὶ μερικὲς φορὲς πολλοί. Ὅχι ὅτι δὲν ὑπῆρχαν καὶ θεομπαϊκτες. Ὑπῆρχαν ἀνέκαθεν, καὶ πάμπολλοι! Ἀλλὰ αὐτὸς ὁ ἀθεϊσμὸς δὲν ἐκυβερνοῦσε. Ἦταν εἰς τὸ περιθώριον. Ἡ ὅλη πορεία τοῦ πολιτισμοῦ ξεκίνημά της εἶχε ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὔτε μόνος εὐρίσκεται εἰς τὸν κόσμον αὐτόν, οὔτε τὸ ὑπέρτατον τῶν ὄντων εἶναι. Κάποια θεία Δύναμις ὑπάρχει, καὶ αὐτὸ ἦταν τὸ θεμέλιον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον μὲ κάθε λογικὴν συνέπειαν ἔβγαιναν ὅλα τὰ ἄλλα. Ἐνας πολιτισμὸς ἔτσι θεμελιωμένος μπορεῖ νὰ παρουσίαζε τοῦ κόσμου τὰ τρωτά, εἶχεν ὅμως βάσιν καὶ συνέπειαν. Ἦταν ἓνα οἰκοδόμημα μὲ θεμέλιον.

Ὅποτε ἐγύρισε τὸ φύλλο. Τὸ γύρισμα ἄρχισε, ἅς ποῦμε, δύο αἰῶνες πριν. Πότε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ὀρθοῦ λόγου, πότε μὲ τὴν ἐπίκλησιν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, πρὸ παντὸς ὅμως καὶ εἰς τὸ βάθος πάντοτε μὲ τὴν ἐπίκλησιν τῶν ἀπείρων κηλίδων ποὺ παρουσίασαν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς θρησκευτικῆς πίστεως εἰς τὴν ἱστορίαν, ἄρχισε νὰ ὑποσκάπτεται ἡ πίστις αὐτὴ καὶ σιγὰ - σιγὰ νὰ διαμορφώνωνται γενεαὶ μὲ **[σελ. 16]** τὴν πίστιν εἰς Θεὸν ὄλο καὶ πιὸ θαμπωμένην. Εἰς τὸ τέλος, πανικόβλητοι ἢ ἐπιχαίροντες οἱ μὲν ἢ οἱ δέ, ἄρχισαν νὰ ἐρωτοῦν: Μήπως ἀπέθανεν ὁ Θεὸς εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου;

Ἔστω, λοιπόν, ἀπέθανεν ὁ Θεὸς εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου καὶ ὁ πολιτισμὸς ἐκέρδισε... Ἐκέρδισε, τί; Τί ἐκέρδισε ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, διότι μέσα του ἀπέθανεν –ἔστω– ὁ Θεός; Διότι, ἐπὶ τέλους, μία νοοτροπία, ἡ ἀθεϊστικὴ νοοτροπία, ἡ ὁποία διακόσια χρόνια, ἅς ποῦμε, ἐπηρεάζει τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ τόσο ἀποφασιστικὰ μάλιστα τώρα τελευταῖα, μία νοοτροπία τέτοια ποὺ κυβερνᾷ τὴν ἀνθρωπότητα... ὥρα εἶναι νὰ μᾶς πῆ τί ἔκαμε, τί καρπούς ἔφερε, πῶς ὠφέλησε καὶ ἀνύψωσε τὸν ἄνθρωπο, τί τίτλους εὐγνωμοσύνης ἔχει ἐπάνω μας, πῶς μὲ τὴν διακυβέρνησιν της ἀνθοῦν αἱ πνευματικαὶ ἀξίαι. Ἐπὶ τέλους, διακόσια χρόνια εἶναι ἀρκετὸν

χρονικὸν διάστημα, διὰ τὸ νὰ κληθῆ ὁ πνευματικὸς αὐτὸς κυβερνήτης τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ἀθεϊσμός, νὰ καταθέσῃ τὸν ἀπολογισμὸν του. Τόσα πολλὰ ἐλέγχθησαν ἐπὶ αἰῶνες ὡς κριτικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ, διὰ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Χριστιανισμὸς ἐκυβέρνησε καὶ καθωδήγησε τὸν ἄνθρωπον. Καὶ κάθε τόσο τὸν κατηγοροῦμεν πότε διὰ τοῦτο, πότε δι' ἐκεῖνο*. Δὲν πρέπει νὰ ἔλθῃ κάποτε ἡ ὥρα νὰ γίνῃ μία παρομοία κριτικὴ καὶ διὰ τὸν ἀθεϊσμόν; Ἐν ὀνόματι τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰδικώτερα, καὶ σφάλματα διεπράχθησαν καὶ ἀμαρτήματα καὶ ἐγκλήματα. Καὶ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι τὸ εἶπαμε αὐτὸ εἰς τὸ παρελθόν καὶ θὰ τὸ ἐπαναλάβωμεν. Ἀλλὰ ποιὸς θὰ περιγράψῃ, ἐπὶ τέλους, καὶ ποιὸς θὰ ἀπαριθμήσῃ, ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαριθμήσῃ, τὰ ἐγκλήματα ποὺ διαπράττονται μὲ βάσιν τὴν ἀπάρνησιν τοῦ Θεοῦ (ἀπάρνησιν ὡμὴν ἢ **[σελ. 17]** σκεπασμένην ἀπὸ φανταχτερὴν θεομπαιξίαν) ἀπὸ κυβερνήτας λαῶν ἢ ἀπὸ ἡγέτας τῆς διανοήσεως, ἢ καὶ ἀπὸ τοὺς γκάγκστερς τοῦ Σικάγου; Καὶ ἀκόμη, ποιὸς θὰ περιγράψῃ τὰ ἀπερίγραπτα δράματα, ἀτομικά, οἰκογενειακά, κοινωνικά, ποὺ θὰ ἦσαν ἀδύνατον νὰ συμβοῦν, ἂν κάποιος φόβος Θεοῦ ὑπῆρχε σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος! Διαβάστε τὴν σημερινὴ ἐφημερίδα σας. Θὰ τὸ δῆτε αὐτό. Κάθε φύλλον ἐφημερίδος ἔχει ἓνα ἀπολογισμὸν τῆς πνευματικῆς διακυβερνήσεως τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἀθεϊσμόν.

Καὶ ὅλα αὐτά, ὅλη αὐτὴ ἡ προσπάθεια διὰ τὸ νὰ ξεριζωθῆ, εἰ δυνατόν, ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἢ πίστις εἰς τὸν Θεόν, ποῦ τέλος πάντων στηρίζεται; Ἡ ἀπάντησις ποὺ δίδεται εἶναι: Εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον. Εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον... Μά, τὸ καταστάλαγμα ὅλης τῆς συζητήσεως ποὺ ἔγινε εἰς τὰ θέματα αὐτὰ εἶναι μία ὁμολογία τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ ἴδιος ὁ ὀρθὸς λόγος, ὁμολογία ἀναρμοδιότητός του εἰς τὸ νὰ συλλάβῃ τὰ θέματα αὐτά. Ἀντίκειται εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον τὸ νὰ νομίζῃς ὅτι μὲ τὸν ὀρθὸν λόγον θὰ μπορέσῃς νὰ λύσῃς προβλήματα ποὺ εἶναι ἐπάνω ἀπὸ τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρωπίνου μυαλοῦ, διότι τὸ ἀνθρώπινο μυαλουδάκι, ἀπλούστατα, δὲν μπορεῖ νὰ τὰ φθάσῃ. Ὅ,τι καὶ ἂν πῆ ἐπ' αὐτῶν τῶν θεμάτων ὁ ἀνθρώπινος «λόγος», θὰ εἶναι ὅ,τι εἶναι καὶ αὐτὰ ποὺ λέγει ἓνα μικρὸ παιδάκι, μὲ βάσιν τὸ μυαλουδάκι του, ἐπὶ τῶν συγχρόνων μεγάλων παγκοσμίων προβλημάτων, καὶ οὔτε κὰν αὐτό, φυσικά!

Ἐζήτησεν ἀκόμη ὁ ἀθεϊσμός νὰ στηριχθῆ εἰς τὴν ἐπιστήμην, καὶ μάλιστα εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Καὶ ἡ ἐπιστήμη τοῦ εἶπε νὰ τὴν ἀφήσῃ ἡσυχον, διότι αὐτὴ δὲν ἔχει τὴν δυνατότητα ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης τέτοιων θεμάτων καὶ καμμία ἐπιστήμη δὲν δέχεται νὰ δανείσῃ εἰς τὸν ἀθεϊσμόν τὸ ὄνομά της.

Ἐστηρίχθη ἀκόμη ὁ ἀθεϊσμός (καὶ αὐτὸ ἦτο τὸ σπουδαιότερον στήριγμα) εἰς τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ ἀνθρώπου **[σελ. 18]** δι' ὅσα ἐγκλήματα καὶ ὅσα αἴσχη διεπράχθησαν εἰς τὸ διάβα τῶν αἰώνων ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας. Μέχρις

* Διὰ τὸ παθητικὸν ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἐνεργητικὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ βλέπε ἐκτενέστερον Α. Ν. Τσιριντάνη: *Γιὰ μιὰ πορεία μὲ ἐπίγνωση*, σελ. 115 ἐπ. (σ.έ.).

ένος σημείου μπορεί κανείς να το καταλάβει αυτό. Άλλα μέχρις ενός σημείου. Διότι, επί τέλους, δεν είναι σοβαρόν να λέμε ότι δεν υπάρχει Θεός, διότι εις τὸν ΙΕ΄ αἰῶνα ὁ Τορκουεμάδας διέπραξεν ἐγκλήματα μετὰ τὴν Ἱερὰν Ἐξέτασιν, καὶ νὰ τὰ λέμε μάλιστα αὐτὰ εἰς ἐποχὴν ὅπου δὲν ἔχομεν καὶ τόσην ἔλλειψιν ἀπὸ ἐγκλήματα ποὺ προῆλθαν... πάντως ὄχι ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν!

Καὶ ἅμα ζητήσωμε νὰ δοῦμε τί, τέλος πάντων, συνέβαλεν ἡ ἀντιθρησκευτικὴ ἄρνησις εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ πνευματικοῦ μας πολιτισμοῦ, τί βλέπομεν; Ἐνας ἀντίστροφος Μίδας ἔχει γίνῃ ὁ ἀθεϊσμός. Ὁ Μίδας ἐκεῖνος, τῆς Φρυγίας ὁ βασιλεύς, ὡς γνωστόν, ἔπιανε στὰ χέρια του ὅ,τιδήποτε, ἔπιανε ἅς ποῦμε πηλόν, καὶ ἐγινόταν χρυσάφι. Ὁ Μίδας τοῦτος ὁ νεώτερος, ὁ ἀθεϊσμός, παίρνει στὰ χέρια του χρυσάφι, καὶ γίνεται πηλός!

(14 Αὐγούστου 1966)

2

«ΑΠΕΘΑΝΕΝ Ο ΘΕΟΣ;» – Η ΚΙΒΩΤΟΣ

A

Τὸ θέμα σήμερα μοῦ τὸ ἔδωσε ἓνα ἄρθρο πού ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν *Time*, εἰς τὶς 8 Ἀπριλίου 1966, μὲ τίτλον «Ἀπέθανεν ὁ Θεός;» (Is God dead?). Τὸ ἄρθρο αὐτὸ ἔθετε καθαρὰ τὸ ἐρώτημα: Μήπως ὁ Θεὸς εἰς τὶς ἡμέρες μας ἀπέθανεν, εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου φυσικὰ; Μήπως δηλαδὴ ἀπέθανεν ἢ εἰς τὸν Θεὸν πίστις τοῦ ἀνθρώπου;

Τὸ φοβερὸν αὐτὸ ἐρώτημα καὶ ἐντύπωσιν ἔκανε καὶ θόρυβον ἐπροξένησε, ἐπέρασε τοὺς ὠκεανούς, καὶ ἔφθασε εἰς τὰς πέντε ἠπείρους. Καὶ αὐτὰ μὲν τὰ ἤξερα. Μ' ἐπέιραξε ὅμως τὸ γεγονός ὅτι αὐτὲς οἱ σκέψεις ἦλθαν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, προεβλήθησαν καὶ ἀπὸ ἑλληνικὲς ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ καὶ τὶς ἐδιάβασαν καὶ Ἕλληνες ἀναγνῶσται. Καὶ αὐτὸ μοῦ ἔκανε, ὁμολογουμένως, ἐντύπωσιν. Ὁμολογῶ δὲ ὅτι μὲ ἐστενοχώρησε καὶ μὲ ἐπίκρανε τὸ ἄρθρον αὐτό. Διότι δὲν ἦτο μὲν νέον τὸ ἄρθρον, εἶναι ὅμως νέον τὸ ὅτι ἦλθε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Μὲ ἐπίκρανε, λοιπόν, τὸ ἄρθρον αὐτό, ἀλλὰ τώρα πού σᾶς ὁμιλῶ δὲν εἶμαι καθόλου πικραμένος, διότι ἐσκέφθην ὅτι τὸ ἄρθρον αὐτὸ λέει τὴν ἀλήθεια. Πράγματι, ὁ Θεός... ἀπέθανε. Ἔτσι εἶναι. Μάλιστα, μπορῶ νὰ σᾶς πῶ καὶ ἀπὸ τί ἀπέθανε: Ἀπέθανε ἀπὸ ἀσφυξίαν! «Πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν». Αὐτὸ τὸ ρητὸν τοῦ Κυρίου ἀληθεύει ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, [σελ. 20] καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ὅτι, διὰ νὰ ζήσῃ ὁ Θεὸς μέσα εἰς ἓναν ἄνθρωπον, πρέπει ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς νὰ ἔχη πνεῦμα. Ὅταν ὅμως τὸ πνεῦμα παύσῃ νὰ ἔχη τὴν πρὸς τὰ ἄνω φορὰν πού τοῦ δίδει ἢ πίστις καὶ ἀντὶ αὐτοῦ ἔχομεν τὸν ἄνθρωπον ὡς τόσα κιτὰ κρέας, πού ὑπάρχει καὶ ζῆ δηλαδὴ μόνον διὰ τὴν σάρκα, δὲν μπορεῖ τότε ἐκεῖ νὰ ὑπάρχῃ ὁ Θεός. Ὁ Θεὸς διὰ τὸν ἄνθρωπον πού δὲν εἶναι ὡς ἀληθῶς ἄνθρωπος, δὲν ὑπάρχει. Καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἄλλως τε τίθεται τὸ ἐρώτημα ἂν ὑπάρχῃ φῶς, ὅταν δὲν ὑπάρχει μάτι πού νὰ τὸ βλέπῃ. Ὑπάρχει, πράγματι, ἡ φιλοσοφικὴ ροπὴ ἢ ὁποῖα εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀπαντᾷ ὅτι δὲν ὑπάρχει φῶς, διότι, διὰ νὰ ὑπάρξῃ φῶς, ἀπαιτοῦνται βέβαια ὅλα τὰ ἄλλα, ἀπαιτεῖται ὅμως καὶ τὸ μάτι τὸ ὁποῖον θὰ ἰδῇ τὸ φῶς αὐτό. Ὁ Θεὸς δηλαδὴ ὡς πατήρ, ὡς λειτουργῶν μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅταν ὁ ἄνθρωπος εἶναι σάρκα,

δέν έκδηλοῦται μέσα εἰς αὐτὸν καὶ εἶναι μὲν δι' αὐτὸν ὁ δημιουργός, ἀλλὰ δέν εἶναι ὁ κυβερνήτης τῆς ζωῆς του. Δέν κυβερνᾷ πλέον τὸν ἄνθρωπον. Εἶναι σὰν νὰ ἔπαθε ἀσφυξίαν ἢ ἐκδήλωσις αὐτῆ τοῦ Θεοῦ μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον λόγῳ τῆς ἐλλείψεως πνεύματος. Ὁ Θεὸς εἶναι Θεὸς καὶ τῶν ζώων, βέβαια. Ἄλλ' ἐδῶ εἶναι πλέον ἄλλη ἢ ἔννοια τοῦ Θεοῦ. Εἶναι ὁ Θεὸς ὡς ὁ δημιουργὸς ὁ ὁποῖος προνοεῖ: «*Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; καὶ ἐν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν*». Ὁ Θεός, δηλαδή, εἶναι πατὴρ καὶ τῶν στρουθίων. Ναί, ἀλλὰ ὅταν λέμε Θεός, διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἐννοοῦμεν εἰδικώτερον ἐκείνην τὴν σχέσιν «*Ἀββᾶ, ὁ πατήρ*», τῆς ἐπαφῆς δηλαδή τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεόν, καὶ μάλιστα μόνον τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν γῆν αὐτὴν. Δέν ξέρω ἂν ὑπάρχουν ἄλλοι ἄνθρωποι εἰς ἄλλα οὐράνια σώματα, ὄντα τυχὸν ἀνώτερα τοῦ ἀνθρώπου. Δέν τὸ ἀποκλείω καθόλου αὐτό, διότι δέν βλέπω γιατί ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι σῶναι καὶ καλὰ τὸ ἀνώτερον τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ. Εἶναι ὅμως ὁ ἄνθρωπος τὸ ἀνώτερον τῶν γῆϊνων κτισμάτων. Λοιπόν, αὐτὴ ἢ, ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ - πατρὸς, **[σελ. 21]** σχέσις δέν ὑπάρχει πλέον εἰς αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι λένε ὅτι ἀπέθανεν ὁ Θεός, καὶ συνεπῶς δι' αὐτοὺς ὁ Θεὸς δέν ὑπάρχει. Αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι λένε αὐτὰ τὰ πράγματα, τὴν ἀλήθεια λένε. Γι' αὐτοὺς ὄντως Θεὸς δέν ὑπάρχει. Τὸ λέει ἄλλως τε καὶ ἡ Γραφή: «... ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς Χριστοῦ... καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ». «*Ἄθεοι*» ὄχι μὲ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν. Ἐμεῖς ἄθεο λέμε ἕναν ποὺ δέν πιστεύει στὸ Θεό, διότι ἀπορρίπτει τὴν πίστιν. Ἐκεῖ, ὅταν λέει «*ἄθεοι*», ἐννοεῖ ἐκείνους ποὺ ζοῦν χωρὶς Θεὸν εἰς τὸν κόσμον. Πράγματι, λοιπόν, μέγα μέρος τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι καὶ τώρα χωρὶς Θεόν. Προσοχή: Ἄλλο χωρὶς Θεόν καὶ ἄλλο «*ἄθεος*» ἢ «*ἀθεϊστής*» ὑπὸ τὴν παλαιάν, τὴν φιλοσοφικὴν ἔννοιαν.

Διὰ νὰ τὸ καταλάβετε καλύτερα, θὰ τὸ ἀναλύσω περισσότερο. Ὁ σημερινὸς ἀθεϊσμός εἶναι παράγωγος, ἐνῶ ὁ ἀθεϊσμός τῶν περασμένων γενεῶν ἦτο πρωτότυπος. Δηλαδή, ἐκεῖνος ποὺ ἦτο ἄθεος εἰς τὰς περασμένας γενεὰς ἦτο ἄθεος, διότι αὐτὸς μόνος του ἐξέλεξε τὸν ἀθεϊσμόν. Διέκοψε τὰς σχέσεις του μὲ τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν παράδοσιν ποὺ τοῦ εἶχαν δώσει οἱ γονεῖς του. Οἱ ἄθεοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχαν ἀνατραφῆ κατὰ τρόπον χριστιανικόν, ἀλλὰ κατόπιν ἐν ὀνόματι τῆς τότε ἐπιστήμης ἀπελάκτιζαν τὴν πίστιν, τὰς παραδόσεις καὶ τὴν ἀνατροφὴν τὴν ὁποῖαν ἐπῆραν ἀπὸ τοὺς γονεῖς των. Δέν ἔπαυαν ὅμως νὰ τὴν ἔχουν μέσα των αὐτὴν τὴν ἀνατροφὴν, ἀκόμη καὶ ὅταν, ὠριμοὶ πλέον, ἀπεφάσιζαν νὰ στρέψουν τὰ νῶτα πρὸς τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεόν, διὰ νὰ μὴ φανοῦν ἀνεπιστήμονες. Ἐλεγαν ὅτι δέν πιστεύουν εἰς τὸν Θεόν, εἰς τὸν θεῖον νόμον, εἰς τὸ θεῖον θέλημα, εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, εἰς καμμίαν πνευματικὴν ἀξίαν, εἰς τὸ πνεῦμα, εἰς τὴν ψυχὴν μέσα τους, ὅμως ὑπῆρχε τὸ οἰκοδόμημα τῆς παραδόσεως γενεῶν καὶ γενεῶν. Καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἢ ζωὴ των δέν ἐνεφάνιζε τὴν ἀθεϊστικὴν συνέπειαν. Ἐφώναζαν ὅτι εἶναι ἄθεοι, ἀλλὰ εἰς τὸ βάθος δέν ἦσαν.

Ἡ σημερινὴ ὄμως γενεὰ τῶν ἀθέων, κατὰ κλασσικὴν [σελ. 22] τυπικὴν περίπτωσιν, δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ σπάσῃ τὰς σχέσεις μὲ καμμίαν παράδοσιν οἰκογενειακὴν. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ παιδιὰ αὐτὰ ἐκληρονόμησαν ἀπὸ τοὺς γονεῖς των τὸν ἀθεϊσμόν καὶ διατηροῦν, ἀπλούστατα, τὴν ἀρνητικὴν παράδοσιν τὴν ὁποίαν ἐπῆραν. Ὁ ἀθεϊσμός των εἶναι, δηλαδή, παράγωγος. Δὲν διαθέτουν εἰς τὸ βάθος των αὐτὴν τὴν πνευματικὴν παρακαταθήκην τὴν ὁποίαν διέθεταν οἱ γονεῖς των, οἱ ὅποιοι, ἔστω καὶ ἂν τὴν ἀπεδοκίμαζαν, εἶχον ὄμως μὲ αὐτὴν ἐκτραφῆ. Οἱ σημερινοὶ ἄθεοι δὲν ἔχουν τίποτε νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ εἰς τὸ νὰ εἶναι ἄθεοι μὲ ὅλην τὴν συνέπειαν. Ἄφοῦ, λένε, δὲν ὑπάρχουν πνευματικαὶ ἀξίαι, δὲν ὑπάρχει ἠθικὸς φραγμός, κανένας ἠθικὸς φραγμός δὲν ὑφίσταται πλέον, καὶ ἐμεῖς θὰ τὸ ἐφαρμόσωμε πέρα γιὰ πέρα. Ὁ σημερινὸς ἄθεος ἀπὸ τὴν ἀπόρριψιν τοῦ Θεοῦ προχωρεῖ κατ' εὐθεΐαν πρὸς τὴν ἀπόρριψιν παντὸς ἠθικοῦ κανόνος, πρὸς τὸ ζῶδες, πρὸς τὸ ἔγκλημα, καὶ τὸ φοβερώτερον εἶναι ὅτι πολλὰς φορὰς ὁ ἐγκληματίας κατανατᾷ νὰ προκαλῆ τὴν συμπάθειαν τῆς κοινῆς γνώμης. Ὁ σημερινὸς ἀθεϊσμός, λοιπόν, ποὺ ἀπειλεῖ νὰ κυβερνήσῃ πνευματικῶς τὴν ἀνθρωπότητα, ὁ ἀσύδοτος, ὁ ἀγράμματος ἀθεϊσμός, ποὺ ἔχει τὴν ἐξαλλοσύνην τῆς ἀγνοίας, ποὺ δὲν γνωρίζει ὄρια, εἶναι, ὅπως τὸ βλέπετε καὶ σεῖς, πολὺ διάφορος ἀπὸ τὸν ἀθεϊσμόν τῶν περασμένων γενεῶν. Ὁ περασμένος ἀθεϊσμός ἦτο συνέπεια τῆς πολλῆς, ἔστω κακοχωνευμένης, μορφώσεως. Ὁ σημερινὸς εἶναι συνέπεια τῆς ἀγραμματοσύνης, τῆς ἐλλείψεως ἰκανότητος τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἵπταται, νὰ σκέπτεται, νὰ στοχάζεται. Ὁ σημερινὸς ἄθεος δὲν ἀρνεῖται τὸν Οὐρανόν. Ἀπλούστατα, δὲν εἶναι ἰκανὸς νὰ τὸν ἀτενίσῃ.

B

Ποιὸς ὄμως ἔβγαλε τὸν Θεὸν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον; Ποιὸς φταίει ποὺ εἶναι σήμερα ὁ ἄνθρωπος ἄθεος; Ἐκεῖ εἰς τὸ [σελ. 23] ἄρθρον τοῦ *Time* γίνεται μνεῖα τῶν ἀθέων θεολόγων, οἱ ὅποιοι, κομπλεξικοὶ καθὼς εἶναι, λένε ὅτι πρέπει νὰ συμβιβάσωμεν τὴν ἐπιστήμην μὲ τὴν πίστιν. Ἀλλ' ὁ μόνος ποὺ δὲν πταίει εἰς τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν εἶναι ἡ ἐπιστήμη. Τούναντίον, ἡ ἐπιστήμη σήμερα ἀνοίγει εἰς τὴν πίστιν τὸν δρόμον, πρᾶγμα ποὺ δὲν τὸ ἔκανε στὸν περασμένον αἰῶνα. Ἡ ἐπιστήμη σήμερα εἶναι διὰ τὴν πίστιν ἀσυγκρίτως περισσότερον ἀνοικτὴ παρὰ εἰς τὸν περασμένον αἰῶνα. Οἱ ἐδῶ παρόντες ἐνθυμοῦνται, βέβαια, τὴν «Δήλωσιν» τῆς «Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων». Ἄν ἡ «Δήλωσις» αὐτὴ ἐξεχάστηκε, τὸ γεγονός δὲν παύει νὰ εἶναι γεγονός. Ἡ «Δήλωσις» αὐτὴ, τὴν ὁποίαν ἐδέχθησαν αἱ κορυφαὶ τῆς Ἐπιστήμης εἰς τὸν κόσμον, ἔλεγε ρητῶς ὅτι καμμία ἐπιστήμη δὲν ἔδωσε εἰς κανένα τὸ δικαίωμα νὰ χτυπήσῃ τὴν πίστιν ἐν ὀνόματί της. Δὲν ὑπάρχουν ἄθεοι

έπιστήμονες σήμερα. Ἄν εἶναι ἄθεοι, εἶναι ἄθεοι ὡς ἄτομα. Κανείς, δηλαδή, δὲν ἰσχυρίζεται, ὅπως στὰ περασμένα χρόνια, ὅτι ἡ χημεία π.χ. μὲ ὑποχρεώνει νὰ εἶμαι ἄθεος. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ εἶπε ὁ Γκαγκάριν, ὅτι «δὲν συνήντησα οὔτε ἄγγελον οὔτε Θεὸν εἰς τὸ διάστημα», ἐλέχθη ὡς καλαμπούρι μᾶλλον, παρὰ ὡς σοβαρὸς λογικὸς εἰρμός, διότι δὲν ἀντέχει εἰς συζήτησιν οὔτε κἂν διὰ παιδιά. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀθῶα ἀπὸ τοιοῦτους ἰσχυρισμούς, καὶ οἱ ἀρνηταὶ θεολόγοι, ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ συμβιβασθῇ ἡ πίστις μὲ τὴν ἐπιστήμην, οὔτε τί εἶναι ἐπιστήμη ξέρουν, οὔτε τί εἶναι πίστις ξέρουν, οὔτε τί εἶναι ἄνθρωπος ξέρουν. Εἶναι, ἀπλούστατα, κομπλεξικοὶ τύποι, οἱ ὅποιοι «εἰς οὐδὲν ἰσχύουσιν ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων». Κάνουν παραχωρήσεις, διὰ νὰ ἐπιβραδύνουν τὴν κατάρρευσίν των, ἀλλὰ δὲν τὴν ἐπιβραδύνουν.

Ἐὰν ἐπρόκειτο ἡ ἐπιστήμη κάποτε νὰ κλονίσῃ τὴν πίστιν, θὰ τὴν ἐκκλόνιζεν διὰ τοῦ Κοπερνίκου. Ὄταν περὶ τὸ 1530 ὁ Κοπερνίκος ἀνεκοίνωσε τὸ περὶ τῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων ἔργον του, τότε, πράγματι, αὐτὸ ἦταν **[σελ. 24]** ἓνα σοκ διὰ τὴν πίστιν, ὄχι διὰ τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ διὰ τὴν κοσμολογίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Καὶ ὁμως, ἡ συνέχεια δὲν ἦταν νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ πίστις, ἀλλὰ, τούναντίον, νὰ γίνῃ ἡ Μεταρρύθμισις (μετὰ ἔγινε ἡ Μεταρρύθμισις τοῦ Λουθήρου), ἡ τεραστία ἀνθησις τῆς πίστεως, ἡ διάδοσις τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ μία πίστις τὴν ὁποίαν ὁ πρὸ τοῦ Κοπερνίκου κόσμος δὲν τὴν ἤξερε, μία πίστις ποὺ θύμιζε τὰ χρόνια τῶν μαρτύρων. Ἀπὸ τότε δηλαδή ἄρχισε ἡ πίστις νὰ ἀνθῇ. Πέραν τούτου, ἡ ἐπιστήμη δὲν ἔχει τὴν παραμικρὰν ὄχι ἀντίρρησιν, ἀλλ' οὔτε κἂν δυσκολίαν διὰ τὴν πίστιν.

Καὶ κάτι ἄλλο: Μὴ μοῦ πῆτε ἐπίσης ὅτι διὰ τὸ κατάντημα αὐτὸ φταίει ὁ κομμουνισμός. Ὁ κομμουνισμός εἰς τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν εἶναι ἀθῶος. Διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι αὐτοὶ οἱ ἀναγνώσται τοῦ *Time*, *Newsweek* κλπ. καὶ οἱ θεολόγοι ποὺ ἐξεδήλωσαν αὐτὰς τὰς πεποιθήσεις καὶ οἱ ἄθεοι θεολόγοι δὲν εἶναι κομμουνισταί. Μπορεῖ νὰ ἀριστερίζουν, ὅταν βλέπουν ὅτι τοὺς συμφέρει, ἴσως. Ἀλλὰ κομμουνισταί, μὲ τὴν ἔννοιαν ἐκείνων ποὺ ἔχουν περάσει ἀπὸ τὴν σχολὴν τοῦ Μάρξ καὶ εἶναι μαρξισταὶ ἐνσυνείδητοι, δὲν εἶναι. Καὶ ταῦτα καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ ἴδιος ὁ κομμουνισμὸς ἀρχίζει νὰ κἀνῃ ἓνα διάλογον μὲ τὴν πίστιν. Ἐπομένως καὶ ἐδῶ βλέπω ὅτι δὲν ὑπάρχει θέμα.

Οὔτε ὁμως καὶ γενικῶς διώκεται ἡ πίστις. Οὔτε κἂν διώκεται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι γίνεται ἡ πίστις ἀποσυνάγωγος, ὅτι ὁποῖος πιστεύει γίνεται ἀκοινωνήτος καὶ γελοιοποιεῖται, ὅπως γινότανε εἰς τὴν ἐποχὴν ὅπου ἐγὼ ἤμουν ἀκόμη παιδί. Τότε, ἅμα σ' ἔβλεπαν νὰ πιστεύῃς, σὲ θεωροῦσαν γελοῖον ὑποκείμενον. Τώρα ὁμως αὐτὸ δὲν γίνεται. Τούναντίον, ὁ κόσμος μπορεῖ νὰ μὴν πιστεύῃ, ἀλλὰ τὴν πίστιν τὴν σέβεται καὶ τὴν θεωρεῖ ἐπὶ τέλους μίαν ἀντίληψιν καὶ αὐτὴν. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἄθεοι θεολόγοι, οἱ ὅποιοι δὲν εἶναι οἱ μόνοι

ἄθεοι, ἀλλ' εἶναι οἱ ἐκ τῶν ἀθέων θεολόγων οἱ περισσότερον τίμιοι, δὲν ἔχουν οὔτε αὐτὸ νὰ ἐπικαλεσθοῦν.

[σελ. 25]

Γ

Τί φταίει λοιπόν; Διότι εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Θεὸς εἰς τὸν σημερινὸν πολιτισμὸν ἔχει πεθάνει, ὅχι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν ὑπάρχουν πιστοί, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ὡς σύνολον ὁ σημερινὸς πολιτισμὸς εἶναι ἄθεος. Τὸ τί φταίει τὸ δείχνει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡ Γένεσις γράφει: «*Οὐ μὴ καταμείνει τὸ πνεῦμα μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις εἰς τὸν αἰῶνα, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας*»! Δὲν μπορεῖ νὰ μείνη τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν σάρκα. Καὶ οἱ ἄνθρωποι τῶρα γίνονται σάρκες, ὅπως τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν ἀμέσως πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ. Ὁ κόσμος ἔγινε σὰρξ. Δὲν τὸ εἶπα αὐτὸ εἰς τὴν ὁμιλίαν μου εἰς τὴν Πνύκα*, καὶ καλὰ ἔκανα πού δὲν τὸ εἶπα. Θὰ ἦτανε πολὺ τολμηρό. Ἄλλὰ εἰς ἓνα στενὸν κύκλον χριστιανῶν θὰ τὸ πῶ: Τὸ ὅτι ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς μας ἔχει κουρασθῆ ἔχει ὡς ἐκδήλωσιν τὸ ὅτι ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος ἔγινε σὰρξ.

Βέβαια, ἓνα φαινόμενον (φαινόμενα ὑπάρχουν ἄπειρα) εἶναι οἱ Μπήτλς, οἱ ὁποῖοι εἶναι αὐτὸ πού λέγομεν σὰρξ. Καὶ ἄλλοτε ὑπῆρχαν Μπήτλς. Ἄλλὰ τὸ παραλήρημα πού ἐκδηλοῦται ἐπὶ τῆ ἐμφανίσει τῶν εἰς μυριάδας θαυμαστάς καὶ θαυμαστρίας των εἶναι πρωτοφανὲς εἰς τὴν ἱστορίαν. Κωμωδοὶ ὑπῆρχαν πάντοτε. Παληάτσοι ὑπῆρχαν πάντοτε. Ἄλλὰ ἦσαν παληάτσοι, δὲν ἦσαν εἰδῶλα. Τοὺς φώναζαν, μόνον γιὰ νὰ περάσῃ ἡ ὥρα. Ὅταν ἓνας Δούξ ἦταν στενοχωρημένος, τοὺς ἐφώναζαν καὶ τοὺς ζητοῦσαν νὰ ποῦν μερικὰ ἀστεῖα, γιὰ νὰ διασκεδάσῃ ὁ Δούξ. Μεθ' ὃ τοὺς ἔδιωχναν, γιὰτι εἶχαν καὶ τὰ σοβαρά τους προβλήματα τότε οἱ ἄνθρωποι. Σήμερα οἱ Μπήτλς εἶναι θεοί! Ἐσεῖς μπορεῖτε νὰ φαντασθῆτε ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ Πνεῦμα Θεοῦ καὶ Μπήτλς μαζί; Ἐγὼ δὲν τὸ πιστεύω. Ἀπὸ τῆ στιγμῆ πού [σελ. 26] μιὰ κοπέλλα θὰ σταθῆ ἐκστατικὴ μπροστὰ εἰς τοὺς Μπήτλς, ἀπὸ ἐκείνη τῆ στιγμῆ παύει νὰ προσεύχεται.

Μία ἀκόμη μορφή σαρκικότητος εἶναι τὸ βολάν. Ὁ ἄνθρωπος πού ἔχει τὴν ἡδονὴν του εἰς τὸ βολάν καὶ ζῆ μὲ τὸ βολάν καὶ γιὰ τὸ βολάν, αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει πνεῦμα, διὰ νὰ ζήσῃ ὁ Θεὸς μέσα του. Παθαίνει μέσα του ὁ Θεὸς ἀσφυξίαν. Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὸ νὰ ζῆ κανεὶς μόνον διὰ τὰ κομφορ τῆς ζωῆς, τὰ weekends καὶ τὰ παρόμοια. Μὲ συγχωρεῖτε, δὲν εἶμαι ὁ Σαβοναρόλας, δὲν εἶμαι ὁ ἄνθρωπος, δηλαδή, ὁ ὁποῖος εἶμαι ἐναντίον τῆς χαρᾶς τῆς ζωῆς. Εἶμαι ὑπὲρ τῆς χαρᾶς τῆς ζωῆς, ὡς ὑπηρετρίας ὅμως, ὑπηρετρίας εἰς τὴν ψυχικὴν πτῆσιν. Ἀφ' ἧς ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς εἶναι ἀφέντρα, ὁ

* «Εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν πολιτισμῶν», *Συζήτησις* 1966, σελ. 125 ἐπ. (σ.ἐ.)

ἄνθρωπος παύει νὰ εἶναι ἄνθρωπος. Καὶ ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς ἀπὸ ὑπηρετρία τοῦ ἀνθρώπου ἔγινε ἀφέντρα. Ἀπὸ δούλη, ἔγινε ἀφέντης.

Ἐνα τελευταῖον ποῦ ἔχω νὰ πῶ εἶναι τοῦτο. Εἶναι ὁ σεξουαλισμός, ὃχι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς λεγομένης ἐλευθερίας ἠθῶν. Ἐχω πῆ πολλάκις πόσην εὐγνωμοσύνην ὀφείλομεν εἰς τὸν Φρόυντ, διότι ἐπῆρε ἓνα ἔνστικτον εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐνῶ ἦταν πρὶν διὰ τοὺς μὲν διαβολικόν, διὰ τοὺς δὲ εὐτυχία, τὸ ἔκανε αὐτὸς ἐπιστήμη, τὸ ἀνέβασε δηλαδὴ εἰς τὸ ἐπιστημονικὸ τραπέζι, ἔστω καὶ ἐὰν ἔκανε καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ λάθος. Ἐνα λάθος δὲν ἔκανε· τὸ ὅτι τὸ ἔβαλε ἐπάνω εἰς τὸ τραπέζι τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐργαστηρίου.

Νομίζω σᾶς διηγήθην ὅτι πρὸ καιροῦ πολλοῦ συνωμίλουν μὲ ἓναν κομμουνιστὴν, αὐθεντικὸν ἐκπρόσωπον τοῦ κομμουνισμοῦ, καὶ τοῦ εἶπα: «Σᾶς παρακαλῶ πέστε μου, ἐπειδὴ δὲν τὸ καταλαβαίνω, γιατί ἐσεῖς οἱ κομμουνισταὶ εἴσθε ἐναντίον τοῦ Φρόυντ. Διότι ὁ Φρόυντ δὲν εἶναι οὔτε καπιταλιστής, οὔτε χριστιανός, οὔτε εἶπε ποτὲ τίποτε ποῦ νὰ ἀντίκειται εἰς τὸν Μαρξισμόν. Τί σᾶς ἔκανε λοιπὸν ὁ Φρόυντ καὶ τὸν χτυπᾶτε ἔτσι;» Ἡ ἀπάντησίς του μὲ κατέπληξε διὰ τὴν ὁμορφίαν τῆς καὶ τὴν συνέπειάν τῆς. «Δὲν τὸν θέλομεν τὸν Φρόυντ, μοῦ ἀπήντησε, γιατί βάζει καὶ ἄλλον [σελ. 27] παράγοντα εἰς τὴν ἱστορίαν, πλὴν τοῦ παράγοντος τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν. Καὶ ὅπου μπαίνει ὁ Φρόυντ φεύγουν τὰ οἰκονομικὰ ἀγαθὰ, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κανεὶς κομμουνιστῆς καὶ φροῦδιανός». Πρόκειται δηλαδὴ περὶ μιᾶς ἀντιζηλίας. Δὲν μποροῦν κατ' αὐτοὺς καὶ τὰ δύο νὰ συνυπάρξουν. Ὁμολογῶ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀπάντησις εἶναι σοφωτέρα ἀπ' ὅ,τι ἐνόμιζεν ἐκεῖνος ποῦ τὴν εἶπε.

Ὅταν φύγωμεν ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην καὶ ἀκόμη ἀπὸ τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς καὶ μείνωμεν πλέον εἰς τὸ «δίπουν καὶ ἄπτερον ζῶον», τὸ ὅποῖον ζῆ μόνον διὰ τὸν σεξουαλισμόν, ὃχι ὑποκῦπτον εἰς μίαν ὁρμὴν τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν συνέχισιν τῆς ζωῆς, ἀλλὰ ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς, τότε, μία ζωὴ ποῦ ἔχει αὐτὸν τὸν σκοπὸν, εἶναι ζωὴ χωρὶς σκοπὸν. Δὲν ἔχει ἡ ζωὴ αὐτὴ πλέον νόημα, διότι εἶναι μόνον σὰρξ. Καὶ μέσα εἰς τὴν σάρκα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη ὁ Θεός.

Καταλήγω εἰς τὸ ὅτι ὁ πολιτισμός μας ὁ πνευματικὸς σβῆνει. Σβῆνει, διότι σβῆνει ὁ ἄνθρωπος. Ἄνθρωπος εἶναι ἓνα ὄν μὲ πνεῦμα. Καὶ ἅμα παύση νὰ ὑπάρχη τὸ πνεῦμα, ὑπάρχει μόνον τὸ πτῶμα. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὅτι ἀπέθανεν ὁ Θεός. Ὁ ἄνθρωπος ἀπέθανε! Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια... Ἀπέθανεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐπειδὴ ἀπέθανεν ὁ ἄνθρωπος, «οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων». Δὲν εἶναι ὁ Θεὸς Θεὸς πτωμάτων, ἀλλὰ εἶναι Θεὸς ζώντων. Εἰς τὸν πολιτισμόν μας, λοιπὸν, ἀπέθανεν ὁ ἄνθρωπος. Αὐτὰ ποῦ εἶπα εἰς τὴν Πνύκα διὰ τὸν πολιτισμόν ποῦ σβῆνει ἰσχύουν βέβαια, ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτά. Ἡ πραγματικότης εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀπέθανεν. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ποῦ πεθαίνει δὲν ἔχει θέσιν μέσα του διὰ τὸν Θεόν. Κατὰ τρόπον νομοτελῆ ἀρχίσαμε νὰ ἔχωμεν ἓνα νέον τύπον ἀνθρώπου, τοῦ ἀθέου ἀνθρώπου. Ἐπαναλαμβάνω, ὃχι τοῦ παλαιοῦ ἀθέου, ὁ ὁποῖος φιλοσοφῶν ἔλεγε ὅτι δὲν βλέπω τὸν Θεόν, ἄρα

Θεός δὲν ὑπάρχει. Ἀλλὰ τοῦ σαρκίνου ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος δὲν μπορεῖ νὰ σκεφθῆ ὅτι ὑπάρχει Θεός.

[σελ. 28]

Δ

Τώρα, εἰς αὐτὰ πού εἶπα θὰ μοῦ φέρετε μίαν ἀντίρρηση. Ὅτι αὐτὰ ἰσχύουν διὰ τὸν δυτικὸν λεγόμενον κόσμον. Εἰς τὸν ἀνατολικὸν λεγόμενον κόσμον, ἐννοῶ τὸν πέραν τοῦ παραπετάσματος, τὸν κομμουνιστικὸν κόσμον, ὑπάρχει αὐτὴ ἡ σαρκικότης; Πρῶτον, δὲν ἐπῆγα ποτέ μου ἐκεῖ καὶ δὲν ξέρω. Καὶ ἂν ἐπῆγαινα, πάλιν δὲν θὰ ἤξερα. Θὰ ἤξερα, μόνον ἂν μοῦ ἐδίδετο ἡ δυνατότης νὰ πάω ἐκεῖ, ὅπως ἐὰν ἐπῆγαινα λ.χ. εἰς τὴν Ἀμερικὴν. Νὰ ξέρω καὶ τὴν γλῶσσα, ὥστε νὰ μοῦ εἶναι δυνατόν νὰ συναναστρέφωμαι ὅποιον θέλω καὶ νὰ μιλάω μὲ ὅποιον θέλω καὶ νὰ λέω τὶς ἐντυπώσεις μου ὅπως θέλω. Ἀφοῦ αἱ συνθῆκαι αὐταὶ δὲν ὑπάρχουν, δὲν ἠμπορῶ νὰ πάω καὶ νὰ κάνω ἀντικειμενικὰς διαπιστώσεις, διότι ἀλλέως μεταβάλλομαι εἰς ὄργανον πλαστογραφίας τῆς πραγματικότητος χάριν ἐνὸς ταξιδίου. Μολονότι, λοιπόν, δὲν ἐπῆγα ἐκεῖ, μοῦ φαίνεται ὅτι καὶ ἐκεῖ κάποια σαρκικότης ἀρχίζει νὰ ὑπάρχει, καὶ τὸ ἔγραψα αὐτὸ εἰς τὸ ἄρθρο μου «Χάνει ἔδαφος ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἀρκεῖ», τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη καὶ εἰς τὴν *Μεσημβρινήν**. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ, ἐκεῖ πεθαίνει ὁ Θεός δι' ἄλλους λόγους, θὰ ἔλεγα δι' εὐγενεστέρους λόγους, δηλαδή διὰ λόγους θεωρητικούς. Διότι ἐκεῖ πάντοτε ἐκδέχονται τὸν ἄνθρωπον ὡς μηχανήν. Καὶ ὅταν ἕνας ἄνθρωπος πιστεύει ὅτι εἶναι μηχανή, καὶ μόνον γι' αὐτὸ εἶναι μηχανή, διότι αὐτὸ τὸ φρόνημα πού ἔχει τὸν μηχανοποιεῖ. Παρ' ὅλον τοῦτο, ἐγὼ πιὸ πολὺ ἐλπίζω εἰς τὸν ἄνθρωπο-μηχανή παρὰ εἰς τὸν ἄνθρωπο-σάρκα. Τὸν ἄνθρωπο-μηχανή ὑπάρχει πιθανότης καὶ δυνατότης νὰ τὸν πείσης ὅτι δὲν εἶναι μηχανή. Εἶναι θεωρητικῶς δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ κάποτε ἐλευθερία διαφωτίσεως πέραν τοῦ παραπετάσματος. Καὶ εἶναι θεωρητικῶς δυνατόν **[σελ. 29]** νὰ ὑπάρξουν ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι νὰ ἐπιδιώξουν νὰ τοὺς ξυπνήσουν αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ τοὺς πείσουν ὅτι δὲν εἶναι μηχανές. Καὶ τότε αὐτοὶ θὰ γίνουν οἱ νέοι Σαῦλοι καὶ θὰ γίνουν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ καὶ συγχρόνως ἄνθρωποι. Γιὰ τὶς σάρκες ὅμως πού ζοῦν μόνον διὰ τὸ βολὰν καὶ διὰ τὶς διάφορες ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς, χωρὶς νὰ ἀποκλείω καὶ τὸ θαῦμα, τέτοια ἐλπίδα δὲν ἔχω.

* Βλ. Ἐφημερίδα *Μεσημβρινή* 16 καὶ 17 Δεκεμβρίου 1961 καὶ εἰς *Συζήτησιν* 1962, σελ. 117 ἐπ. (σ.έ.)

Αυτά, όμως, που είπαμε μέχρι τώρα αποτελούν τὰ συμπτώματα μόνον, τὴν διαπίστωση ἴσως τοῦ ἐρχομένου θανάτου. Θὰ πρέπει, πίσω ἀπ' αὐτά, νὰ ὑπάρχη ἡ γενεσιουργὸς αἰτία, ἐκείνη που ὠδήγησε εἰς τὰ συμπτώματα αὐτά. Κάποιος πρέπει νὰ φταίη δι' αὐτὴν τὴν πνευματικὴν λιποθυμίαν τοῦ «μοντέρνου ἀνθρώπου». Ἔ, κάποιος φταίει βέβαια. Καὶ φταίει, ποιὸς ἄλλος; Ἡ πνευματικὴ ἡγεσία, φυσικά. Καὶ πρὸ παντὸς ἢ κατ' ἐξοχὴν ἀρμοδία εἰς τὰ θέματα αὐτὰ ἡγεσία, ἡ χριστιανικὴ ἡγεσία. Δὲν εἶναι χωρὶς νόημα ὅτι ἡ Ἐκκλησία μας κάθε τόσο ἐπαναλαμβάνει τὸ «*ἡμάρτομεν, ἠνομήσαμεν*» καὶ τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο «*δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσιν*».

Καὶ διὰ νὰ τὰ πῶ ἀναλυτικώτερα. Εἰς τὸ μάθημα εἰς τὸ Πανεπιστήμιο, ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἰσολογισμοῦ τῆς ἀνωνύμου ἐταιρείας ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἐμπορικὰ βιβλία, ἔλεγα ὅτι ἡ διαφορὰ μεταξύ ἰσολογισμοῦ καὶ ἡμερολογίου εἶναι ἡ ἐξῆς: Ὁ μὲν ἰσολογισμὸς εἶναι ἐνσταντανέ, φωτογραφία. Τὸ δὲ ἡμερολόγιο εἶναι ἓνα φιλμ, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἡμέρα τῆ ἡμέρα πῶς ἐξελιχθῆ ἡ ἐμπορικὴ ἐπιχείρησις, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὸν ἰσολογισμὸν, ὁ ὁποῖος δείχνει τὴν εἰκόνα τῆς ἐπιχειρήσεως εἰς ὠρισμένην στιγμὴν. Ὅσα σᾶς εἶπα ἕως αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἦταν ἓνα εἶδος ἰσολογισμοῦ, ἦταν δηλαδὴ μία φωτογραφία. Ἄς ἔλθωμε τώρα νὰ κάνωμε κί' ἓνα φιλμ. Τὸ φιλμ αὐτὸ [σελ. 30] θὰ ἀρχίζη νὰ ἐμφανίζη κατ' ἀρχὴν, βέβαια, τοὺς χρόνους τῶν Ἀποστόλων καὶ θὰ ἀρχίσῃ νὰ βλέπη τὰ κύρια σφάλματα τὰ ὁποῖα διέπραξεν ἡ χριστιανοσύνη εὐθύς μετὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους. Τὰ ἔχω ἀναφέρει ἤδη εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν, ἀλλὰ ἄς ἐπαναλάβω ἐδῶ μερικά: Πρῶτον, ἡ ἐσχατολογικὴ ἰδέα, ὅτι ὅπου καὶ νᾶναι ἔρχεται ὁ Κύριος, καὶ συνεπῶς δὲν ἀξίζει τὸν κόπο νὰ κυβερνήσῃ ὁ Χριστιανισμὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ ἀνθρώπινα προβλήματα. Πότε, βέβαια, ἀκριβῶς θὰ ἔλθῃ ὁ Κύριος, ἔλεγαν, δὲν ξέρομε, ἀλλ' ὅπωςδήποτε στὴν ἐποχὴ μας θὰ πραγματοποιηθῆ ἡ ἔλευσις αὐτῆ τοῦ Κυρίου. Δεύτερον, ἡ θεολογία, μὲ ἐκεῖνο που λέγει ὁ Παῦλος εἰς «*ἃ μὴ ἑώρακεν*» ἐμβατεύουσα. Ἄς λέῃ ἄλλοῦ ὁ Παῦλος ὅτι «*τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου, ὧν τινες ἀστοχήσαντες ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν, θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι μὴ νοοῦντες μήτε ἃ λέγουσι μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται*». Κανεὶς δὲν τὰ προσέχει αὐτά, καὶ ἡ θεολογία ἀρχίζει πλέον νὰ ἐμβατεύῃ εἰς «*ἃ μὴ ἑώρακεν*». Γιὰ νὰ εἴμεθα δίκαιοι, τὸ πταῖσμα ἄρχισε ἀπὸ τοὺς αἰρετικούς. Δὲν ἔκανε ἡ ἐκκλησία τὴν ἀρχή. Ἡ ἐκκλησία ἐξεκίνησε πολὺ ἀφελῶς καὶ πολὺ ὁμορφα. Ἄρχισαν ὅμως ἔπειτα οἱ αἰρέσεις. Ποῦ εἶναι, λοιπόν, τὸ λάθος τῆς ἐκκλησίας; Τὸ λάθος τῆς εἶναι ὅτι δὲν εἶπε στοὺς αἰρετικούς «σκασμὸς», ὅπως ἔλεγε ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας, ὁ ὁποῖος, διὰ νὰ εἴμεθα δίκαιοι, ὀρθοτόμησε καὶ τοὺς εἶπε: «Εἴσθε σεῖς

εις θέσιν νὰ ἐπεξεργασθῆτε τέτοια θέματα, ὑπερβαίνοντα τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν;» Ἡ ἐκκλησία ὁμως ἀντὶ αὐτοῦ τί ἔκανε; Ἄρχισε νὰ ἀπασχολῆται μὲ τὴν θεολογίαν, ὡς ἂν αὐτὴ θὰ ἐγέμιζε τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅταν ἔλεγε ὁ Παῦλος: «*Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα, μείζων δὲ τούτων ἢ ἀγάπη*», αὐτὸ πλέον ἐλησμονεῖτο. Ἐπειτα, τρίτον, ὁ ἀσκητισμός, ὁ ὁποῖος ἐξελιχθη εἰς μίαν ὑπόθεσιν ἑξαλλοῦ. Καί, τέταρτον, ἡ δουλοφροσύνη ἔναντι τῶν **[σελ. 31]** ἐκάστοτε ἰσχυρῶν, εἴτε αὐτοὶ ἦσαν οἱ Καίσαρες, εἴτε αὐτοὶ εἶναι οἱ κομμουνισταί. Καὶ ἡ «συνοδοιοπορία» πολλῶν ἐκπροσώπων τῶν Ἐκκλησιῶν εἶναι ἐκδήλωσις τοῦ αὐτοῦ πνεύματος. Ἡ ἐκκλησία εἶναι πάντοτε μὲ τὸ μέρος τῶν ἰσχυρῶν. Ὅταν ὁ ἰσχυρὸς ἦτο τὸ κεφάλαιον, ὁ Πάπας Πῖος Χ κατεδίκασε πᾶσαν προσπάθειαν, πᾶν αἴτημα τῶν ἐργατῶν πρὸς βελτίωσιν τῆς τύχης των. Ὅταν ἰσχυρὰ εἶναι ἡ ἐργατικὴ τάξις, ἡ ἴδια ἡ ἐκκλησία εὐρίσκει ὅτι παντοῦ οἱ ἐργάται ἔχουν δίκαιον! Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια.

Θὰ ἐρωτήσετε τώρα πῶς, ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ λάθη, ὁ Χριστιανισμὸς ἀντέσχε. Ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅτι δὲν ἀντέσχε. Διότι ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος ἤρχισαν αἱ νέαι ιδέαι. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι τέτοια δύναμις, ὥστε ἀντέσχε εἰς τρεῖς αἰῶνες διωγμῶν καὶ εἰς δύο παγκοσμίους πολέμους. Τώρα ὁμως ἀρχίζει πλέον ἡ ἀλήθεια νὰ γίνεταί αἰσθητή. Χάνει πλέον τὰ «λεωφορεῖα» τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο, καὶ φυσικά, αὐτὰ δὲν χάνονται ἀτιμωρητί. Ἡ θεολογία εἶναι ἀνίκανη νὰ καθοδηγήσῃ τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον καὶ παραπαίει. Ἀνέφερα σὲ μιὰ συντροφιά πόσο μ' ἐπέιραξε τὸ ὅτι εἶδα εἰς ἕνα ξένο περιοδικὸ ὅτι ἕνας πάστωρ τὰ θέματα τῆς σχέσεως τῶν δύο φύλων τὰ ἐξωμοίωνε μὲ τὰ θέματα τοῦ τσιγάρου καὶ μὲ τὸ ὅτι, ἅμα γίνῃ ἡ μέλλουσα κρίσις, τότε θὰ μάθουμε τὴν ὀρθὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ θέματος αὐτοῦ! Δηλαδή μιὰ ἀντιμετώπισις ἡ ὁποία εἶναι ἀπίστευτος διὰ τὴν ἀνισορροπίαν τῆς.

Θὰ ἀναφέρω ἐπίσης ἐδῶ, κλείνων τὸ κεφάλαιον αὐτό, μετὰ πόνου, μίαν μορφήν μεγάλην, τὴν ὁποίαν ἐξετίμησα πάρα πολὺ καὶ ἡ ὁποία ἔκανε μεγάλο κακό. Τὴν μορφήν ἐνὸς ἀνδρὸς χριστιανοῦ ὁ ὁποῖος ἐποίμανε, ἔφερε «σεισμὸν μέγαν», ἀλλὰ δὲν ὠρθοτόμησε, καὶ τώρα τὸ ἀναγνωρίζουν ὅλοι. Ἐννοῶ τὸν Πάπαν Πῖον XII. Ὁ Πάπας Πῖος XII ἦτο μία μεγίστη φυσιογνωμία, ἀλλὰ μὲ κομπλὲξ δειλίας (τώρα διαβάζω τὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν καρδινάλιον τῆς Γερμανίας), δειλίας καὶ ἔναντι τοῦ Χίτλερ. Ἐνόμισε ὅτι θὰ δωροδοκήσῃ τὴν Θεῖαν Χάριν μὲ τὰ θαύματα τῆς Φάτιμα, **[σελ. 32]** καὶ ἐξηντλήθη εἰς τὸ θέμα τοῦ νέου δόγματος ὅτι ἡ Παναγία ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἠῦρυνε τὸ χάσμα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μὲ ἐμᾶς τοὺς ὀρθοδόξους, οἱ ὁποῖοι δὲν τὰ δεχόμεθα αὐτά. Ὡσὰν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡ ἀνθρωπότης ἐπερίμενε μετὰ τὸν πόλεμον νὰ ἦταν ἂν ἀνελήφθη ἡ Παναγία ἢ δὲν ἀνελήφθη! Ὁ Θεὸς ἔφερε κατόπιν εἰς τὸν Παπικὸν θρόνον ἕναν ἅγιον ἄνθρωπον, τὸν Ἰωάννην τὸν XXIII, γιὰ λίγο ὁμως. Ὁ Πάπας Παῦλος ὁ VI νομίζω ὅτι, χωρὶς νὰ εἶναι ὁ Ἰωάννης XXIII, δὲν εἶναι καὶ ὁ Πῖος ὁ XII. Ἀλλὰ εἶχε τὸν

ἄχαριν ρόλον νὰ διασώση ὅ,τι μπορεῖ νὰ διασωθῆ. Διότι, φέρ' εἰπεῖν (τὸ ἀνέφερα ἤδη εἰς μίαν ὁμιλίαν μου εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν), ἡ Καθολικὴ νεολαία τῶν φοιτητῶν τῆς Γαλλίας ἐπαναστατεῖ πλέον ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας. Διότι ὅλα αὐτά, δυστυχῶς, πληρώνονται.

Σήμερα σᾶς ὁμιλῶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς μου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας μου, ἀδιαφορῶν πῶς θὰ κρίνετε τὶς σκέψεις μου. Τὸ μόνον ποὺ ἐνδιαφέρομαι εἶναι ἐὰν λέω τὴν ἀλήθεια ὅπως ἐγὼ τὴν ἀντιλαμβάνομαι. Ἄν κάνω λάθος, τὸ πλανᾶσθαι εἶναι ἀνθρώπινον. Ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ ἐνδιαφέρομαι εἶναι νὰ μὴ πῶ ψέματα.

Z

Καὶ ἔρχομαι εἰς τὸ τελευταῖο μέρος αὐτῶν ποὺ ἔχω νὰ σᾶς πῶ. Τὸ μέρος αὐτὸ εἶναι τὸ ἐρώτημα: «Τότε, ποῦ βαδίζομε»; Ἕνας πολιτισμὸς ὁ ὁποῖος δὲν σβήνει, ἀλλὰ εἶναι ἄθεος, ἕνας πολιτισμὸς χωρὶς Θεόν, ἢ μᾶλλον πολιτισμὸς χωρὶς ἄνθρωπον (διότι, ὅπως εἶπαμε, δὲν πέθανε ὁ Θεός, ὁ ἄνθρωπος ἀπέθανε), ποῦ βαδίζει ὁ πολιτισμὸς αὐτός; Ποῦ ἄλλοῦ θέλετε νὰ βαδίζη, παρὰ πρὸς τὸν θάνατον; Ἡ ἀνθρωπότης βαδίζει πρὸς τὸν θάνατον. Εὐρισκόμεθα εἰς τὴν μεσοβασιλείαν τῶν πολιτισμῶν. Θυμᾶστε τί εἶπα εἰς τὴν ὁμιλίαν μου **[σελ. 33]** εἰς τὴν Πνύκα;* Πῶς θὰ εἶναι ἄρα γε ὁ πολιτισμὸς ποὺ ἔρχεται, καλύτερος ἢ χειρότερος; Καὶ εἶπα ὅτι καὶ οἱ δύο ἀντίθετες ἀπαντήσεις εἶναι δυνατὸν νὰ δοθοῦν. Καὶ καλύτερος καὶ χειρότερος. Ὅποτε, καὶ φοβούμεθα καὶ ἐλπίζομεν. Καὶ τὴν καταστροφὴν φοβούμεθα καὶ εἰς τὸν χρυσοῦν αἰῶνα ἐλπίζομε. Ποῖον ἐκ τῶν δύο θὰ ἐπαληθεύσῃ; Μά, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον θὰ ἔχωμεν ἢ ὄχι πνευματικὴν ἀναγέννησιν, πνευματικὸν πολιτισμόν. Μὲ τὸν ἀθεϊσμόν εἶναι δυνατὸν νὰ κάνωμεν τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν; Μὲ τὸ νὰ λέμε ὅτι «ἀπέθανεν ὁ Θεός», ὑπάρχει κανεὶς ποὺ νὰ πιστεῦῃ ὅτι ἔτσι θὰ ἔχωμεν πνευματικὴν ἀναγέννησιν; Ἐγὼ πιστεύω ὅτι ἡ ἀνθρωπότης βαίνει πρὸς τὸν θάνατον. Δηλαδή, δὲν ἐννοῶ τὸν θάνατον τὸν ὑλικόν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸν ἀποκλείω.

Ξέρετε ποῦ νομίζω λοιπὸν ὅτι βαίνει ἡ ἀνθρωπότης; Πρὸς τὴν δουλείαν! Ἡ ἀνθρωπότης ὠριμάζει, διὰ νὰ γίνῃ δούλη. Εἶναι ἱστορικὸς νόμος ὅτι, μόλις ὁ ἄνθρωπος σαρκοποιεῖται, τὸν περιμένει ἢ ὁ κατακλυσμὸς ἢ ἡ ἀλυσίδα. Ἄνθρωπος ποὺ γίνεται σὰρξ εἶναι ὠριμος ἢ γιὰ θάνατον ἢ γιὰ ἀλυσόδεμα. Βαίνομεν λοιπὸν πρὸς τὴν δουλείαν. Γιατί; Διότι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἕνα ἀγαθὸν τὸ ὁποῖον δὲν ἀρκεῖ νὰ τὸ κατακτήσῃς, πρέπει καὶ νὰ τὸ διατηρήσῃς. Ἐγεννήθησαν οἱ σημερινοὶ Ἀμερικανοὶ ἐλεύθεροι, διότι γενεαὶ Ἀμερικανῶν προηγουμένως ἠγωνίσθησαν διὰ τὴν ἐλευθερίαν. Καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἠγωνίζοντο

*Ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 25.

διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀμερικανικοῦ λαοῦ δὲν εἶχαν τὰ «ρόκ ἔντ ρόλ» ποὺ ἔχουν οἱ σημερινοί. Οὔτε, βέβαια, οἱ Μπήτλς τοὺς ἠλευθέρωσαν. Καὶ ἐκεῖνοι ποὺ παραληροῦν διὰ τοὺς Μπήτλς δὲν μποροῦν νὰ διεξαγάγουν τὸν ἀγῶνα πρὸς διατήρησιν τῆς ἐλευθερίας. Διότι ὁ ἀγὼν διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἐλευθερίας εἶναι δυσκολώτερος ἀπὸ τὸν ἀγῶνα πρὸς κατάκτησίν της. Ἡ σὰρξ δὲν ἀγωνίζεται, διότι ἡ σὰρξ δὲν ἔχει τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας. Ἀγὼν [σελ. 34] δὲ χωρὶς θυσίαν δὲν εἶναι νοητός. Ἐπομένως, εἶναι θέμα μιᾶς συμπτώσεως. Κάποιος τύραννος πρέπει νὰ βρεθῆ, γιὰ νὰ ὑποδουλώσῃ τὸν «ἐλεύθερον» λεγόμενον κόσμον. Ποιὸς θὰ εἶναι αὐτὸς ὁ τύραννος; Νομίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει ἔλλειψις ὑποψηφίων τυράννων. Καὶ ὁ κομμουνισμὸς εἶναι ἓνας ὑποψήφιος τύραννος ἐν ὀνόματι τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου. Βέβαια, ὑπάρχει καὶ ἡ κινεζικὴ ἀπειλή. Καί, μὴ γελάσετε, ὑποψήφιος τύραννος εἶναι καὶ ὁ φασισμὸς. Εἰς τὴν Γερμανίαν ἤρχισεν ἤδη ἡ ἀναγέννησις τοῦ φασισμοῦ, ἡ ὁποία, βέβαια, εἶναι ἀκόμη στὰ σπάργανα. Ἄλλ' ὅταν ἐγὼ ἐπῆγα νὰ φοιτήσω εἰς τὴν Γερμανίαν τὸ 1926, ὅταν μιλοῦσαν γιὰ τὸν Χίτλερ, πολλοὶ γελοῦσαν, διότι τὸν θεωροῦσαν ὡς περίπτωσιν ἑνὸς τρελλοῦ. Ἦταν δὲ τότε, τὸ 1926, πιὸ πολὺ στὰ σπάργανα ὁ χιτλερισμὸς, ἀπ' ὅ,τι εἶναι τώρα εἰς τὴν Γερμανίαν. Καὶ ὅπως λέμε γιὰ τὸν καλὸν Δούναβιν ὅτι ἀρχίζει ἀπὸ δύο πέτρες, καὶ ὁ κακὸς Δούναβις ἀρχίζει ἀπὸ δύο πέτρες. Ἡμπορεῖ, βέβαια, νὰ ὑπάρχη καὶ ἄλλος ὑποψήφιος τύραννος, τὸν ὁποῖον αὐτὴν τὴν στιγμὴν δὲν τὸν φαντάζομαι. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ εἶναι γεγονὸς εἶναι ὅτι βλέπω ὅτι λογικῶς τὰ πράγματα ὀδηγοῦν εἰς ὑποδούλωσιν. Γιατί; Διότι, ἀπλούστατα, πνευματικῶς σβήνομε. Τὸ πνεῦμα παρεδόθη εἰς τὴν σάρκα, συγχωρήσατέ με, εἰς τοὺς ἀκκισμοὺς τῶν διαφόρων στὰρς τοῦ κινηματογράφου! Οἱ ἄθεοι εἰρωνεύοντο ἄλλοτε τὴν πίστιν, βάζοντας ἓναν θρησκευτικὸν ἄνθρωπον νὰ λέῃ ὅτι «ὑπάρχει Θεός, διότι μοῦ τὸ εἶπε ἡ μαμά μου». Τώρα λένε: «δὲν ὑπάρχει Θεός, διότι τὸ εἶπε ἡ Μπριζίτ Μπαρντό!» Διότι τώρα πλέον ὁ ἀθεϊσμὸς εἰς αὐτὰς τὰς πηγὰς στηρίζεται. Δὲν ἐκπροσωπεῖται πλέον ἀπὸ ἐπιστήμονας.

Λοιπόν, ποῦ θὰ πάῃ αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις; Κυρίαί καὶ κύριοι, μὴ θυμώσετε, γιὰτὶ σᾶς ὀμιλῶ τόσο ἀπαισιόδοξα. Ἄλλὰ ἐγὼ ἔτσι τὰ βλέπω τὰ πράγματα, χωρὶς νὰ ἀποκλείω καὶ τὸ θαῦμα. Ἐκτός, ὅμως, ἀπὸ τὴν περίπτωσιν τοῦ θαύματος, βαίνομεν πρὸς τὴν δουλείαν. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ διὰ [σελ. 35] τὴν Ἑλλάδα. Ὅταν βλέπω τὴν δουλοφροσύνην τοῦ λεγομένου ἀστικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἐρωτῶ: Ποῦ θὰ τὴν στηρίξῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτήν; Εἰς τὸν ἐγῶισμόν σου; Ὁ ἄνθρωπος τοῦ «ἐγῶ» εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἐτοιμάζεται διὰ τὰς χειροπέδας. Μόνον μὲ ἀνθρώπους τοῦ «ὑπερεγῶ» ἡ ἐλευθερία διατηρεῖται. Ἡ ἐλευθερία εἰς αὐτὴν τὴν γῆν, τὴν Ἑλλάδα, ἤλθε γιὰτὶ ὑπῆρξε ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης, ποὺ εἶπε στὸν ἑαυτὸν του: «Κωνσταντῆ, θὰ πεθάνῃς». Ἄλλο ζήτημα βέβαια εἶναι ὅτι δὲν πέθανε. Διότι, ἐπίσης, ὑπῆρξαν ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἦσαν τόσο πολὺ ἄνθρωποι τοῦ

υπερεγώ, ώστε έθυσίασαν τον εαυτόν των χάριν τής έλευθερίας. Ναι, άλλ' αυτή ή αυταπάρνησις χρειάζεται, και δια να διατηρηθῆ ή έλευθερία. Μή νομίξης ότι θα εύρίσκεται εκάστοτε ένας Κανάρης δια να σε σώζη, ώστε κατόπιν έσύ να παραδίδεσαι ανενόχλητος εις τὸ έγώ σου. Ακόμη και τήν θρησκείαν τήν έκαμαν θεραπαινίδα τοῦ έγώ. Έτσι, λοιπόν, βλέπω τὰ πράγματα, ότι βαίνομεν πρὸς τήν δουλείαν. Θα υπάρξη μία μεσοβασιλεία πολιτισμῶν, ή οποία θα είναι ένα σκοτάδι. Όπως μεταξύ δύο ήμερῶν μεσολαβεῖ μία νύκτα, έτσι μεταξύ των δύο πολιτισμῶν θα μεσολαβήση ή νύκτα τής δουλείας. Θα με ρωτήσης: Εἶσαι βέβαιος ότι έρχεται; Βεβαίως, προφήτης δέν εἶμαι. Όμιλῶ ἐπὶ τῆ βάσει τής λογικῆς. Υπάρχει ὅμως και τὸ υπέρλογον. Υπάρχει και τὸ θαῦμα. Τὸ θαῦμα τὸ βλέπω εις τήν ιστορίαν, και μπορεί να γίνη και εις αὐτήν τήν περίπτωσιν θαῦμα. Εκτὸς ὅμως θαύματος, πρὸς τὰ εκεί βαδίζομεν. Εἰς τὸ θαῦμα πιστεύομεν, αλλά δέν υπολογίζομεν. Όφείλομεν να βαδίσωμεν, ως εἴαν δέν θα γίνη τὸ θαῦμα.

Η

Τί θα κάνωμε λοιπόν; Έν ὄψει αὐτῶν, τί πρέπει να γίνη; Πρῶτον, θα συμφιλιωθοῦμε με αὐτήν τήν δυσάρεστον ιδέαν ότι ή σαρκοποίησις τοῦ ανθρώπου ὀδηγεῖ εις τήν **[σελ. 36]** δουλείαν. Μήπως ὅμως αὐτὰ πού εἶπα εἶναι ἐσφαλμένα; Μπορεῖ να εἶναι και ἐσφαλμένα. Αλλ' ἂν εἶναι ἐσφαλμένα, εἶναι, ὄχι διότι εἶναι δυσάρεστα. Ἄν μοῦ πῆτε ότι εἶναι ἐσφαλμένα, θα μοῦ ἐξηγήσετε τὸν λόγον δια τὸν ὅποιον εἶναι ἐσφαλμένα. Καὶ τὸ σφάλμα δέν μπορεί να εύρίσκεται εις τὸ ότι δέν μᾶς ἀρέσουν αὐτὰ, οὔτε εις τὸ ότι μᾶς δυσσαρεστοῦν, οὔτε εις τὸ ότι ἀπὸ τήν ἀνησυχίαν δι' αὐτὰ θα χάσωμε τὸν ὕπνον μας. Μακάρι να χάσωμε τὸν ὕπνον μας, δια να βροῦμε τήν ζωήν μας! Διότι μόνον εις ἀνθρώπους πού χάνουν και λιγάκι τὸν ὕπνον τους ἀπὸ τὰ μεγάλα μιλάει ή ζωή. Αφοῦ λοιπόν τὸ πάρωμε αὐτὸ ἀπόφασι, τί θα κάνωμε κατόπιν; Υπάρχει ἄρα γε ἐλπίς να δημιουργηθῆ ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς πού ζητοῦν οἱ καιροὶ μας, σὰν ἀπάντησις εις τήν ἀτομικὴν ἐνέργειαν και τοὺς πυραύλους;

Εἴμεθα ὀφειλέται μιᾶς τιμίας ἀπαντήσεως εις τὸ τελευταῖον αὐτὸ ἐρώτημα. Καὶ ή μόνη τιμία ἐκ μέρους μας ἀπάντησις εἶναι ότι δέν βλέπομεν πουθενὰ τίποτε πού να ήμποροῦμεν να τὸ δείξωμεν εις τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον και να τοῦ ποῦμε ότι «νάτος ὁ καινούργιος πνευματικὸς πολιτισμὸς πού ζητοῦν οἱ καιροὶ μας ως ἀντίβαρον τής τεχνικῆς προόδου, νάτος έρχεται», ὅπως ἄλλοτε δια τὸν νέον τεχνικὸν πολιτισμὸν ἐλέγαμεν, νάτος έρχεται!

Ἡ διαπίστωσις αὐτῆ θα ὠδηγοῦσε εις τήν ἀπελπισίαν, εἴαν δέν υπῆρχεν ή ἄλλη διαπίστωσις, ότι τὸ ἄτομον δέν εἶναι ἀπλὸ κουμπὶ εις τήν μηχανήν τοῦ

συνόλου. Αποτελεῖ, ἀντιθέτως, ἀξίαν αὐτὸ καθ' ἑαυτό. Ἐνθυμούμεθα ὅλοι τὴν ἱστορίαν τῆς κιβωτοῦ τοῦ Νῶε μέσα εἰς τὸν κατακλυσμὸν ἐκεῖνον. Ἔ, λοιπόν, κάθε ἄτομον, κάθε ἀνθρωπίνη προσωπικότης, μέσα εἰς τὰς τόσας δυνατότητας μὲ τὰς ὁποίας ὁ Θεὸς τὸ ἔχει προικίσει, ἔχει μέσα του καὶ αὐτὴν τὴν δυνατότητα, τὴν ἀνωτέραν ἴσως ἀπὸ ὅλας. Ἔχει ἐκεῖνο ποῦ θὰ ἤμπορούσαμε νὰ ὀνομάσωμε «δυνατότητα τῆς κιβωτοῦ». Ὁ ἄνθρωπος ζῆ βέβαια μέσα εἰς ἓνα σύνολον ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐπηρεάζεται καὶ τὸ ὁποῖον ἐπηρεάζει. Δὲν εἶναι ὅμως [σελ. 37] ἄψυχον ρομπότ, δὲν εἶναι ἄβουλος δοῦλος οὐδὲ χάριν τοῦ συνόλου. Ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ συντηρῆ μέσα του τὸν θησαυρὸν τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν, ὅ,τιδήποτε καὶ ἂν γίνεται ἀπ' ἔξω, καὶ νὰ ἀκτινοβολῆ γύρω του, ὅσονδήποτε πυκνὸ καὶ ἂν εἶναι γύρω του τὸ σκοτάδι.

Τὸ ἄτομον, λοιπόν, ἔχει θαυμαστὴν δύναμιν ἀντιστάσεως ἔναντι καὶ τοῦ συνόλου ἀκόμη. Ἔχει ὅμως καὶ ἀντίστοιχον ὑποχρέωσιν ἀντιστάσεως. Καὶ ἡ ὑποχρέωσις αὕτη εἶναι κατηγορηματικὴ, μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι τὸ ἄτομον δὲν δικαιούται νὰ ἐξαρτᾷ τὴν ἀντίστασίν του ἀπὸ τὴν πιθανότητα ὅτι πράγματι θὰ ἐπιτύχῃ νὰ παρασύρῃ καὶ τὸ σύνολον εἰς τὴν ἀντίστασιν αὐτήν. Ἴσα - ἴσα, τὸ νόημα τῆς ἀντιστάσεως εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ βαδίσῃ τὴν καλὴν πορείαν, ἔστω καὶ μόνος.

Εἰς αὐτὸ τὸ «ἔστω καὶ μόνος» εὐρίσκεται ἡ τελικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημά μας. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διαπιστώνομεν σήμερα εἶναι, εἴπαμε, ἓνας μαρασμὸς τοῦ πνευματικοῦ μας πολιτισμοῦ, ἢ, ἂν θέλετε, μία πνευματικὴ κατάπτωσις, καὶ μάλιστα εἰς ἐποχὴν ὅπου ἐχρειάζετο, εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε, ἓνας ἀκμάζων πνευματικὸς πολιτισμὸς. Ἡ ὑποχρέωσις λοιπὸν τοῦ ἀτόμου ποῦ δὲν εἶναι σύμφυχον μὲ τὴν κατάπτωσιν αὐτὴν εἶναι νὰ σταθῆ, ἔστω καὶ μόνον, νὰ γίνῃ κιβωτὸς ὑγείας μέσα εἰς τὸν κατακλυσμὸν τῆς καταπτώσεως. Καὶ μία μόνον κιβωτὸς πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἂν ὑπάρξῃ μέσα εἰς τὸν κατακλυσμὸν αὐτόν, καὶ μία μόνον τοιαύτη κιβωτὸς εἶναι ἤδη ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς, ζωντανὸς καὶ ἐλπιδοφόρος. Μία κιβωτὸς φθάνει καὶ τώρα διὰ τοῦτον τὸν κατακλυσμὸν.

Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει μόνον μία, ὑπάρχουν πολλὰ κιβωτοί. Σήμερα τὸ πρῶν ἐδιάβασα κάτι ὡς ἀπάντησιν εἰς αὐτὸ τὸ ἄρθρον τοῦ *Time*, ὡς ἀπάντησιν εἰς τοὺς Γερμανοὺς θεολόγους οἱ ὁποῖοι συμφιλιοῦνται μὲ τὸν ἀθεϊσμὸν ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ὑπαρξισμοῦ καὶ τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας. Ἐγινε προσφάτως εἰς τὴν Γερμανίαν ἓνα συνέδριον, τὸ ὁποῖον [σελ. 38] συνέδριον εἶναι μιᾶς νέας χριστιανικῆς κινήσεως, προτεσταντικῆς, ἢ ὁποία ἔχει τὸν τίτλον «Ὅχι ἄλλο (δηλαδὴ διαφορετικὸ) Εὐαγγέλιο». Καὶ παρέστησαν εἰς τὸ συνέδριον αὐτὸ ἢ ἐξεπροσωπήθησαν 22.000 πιστοὶ μόνον τοῦ προτεσταντικοῦ κόσμου. Εἴκοσι δύο χιλιάδες εἶναι εἴκοσι δύο χιλιάδες! Δὲν ἀποτελοῦν βέβαια αὐτοὶ λύσιν, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἐλπίδα. Μπορεῖ νὰ ἡσυχάσῃ κανεὶς μὲ αὐτούς; Ὅχι. Τί τοὺς λείπει; Εἶναι συντηρητικοί, ἀλλὰ δὲν εἶναι πιστοί. Ὅχι δηλαδὴ ὅτι τοὺς λείπει ἡ

πίστις, ἀλλὰ τοὺς λείπει ἢ ἐπίγνωσις. Δὲν ἔχουν ἐπίγνωσιν. Δὲν μποροῦν νὰ συλλάβουν τὰ προβλήματα ποὺ ἐθέσαμεν εἰς τὸ πρῶτον φύλλον τῆς *Συζητήσεως**.

Εἰς τὸ πρῶτον φύλλον τῆς *Συζητήσεως* καθωρίσαμεν τί πρέπει νὰ κάνη ἡ Θεολογία, διὰ νὰ γίνη ὁδηγὸς τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Καὶ εἶπαμε ὅτι πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσῃ μὲ κατανόησιν τὸ πρόβλημα τῆς ἀμφιβολίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ κατανοήσῃ τὴν ἀμφιβολίαν. Οἱ μὲν θεολόγοι, οἱ ἄθεοι, παίρνουν τὴν ἀμφιβολίαν καὶ τὴν κάνουν θεωρίαν. Οἱ δὲ ἄλλοι δὲν ἔχουν τί νὰ ἀπαντήσουν εἰς τοὺς ἀμφιβάλλοντας. Δὲν ξέρουν ἐπίσης τί νὰ ἀπαντήσουν εἰς τὴν ἀπιστίαν. Δὲν ξέρουν νὰ βοηθήσουν. Εἶναι μία «ἀντίστασις», ἀλλὰ δὲν εἶναι βοήθεια. Δὲν εἶναι φῶς. Εἶναι κιβωτὸς ἢ ὁποῖα δὲν φωτίζει. Ἄλλὰ ἐμεῖς θέλομε κιβωτὸν ἢ ὁποῖα νὰ ἐκπέμπῃ φῶς. Διότι εἰς τὰ πνευματικά, ἅμα δὲν ἀκτινοβολῆς, δὲν σώζεσαι. Ἐμεῖς ποὺ εἴμεθα ἐδῶ μποροῦμε νὰ εἴμεθα κιβωτός; Μποροῦμεν. Δὲν εἴμεθα ὅμως ἀκόμη. Γιατί; Διότι δὲν ἔχομεν ἐπίγνωσιν αὐτοῦ. Ἄλλὰ μποροῦμεν. Μήπως εἴμεθα λίγοι; Πολλοὶ εἴμεθα. Ἀλλὰ μᾶς λείπει ἀκόμη ἢ πολλὴ ἐπίγνωσις.

Καὶ κάτι ἄλλο: Μόλις ὁ ἄνθρωπος πάρῃ μέσα του τὴν ὠραίαν ἀπόφασιν «θὰ ἀγωνισθῶ, ἔστω καὶ μόνος», ἀνακαλύπτει ὅτι καὶ ὅμως δὲν εἶναι μόνος. Δὲν ὑπάρχει φόβος [σελ. 38] πλήρους μονώσεως. Χιλιάδες καὶ μυριάδες ἀνθρώπων σκέπτονται καὶ ζοῦν μέσα των τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν, ὅπως τὸν ζητοῦν οἱ καιροὶ μας. Ἐκεῖνο ποὺ λείπει ἀπὸ τὴν ἐποχὴν μας δὲν εἶναι οἱ ἄνθρωποι ποὺ σκέπτονται ὀρθῶς, εἶναι οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἀγωνίζονται. Καὶ πρὶν ἀπὸ ὅλα λείπουν οἱ ἄνθρωποι ποὺ εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ ἀγωνισθοῦν, ἔστω καὶ μόνοι.

Καὶ μία ἐξήγησις: Ὅταν ἐδῶ λέμε «νὰ ἀγωνισθοῦν», δὲν ἐννοοῦμεν κατ' ἀνάγκην ἓνα εἶδος ἐπιστρατεύσεως ἢ συνασπισμοῦ κἂν τῶν ἀνθρώπων τοὺς ὁποίους ἔχομεν ἐδῶ ὑπ' ὄψιν, διὰ νὰ διεξαγάγουν ἀγῶνα πνευματικὸν κοινόν. Ὁ ἀγὼν εἰς τὸν ὁποῖον ἀναφερόμεθα εἶναι ἡ πνευματικὴ ἀντίστασις εἰς τὸν γενικὸν μαρασμὸν καὶ κατήφορον. Ἡ ἀντίστασις ποὺ θὰ ἀντιτάξῃ τὸ ἄτομον, ἔστω καὶ χωρὶς συναγωνιστικὴν βοήθειαν, ἔστω καὶ μόνον, σὰν κιβωτὸς ἐπιπλέουσα ὑπεράνω τῶν ὑδάτων. Βεβαίως, θὰ ὑπάρχουν καὶ πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα κιβωτοί, ἀλλ' ὁ ἀγὼν δὲν θὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὑπαρξίν των. Θὰ διεξάγεται μὲ συντροφίαν τὴν πίστιν καὶ μὲ τὴν δύναμιν ποὺ δίδει ἡ πίστις καὶ μόνη αὐτή.

Ὅσα εἶπα δὲν ἐλέχθησαν, διὰ νὰ μεταπείσουν τὰ πλήθη, οὔτε φυσικὰ διὰ νὰ δημιουργήσουν τὰ λίγα αὐτὰ λόγια τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν ποὺ ζητοῦν οἱ καιροὶ μας, νὰ θεραπεύσουν ὡς διὰ μαγείας τὴν νόσον ποὺ κατατρύχει τὸν σημερινὸν μας πολιτισμὸν. Ἀλλὰ διὰ νὰ ὑποδείξουν εἰς τοὺς ὑγιῶς σκεπτομένους ἀνθρώπους ὅτι μποροῦν καὶ ὅτι ἔχουν χρέος νὰ

* *Συζητήσεις* 1960, σελ. 2 ἐπ.

συμβάλουν, διὰ νὰ ἀξιοποιηθῆ ἡ ὑγεία των καὶ νὰ εἶναι, αὐτοὶ οἱ ὑγιεῖς, πολλοὶ ἢ ὀλίγοι ἢ ἐλάχιστοι ἔστω, νὰ εἶναι αὐτοὶ ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς τὸν ὁποῖον θὰ συναντήσῃ ὡς ἀντίβαρον ἢ πρόοδος τῆς τεχνικῆς. Καὶ ἐὰν μὲν ἡ ἐξέλιξις τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων εἶναι ἐξέλιξις κάποιας γαλήνης, τότε ἡ ὑγεία τῶν ὑγιῶν ἀνθρώπων νὰ ἀκτινοβολῆ ἀξιοποιουῖσα τὴν γαλήνην. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ξεσπάσῃ μπόρα καὶ αἱ συνέπειαι τῆς πνευματικῆς **[σελ. 40]** ἀνισορροπίας καὶ τοῦ πνευματικοῦ μαρασμοῦ τῆς ἐποχῆς μας ὁδηγήσουν εἰς ἕνα παγκόσμιον κατακλυσμὸν, τὸν ὁποῖον ὅλοι ἀπευχόμεθα ἀλλὰ ὁ ὁποῖος πάντως ἀποτελεῖ δυστυχῶς μίαν ὑπολογίσιμον πιθανότητα, ἐὰν λοιπὸν καὶ αὐτὸ ἀκόμη συμβῆ, ἐὰν ὁ πλανήτης μας πλημμυρίσῃ, ἔστω, ἀπὸ τὰ νερὰ τοῦ κατακλυσμοῦ, νὰ ἐπιπλέουν ἐπάνω ἀπὸ τὰ νερὰ αὐτὰ καὶ αἱ κιβωτοὶ αἱ ὁποῖαι θὰ διασώζουσι μέσα τῶν τὴν πνευματικὴν ὑγείαν, τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν.

Τί θὰ φέρῃ ἡ αὔριον δὲν ξέρομεν. Ἀλλὰ ξέρομεν τὸ χρέος μας καὶ ἠμποροῦμεν νὰ ἐκτελέσωμεν τὸ χρέος μας. Καὶ ἠμποροῦμεν ὅλοι νὰ μετασηματισθοῦμε καὶ ἀπὸ καλοπροαίρετοι ἄνθρωποι ποὺ θρηνοῦν νὰ γίνωμεν ἀγωνισταί, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐπιτύχουν, ὥστε ἡ φωνὴ τῆς καταπτώσεως, ἐὰν δὲν παύσῃ νὰ ἀκούεται, νὰ παύσῃ πάντως νὰ εἶναι μονόλογος!

Ἄν τὸ ὑπόλοιπον τῆς ζωῆς μας τὸ ἀφιερῶσωμεν εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτήν, μόνον ἐμεῖς ἔστω ἂν τὸ κάνωμε αὐτό, τότε, ὅταν ἡ περιστέρὰ θὰ γυρίζη ἀπὸ τὰ ὕδατα τοῦ κατακλυσμοῦ, θὰ δῆ ὅτι ἐδῶ μπορεῖ νὰ ἀναπαυθῆ. Θὰ βρῆ δηλαδὴ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κάπου νὰ ἀκουμπήσῃ. Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα χρειάζεται ἕνα ἀποκούμπι. Ἄς τοῦ τὸ δώσωμε ἐμεῖς. Εἶναι ὁ καλύτερος προορισμὸς τῆς ζωῆς μας!

(26 Ἰουνίου 1966)

3

«ΑΝΤΙΣΤΗΝΑΙ ΕΝ ΤΗ ΗΜΕΡΑΙ ΤΗΙ ΠΟΝΗΡΑΙ...»

(Έφρεσίους στ' 13)

A

Τὸ νὰ διαβάση κανεὶς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν εἶναι ὄχι μόνον εὐχάριστον, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ κᾶτι τὸ ἀναντικατάστατον. Συνιστῶ νὰ διαβάσωμε τὸ ἀ' κεφάλαιον τοῦ Ἡσαΐου καὶ νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι οἱ προφήται ἦσαν προφήται, ὄχι μόνον διότι προεῖπον τὴν ἔλευσιν τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ διότι προέβλεπον καὶ τὰς συνεπείας τῆς πορείας τὴν ὁποίαν ἠκολούθει τὸ ἔθνος των. Οἱ προφήται ἠκμασαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν βασιλέων τῆς κακῆς ὥρας. Προέβλεπον δὲ ὅτι ἡ πορεία τὴν ὁποίαν ἠκολούθει τὸ ἔθνος των ὀδηγεῖ εἰς ὄλεθρον. Τοὺς καιροὺς ἐκείνους οἱ βασιλεῖς εἶχον δίπλα εἰς τοὺς προφήτας διαφόρους κόλακας, οἱ ὁποῖοι τοὺς ἔλεγαν ὅτι οἱ προφήται δὲν ξέρουν τί λένε. Οἱ δὲ βασιλεῖς ἠκούον τοὺς κόλακας μᾶλλον παρὰ τοὺς προφήτας, καὶ ἔτσι ὁ ὄλεθρος ἐπῆρχετο. Πάλιν λέω νὰ προσέξωμεν τοὺς προφήτας. Καὶ εἰδικώτερον νὰ προσέξωμεν τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, ὄχι μόνον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς Μεσσιανικῆς –καὶ ἀπὸ αὐτῆς βεβαίως–, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἔβλεπε καὶ ὑπεγράμμιζε τὸ κατάντημα εἰς τὸ ὁποῖον εὕρισκετο ἡ φυλὴ του, τὸ γένος του, τὸ κράτος του, ὁ ἀτομικὸς καὶ κοινωνικὸς των βίος. Διότι καὶ ἀπὸ ἀπόψεως δικαιοσύνης καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἀγάπης καὶ ἀπὸ ἀπόψεως καθ' ὅλου πορείας των, «ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς, οὐκ ἦν ἐν αὐτοῖς ὀλοκληρία». Ἀπὸ τὸ κεφάλι ἕως τὰ πόδια δὲν ὑπῆρχε ἓνα κομμάτι πού νὰ εἶναι ὑγιές!

[σελ. 42] Αὐτὸ τὸ θέμα τῆς ἀποστολῆς τῶν προφητῶν μὲ ἀπασχολεῖ σοβαρῶς, διότι ὅλη μας ἡ ἐργασία εἶναι μία μαθητεία εἰς τοὺς προφήτας. Δι' αὐτὸ καὶ εἰς τὴν *Συζήτησιν* ἡ πρώτη λέξις ἦταν ἡ «ἀνησυχία». Καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον, ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, ἡ ἀνησυχία διὰ τὸ ποῦ βαδίζομε ὑπῆρξε κᾶτι τὸ ὁποῖον ἔδωσε τὸν τόνον εἰς τὴν ὅλην μας προσπάθειαν. Ὅταν δὲ λέμε ὅτι ἀνησυχοῦμεν, ἐννοοῦμεν ὅτι ἀπὸ κᾶτι δὲν εἴμεθα εὐχαριστημένοι. Τὰ χρόνια πού ἐπέρασαν εἶναι ἀρκετά, διὰ νὰ κρίνωμεν ἂν τὸ σύνθημα αὐτὸ τῆς ἀνησυχίας ἦτο ὀρθόν. Τὸ ἀντίθετο σύνθημα εἶναι, βεβαίως, τὸ σύνθημα τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς πλήρους ἱκανοποιήσεως ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσαν κατάστασιν. Ἐχω ὅμως τὴν πεποίθησιν ὅτι κανεὶς δὲν θὰ ἐψήφιζε ὑπὲρ τοῦ ἀντιθέτου τούτου συνθήματος. Καὶ ὅμως, ὁσάκις λέμε ὅτι ἀνησυχοῦμεν διὰ τὸν

πολιτισμόν μας, βλέπομεν ἀμέσως πολλοὺς οἱ ὅποιοι διαφωνοῦν καὶ ἀντιδροῦν.

Πρὸ ἡμερῶν ἤμουνα μὲ μία παρέα, καὶ ὅλοι μοῦ πήγανε κόντρα εἰς τὸ θέμα ὅτι δὲν εἶμαι εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν πορείαν τοῦ πολιτισμοῦ μας. Καὶ ὅλοι εἶχαν ἓνα ἐπιχείρημα πού δὲν τὸ φαντάζεσθε. Ὅτι δὲν βαριέσαι, πάντοτε ἔτσι θὰ εἶναι, ἢ περασμένη γενεὰ εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσαν. Ἀλλά, πρῶτον, αὐτὸ δὲν εἶναι ἀλήθεια. Ἀντιθέτως, ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἀρχομένου 20οῦ αἰῶνος εἶχε μίαν οἴησιν, μίαν ἔπαρσιν, καὶ ἐθεώρει τὰς περασμένας γενεὰς ὡς βαρβάρους ἐνώπιόν του. Ἡ γενεὰ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων ἐκαμάρωνε, ἀλλὰ καὶ ἡ γενεὰ τῶν Μηδικῶν πολέμων ἐκαμάρωνε καὶ ὁ Περικλῆς ἐπίσης ἐκαμάρωνε εἰς τὸν «Ἐπιτάφιόν» του. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὑποθέσωμε ὅτι αὐτὸ ἦτο ἀλήθεια, καὶ πάλι δὲν καταλαβαίνω διατί αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα. Ἐπιχείρημα θὰ ἦτο, ἐὰν ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἡ ἀνησυχία αὐτὴ εἶναι ἀδικαιολόγητος καὶ τὸ ἀπεδείκνυε μὲ γεγονότα. Διότι εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἐπὶ σειρὰν γενεῶν κατωφερῆς ἢ πορεία τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ὅπως ὅταν κατεβαίνεις μίαν σκάλα, σὲ κάθε σκαλοπάτι πού κατεβαίνεις ἢμπορεῖ νὰ λὲς ὅτι τὸ **[σελ. 43]** προηγούμενο σκαλοπάτι ἦταν ἀνώτερο ἀπὸ αὐτὸ εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκομαι τώρα.

Αὐτά, λοιπόν, δὲν εἶναι ἐπιχειρήματα, καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον δὲν τὰ ἐδέχθην. Τὸ ζήτημα εἶναι ἄλλο: Ὅτι τὴν ὥρα πού μοῦ ὠμιλοῦσαν οἱ κύριοι αὐτοί, μοῦ ἀπεδείκνυαν ἤδη μὲ τὸν τρόπον πού μοῦ ὠμιλοῦσαν πόσο εἶχα δίκιο. Διαπιστώνομεν, λοιπόν, ὅτι ἔχει κατεβῆ τὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τῆς γενεᾶς μας.

B

Εἶχαμε κάποτε ὁμιλήσει περὶ τῆς μεσοβασιλείας τῶν πολιτισμῶν. Τότε ἀνέφερα διαφόρους φιλοσόφους τῆς ἱστορίας, κυρίως τὸν Spengler καὶ τὸν Toynbee, οἱ ὅποιοι προεῖπον διὰ συλλογισμῶν τὴν κάθοδον τοῦ πολιτισμοῦ. Τώρα τὸ διαπιστώνομε ἡμεῖς ἐκ τῆς ἐμπειρίας μας. Ἰδιαιτέρως δὲ αὐτὸ εἶναι αἰσθητὸν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Τῆς καθόδου αὐτῆς τοῦ πολιτισμοῦ χαρακτηριστικὰ εἶναι κυρίως τὰ ἑξῆς:

Πρῶτον, βέβαια, ὑπάρχει ἡ ἥσων προσπάθεια. Ὅσο ἢμποροῦμεν ὀλιγώτερον νὰ δουλεύωμε. Αὐτὸ εἶναι κομμουνιστικὸν σύνθημα. Διότι ὑπάρχουν τρεῖς κομμουνισμοί: Ὁ ἓνας εἶναι ὁ κομμουνισμὸς τοῦ κομμουνιστικοῦ μανιφέστου, ὁ ὁποῖος ἐπικρατεῖ εἰς τὴν Ρωσία. Ὁ ἄλλος εἶναι ὁ κομμουνισμὸς τῶν ψηφοθηρῶν ἀριστερῶν, οἱ ὅποιοι ἀπὸ ψηφοθηρίαν παριστάνουν τοὺς κομμουνιστάς, χωρὶς νὰ εἶναι πράγματι κομμουνισταί. Καὶ ὁ

τρίτος κομμουνισμός είναι ή εξέλιξη κομμουνιστική νοοτροπία: Η μαρξική θεωρία με την πάλη των τάξεων έδίδαξε ότι ο εργάτης πρέπει να πάη κόντρα εις τὸ κεφάλαιο καὶ συνεπῶς να εργάζεται ὅσον ἤμπορεῖ ὀλιγώτερο. Αὐτὴ τὴ νοοτροπία, αὐτὸ τὸ σύνθημα, τὸ ἐλάνσαρε ὁ μαρξισμός ὡς ἓνα τμῆμα τῆς πάλης τῶν τάξεων. Ὁ εργάτης πρέπει να ἐλαττώση ὅσον ἤμπορεῖ περισσότερο τὶς ὥρες ἐργασίας, καὶ οἱ διεκδικήσεις οἱ ἐργατικὲς δὲν [σελ. 44] περιορίζονται μόνον εις τὴν αὔξησιν τῶν ἡμερομισθίων, ἀλλὰ καὶ εις τὴν ἐλάττωσιν τοῦ χρόνου ἐργασίας τῶν ἐργατῶν. Φυσικά, αὐτὸ θὰ πρέπει να γίνη, ὅταν τὴν μείωσιν τῶν ὠρῶν ἐργασίας θὰ τὴν πληρώση ὁ καπιταλιστὰς ἐργοδότης, καὶ ὄχι ὅταν πρόκειται να ἐπιβαρυνθῇ τὸ σύνολον. Ἐπομένως, ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως, εἶναι πράγματι γεγονός ὅτι ἔχομε πλέον τὸ σύνθημα «ὅσον ἤμποροῦμε ὀλιγώτερον να δουλεύωμε». Αὐτὴ ἡ τάσις τοῦ να προσπαθῆς να εργάζεσαι ὅσο τὸ δυνατόν ὀλιγώτερον εἶναι ἓνα χαρακτηριστικὸν τοῦ πολιτισμοῦ μας. Τὸ βλέπεις καὶ εις τὸ Πανεπιστήμιον. Ὅλαι αἱ φοιτητικαὶ διεκδικήσεις εις τὸ τέλος τῆς ἀναλύσεως καταλήγουν εις τὴν προσπάθειαν να πάρουν οἱ φοιτηταὶ δίπλωμα, χωρὶς να ἐργασθοῦν.

Τὸ δεύτερον εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς θρασύτητος. Ὅσον ὀλιγώτερα ἐργασία, τόσο περισσότερο θρασύτης. Ἡ θρασύτης εἶναι τὸ «έρζατς» τῆς δημιουργίας. Δι' αὐτὸ σήμερα ὁ κόσμος εἶναι πιὸ θρασύς ἀπὸ ἄλλοτε, πιὸ ἀπάνθρωπος. Καὶ ὁ τεντυμποῦσμός (ὅπου διὰ πρώτην φοράν με τὸν νόμον 4000 ἡ θρασύτης κατὰ τοῦ συνόλου εἶναι ἀδίκημα) εἶναι τεράστιον κοινωνικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον εἶναι αὐτὸ τοῦτο παγκόσμιον. Τὸν τεντυμποῦσμόν δὲν θὰ τὸν ἰδῆτε ὡς ἓνα γεγονός μεμονωμένον, ἀλλ' ὡς μέρος ἑνὸς εὐρυτάτου κοινωνικοῦ φαινομένου ποῦ λέγεται θρασύτης.

Καὶ τὸ τρίτον χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ ὑποκρισία. Ἡ ὑποκρισία εἶναι συνέπεια τοῦ πρώτου φαινομένου, τοῦ ὅτι δηλαδὴ ἀναγκάζεσαι καὶ εργάζεσαι ὅσον ἤμπορεῖς ὀλιγώτερο. Ἴδου δὲ διατί. Διότι τὸ να μὴν εἶσαι ὑποκριτὴς προϋποθέτει διάβασμα, δουλειά. Ἡ ἀνάγκη τοῦ να μὴν ἀσχολῆσαι με τίποτε εἶναι θρασύτης ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου δουλοπρέπεια, διότι ὁ θρασύς δὲν εἶναι γενναῖος. Θρασεῖς εἶναι μόνον οἱ δοῦλοι. Καὶ ἡ θρασύτης εἶναι τὸ ἐπικάλυμμα τῆς δουλοφροσύνης. Ὁ ὑποκριτὴς συμμορφώνεται με τὸν ἰσχυρόν καὶ δὲν συζητεῖ τίποτε ἄλλο. Με αὐτὴν ὅμως τὴν νοοτροπίαν, δηλαδὴ τὴν τριλογίαν τῆς ἄρρωστης νοοτροπίας: [σελ. 45] να μὴν εργάζεσαι, να εἶσαι θρασύς καὶ να εἶσαι ὑποκριτὴς, ἀρχίζει ἡ ζημία καὶ γίνεται πάρα πολὺ μεγάλη, καὶ πραγματικὰ βλέπω ὅτι ἔρχεται ἡ μία ἐπάνω εις τὴν ἄλλην ἡ καταστροφή.

Ἐκεῖνο ἐπίσης ποῦ ἔπαυσε ἐντελῶς εἶναι ἡ ἀύθεντία. Δὲν ὑπάρχει πλέον ἀύθεντία! Καὶ τὴν ἔλλειψιν ἀύθεντίας τὴν βλέπω καὶ μέσα μου. Θυμᾶμαι ὅτι ὡς παιδὶ εἶχα σὲ μεγάλο βαθμὸ μέσα μου τὸ αἶσθημα τῆς ἀύθεντίας καὶ τῆς ἱεραρχίας. Σιγὰ - σιγὰ ὅμως βλέπω ὅτι τὸ αἶσθημα αὐτὸ φεύγει, καὶ δημιουργεῖται μέσα μου ἓνα κενό. Αὐτὸ τὸ κενὸν αἰσθάνομαι ὅτι με βλέπτει.

Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον δημιουργεῖται μία ἀποσύνθεσις ἡ ὁποία, μὲ τὴν ἀπουσίαν παντὸς αἰσθήματος ἱεραρχίας, ὀδηγεῖ εἰς τὸ ὅτι γινόμεθα τώρα ἄθεοι. Δηλαδή, ὄχι ἀθεϊσταί (δηλ. ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι πιστεύομε ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός), ἀλλὰ «ἄθεοι» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ ζωὴ μας δὲν κυβερνᾶται πλέον ἀπὸ κανένα φόβο Θεοῦ.

Ἔλα δὲ αὐτὰ ἔγιναν εἰς μίαν μόνον γενεάν. Οἱ «ἄθεοι» τοῦ 19ου αἰῶνος ἦσαν εὐσεβέστατοι, διότι εἶχαν ζήσει μὲ τὴν κληρονομίαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν. Καὶ ναὶ μὲν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἐδίδασκαν ἀθεϊσμόν, ἀλλὰ εἰς τὴν πραγματικότητα πᾶν ἄλλο ἦσαν παρὰ ἀθεϊσταί. Ἄθεοι εἶναι οἱ σημερινοί, «ὧν ὁ Θεὸς ἡ κοιλία». Αὐτοὶ εἶναι οἱ ὄντως ἄθεοι. Ἦσαν ἄθεοι τόσοι καὶ τόσοι, δῆθεν ὑλισταί, ποὺ ἠγωνίζοντο καὶ καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἀπέθνησκον ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν των; Ἐνόμιζαν ὅτι ἦσαν ἄθεοι, ἀλλὰ δὲν ἦσαν εἰς τὴν πραγματικότητα.

Γενικῶς, παρατηρῶ σήμερα ἓνα χάος εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Ἔνα κατέβασμα τῶν ἀξιῶν. Ἀπὸ τὸ Beethoven ἐφθάσαμε εἰς τὴν ἠλεκτρονικὴ μουσικὴ. Ἀπὸ τὸν Κάντ, τὸν Χαϊκελ, τὸν Σοπενχάουερ ἐφθάσαμε εἰς τὸν Μαρκοῦζε. Ἐκεῖνο δὲ ποὺ εἶναι φοβερόν εἶναι ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία αὐτὴ τῆ στιγμῆ εἶναι ἀκριβῶς σὰν νὰ μὴν ὑπάρχη! Ἡ μὲν Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία... δὲν ξέρω ἐὰν ὑπάρχη ἢ μήπως [σελ. 46] ἔχει διαλυθῆ. Μόνον ἴσως εἰς τὰς μισθολογικὰς καταστάσεις ὑπάρχει! Ὁ Προτεσταντισμός, βεβαίως, διατηρεῖται. Ἀλλὰ ποῦ εἶναι ὁ Μούντνυ καὶ τόσοι ἄλλοι, ποῦ εἶναι ὁ προτεσταντισμὸς ὡς ἓνα σοβαρὸ κίνημα; Ὁ Μπίλλνυ Γκράχαμ πῆγε κάτι νὰ κάνη, ἀλλὰ αὐτὸ ἐξεφυλίσθη σὲ λίγο καὶ ἔγινε μία ὑποκρισία. Τοῦ Κάρλ Μπάρτ ἡ περίφημη διαλεκτικὴ Θεολογία, τὴν ὁποίαν κανεὶς δὲν τὴν θυμᾶται πλέον, ἤρchiσε μὲ πόσον ἐνθουσιασμόν, μολονότι ἐπρόκειτο διὰ μίαν θεωρίαν, ἀξίαν βεβαίως προσοχῆς, ἀλλὰ ὄχι καὶ τόσο ἐνθουσιασμοῦ. Καὶ ὅταν βλέπησ ἀνθρώπους καὶ ἐνθουσιάζονται μὲ ιδέες ποὺ τὸ πολὺ - πολὺ εἶναι ἄξιοι μόνον διὰ νὰ συζητηθοῦν, εἶναι ἀρκετὸν διὰ νὰ ἀντιληφθῆς ἀμέσως ὅτι ἐδῶ πλέον εἶναι μία ὑποκρισία. Ἔλα αὐτὰ μοῦ κάνουν ἐντύπωσιν. Ὁ Προτεσταντισμὸς δὲν ἔχει ἠγετικὴν θέσιν. Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἔδειξε μίαν ἀναλαμπὴν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Πάπα Ἰωάννου τοῦ ΚΓ', ἀλλὰ, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν Σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς μεταρρυθμιστικὰς τῆς προσπαθείας, διαπιστώνομεν ὅτι εἶναι μὲν αὐταὶ μεταρρυθμιστικά, δὲν εἶναι ὅμως ἀνυψωτικά. Μὲ τὸ νὰ ἀρχίσουν π.χ. νὰ λένε ὅτι πρέπει ἡ Λειτουργία νὰ γίνεταί εἰς τὰ γαλλικὰ ἀντὶ εἰς τὰ λατινικά, δὲν νομίζω ὅτι αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀξιόλογον ἀνέβασμα. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἡμᾶς, εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, τὰ πράγματα ἔχουν φθάσει εἰς λυπηρὸν ὄντως σημεῖον.

Τούτων οὕτως ἐχόντων τί πρέπει νὰ γίνη; Τρεῖς λύσεις εὐρίσκονται ἐνώπιόν μας:

Ἡ μία λύσις εἶναι νὰ κλείσωμε τὰ μάτια καὶ νὰ ποῦμε ὅτι δὲν εἶναι ἔτσι τὰ πράγματα. Ἀλλὰ ἡ λύσις αὕτη ὁμοιάζει μὲ τὸ νὰ ἐπιχειρήσῃς τὴν θεραπείαν τοῦ πυρετοῦ, σπάζοντας τὸ θερμόμετρο. Αὐτοῦ δὲ τοῦ εἴδους τῆς φυγῆς ὑπάρχουν πολλοὶ τρόποι. Ὑπάρχει ὁ περιδεὴς τρόπος, ὑπάρχει ἔπειτα ὁ ἀναιδῆς τρόπος, νὰ λὲς ὅτι ὅλα εἶναι καλά, ὑπάρχει **[σελ. 47]** καὶ ἡ ἀντιμετώπισις μὲ τὸ νὰ λὲς κάθε φορὰ τὸ «δὲ βαριέσαι». Ἄλλη ἀντιμετώπισις εἶναι τὸ νὰ συμμορφώνεσαι μὲ τὸν αἰῶνα τοῦτον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι πλέον εἰς τὸ χέρι μας. Πόσες φορές τὸ ἔχομε πῆ: «Ὅταν εἶσαι ἀετὸς καὶ βλέπεις πὺς ὑπάρχουν ἔρπετά, δὲν μπορεῖς νὰ πῆς θὰ κόψω τὰ φτερά μου καὶ θὰ γίνω ἔρπετό, διὰ νὰ ζῶ καὶ ἐγὼ ὅπως ζοῦν τὰ ἔρπετά. Ὁ μαδημένος ἀετὸς δὲν εἶναι ἔρπετόν. Εἶναι ἕνας μελλοθάνατος.

Μένει μία τρίτη λύσις, ἡ ἀντίστασις. «*Ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ...*»!

«*Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην*». Μᾶς ἔθεσε ὁ Θεὸς διὰ νὰ ζήσωμε εἰς αὐτὴν τὴν ἡμέραν τὴν πονηράν. Εἶναι ἡμέρα πονηρά. Εἶναι ἡμέρα ποὺ θυμίζει κατακλυσμόν. Δὲν λέω ὅτι εἶναι ἡ πονηροτέρα ἡμέρα τῆς ἱστορίας. Δέχομαι ὅτι κατὰ περιόδους ἐμφανίζεται αὕτη ἡ ἡμέρα. Ἀλλὰ τί εἴδους παρηγορία εἶναι δι' ἐμὲ τὸ νὰ γνωρίζω ὅτι ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοτε παρόμοιαι περιπτώσεις καταπτώσεως εἰς τὴν ἱστορίαν;

Ἐμεῖς πρέπει, πρῶτον, νὰ ἔχωμε ἐπίγνωσιν ὅτι ζοῦμε εἰς μίαν περίοδον καταπτώσεως, εἰς «*ἡμέραν πονηράν*» ὅπου «*τὸ ἄλας ἐμωράνθη*», ὅπου δὲν βλέπεις τίποτε ὄρθιον καὶ τὸ πᾶν σὲ κάνει νὰ ἀπελπισθῆς. Εἰς περίοδον ὅπου καὶ ἡ πίστις δοκιμάζεται, διότι, ἐδῶ ποὺ τὰ λέμε, ἐμεῖς θαύματα δὲν εἶδαμε. Ἡ πρώτη γενεὰ τῶν χριστιανῶν εἶδε τὸν Λάζαρον νὰ ἀνίσταται. Ἐμεῖς δὲν τὸν εἶδαμε. Θὰ μοῦ πῆς ὅτι τὸ γράφει τὸ θαῦμα αὐτὸ τὸ Εὐαγγέλιο. Σύμφωνοι, ἀλλὰ ἀποτελεῖ πίστιν τὸ νὰ δεχθῆς ὡς ἀληθινὸ αὐτὸ ποὺ γράφει τὸ Εὐαγγέλιο, διότι δὲν εἶναι ψηλάφησις. Ἐάν, βεβαίως, ἐβλέπαμε τὸν Χριστιανισμόν ἀνθοῦντα, θὰ ἐνισχύετο ἡ πίστις μας, ὅπως, πάλιν, ὅταν τὰ βλέπῃς ὅλα ἀνάποδα, δοκιμάζεται ἡ πίστις σου.

Τὸ πρῶτον, λοιπόν, ποὺ πρέπει νὰ ξέρωμε εἶναι τὸ ἐξῆς: Διατί μὲν ὁ Θεὸς παραχωρεῖ κάθε τόσο ἡ ἀνθρωπότης νὰ λιποθυμῇ πνευματικῶς, εἶναι ἄλλη ὑπόθεσις. Γεγονὸς **[σελ. 48]** πάντως εἶναι ὅτι σήμερον ζῶμεν εἰς μίαν περίοδον πνευματικῆς λιποθυμίας. Μεγάλῃ ἡ τιμὴ ἐκείνων ποὺ ζοῦν εἰς αὐτὴν τὴν περίοδον καὶ ἔχουν τὴν σημαίαν ὑψηλά.

Τὸ δεύτερον. Καὶ οἱ ὀλίγοι ποὺ εἴμεθα, νὰ εἴμεθα συσπειρωμένοι, διότι ἡ μόνωσις, τὸ κλείσιμο εἰς τὸν ἑαυτὸν μας, τὸ νὰ μὴ φροντίζωμε νὰ βαδίζωμε

χέρι με χέρι ένωμένοι, είναι αυτόκτονία. Άλλο ή μόνωσις ή άκουσία (όπως λ.χ. ένα ταξίδι), διότι αυτή δεν είναι ψυχική μόνωσις, είναι έκτελεστική. Άλλα ή ψυχική μόνωσις είναι θάνατος και, προσέξατε, διότι ή μόνωσις έχει διαφόρους προφάσεις. Θα βρω π.χ. ότι ο κύριος τάδε έχει αυτό το ελάττωμα, έχει εκείνο το κακό, και άρα πρέπει να διαφοροποιηθώ, να διαχωρίσω από εκείνον την θέσιν μου. Εάν όμως ο κύριος τάδε έχει αδυναμίες, ο θάνατος έχει πιο πολλές αδυναμίες. Πάντοτε ο θάνατος έχει πιο πολλές αδυναμίες από οιονδήποτε αδελφόν.

Το τρίτον. Θα ήθελα πολύ να χρησιμοποιήσωμε ένα όπλον το οποίοον μάς δίδουν τα γεγονότα. Πρέπει να ξέρετε κάτι: Δεν υπάρχει νόμισμα με μίαν πλευράν. Όλα τα νομίσματα έχουν δύο πλευράς. Με άλλους λόγους, και τούτη ή εποχή έχει τα καλά της. Η ύποκρισία όδηγεϊ εις την ειλικρίνειαν, τον δε πιστόν τον όδηγεϊ εις υπερηφάνειαν και εις καύχησιν δια την πίστιν του. Τώρα που βλέπομε την χριστιανικήν παιδείαν από το ένα μέρος και τα άλλα που ανέφερα από το άλλο μέρος, αντιλαμβανόμεθα πλέον ότι ή «όδος αϋτη» είναι ή μόνη όρθή. Πρέπει, λοιπόν, να αρχίσωμε να αισθανώμεθα την καύχησιν του χριστιανοϋ.

Ίδιαιτέρως όμως πρέπει να έχωμε υπ' όψιν μας την έντολήν του Κυρίου: «*Αντιστήναι έν τή ήμέρα τή πονηρα̃ και άπαντα κατεργασάμενοι στήναι*»*.

Το σύνθημα σήμερα είναι ότι περνοϋμε την ήμέραν την πονηράν. Τα πάντα είναι συντρίμια, και δεν θα περιμένης βοήθεια από τίποτε άλλο παρά μόνον από την πίστιν σου, [σελ. 49] δηλαδή από τον άγιασμόν σου και από τους ελάχιστους αδελφούς σου που σου έδωσε ο Θεός. Άλλα και από αυτούς να μην περιμένης ούτε το άλάθητον, ούτε το τέλειον. Ένω συγχρόνως θα τους αγαπάς. Όχι, λοιπόν, μόνωσις, αλλά συγχρόνως και αύτάρκεια. Ο χριστιανός πρέπει να καταπολεμη την μόνωσιν και να καλλιεργη την αύτάρκεια. Διότι δεν πρέπει μόνον να περιμένω από τον αδελφόν μου, αλλά να σκέπτωμαι ότι πρέπει και αυτός να περιμένη από μένα. Θα δώσω και θα πάρω. Δι' αυτόν τον λόγον πρέπει να προχωρήσωμε, όπως ο Θεός μάς θέλει, με αυτόν τον τρόπον που είπαμε.

Καταλήγομε εις το έξης: Έμεϊς έδω δεν είμεθα και μόνοι. Έχω ένα αίσθημα ήρεμίας. Ημπορεϊ σαν άνθρωποι να έχωμε τα ανθρώπινα, αλλά ή μεγάλη γραμμή είναι γραμμή ίσοροπίας, πείρας, επιγνώσεως. Έτσι, με την χάρι του Θεοϋ, ως προχωρήσωμε, και νομίζω ότι αυτά που είπαμε τώρα, εάν τα εφαρμόσωμε, θα είναι σπουδαϊο πράγμα δια την όλην μας πνευματικήν πορείαν. Θα ήθελα να τελειώσω με τα έξης:

Πρώτον. Άς πάρωμε απόφασι ότι ζοϋμε εις την ήμέραν την πονηράν.

* Έφεσίους στ', 13.

Δεύτερον. Ἡ προσήκουσα ἀντιμετώπισις τῆς πονηρᾶς ἡμέρας εἶναι ἡ ἐτοιμασία τῆς καλῆς ἡμέρας. Ἡ πονηρὰ ἡμέρα εἶναι ὁ πρόδρομος τῆς καλῆς ἡμέρας, ὅπως ὁ χειμὼν εἶναι ὁ πρόδρομος τοῦ καλοκαιριοῦ.

Τρίτον. Τὴν ἐτοιμασία αὐτὴ καὶ ἕνας μας μόνον εἶναι ἀρκετὸς διὰ νὰ τὴν κάνη. Εἶναι ἡ θεωρία τῆς «Κιβωτοῦ». Ἕνας πιστὸς εἶναι ἤδη μία κιβωτός. Διότι καὶ ἕνας μόνον πιστὸς εἶναι ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Καί, δόξα τῷ Θεῷ, δὲν ἠμποροῦμε νὰ τὸ ποῦμε αὐτό. Ἀλλὰ ἐγὼ θὰ πῶ ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη ποῦμε ὅτι μόνον ἐμεῖς εἴμεθα, ἔχομεν ἤδη μίαν κιβωτὸν πολὺ μικρὰν μὲν, ἀλλ' ἡ ὁποία ὡς στήριγμά μας εἶναι ἀρκετὴ, διὰ νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἠμποροῦμε νὰ ἐτοιμάσωμε κάτι τὸ ἀξιόλογον.

[σελ. 50] Δηλαδή, μὲ ἄλλους λόγους, ἡ πονηρὰ ἡμέρα εἶναι ἡμέρα μεγάλη. Δὲν εἶναι ἡμέρα τοῦ διαβόλου· εἶναι ἡμέρα τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀπὸ ἡμᾶς ἐξαρτᾶται ὁ Θεὸς νὰ ἔχη ὄχι μόνον τὴν «κυριότητα», ἀλλὰ καὶ τὴν «νομὴν» ἐπὶ τῆς ἡμέρας αὐτῆς, καὶ ἡμεῖς νὰ εἴμεθα μεταξὺ τῶν προσώπων διὰ τῶν ὁποίων ὁ Θεὸς θὰ ἐπιληφθῇ τῆς νομῆς τῆς ἡμέρας αὐτῆς. Αὐτὸ βρίσκω ὅτι εἶναι τὸ νόημα τῆς ζωῆς μας, οὕτως ὥστε, ὅταν φύγωμε ἀπὸ τὴν ζωὴν αὐτήν, νὰ ἠμπορῇ νὰ λεχθῇ καὶ δι' ἡμᾶς αὐτὸ ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν: *«Οὗτοι εἰσὶν οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς θλίψεως τῆς μεγάλης»*. Οὗτοι εἰσὶν οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς ἡμέρας τῆς πονηρᾶς· καὶ λευκανεῖ ὁ Θεὸς αὐτούς, *«καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν»*.

(18 Ἀπριλίου 1965)

4

ΦΩΝΗ ΑΝΗΣΥΧΙΑΣ – Ο ΑΓΩΝ

A

Θά ἀρχίσω ἀπόψε μὲ μίαν παιδικὴν ἀνάμνησιν. Ὅταν ἤμουν ἀκόμη ἔφηβος, εἶχα τὸν καϋμὸ ὅτι δὲν ἐζοῦσα εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνων τῶν διωγμῶν, τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων!

Σήμερα, βέβαια, δὲν εἶμαι εἰς τὴν φυλακὴν, ἀλλὰ εἰς τὸ φιλικώτατον αὐτὸ σπίτι, καὶ διωγμοὶ δὲν ὑπάρχουν. Ὑπάρχει ὅμως κάτι πολὺ χειρότερον τῶν διωγμῶν. Καὶ αἰσθάνομαι μέσα μου τὸν Θεὸν νὰ μοῦ λέη: Ἐπὶ τέλους, διὰ τοὺς διωγμοὺς εἶχα, ἔχω καὶ θὰ ἔχω μάρτυρας. Ἀλλὰ τώρα θέλω μάρτυρας διὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τῆς ἀποσυνθέσεως, τὴν περίοδον αὐτὴν διὰ τὴν ὁποίαν ἰσχύει τὸ τοῦ Κυρίου: «Καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν» καὶ «πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἄρα εὐρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;». Ἀκούοντας κανεὶς αὐτά, ἔχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ Κύριος φοβεῖται κυρίως ὅτι θὰ ἔχη τότε πλημμυρίσει τὴν γῆν ἡ ἀθειϊστικὴ ὁμολογία. Ἀλλὰ ἡμπορεῖ κάλλιστα νὰ ὑπάρχη ἀθειϊσμός, μὲ ὀρθόδοξον μὲν ὁμολογίαν χειλέων, ἀλλὰ μὲ ζωὴν ἀθειϊστικὴν καὶ ἄπιστον.

Οἱ καιροὶ μας, λοιπόν, εἶναι καιροὶ πολὺ πιὸ δύσκολοι ἀπὸ τοὺς καιροὺς τῶν διωγμῶν καὶ δι' ἄλλους μὲν λόγους, ἀλλὰ καὶ διὰ δύο ἐπὶ πλέον: Ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν διωγμῶν εἶχες νὰ κατηγορήσης τοὺς διώκτας. Εἰς τὴν ἐποχὴν μας ὅμως δὲν ἔχεις διώκτας, διὰ νὰ πῆς ὅτι αὐτοὶ φταῖνε. Καί, δεύτερον, ὁ διωκόμενος ἔχει ἓνα φωτοστέφανον. Διότι, ἐδῶ ποὺ [σελ. 52] τὰ λέμε, ἄλλο πρᾶγμα εἶναι νὰ ὀδηγήσαι εἰς τὸ Κολοσσαῖον μὲ τὴν συνοδείαν τῶν εὐγενεστάτων παιδιῶν τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας, καὶ ἄλλο εἶναι νὰ πενθῆς καὶ νὰ πικραίνεσαι, ἔχων ὡς μόνον συμπενοῦντα τὸν Κύριον. Τὸ νὰ κάνης συντροφιά εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὅπως λέει ἡ Γραφή, τὸ νὰ κάνης συντροφιά εἰς τὸ πένθος Του διὰ τὸ κατάντημά μας, εἶναι πολὺ πιὸ δύσκολο, διότι εἶναι πολὺ πιὸ ἄδοξον ἀπὸ τὸ μαρτύριον.

Β

Ἀλλὰ βλέπω ὅτι καὶ ὁμως ὑπάρχει μία ἄλλη ἐποχὴ ποὺ ἠμπορεῖ νὰ παραλληλισθῆ μὲ τὴν ἰδικήν μας, καὶ εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν προφητῶν. Μοῦ ἐδόθη ἡ εὐκαιρία καὶ ἄλλοτε νὰ παρατηρήσω τὸ ἐξῆς: Ἐπειδὴ ὑπάρχουν χωρία τῆς Γραφῆς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὴν ἐπίγειον ζωὴν Του, δι' αὐτὸν τὸν λόγον τείνομεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ἀποστολὴν τῶν προφητῶν ὡς περιοριζομένην εἰς τὸ νὰ προείπουν τὴν ἔλευσιν καὶ τὴν ζωὴν τοῦ Κυρίου. Ἐνῶ οἱ προφῆται δὲν εἶχον μόνον αὐτὴν τὴν ἀποστολὴν, οὔτε ἦτο κἂν αὐτὸ τὸ κύριον περιεχόμενον τοῦ μηνύματός των. Τὸ περιεχόμενον τοῦ μηνύματος τῶν προφητῶν ἦτο κυρίως μία κραυγὴ ἀνησυχίας ὅτι «δὲν πᾶμε καλά». Οἱ προφῆται συνήθως συνηθορίζοντο ἐκεῖ ποὺ ἦσαν οἱ βασιλεῖς τοῦ Ἰούδα καὶ ἔλεγαν καὶ ἐπανελάμβανον ὅτι «δὲν πᾶμε καθόλου καλά». Τὸ μήνυμα αὐτὸ ἐφαίνετο ὅτι ἐστρέφετο ἐναντίον τοῦ ἐκάστοτε βασιλέως τῶν Ἰσραηλιτῶν ὡς ὑπευθύνου ἡγέτου τοῦ λαοῦ. Εἶχεν ὁμως καὶ ἄλλους συμβούλους ὁ βασιλεύς, οἱ ὁποῖοι τοῦ ἔλεγαν: «Βασιλιᾶ μου, ὅλα πᾶνε θαυμάσια, καὶ οἱ προφῆται φταῖνε ποὺ λένε τέτοια ἀνησυχαστικὰ πράγματα». Δι' αὐτὸν τὸν λόγον καὶ ὁ Κύριος, ἀποτεινόμενος εἰς τοὺς Ἰουδαίους τοὺς εἶπε: «Ποιὸν ἀπὸ τοὺς προφῆτας δὲν ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν;». Καί, πραγματικά, σκέπτομαι ὅτι καὶ ἡ ἰδική μας ζωὴ εἶναι, **[σελ. 53]** ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, κληῖσις προφητικὴ, δηλαδὴ εἶναι ἓνα μήνυμα ἀνησυχίας. Τῆς ἀνησυχίας ἡ ὁποία ἀπετέλεσε καὶ τὴν ἀφετηρίαν τοῦ ξεκινήματος τῆς «Συζητήσεως».

Γ

Μία ἄλλη πραγματικότης ἡ ὁποία ὠμίλησε εἰς τὴν ζωὴν μου ἦταν ἡ ἐξῆς: Θυμᾶμαι τότε ποὺ ἐδιάβασα διὰ πρώτην φοράν τὸ μυθιστόρημα *Ἡ Φαβιόλα*. Τὸ διάβασα ταξιδεύοντας διὰ θαλάσσης ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ εἰς τὸ Πρίντεζι, τὴν πρώτην φοράν ποὺ πήγαινα ὡς φοιτητῆς εἰς τὴν Γερμανία. Καὶ θυμᾶμαι τὸν ἐνθουσιασμόν, τὸ σκίρτημα, θὰ ἔλεγα, τὸ ρῖγος τῆς ἱερᾶς συγκινήσεως ποὺ μὲ εἶχε καταλάβει ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν ἐκείνην τῆς *Φαβιόλας*! Καὶ ἐφανταζόμην ὅτι αὐτοὺς τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους τῶν πρώτων αἰώνων θὰ τοὺς ξανάβλεπα πότε εἰς τὸν προτεσταντισμόν καὶ πότε εἰς τὸν καθολικισμόν τῆς Γερμανίας. Ὅταν δὲ ἐγύρισα πλέον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐφανταζόμουν ὅτι θὰ τοὺς συνήντων καὶ ἐδῶ. Καὶ τί ψυχικὸν σὸκ ἦταν γιὰ μένα, ὅταν ἀντελήφθην πλέον ὅτι ἡ *Φαβιόλα* ἦταν μόνον ἓνα μυθιστόρημα!

Πάντως, οἱ διωγμοὶ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ἦταν ἓνα γεγονός ποὺ ἔκτοτε δὲν ἐπανελήφθη. Καὶ σήμερα ἀκόμη μὲ πόνον διαβάζω τὶς Πράξεις

τῶν Ἀποστόλων, τὸ ὑπέροχο αὐτὸ βιβλίον – διότι ὄντως αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων εἶναι τὸ ὠραιότερο βιβλίον τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καὶ ἐὰν ἕνας ζητήσῃ τὴν συμβουλὴν σας, ἀπὸ ποῖον βιβλίον νὰ ἀρχίσῃ νὰ διαβάσῃ τὴν Ἁγία Γραφή, νὰ τοῦ πῆτε νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὰς «Πράξεις τῶν Ἀποστόλων». Ἐκεῖ, λοιπόν, εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, βλέπετε κάτι θαυμάσια περιστατικά, βλέπετε μίαν ἐκκλησίαν ἢ ὁποία εἶναι ὁ παράδεισος. Καὶ ὅμως, αὐτὴ ἢ ἀνάγνωσις ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως κάνει καὶ κακό, διότι σοῦ δημιουργεῖ ἀξιώσεις καὶ σοῦ δίδει ἕνα μέτρον συγκρίσεως. Ὅποτε κατόπιν, μὲ αὐτὸ τὸ μέτρον κρίνων τὴν σημερινὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ [σελ. 60] τὴν παλαιάν, βλέπετε ὅτι ἢ πραγματικότης τῆς μετέπειτα χριστιανοσύνης ἔχει μὲ τὰς «Πράξεις τῶν Ἀποστόλων» ὄν λόγον ἀκριβῶς ἔχει ἢ νύκτα μὲ τὴν ἡμέρα. Ἡ πραγματικότης τῶν Πράξεων νομίζω ὅτι τελειώνει μὲ τὸ Βιβλίον τῶν Πράξεων, δηλαδὴ εὐθὺς μετὰ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ Παύλου. Ἦδη αὐτὴ ἢ εἰδυλλιακὴ μορφή τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας περατοῦται μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Παύλου εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ. Εἶναι ὠραῖο ἐκεῖνο ποὺ λέγει: «*Ἄγοντες παρ' ὧ ξενισθῶμεν Μνάσωνί τινι Κυπρίῳ ἀρχαίῳ μαθητῆϊ*». Καὶ βλέπω ὅτι ἐφύγαμε πλέον ἀπὸ τὴν γραμμὴν ἐκείνην.

Δ

Καὶ ἢ τελευταία πραγματικότης τὴν ὁποίαν ἔχω νὰ πῶ εἶναι ἢ ἀναφερομένη εἰς τὸ «χαμένο λεωφορεῖο». Ὅταν τὸ 1954 διὰ πρώτην φορὰν εἶπα, ὁμιλῶν εἰς τὸ Παγκόσμιον Συνέδριον τῆς International Christian Leadership (I.C.L.) εἰς τὴν Χάγην, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἔχασε τὸ λεωφορεῖον, μὲ τὴν λέξιν «λεωφορεῖον» ἐννοοῦσα τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον, τὰ ἐρείπιά του καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἐτοιμασίαν τῶν καρδιῶν, διὰ νὰ ἀκούσουν τὸ χριστιανικὸν μήνυμα καὶ νὰ δεχθοῦν ἕναν Χριστιανισμὸν ὡς ἡγέτην. Διότι ὁ ἄνθρωπος ὁ σημερινός, τοὺς εἶπα, οὔτε ἄπιστος εἶναι, ἀλλὰ οὔτε καὶ «κουτόχορτο τρώγει». Θέλει, λοιπόν, κάτι ἡγετικὸν νὰ δῆ.

Ὅταν, λοιπόν, τὰ ἔβλεπα ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα, τότε παρατήρησα κάτι ποὺ μοῦ ἔκανε κατάπληξι, καὶ βλέπω πόσο εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶχα δίκιο. Ἀπὸ τότε ἕως τώρα, βλέπετε ἀκριβῶς ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἔχασε τὸ λεωφορεῖο. Μὲ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον ὁ ἄνθρωπος ἄνοιξε τὰ αὐτιά του εἰς τὸ μήνυμα τὸ Εὐαγγελικὸν καὶ ἐζήτησε ἡγεσίαν. Καὶ ἀντὶ νὰ τοῦ δοθῇ ἡγεσία, τοῦ ἐδόθησαν κατὰ συνθήκην ψεύδη. Ἡ μὲν Ἀγγλικανικὴ ἐκκλησία, οὔτε ξέρεις τί συμβαίνει μὲ αὐτήν, οἱ προτεστάνται ἢ σχολήθησαν μὲ τὸ νὰ κάνουν τὸν ψευτοκομμουνιστὴν, τύπου Νιμέλερ.[σελ. 55] Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν, θὰ ἐπαναλάβω ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶπα εἰς μίαν ὁμιλίαν μου εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν, ὅτι διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν δὲν θὰ μιλήσω, ὄχι

διότι μοῦ ἀπέλιπε τὸ θάρρος, ἀλλὰ διότι μοῦ ἀπέλιπε ἡ ἐλπίς. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι τὸ ἐξῆς: Ὅτι ἐνῶ ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν πολλαὶ ἐκδηλώσεις θρησκευτικῆς ἀναγεννήσεως, βλέπεις ὅτι αὐταὶ αἱ ἐκδηλώσεις δὲν ἔχουν ἐκείνην τὴν ὁμορφιὰ πού εἶχαν τὰ «Revivals» τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἐνῶ, ἀντιθέτως, τὰ σύγχρονα ρεύματα φέρουν πλέον εἰς κᾶτι πολὺ χειρότερον ἀπὸ τὴν ἄρνησιν τοῦ περασμένου αἰῶνος. Ὁδηγοῦν εἰς μίαν ἀδιαφορίαν. Καὶ ἐνῶ ἄλλοτε ἐκτυποῦσαν τὴν θρησκείαν, τώρα δὲν κάνουν κᾶν τὸν κόπον νὰ τὴν κτυπήσουν. Τὴν ἀναγνωρίζουν, ἀπλούστατα, ὡς κᾶτι κατὰ συνθήκην. Προχθὲς ἤμουν εἰς μίαν συντροφιά, καὶ κάποιος ἐκ τῶν ἐκεῖ παρόντων εἶπε ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τίποτε. Μεθ' ὃ εἶπε ὅτι δύο εἶναι αἱ μεγάλαι δυνάμεις εἰς τὴν Γαλλίαν, ὁ γάμος καὶ ἡ θρησκεία! Καὶ αὐτὸ τὸ εἶπε ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος πρὸ ὀλίγου ἔλεγε ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τίποτε! Διότι, ἀπλούστατα, εἰς τὴν θρησκείαν δίδει τὴν θέσιν τὴν ὁποῖαν δίδει καὶ εἰς τὰ παραμύθια ἐκεῖνα πού ἀκούγαμε ἀπὸ τὴν γαγιά μας, τὰ ὁποῖα, ἀλήθεια, τί ὠραῖα πού ἦσαν!

Ε

Ἡ σημερινὴ πραγματικότης ὅμως ἔχει τὴν βάσιν τῆς εἰς τὴν πραγματικότητα τῶν περασμένων αἰῶνων. Δηλαδή, ἔγινε μία παρέκκλισις ἀπὸ τὸν δρόμο πού ἐχάραξε ὁ Χριστός. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ἐκηρύχθη κᾶτι πού εἶναι ἄρνησις τοῦ Χριστοῦ.

Πολλὲς φορὲς τὸ ἔχω πῆ: Ἐὰν ἀφαιρέσετε τοὺς τρεῖς αἰῶνες τῶν διωγμῶν, ὁ Χριστιανισμὸς ἐπὶ δέκα ἔξ αἰῶνες ἐκυβέρνησε. Ὅταν δὲ ἀφαιρέσετε καὶ τὸν τελευταῖον αἰῶνα, γίνονται δέκα πέντε αἰῶνες. Ἐπὶ δέκα πέντε, λοιπόν, αἰῶνες ὁ Χριστιανισμὸς ἐκυβέρνησε ὡς ἀπόλυτος μονάρχης τοὺς [σελ. 56] ἀνθρώπους καὶ τὰς συνειδήσεις. Ἀρκετὴ προθεσμία νομίζω ἦταν, διὰ νὰ φέρῃ κάποιο ἀποτέλεσμα, καὶ δὲν ἔφερε κανένα ἀποτέλεσμα! * Τὸ μόνο ἀποτέλεσμα πού τώρα βλέπομε εἶναι μία κατάπτωσις τοῦ πολιτισμοῦ μας, ἡ ὁποία ὅλο καὶ ἐκδηλοῦται περισσότερο, ἐν πάσῃ συνεπειᾷ. Εἶναι ὅπως τὸ τραῖνο πού ξεκινᾷ σιγὰ - σιγὰ καὶ ἔπειτα αὐξάνει συνεχῶς ἡ ταχύτης του εἰς τὸν κατήφορον. Ἔτσι ὅλο καὶ ἐπιταχύνεται ἡ κατάπτωσις, καταστρέφονται τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο ὅλα τὰ ὀχυρά, καὶ ὅλα τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο χάνονται. Ἐπομένως, ποῖο εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα; Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι αὐτὴ τῇ στιγμῇ εὐρισκόμεθα εἰς τὸ ἡλιοβασίλεμα τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ ὁποῖον σημαίνει: Εἰς τὸ ἡλιοβασίλεμα τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς πραγματικότητος. Διότι μὲ αὐτὸ πού λένε μερικοί, ὅτι «ἐμεῖς δὲν θέλομε χριστιανικὸν πολιτισμόν», ἐννοοῦν ὅτι θέλομε

[□] Ἀλλὰ διὰ τὸ ἐνεργητικὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ βλ. Α. Ν. Τσιριντάνη: *Γιὰ μιὰ πορεία με ἐπίγνωση*, σελ. 115 ἐπ. «Ἐκδόσεις Συζήτησις» Ἀθῆναι 1975 καὶ *Συζήτησις* 1967, σελ. 23 (σ.ἐ.).

μὲν τὸν Χριστιανισμόν, ἀλλὰ ὄχι ὡς πραγματικότητα. Ἄλλὰ Χριστιανισμὸς θὰ πῆ Χριστιανισμὸς ὡς πραγματικότης.

Εἶναι, λοιπόν, αὐτὸ ἓνα γεγονός τὸ ὁποῖο μᾶς κάνει ἐντύπωσι καὶ θὰ μᾶς κἀνῃ ἀκόμη περισσότερη ἐντύπωσι. Θυμᾶσθε ποὺ ἀνέφερα τὰς θεωρίας διαφόρων κοινωνιολόγων ὡς πρὸς τὴν αἰτίαν διὰ τὴν ὁποίαν ἔπεσε ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς, ὅτι δηλαδὴ a priori εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ πολιτισμοὶ γηράσκουν (θεωρία Spengler κ.λ.π.). Νομίζω ὅμως ὅτι ἓνας ἄλλος συγγραφεύς, ὁ Ματθαῖος, τὰ λέει καλύτερα, ὅταν ἀναφέρῃ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου: «Υμεῖς ἐστὲ τὸ ἄλας τῆς γῆς· ἐὰν δὲ τὸ ἄλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων». Ἐπὶ δέκα ἐννέα αἰῶνας ὁ Χριστιανισμὸς ἐπέμεινε νὰ εἶναι ἄλας μωρανθέν! Δὲν ὑπῆρξε πρόβλημα μεγάλο τοῦ [σελ. 57] ἀνθρώπου μὲ τὸ ὁποῖον νὰ ἠσχολήθῃ καὶ νὰ ἐφρόντισε διὰ τὴν ἐπίλυσίν του. Καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ δουλεία ὑπῆρχε ὅπως ὑπῆρχε, οἱ χριστιανοὶ ἐσφάζοντο διὰ λόγους ἐρίδων περὶ τὸ θέμα τῶν δύο φύσεων τοῦ Κυρίου, περὶ ὀμφαλοσκοπήσεων καὶ περὶ εἰκονογραφιῶν! Ἐν τῷ μεταξύ, κανεὶς δὲν ἐσκέφθη ἐὰν ἔπρεπε νὰ διατηρηθῇ ἡ δουλεία, ἡ φεουδαρχία, ἡ πεῖνα ἡ φοβερὴ, ἡ ἀδικία ἡ φοβερὴ ἡ κραυγάζουσα ἕως οὐρανοῦ, ἡ τοκογλυφία ἡ ἀκατάσχετος! Ὁ δὲ δέκατος ἓνατος αἰὼν ἦτο αἰὼν τῆς ἀναισχυντίας ἱεροκηρύκων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἄφησαν κοινωνικὴν ἀδικίαν ποὺ νὰ μὴ τῆς δώσουν τὴν σφραγίδα τῆς ἱερότητος! Εἰς αὐτὸ ἄς προστεθῇ ἡ ἀπασχόλησις μὲ δογματικὰ τὰ ὁποῖα εἶναι ἀφαντάστως ξεκάρφωτα, ἡ ἀπασχόλησις μὲ ἀσκητισμοὺς ὑποκριτικοὺς καὶ ἡ πλήρης ἀγνοήσις τοῦ θέματος τῆς σχέσεως τῶν φύλων, κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος ἦτο αὐτὸ τοῦτο ἡ ὑποκρισία. Καὶ φυσικά, ὅπως λέει ἡ λαϊκὴ παροιμία, «ὄ,τι μαγειρέψης θὰ σοῦ σερβίρουν». Ψέματα ἐμαγείρεψες, ψεύτικο πολιτισμὸ θὰ ἔχης. Καὶ καταντήσαμε τώρα νὰ νοσταλγοῦμε τὰς ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὰς ἐπιθέσεις τοῦ Βολταίρου, ὁ ὁποῖος, τούλάχιστον, ἔπαιρνε εἰς τὰ σοβαρὰ τὸν Χριστιανισμόν, διὰ νὰ τὸν κτυπήσῃ!

Z

Ἐνώπιον αὐτῆς τῆς καταστάσεως τρεῖς δυνατότητες ὑπάρχουν: Ἡ μία δυνατότης εἶναι νὰ συμμορφωθοῦμε καὶ ἐμεῖς μὲ τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων. Ἡ δευτέρα δυνατότης εἶναι ἡ φυγή, δηλ. νὰ ἀγνοήσωμε τὸ θέμα, νὰ κυττάξωμε τὸν ἑαυτὸν μας καὶ νὰ μὴν ἀσχοληθοῦμε μὲ τίποτε ἄλλο. Ὑπάρχει ὅμως καὶ μία τρίτη δυνατότης: Ὁ ἀγών, ἡ δυνατότης ποὺ λέγεται ἀγών. Καὶ ἡ δυνατότης ποὺ λέγεται «ἀγών» εἶναι ἡ μόνη ποὺ εἶναι ζωὴ. Αἱ ἄλλαι δύο δυνατότητες εἶναι δυνατότητες θανάτου. Ἡ δυνατότης ποὺ λέγεται «ἀγών» εἶναι ἡ μόνη δυνατότης ποὺ [σελ. 58] ὄντως ἀποτελεῖ ζώην. Τὸ ζήτημα

εἶναι ὅτι ὁ ἀγὼν προϋποθέτει ἀγωνιστάς. Αὐτὸ ποὺ λέμε εἶναι λογικώτατον, ὅτι δηλαδή ὁ ἀγὼν προϋποθέτει ἀγωνιστάς. Ἀλλὰ ἡμεῖς θὰ τὸ θυσιάσωμεν χάριν τοῦ ὑπὲρ λογικοῦ: Ὁ ἀγὼν δὲν προϋποθέτει ἀγωνιστάς, ὁ ἀγὼν προϋποθέτει ἀγωνιστήν. Ἔστω καὶ ἓναν! Καὶ ἐδῶ ὑπομιμνήσκω αὐτὰ ποὺ ἔχομε πῆ περὶ τῆς «ἐρήμου». Τότε μόνον οἰοσδήποτε ἀπὸ ἡμᾶς εἶναι κατάλληλος ὡς ἀγωνιστής, ἐὰν ἔχη πάρει ἀπόφασι ὅτι θὰ ἀγωνισθῆ ἔστω καὶ μόνος. Ἀκόμη καλύτερα, βεβαίως, ἐὰν δὲν εἶναι μόνος. Ἀκόμη καλύτερα, ἅμα εἶναι πολλοί, ἀκόμη καλύτερα, ἅμα εἶναι πλεῖστοι. Ἀλλὰ θὰ ἀγωνισθῆ ἔστω καὶ μόνος. Ὁ ἀγὼν αὐτὸς διεξάγεται ἀπὸ πλειάδα, ἔστω, ἀγωνιστῶν, ἕκαστος τῶν ὁποίων ὁμως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀγωνισθῆ ἔστω καὶ μόνος.

Ὁ ἀγὼν αὐτὸς προϋποθέτει τρία πράγματα. Τὸ πρῶτο ποὺ προϋποθέτει εἶναι νὰ ὁμολογήσωμεν τὸ σημερινὸ κατάντημα. Μὴ φοβηθῆτε ὅτι ἡ ὁμολογία τοῦ καταντήματος αὐτοῦ θὰ εἶναι παρέκκλισις ἀπὸ τὴν πίστιν. Εἶναι ἐπιστροφή εἰς τὴν πίστιν. Διότι τὸ «πιστεύω» μας εἶναι ὁ Χριστός, δὲν εἶναι οἱ χριστιανοί. Καὶ μάλιστα οἱ ἐντὸς εἰσαγωγικῶν «χριστιανοί». Ἐπομένως, τὸ πρῶτο εἶναι νὰ ὁμολογήσωμε τὸ σημερινὸν κατάντημα κατ' εὐθεΐαν. Νὰ ὁμολογήσωμε κατ' εὐθεΐαν τὴν ἀποτυχίαν, νὰ ὁμολογήσωμε κατ' εὐθεΐαν τὴν πτώχευσιν. Εἶθε, βέβαια, ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τεσσαράκοντα ἀκόμη χιλιετηρίδας ζωῆς. Διὰ τὴν ὥρα, ἐχάσαμε εἴκοσι αἰῶνας! Ἦλθε ἡ ἀνθρωπότης καὶ ἐζήτησε ἡγεσίαν, καὶ ἡγεσία δὲν ἐδόθη. Ἀντὶ τούτου ἐδόθησαν διάφοροι ἐλεεινότητες, τὶς ὁποῖες οὐδὲ τὰ ἔθνη ἔχουν νὰ παρουσιάσουν! Ἐνθυμεῖσθε ἀπὸ τὴν ἱστορίαν ὅτι, ὅταν ἐπῆγαν οἱ σταυροφόροι, διὰ νὰ ἐλευθερώσουν τὴν Ἱερουσαλήμ, ὅταν τὴν ἠλευθέρωσαν, οἱ σταυροφόροι αὐτοὶ ἐφέρθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἱερουσαλήμ κατὰ τοιοῦτον αἰσχροὺν τρόπον, ὅπου εἶναι δύσκολον νὰ βρῆτε ἄλλην ἱστορικὴν σελίδα τόσον ἐπαίσχυντον, ὅπως αὐτὴν **[σελ. 59]** τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τῶν σταυροφόρων!

Καὶ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμε ὅτι καὶ θεωρητικῶς ἐπήραμε στραβὸν δρόμον, διότι χωρὶς στραβὴν θεωρίαν δὲν θὰ εἶχαμε κακοὺς καρπούς, ὅπως χωρὶς ὀρθὴν θεωρίαν δὲν μπορούμε νὰ ἔχωμε καλοὺς καρπούς. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ θεωρία. Ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ τίποτε χωρὶς θεωρίαν. Δὲν ἀρκεῖ τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον. Ἀλλὰ σπίτια δὲν κτίζονται χωρὶς σχέδια. Λοιπὸν, τὸ πρῶτο ποὺ χρειάζεται εἶναι νὰ ὁμολογήσωμε ὅτι ἀπέτυχε αὐτὴ ἡ ἱστορία. Καὶ ὅταν λέμε ὅτι ὁ πολιτισμὸς μας σβῆνει, θὰ πῆ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ὡς ἡγέτης ἐχρεωκόπησε. Αὐτὸ ἀπαιτεῖ μεγάλον ἡρωϊσμὸν διὰ νὰ τὸ ὁμολογήσῃς, διότι, ὅπως καὶ ἂν εἶναι, σοῦ φαίνεται ὡς κᾶτι κακὸ διὰ τὴν χριστιανικὴν σου πίστιν. Ἀλλὰ, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ὑγεία μας, εἶναι καλύτερα νὰ ἀναγνωρίσω ὅτι ἔχω πυρετό, παρὰ νὰ τὸ κρύβω. Διότι ἅμα τὸ ἀναγνωρίσω, τότε θὰ προχωρήσω εἰς τὸ δεῦτερο στάδιον.

Καὶ τὸ δεύτερον στάδιον συνίσταται εἰς ἓνα καινούργιον ξεκίνημα. Ποιὸ εἶναι αὐτὸ τὸ ξεκίνημα; Ἡ παραβολὴ τοῦ ἀσώτου. Ἡ παραβολὴ τοῦ ἀσώτου

πραγματοποιουμένη υπό τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐδῶ πλέον τήν θέσιν τοῦ ἀσώτου πρέπει νά τήν πάρη ὁ πατήρ, ὁ ὁποῖος πρέπει νά ἐπιστρέψῃ καί αὐτός ὡς ἄσωτος καί νά πῆ ὅτι ἐπὶ δέκα ἐννέα αἰῶνας ἔχασα τήν εὐκαιρία τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας καί νά ἐπαναλάβῃ τὸ «*ἡμάρτομεν, ἠνομήσαμεν, ἠδικήσαμεν, ἐνώπιόν σου, οὐδὲ συνετηρήσαμεν οὐδὲ ἐποιήσαμεν καθὼς ἐνετείλω ἡμῖν, ἵνα εὖ ἡμῖν γένηται*». Πρέπει, λοιπόν, νά ἀρχίσωμεν αὐτὸ τὸ καινούργιο ξεκίνημα, πού εἶναι μία πνευματικὴ ἐπανάστασις, ὅπως τὰ εἶπαμεν εἰς τὸ πρῶτον ἤδη φύλλο τῆς *Συζητήσεως*. Ἐπανάστασις ἡ ὁποία δὲν κόβει κεφάλια, οὔτε ὅμως φοβεῖται μήπως δυσαρεστήση κανένα. Ὅτι βέβαια λέμε, εἴμεθα σύμφωνοι νά ἐρευνηθῇ κατὰ πόσον εἶναι ὀρθὸν ἢ ἐσφαλμένον. Ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ δι' ἡμᾶς ἐπιχείρημα τὸ ἂν αὐτὰ πού λέμε ἀντίκεινται εἰς ἐκεῖνα πού **[σελ. 60]** εἶπε ὁ Α ἢ ὁ Β. Ἐὰν εἶναι ἐσφαλμένα, εἶναι ἐσφαλμένα διότι, ἐλεγχόμενα καθ' ἑαυτά, ἀποδεικνύονται ἐσφαλμένα. Ὅχι ὅμως διότι ὁ τάδε τὰ λέει διαφοροτικά.

Πρῶτον, λοιπόν, χρειάζεται ὁμολογία τῆς χρεωκοπίας. Δεύτερον, ἓνα καινούργιο ξεκίνημα. Καί, τρίτον, μία κιβωτός. Θυμίζω αὐτὰ πού εἶπαμε εἰς μίαν ἄλλην εὐκαιρίαν. Εἶπεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν Νῶε νά κἀνῆ μίαν κιβωτὸν ὠρισμένων διαστάσεων καί νά βάλῃ ὅλα τὰ εἶδη τῶν ζώων, διότι, ὅπως τοῦ εἶπε, θὰ ἔφερε τὸν κατακλυσμὸν ἐπὶ τῆς γῆς. Μὲ τήν διαφορὰν ὅτι εἰς τὰς ἡμέρας μας ὁ «κατακλυσμὸς» ἔχει ἀρχίσει πλέον, ὅταν θὰ κἀνωμε ἐμεῖς τὴν κιβωτόν. Καί δι' ἡμᾶς κιβωτός εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωὴ μας, εἴμαστε ἐμεῖς, καί καθένας ἀπὸ μᾶς πρέπει νά εἶναι μία κιβωτός. Ὅχι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἐμεῖς, ἐδῶ πού εἴμεθα, εἴμεθα μία κιβωτός. Ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ὁ καθ' ἕνα ἀπὸ μᾶς εἶναι μία κιβωτός. Ἐάν, τώρα, αἱ κιβωτοὶ αὐταὶ εἶναι μαζὶ καί εἰς τὴν πραγματικότητα συναποτελοῦν μίαν κιβωτόν, τόσο τὸ καλύτερον. Θὰ τίς παρομοιάσω μὲ μίαν ἀμαξοστοιχίαν ἠλεκτρικοῦ σιδηροδρόμου, ὅπου ὅλα τὰ βαγόνια ἔχουν καί ἠλεκτρομηχανὴν κινήσεως, ὅπως εἶχαν κάποτε. Ὑπῆρχαν τότε ἕξ βαγόνια σὲ κάθε συρμό, ἀλλὰ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ μποροῦσε καί αὐτοτελῶς νά προχωρῇ. Αὐτά, λοιπόν, τὰ τρία πράγματα πρέπει νά τὰ ἔχωμε ὑπ' ὄψιν μας. Καί συνοψίζω, πρὶν μῶν στὸ ἐπόμενον.

Ἡ σημερινὴ κατάστασις εἶναι ἀποκαρδιωτικὴ. Εἶναι θλιβερόν τὸ νά διαβάζωμε τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, διότι ἐκεῖ βλέπομεν ἓναν Χριστιανισμὸν ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει καμμίαν ὁμοιότητα μὲ τὸν σημερινὸν Χριστιανισμὸν ὡς πραγματικότητα, διότι αὐτὰ πού λένε αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἦσαν πραγματικότης. Ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ὑπάρχουν τρεῖς δυνατότητες: νά συμμορφωθοῦμε ἢ νά φύγωμε ἢ ν' ἀγωνισθοῦμε. Εἶπαμε ὅτι ἐμεῖς ἀποφασίζομε νά ἀγωνισθοῦμε, τὸ ὁποῖον σημαίνει: Ὅτι θὰ ὁμολογήσωμε τὴν χρεωκοπίαν, θὰ κἀνωμε καινούργιο ξεκίνημα **[σελ. 61]** καί θὰ προχωρήσωμε διὰ τῆς «κιβωτοῦ» τὴν ὁποίαν πρέπει νά ἐτοιμάσωμε. Μόνον ἔχετε ὑπ' ὄψιν σας τὸ ἐξῆς: Ὅτι αὐτὴ ἡ ὁμολογία ἢ ἀδίστακτος τῆς

χρεωκοπίας είναι όμολογία ή όποία προϋποθέτει πίστιν. Τό αντίθετον εἶναι ψευτιά. Διότι πίστις θά πῆ νά ἡμπορῆς νά πῆς εἰς τόν Θεόν: Θεέ μου, τὰ ἐκάναμε θάλασσα. Τὰ κάναμε θάλασσα, καί ὁμως εἴμεθα δικοί σου. Βοήθησέ μας τώρα νά ξεκινήσωμε. Ὅπως μᾶς στέλνεις τεχνικῶς νέους καιρούς, τή σημερινή ἐποχή τῶν πυραύλων, ἡ όποία δέν ἔχει καμμίαν σχέσιν τεχνικῶς μέ τήν ἐποχήν τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος καί τῶν ἱπποκινήτων όχημάτων, ὅπου τό ταχύτερον μεταφορικόν μέσον πού ὑπῆρχε τότε ἦτο ἕνα γρήγορο ἄλογο, ὅπως, λοιπόν, ἔγινε ἕνα καινούργιο ξεκίνημα εἰς τήν τεχνικήν, ἔτσι βοήθησε νά γίνη καί ἕνα αντίστοιχο καινούργιο πνευματικό ξεκίνημα. Καί νά βοηθήσωμε εἰς αὐτό καί ἐμεῖς. Ποῖοι εἴμεθα ἐμεῖς; Τίποτε δέν εἴμεθα. Ναί, ἀλλά ὁ Κύριος ἡμπορεῖ καί μέ τὰ «τίποτε» νά κάνη μίαν νέαν δημιουργίαν. Καί αὐτά τὰ «τίποτε» τὰ ἔχει ἀνάγκη. Προσφερόμεθα, λοιπόν, νά εἴμεθα αὐτό τό «τίποτε» ἀπό τό όποῖον ὁ Κύριος θά δημιουργήσῃ τήν νέαν ἐποχήν.

Η

Καί ἐπειδὴ δέν ἠκούοντο ἄλλοτε αἱ σώφρονες φωναί, ἀκούονται τώρα αἱ ἄφρονες φωναί. Ἐπειδὴ κάθε τόσο μᾶς ἐζαλίζανε μέ τὰ «βυζαντινά» καί τίς βυζαντινές εἰκόνας, τώρα τό σύνθημα εἶναι «Χριστιανισμός χωρίς θρησκεία»! Αὐτό τό σύνθημα τό γράφουν ἀκόμη καί ἐπίσκοποι Ἀμερικανοί, καί ἐλησμόνησα νά σᾶς φέρω τό βιβλίό ὅπου τό γράφουν! Λοιπόν, τό σύνθημά τους εἶναι «Χριστιανισμός χωρίς θρησκεία». Δηλαδή, δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἔχωμε ὅ,τι λέει ἡ θρησκεία. Ἐγώ ὁμως λέω ὅτι δέν μποροῦμε νά ἔχωμε Χριστιανισμόν χωρίς λατρείαν, χωρίς βωμόν, διότι τέτοιο πράγμα δέν ἐγνώρισε ποτέ ἡ ἀνθρωπότης καί δέν θά τό **[σελ. 62]** γνωρίσῃ ποτέ εἰς τό μέλλον. Ἡ ἀνθρωπότης μπορεῖ νά πάψῃ νά ἔχη ἀνάγκη τροφῆς, φαγητοῦ, ἴσως κάποτε ἠλεκτρολύσεις τινές καί ἀτομικάί τινες ἐνέργειαι νά καταργήσουν καί τό φαγητόν ἀκόμη. Ἀλλά ἀνάγκην λατρείας, ἀνάγκην βωμοῦ θά τήν ἔχη πάντοτε. Δέν μποροῦμε νά ἔχωμε Χριστιανισμόν χωρίς θρησκείαν, διότι δέν μποροῦμε νά ἔχωμε Χριστιανισμόν χωρίς προσευχήν, χωρίς ἐπικοινωνίαν τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεόν. Αὐτά, ὅταν ἐγκαταλείπονται, ὀδηγοῦν εἰς τόν θάνατον. Ἀλλά θά σᾶς πῶ καί κᾶτι ἄλλο: Ἐγνωρίσαμεν, βέβαια, τὰς κακότητας τῶν ἀνθρώπων οἱ όποῖοι, ἐνῶ κοινωνοῦν τοῦ Σώματος καί τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου, παράλληλα ὑπονομεύουν τήν ὑπόληψιν τοῦ ἀδελφοῦ των. Ἀλλά δέν εἶδαμε καί τά... μεγάλα καλά πού κάνουν καί ἐκεῖνοι οἱ όποῖοι ἀποκλείουν τόν ἑαυτόν των ἀπό τήν νοθείαν αὐτήν.

Ἐκεῖνο, πάντως, τό όποῖον προέχει εἶναι ἡ θεολογία νά γίνη, ὅπως ἔπρεπε νά εἶναι, ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀγάπης, ὅπως τὰ νομικά εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς δικαιοσύνης. Διότι ἡ θεολογία περιεφρόνησε τήν ἀποστολήν της αὐτήν ὡς

ἀναξίαν λόγου καὶ προετίμησε «εἰς ἃ μὴ ἑώρακε ἐμβατεύουσα» νὰ περιεργάζεται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Θεολογία περισσοτέρα ἀπὸ ὅσῃν ἔχουν τὰ Εὐαγγέλια, εἶναι ἀθεολογία. Ὁ Κύριος δὲν ἤθελε νὰ θεολογήσῃ. Τί ἔλεγε περὶ ἑαυτοῦ; Ὅτι εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅταν τοῦ ἔλεγον: «Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου;», τί ἀπήντα Αὐτός; Τίποτε! Ἦξερε ὅτι ὅλοι ἐρωτοῦσαν, γιὰ νὰ μάθουν τί θὰ πῆ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅμως Αὐτὸς δὲν τοὺς τὸ ἐξηγοῦσε. Διατί; Διότι ἐὰν αὐτὴν τὴν στιγμὴν ὁμιλήσω περὶ «κοινῆς ἀβαρίας»*, καὶ τὰ ἀκούσῃ ἓνα μικρὸ παιδάκι καὶ μὲ ἐρωτήσῃ τί εἶναι αὐτὴ ἡ κοινὴ ἀβαρία, δὲν θὰ ἐπιχειρήσω, βέβαια, νὰ ἐξηγήσω εἰς τὸ παιδάκι αὐτὸ τί εἶναι ἡ «κοινὴ ἀβαρία». Λέγω λοιπὸν [σελ. 63] τοῦτο: Τὸ μυαλό μας, ἄρα γε, ὡς πρὸς τὰ μυστήρια αὐτὰ δὲν διαφέρει τόσο ἀπὸ τὸ μυαλό πού θὰ ἦτο ἰκανὸν νὰ ἀντιληφθῇ τὰ μυστήρια αὐτά, ὅσο διαφέρει τὸ μυαλό τοῦ μικροῦ αὐτοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὸ δικό μας; Νομίζω ὅτι διαφέρει τούλάχιστον τόσο. Διότι διὰ νὰ καταπιαστοῦμε μὲ αὐτὰ τὰ θέματα, ἔπρεπε νὰ ἔχωμε μεγαλυτέρας ἰκανότητος μυαλό ἀπὸ ἐκεῖνο πού μᾶς ἔδωσε ὁ Θεός, τόσο δὲ πολὺ μεγαλύτερο, ὅσον τούλάχιστον εἶναι τὸ μυαλό μας μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ μυαλό ἑνὸς μικροῦ παιδιοῦ. Εἶναι ἄρα γε ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἀναλογία; Βεβαίως δὲν εἶναι. Ἀσυγκρίτως περισσότερο ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ μυαλό μας. Διότι τώρα τὸ μυαλουδάκι μας δὲν εἶναι ἰκανὸν καὶ κατάλληλον διὰ τέτοια θέματα. Ὅ,τι λοιπὸν καὶ ἐὰν ποῦμε περὶ αὐτῶν, θὰ εἶναι ἀνοησία, ὅπως ὅ,τι καὶ ἂν πῆ ἓνα μικρὸ παιδάκι περὶ «κοινῆς ἀβαρίας» θὰ εἶναι παιδικὴ κουβέντα.

Εἰς ἄλλην περίπτωσιν ἠρώτησαν τὸν Κύριον οἱ μαθηταί Του: «Κύριε εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραὴλ;» Ἐξήγησις τοῦ Κυρίου: μηδέν! «Οὐχ ὑμῶν ἐστὶν γνῶναι χρόνους ἢ καιρούς...». Κάνετε, τοὺς λέει, τώρα ὅ,τι θὰ σᾶς πῶ καὶ ἀφήσετε αὐτὰ τὰ θέματα. Καὶ ὅμως, ἡ θεολογία δὲν εἶναι ἀπλῶς ὅτι μᾶς ἀπησχόλησε. Ἡ θεολογία ἔγινε ἡ αἰτία νὰ θανατωθοῦν κατὰ τὸν σκληρότερον τρόπον μυριάδες ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων ἐν ὀνόματι τοιούτων φαντασιοπληξιῶν! Ἔχομεν ὁμιλήσει διὰ τοῦ Χίτλερ τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Αἱ Dragonnades* τὰς ὁποίας ὠργάνωσε ὁ Λουδοβίκος ὁ 14ος, διὰ νὰ δωροδοκῆσῃ τὴν Θεῖαν Χάριν καὶ νὰ μπορέσῃ νὰ διατηρήσῃ τὶς παράνομες σχέσεις του, αἱ Dragonnades αὐταὶ δὲν ἦσαν χειρότεροι ἀπὸ τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως; Καὶ ὅμως, ἐγίνοντο ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ!

[σελ. 64] Τώρα, συμπληρώνοντας αὐτὰ πού εἶπα σχετικὰ μὲ τὸν Χριστιανισμὸν σὰν θρησκεία καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς θεολογίας, καταλήγω μὲ τὰς ἐξῆς προτάσεις:

* Θεσμός τοῦ Ἰδιωτικοῦ Ναυτικοῦ Δικαίου (ἄρθρον 219 Κώδικος Ἰδιωτικοῦ Ναυτικοῦ Δικαίου). (σ.έ.).

* Πρόκειται περὶ τοῦ διωγμοῦ πού ἐξαπελύθη εἰς τὴν Γαλλίαν τὸ ἔτος 1685 ἐναντίον τῶν Προτεσταντῶν κατόπιν τῆς ἀνακλήσεως ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου XIV τοῦ Ἐδίκτου τῆς Νάντης περὶ ἀνεξιθρησκείας, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐκδώσει τὸ 1598 ὁ Ἑρρῖκος ὁ IV (σ.έ.).

Πρῶτον, πρέπει νὰ δοθῆ σκληρὴ καὶ δύσκολη μάχη, διὰ νὰ τακτοποιηθῆ ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὅπως τὸν ἐννοοῦμεν εἰς τὴν «Συζήτησιν», μὲ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ὑπερανθρωπίνου ποῦ λέγεται θρησκεία, καὶ εἰδικώτερα, προκειμένου περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, μὲ τὴν θεολογίαν.

Ὁ ἀνθρωπισμὸς αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ σταθῆ, δὲν μπορεῖ νὰ ξεκινήσῃ κἄν, χωρὶς τὶς θεμελιώδεις προτάσεις ὑπερφυσικῆς πίστεως ποῦ ἀπετέλεσαν πάντοτε τὸν πολικὸν ἀστέρα διὰ τὴν πνευματικὴν πορείαν τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς δηλαδὴ τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν ὡς δημιουργὸν καὶ κυβερνήτην τοῦ κόσμου, χωρὶς τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ χωρὶς τὴν ἀξίαν ποῦ λέγεται βωμὸς, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸ Θεῖον διὰ τῆς λατρείας. Αὕτῃ ἡ χριστιανικὴ πίστις μᾶς προβάλλει τὴν ἀποκάλυψιν τῆς αἰωνιότητος εἰς τὸ πρόσωπον Ἐκείνου, ὁ Ὅποιος ἐνίκησε τὸν κόσμον καὶ τὸν θάνατον, καὶ ἐνίκησε, διότι ἦρε τὸν σταυρὸν Του. Δὲν εἶναι μόνον τῆς δογματικῆς πίστεως, εἶναι καὶ τοῦ πολιτισμοῦ θεμελιακὴ μορφή ἢ Προσωπικότης αὕτη. Καὶ ἐκεῖνος ἀκόμη ποῦ θὰ διστάσῃ διὰ τὸν Θεάνθρωπον δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι καὶ ἡ μορφή τοῦ κατ' ἐξοχὴν Ἡρώος, τὸν ὁποῖον χρειάζεται ὡς ὁδηγὸν καὶ ἐμπνευστὴν ὁ πολιτισμὸς μας. Ὅποιος ἀτενίσῃ πρὸς τὸν Ἐσταυρωμένον, τοῦλάχιστον ὅπως ὁ ναυτικὸς ἀτενίζει πρὸς τὸν πολικὸν ἀστέρα, διὰ νὰ πάρῃ γραμμὴν ἀπὸ αὐτόν, αὐτὸς ἐννοεῖ τί θὰ πῆ θυσία, ἀλλὰ καὶ τί θὰ πῆ Ἀνάστασις. Ἀτενίζων τὸν Σταυρὸν τοῦ Κυρίου ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ ὁ πολιτισμὸς μας, θὰ γίνῃ κοινωνὸς τοῦ Σταυροῦ–προλόγου τῆς Ἀναστάσεως–, διὰ νὰ μὴ γίνῃ κοινωνὸς τοῦ θανάτου τοῦ ὀλέθρου.

Ἄλλ' ἡ θεολογία, ἐὰν θέλῃ νὰ ἔχῃ πράγματι τὴν θέσιν της εἰς τὸν νέον τόμον τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας καὶ νὰ μὴ [σελ. 65] πνίγεται ἢ φωνή της ἀπὸ τὸ ξέσπασμα τῆς πυρηνικῆς ἐνεργείας, πρέπει νὰ προσφέρῃ, εἰς τὴν προσπάθειαν περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλοῦμεν, τὰ ἐξῆς:

α) Νὰ ἀναγνωρίσῃ, χωρὶς δισταγμοὺς καὶ μὲ ὑποδειγματικὴν, ἀληθινὰ χριστιανικὴν ταπείνωσιν, ὅτι δὲν ἔχει εἰς τὸν βαθμὸν ποῦ θὰ ἔπρεπε τὴν ἐπαφὴν μὲ τὸν ἄνθρωπον. Ὅτι δὲν ἐπέτυχε μέχρι τώρα νὰ καταρτίσῃ τὸν ἄνθρωπον τὸν ὁποῖον ὁ πολιτισμὸς χρειάζεται, τὸν ἄνθρωπον τὸν ὁποῖον ζητοῦν οἱ νέοι καιροί. Καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀποτυχίαν αὕτην τὸ «*mea culpa*». Ἡ ἀναγνώρισις αὕτη θὰ ἀποτελῆ τὸ πρῶτον βῆμα. Ἄλλὰ καὶ τὸ δυσκολώτερον βῆμα.

β) Νὰ στραφῆ πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Χωρὶς, βεβαίως, νὰ ἀφήσῃ τὸν Οὐρανὸν καὶ τὸ δόγμα, νὰ ἀσχοληθῆ τώρα καὶ μὲ τὸ ζήτημα πῶς θὰ μπορέσῃ νὰ ὑπηρετήσῃ εἰς τὴν γῆν. Νὰ κάμῃ μίαν στροφὴν πρὸς τὸ ὄντως εὐαγγελικὸν καὶ χαρᾶς πρόξενον καὶ φιλόανθρωπον: «*Οὐ γὰρ ἔχομεν Ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθεῖσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν....*». Μὲ ἀγάπην καὶ μὲ εἰλικρινῆ καὶ συνεπῆ σεβασμὸν πρὸς τὴν ἀξίαν ποῦ λέγεται ἀνθρωπίνῃ προσωπικότης,

πρέπει ή θεολογία νά άποδυθή είς τήν ταπεινήν, συστηματικήν μελέτην τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν προβλημάτων του, τούτων ἐδῶ τῶν γηϊνῶν προβλημάτων, τούτης ἐδῶ τῆς γηϊνῆς ζωῆς. Μία τέτοια ἀνθρωπολογική στροφή είς τήν θεολογικήν ἔρευναν, τῆς ὁποίας, ἄλλως τε, ἔχομεν ἤδη ἐνθαρρυντικάς ἀπαρχάς, θά κάμη τήν θεολογίαν ἀληθινόν παράγοντα τοῦ πολιτισμοῦ, θά τῆς ἀνοίξη τήν πόρτα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Μία τέτοια ἀνθρωπιστική θεολογία θά ἔχη εἴσοδον είς τήν ψυχὴν τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά καί τοῦ ἀνθρώπου τῆς αὔριον.

γ) Κανείς δέν μπορεῖ νά ζητήσῃ ἀπό τήν θεολογίαν οὔτε ἐκμοντερνισμόν τοῦ δόγματος ἢ ὁποιαδήποτε ἀπ' αὐτοῦ παρέκκλιση, οὔτε παρεκβάσεις είς τομεῖς ξένους ἀπό τήν εἰδικότητά της. Δέν μπορεῖ νά ζητήσῃ, ἢ μᾶλλον οὔτε **[σελ. 66]** νά δεχθῇ π.χ. κανείς ή θεολογία νά γίνη κοινωνιολογία. Θά ἦταν αὐτό πλήρης χρεωκοπία καί τῶν δύο. Τὸ ἴδιον, ἂν μὴ χειρότερον, θά ἦταν ἂν ἐζητεῖτο ἀπό τήν θεολογίαν νά ἐκτραπῇ είς προχειρολόγον καί ἀμελέτητον ἀνάμιξιν είς θέματα, διὰ τὰ ὁποῖα ὁ θεολόγος δέν μπορεῖ νά εἶναι ἐπαρκῶς ἐξωπλισμένος. Ὑπάρχουν ὅμως ὠρισμένα θέματα φλέγοντα διὰ τὸν πνευματικὸν προσανατολισμόν τοῦ πολιτισμοῦ μας, είς τὰ ὁποῖα πρέπει μία πράγματι φιλόανθρωπος καί ὑπὸ τήν ἀνωτέρω ἔννοιαν ἀνθρωπιστική θεολογία νά ὀμιλήσῃ.

Πρῶτον. Ἡ πραγματικότης πού λέγεται ἁμαρτία: Ὁ ἀνθρωπισμός τὸν ὁποῖον χρειαζόμεθα δέν πιστεύει οὔτε είς τὸ ἀναμάρτητον οὔτε είς τὸ ἀλάθητον τοῦ ἀνθρώπου. Ἀγαπᾷ τὸν ἄνθρωπον γενικῶς. "Ὅχι τὸν ἀναμάρτητον, δηλαδή περίπου τὸν ὑποθετικόν, τὸν ἰδεατὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον μὲ σάρκα καί ὀστά, μολοντί αὐτὸς εἶναι ψυχικῶς ἄρρωστος, ἢ μᾶλλον ἀκριβῶς διότι εἶναι ψυχικῶς ἄρρωστος. Καί ή θεολογία ἀκριβῶς ἐδῶ, είς τήν ἀσθένειαν αὐτὴν τήν ὁποίαν ὀνομάζει ἁμαρτίαν, ἔχει νά ἐπιτελέσῃ ἔργον σπουδαιότητος ἐξόχως ζωτικῆς διὰ τήν ἐπιβίωσιν τοῦ πολιτισμοῦ μας, ἔργον διὰ τὸ ὁποῖον εἶναι κυριολεκτικῶς ἀναντικατάστατος. Ἀλλὰ διὰ νά τὸ ἐπιτελέσῃ, πρέπει νά ἀρχίσῃ νά τὸ ἐπιτελῇ ὄχι μόνον ὡς παράδοσις, ἀλλὰ ὡς σύγχρονη προσφορὰ είς τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον. Καί διὰ νά ἀρχίσῃ νά τὸ ἐπιτελῇ, πρέπει νά ἀναγνωρίσῃ ὅτι ἀκόμη δέν ἄρχισε.

Δεύτερον. Ἡ πραγματικότης πού λέγεται ἀμφιβολία περὶ τῶν μεγάλων μεταφυσικῶν προβλημάτων, περὶ τῶν προτάσεων τῆς πίστεως. Αὐτὴ ή ἀμφιβολία εἶναι ή κρατοῦσα σημερινή κοινωνική πραγματικότης. Ὁ σημερινὸς μέσος ἄνθρωπος οὔτε ἑκατὸ τοῖς ἑκατὸ πιστὸς εἶναι, ὅπως, ἴσως, ἦτο ὁ ἄνθρωπος τοῦ μεσαίωonos, οὔτε πάλιν ἐντελῶς ἄπιστος, τοῦ τύπου τοῦ ἀθέου, ὁ ὁποῖος ἐνεφανίζετο είς τήν κοινωνίαν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Εἶναι ὁ ἄνθρωπος **[σελ. 67]** πού ἀμφιβάλλει. Ἐνώπιον αὐτῆς τῆς πραγματικότητος, τὸ ἐρώτημα προβάλλει ἂν ή σύγχρονη θεολογία εἶναι ἱκανὴ νά βοηθήσῃ τὸν

ἀμφιβάλλοντα ἀκριβῶς σύγχρονον ἄνθρωπον. Νὰ τὸν βοηθήση, ὥστε νὰ αἰσθανθῆ ἑπάνω του τὴν εὐεργετικὴν θέρμην τοῦ Εὐαγγελίου.

Τρίτον. Ἀλλὰ καὶ ἡ πραγματικότης ποὺ λέγεται ἀπιστία πρέπει καὶ αὐτὴ ἀκόμη νὰ εἶναι πεδῖον ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον θὰ δώσῃ καλὰς ἐξετάσεις ἢ σύγχρονη θεολογία σὰν παράγων πολιτισμοῦ. Δὲν πρέπει ἀδιακρίτως νὰ νομίζῃ ὅτι ἡ ἀπιστία ὀφείλεται πάντοτε εἰς ἠθικῶς χαμηλὰ αἴτια. Ἡ διάγνωσις τῶν αἰτίων τῆς ἀπιστίας, ἀντικειμενικὴ καὶ ἀμερόληπτη, θὰ ὀδηγήσῃ καὶ αὐτὴ εἰς τὴν προσήκουσαν ἠγετικὴν ἀντιμετώπισιν. Ἡ ἀκτινοβολία τῆς χριστιανικῆς πνευματικῆς δυνάμεως καὶ ἀνωτερότητος πρέπει νὰ φθάσῃ καὶ πέραν τοῦ πεδίου ὅπου ὑπάρχει ἡ πίστις. Αὐτὴ ἡ ἀκτινοβολία θὰ ἐξαναγκάσῃ καὶ τὸν ἄπιστον, καὶ ἂν δὲν συμμερίζεται τὴν πίστιν, νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν δημιουργίαν. Ἐφ' ὅσον ὅμως πράγματι τὴν βλέπει, ὅχι ὡς διδασκαλίαν μόνον, ἀλλ' ὡς σημερινὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα, καὶ τὴν ψηλαφεῖ τὴν δημιουργίαν αὐτὴν!

Θ

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μεγάλο ζήτημα, τί νέες ιδέες ἔφερε ὁ Κύριος, ὁ Guignebert, ἀρνητὴς αὐτός, ἰσχυρίσθη ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἔφερε καμμίαν νέαν ιδέαν. Λοιπὸν, προχείρως θὰ ἀναφέρω ὅτι ὁ Κύριος ἔφερε τὰς ἐξῆς νέας ιδέας:

Ἐφερε τὴν ἔννοιαν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πατέρας. Διὰ τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα ὁ Θεὸς ἦτο ὁ ἰσχυρός. Ἀλλὰ διὰ τὸν Χριστὸν εἶναι «ὁ πατὴρ ἡμῶν». Κυρίως, ὅμως, προσέφερε τὴν ἔννοιαν τῆς μετανοίας εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ ἀσώτου. Ἐχω πῆ καὶ ἄλλοτε ὅτι, ὅταν μὲ ρωτᾶνε τί προσέθεσε τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν θαῦμα, τοὺς ἀπαντῶ: Προσέθεσε τὴν παραβολὴν τοῦ ἀσώτου. Ἐπειτα, ἡ ιδέα τῆς [σελ. 68] πίστεως εἰς τὴν αἰωνιότητα καὶ ἡ ιδέα τῆς διδασκαλίας τῆς ἀδελφοσύνης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ὅχι, δηλαδή, τῆς ἀδελφοσύνης μεταξὺ μόνον τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ παραβολὴ τοῦ καλοῦ Σαμαρείτου ἔχει τὴν ἀδελφοσύνην μεταξὺ Ἰουδαίου καὶ ἀπίστου. Ἐπειτα, ἡ πνευματικὴ θεμελίωσις τῆς ζωῆς. Μετά, ἡ διδασκαλία τῆς πίστεως, ὅχι ὡς θεολογίας, ἀλλ' ὡς συμμορφώσεως τῆς ζωῆς μας πρὸς τὸ θεῖον θέλημα, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν δηλαδὴ τῆς πιστότητος. Πίστις σημαίνει: Αὐτὸ ἐκεῖ ποὺ βλέπω εἶναι ἡ πυξίς, καὶ θὰ βαδίσω εἰς τὴν ζωὴν μου μὲ ὀδηγὸν αὐτὴν τὴν πυξίδα. Κατόπιν, ἡ διδασκαλία περὶ σταυροῦ καὶ περὶ ἀγῶνος. Ἐπειτα, ἡ διδασκαλία περὶ μονώσεως: «Στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδός...».

Ἡ ἐντελῶς ὅμως νέα διδασκαλία τοῦ Κυρίου εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς ἐλευθερίας. Ἐδῶ ἦταν ἑκατὸ τοῖς ἑκατὸ πρωτότυπος ἡ διδασκαλία τοῦ Κυρίου. Μὲ τὸ «ὅστις θέλει» εἶπε ἀκριβῶς ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος νὰ

ἀκολουθήση ἢ ὄχι τὴν διδασκαλία Του. Ὅπως καὶ μετὰ τὸ ἄλλο: «μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;», δηλαδή, εἴσθε ἐλεύθεροι νὰ φύγετε. Ὅλοι αἱ θρησκεῖαι συνεδυάζοντο μετὰ τὴν κρατικὴν βίαν. Ὁ Χριστιανισμὸς ὅμως τὴν ἔδραν τοῦ τὴν ἔχει εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Συμπέρασμα: Μόλις καταργηθῆ ἡ ἐλευθερία, καταργεῖται ὁ Χριστιανισμὸς. Συμπέρασμα δὲ τοῦ ἀνωτέρω συμπεράσματος εἶναι ὅτι, μόλις ὁ Χριστιανισμὸς προσέτρεξε εἰς τὴν βίαν καὶ ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν ἐπικράτησίν του τὴν βίαν παρεχομένην ἐκ μέρους τῶν αὐτοκρατόρων, κατήργησεν ἑαυτόν!

Καὶ τέλος, ἡ διδασκαλία ὅτι «Εὐαγγέλιον» σημαίνει χαρούμενον μῆνυμα. Ἄλλ' εἰς τί συνίσταται τὸ χαρούμενον αὐτὸ μῆνυμα; Ἐὰν αὐτὴ τῆ στιγμή μπῆ ἐδῶ μέσα ἓνας ἄνθρωπος χαρούμενος καὶ μοῦ πῆ: «Ἐχω νὰ σοῦ πῶ ἓνα χαρούμενο μῆνυμα· χρωστᾶς μὲν ἓνα ἑκατομμύριο δραχμῆς, ἀλλὰ μὴ σὲ νοιάζη, θὰ τὸ πληρώσῃ ἄλλος τὸ ἑκατομμύριο αὐτό». Καὶ ἐὰν μοῦ ἔλεγε μόνον αὐτό, πάλι δὲν θὰ τὸ θεωροῦσα [σελ. 69] ὡς χαρούμενο μῆνυμα. Ἄλλὰ δὲν μοῦ λέει μόνον αὐτό. Διότι τὸ Εὐαγγέλιον λέει κάτι ἄλλο: Λέει, «ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἰοθεσίαν ἀπολάβωμεν». Αὐτὸ μάλιστα, εἶναι ὄντως χαρούμενο μῆνυμα. Ὅτι, δηλαδή, μάθε ὅτι δὲν εἶσαι δημιούργημα τοῦ φοβεροῦ Διός, ὥστε νὰ τρέμῃς τὸν θυμὸν του. Ἄλλὰ εἶσαι παιδί τοῦ Θεοῦ, «ὥστε οὐκέτι εἶ δοῦλος ἀλλ' υἱός». Αὐτὸ εἶναι τὸ χαρούμενο μῆνυμα. Ναί, λέγει ἡ θεολογία, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶσαι χριστιανός, διὰ νὰ εἶσαι παιδί τοῦ Θεοῦ. Ὅστε λοιπόν, ὅλοι οἱ μὴ χριστιανοί, ὅλοι ὅσοι δὲν ἦσαν χριστιανοί, διότι ἐπὶ τέλους ὁ Χριστὸς δὲν εἶχεν ἔλθει ἀκόμη εἰς τὸν κόσμον, ὅπως π.χ. ὁ Σωκράτης, θὰ πᾶνε στὴν κόλασι, καὶ ἐγὼ θὰ πᾶω στὸν παράδεισο; Ὁ Φιλοποίμην, δηλαδή, ὁ Μεγαλοπολίτης θὰ πάη στὴν κόλασι, διότι στὴν ἐποχὴ ποὺ ἔζησε δὲν εἶχε ἀκόμη γεννηθῆ ὁ Χριστὸς, καὶ θὰ πᾶω ἐγὼ στὸν παράδεισο, ὁ ὁποῖος –τί εἶμαι ἀλήθεια κατὰ τὴν ἀρετὴν μπροστὰ εἰς τὸν Φιλοποίμην; Ἄμα ὅμως ψάξῃς τὸ Εὐαγγέλιον, διαπιστώνῃς ὅτι δὲν ὑπάρχουν μέσα ἐκεῖ τέτοια πράγματα. Τὸ πρῶτον, λοιπόν, εἶναι αὐτό.

Τὸ δεύτερον εἶναι τὸ ἐξῆς: Προχθές, ἀποχαιρετώντας τοὺς φοιτητὰς τῆς Νομικῆς, τοὺς εἶπα ὅτι, κύριοι, ἐμεῖς οἱ νομικοὶ κάνομε τὸ ἐξῆς: Ὅπως εἶναι γνωστὸν, ὅταν ἓνας θέλῃ νὰ κτίσῃ ἓνα σπίτι, διὰ νὰ κατοικήσῃ, ἀπευθύνεται εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα, ὁ ὁποῖος τοῦ δίδει μὲν ἓνα σχέδιον, ἀλλὰ δὲν τοῦ λέει, φυσικὰ, νὰ τὸ σπίτι σου, κατοίκησῃ ἐδῶ μέσα, διότι αὐτὸ θὰ ἦταν παραλογισμὸς. Καὶ τέτοιοι ἀρχιτέκτων, ἔξω τούλάχιστον ἀπὸ τὸ Δρομοκαίτειον, δὲν ὑπάρχει. Ἐν τούτοις, οἱ νομικοὶ αὐτὸ κάνουν. Προσφέρουν νομοθετήματα, καὶ λένε ὅτι προσφέρουν δικαιοσύνην. Ἡ ἀνθρωπότης ὅμως ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ δικαιοσύνην, ἐνῶ ἐμεῖς τῆς δίδομε μόνον νόμους. Τί εἶναι οἱ νόμοι; Οἱ νόμοι εἶναι τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον τῆς δικαιοσύνης. Ὅταν, λοιπόν, λέμε ὅτι δίδομε [σελ. 70] δικαιοσύνην, διότι δίδομε νόμους, ὁμοιάζομε μετὰ

ἀρχιτέκτονα πού ἰσχυρίζεται ὅτι σᾶς δίδει τὸ σπίτι, ἐπειδὴ σᾶς δίδει τὸ σχέδιο. Τὸ ἴδιο ἐπαναλαμβάνεται καὶ μὲ τὴν θεολογίαν. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιο χρειαζόμεθα εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού ἀνεβαίνει πρὸς τὸν οὐρανὸν κατ' οὐσίαν, καὶ ὄχι μὲ τὰ λόγια. Καὶ ἂν θέλης νὰ μοῦ πῆς ὅτι αὐτὸ τὸ ἀνέβασμα βοηθεῖται καὶ ἐπιτυγχάνεται καὶ μὲ λατρευτικούς τύπους, αὐτὸ τὸ καταλαβαίνω. Ἀλλὰ δὲν μοῦ λέει αὐτὸ ἡ θεολογία. Ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ τήρησις τῶν τύπων εἶναι τὸ ἀνέβασμα.

Ὁ Κύριος ζητεῖ ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι ζητοῦν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ θεολογία κάνει ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι ζητοῦν τὸν παράδεισο. Καί, προσοχή, εἶναι μεγάλη ἡ διαφορά. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Εὐαγγελίου ζητεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, τῆς ὁποίας, βέβαια, συνέπεια εἶναι ὅτι καὶ αὐτὸς θὰ γίνῃ μέτοχος τοῦ παραδείσου. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως τῆς θεολογίας εἶναι ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἐγώ, τὸ ὅποιο «ἐγώ» προβάλλεται καὶ εἰς τὴν αἰωνιότητα. Ζητεῖ, δηλαδή, ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὄχι τὴν βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὸν παράδεισο, καὶ προσπαθεῖ μὲ διάφορα «ἐρζὰτς» νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὴν δικαιοσύνην, ἐπιδιώκων συνεχῶς νὰ δωροδοκῆσῃ τὴν Θεῖαν Χάριν! Λέγει π.χ. ὁ Κύριος: *«Ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρον σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον κάκεῖ μνηστῆς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρον σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου καὶ ὕπαγε πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου καὶ τότε ἔλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου»*. Ποιὸς θυμᾶται τὸ χωρίον αὐτό; Καὶ ὅμως, βλέπετε τὸν θρησκευόμενον, προκειμένου νὰ κοινωνήσῃ, νὰ τρέμῃ μήπως δὲν ἐνήστευσε τὴν Τετάρτη. Τὸ νὰ χρησιμοποίησῃς βέβαια αὐτὸν τὸν τύπον, διὰ νὰ βοηθηθῆς, τὸ καταλαβαίνω. Ἀλλὰ τὸ νὰ θεωρῆς τὸν τύπον ὡς οὐσίαν ὁμοιάζει πλέον μὲ αὐτὸ πού ἀνέφερα προηγουμένως, μὲ αὐτό, δηλαδή, πού κάνουν οἱ νομικοί, ὅταν, ἀντὶ δικαιοσύνης, προσφέρουν νόμους.

(23 Μαΐου 1965)

ΤΟ «ΑΓΙΟΝ» ΕΙΣ ΤΟΝ ΝΕΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΝ

A

Ἐν σχέσει μὲ αὐτὰ πού ἔχομε εἰπεῖ ἕως τώρα περὶ ἀγωνιστικότητος, μὲ βοηθεῖ ἡ εἰκὼν τοῦ πηδαλιούχου εἰς ἓνα πλοῖον.

Ἀπὸ παιδάκι πού ταξιδεύαμε, παρακολουθοῦσα τὸν τιμονιέρη τοῦ караβιοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν γέφυρα συνεχῶς ἐκινουῖσε τὴν ρόδα τοῦ τιμονιοῦ, καὶ δὲν ἤμποροῦσα νὰ καταλάβω διατί τόσο πολὺ συχνὰ τὸ πλοῖον ἀλλάζει γραμμὴν πορείας. Ὅταν ἀργότερα ἐρώτησα, ἔμαθα ὅτι δὲν ἀλλάζει τὸ πλοῖον γραμμὴν πορείας. Αὐταὶ αἱ συνεχεῖς μετακινήσεις τῆς ρόδας τοῦ πηδαλίου εἶναι ἀκριβῶς ἡ διατήρησις τῆς γραμμῆς πορείας. Ὁ καπετάνιος δίδει μίαν γραμμὴν πορείας. Ὁ πηδαλιούχος κυττάει τὸ τιμόνι του. Ὁ καπετάνιος ἔχει, βεβαίως, τὴν δικαιοδοσίαν νὰ διατάσῃ τὸν τιμονιέρη, ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ διατάσῃ τὰ κύματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἀκούουν διαταγὰς ἀπὸ τὴν γέφυρα τοῦ πλοίου καὶ κάνουν τὴν δουλειά τους. Ἡ δουλειὰ τῶν κυμάτων εἶναι νὰ παίρνουν τὴν πρῶρα καὶ νὰ τὴν στρέφουν πότε ἀπ' ἐδῶ καὶ πότε ἀπ' ἐκεῖ. Ἐάν, λοιπόν, ὁ τιμονιέρης ἀπλῶς καὶ μόνον ἔβαζε τὴν γραμμὴν πλεύσεως τὴν ὁποίαν τοῦ ἔθεσε ὁ πλοίαρχος, τότε, καὶ μὲ τὴν μεγαλυτέραν ἔστω ἀκρίβειαν, τὸ πλοῖον θὰ ἐπήγαινε ἐντελῶς ἄλλοῦ. Ὅχι, βεβαίως, διότι ὁ τιμονιέρης δὲν ἔβαλε καλὰ τὴν γραμμὴν πλεύσεως, ἀλλὰ διότι τὰ κύματα συνεχῶς τὴν ἀλλάζουν. Πρέπει, λοιπόν, ὄχι μόνον νὰ θέσῃς μία φορὰ τὴν γραμμὴν [σελ. 72] πορείας, ἀλλὰ συνεχῶς νὰ ἐπιβλέπῃς καὶ νὰ ἐπαναφέρῃς τὴν πρῶρα τοῦ караβιοῦ εἰς τὴν γραμμὴν αὐτήν, προὑπολογίζων ὅτι τὸ κύμα θὰ τὴν ἀλλάξῃ. Τὸ νὰ ἐκπλαγῆς, διότι τὸ κύμα σοῦ ἄλλαξε τὴν γραμμὴν, εἶναι σὰν νὰ δῆς τιμονιέρη νὰ ἐκπλαγῆ, διότι τὸ κύμα ἄλλαξε τὴν γραμμὴν πορείας τοῦ πλοίου. Ἀλλὰ τόσον ἀνόητος πηδαλιούχος δὲν ὑπάρχει, οὔτε εἰς τὸ ἓνα ἡμισφαίριον οὔτε εἰς τὸ ἄλλο. Ἐνῶ, λοιπόν, τόσον ἀνόητος πηδαλιούχος εἰς πλοῖο δὲν ὑπάρχει, ἀντιθέτως, εἰς τὰ πνευματικὰ δὲν ὑπάρχει σοφὸς πηδαλιούχος ὁ ὁποῖος νὰ τὸ ξέρῃ αὐτό.

Καὶ πρέπει, ἐπὶ τέλους, νὰ τὸ μάθωμε: Ἡ ζωὴ θὰ ἔχῃ τὰ κύματα, καὶ τὰ κύματα θὰ φέρουν παρεκκλίσεις. Θὰ φύγωμε ἀπὸ τὴν συγκέντρωσίν μας αὐτὴν ζεστοὶ πνευματικῶς, καὶ θὰ μᾶς κρῦψῃ ἡ πρώτη ἐναντιότης πού θὰ

μᾶς τύχη, καὶ θὰ χρειασθῆ νὰ ἐπαναφέρωμε τὸ πλοῖο εἰς τὴν γραμμὴν πορείας.

Αὐτὴν τὴν εἰκόνα πρέπει συνεχῶς νὰ ἔχωμε πρὸ ὀφθαλμῶν, καὶ νὰ ἔχωμε τὸ χέρι εἰς τὸ πηδάλιον, ὄχι διὰ νὰ ἀλλάζωμε, ἀλλὰ ἀκριβῶς διὰ νὰ μὴν ἀλλάζωμε γραμμὴν πορείας.

Β

Εἰς τὸ θέμα τῆς ἀνησυχίας ποὺ ἐτέθη, μήπως, δηλαδή, ἐν ὄψει πιθανῶν γενικωτέρων δοκιμασιῶν, ἢ εὐκαιρία ποὺ μᾶς δίδεται τώρα μὲ τὴν ἀγιαστικὴν αὐτὴν προσπάθειαν εἶναι τὸ τελευταῖον λεωφορεῖον διὰ τὴν τόνωσιν τῆς πίστεώς μας, ἀπαντῶ ἐπαινῶν αὐτὴν τὴν ἀνησυχίαν. Ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ *Συζήτησις* εἶναι ἡ ἀνησυχία. Αἱ πρῶται λέξεις τοῦ βιβλίου τῆς κοσμοθεωρίας* εἶναι: «Συγγραφεὺς τοῦ παρόντος εἶναι ἡ ἀνησυχία». Ἀνησυχία ὅμως δὲν θὰ πῆ καὶ βεβαιότης περὶ τοῦ κακοῦ. Ἀνησυχία θὰ πῆ **[σελ. 73]** ἀκριβῶς μία ὑπολογίσιμος πιθανότης. Ὑπολογίσιμος πιθανότης περὶ τοῦ κινδύνου αὐτοῦ ἐκ ποικίλων δοκιμασιῶν, γενικωτέρων ἢ μόνον ἐλληνικῶν, ἀσφαλῶς ὑπάρχει. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῶν κινδύνων ἐκ τῶν γεγονότων, ἔχω νὰ πῶ ἐκεῖνο ποὺ ἔχω πῆ πολλές φορές: Μὴν πολυξεθαρρεύομε ἀπὸ τὴν «παραβολὴν τοῦ ἀσώτου». Ἐάν, δηλαδή, ἀφήσωμε τὸν ἀγῶνα αὐτὸν καὶ τὸν ἐγκαταλείψωμε, δὲν ξέρω ἐὰν θὰ ἔλθουν καὶ νέαι περιστάσεις, διὰ νὰ ἔχωμε μίαν τέτοιαν, νέαν εὐκαιρίαν. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς πρέπει συνεχῶς νὰ ἀγωνιζώμεθα.

Γ

Μιλῆσαμε καὶ ἄλλοτε διὰ τὴν μεγάλην πίστιν. Θὰ ἔλεγα καὶ σήμερα ὅτι ἡ μεγάλη πίστις εἶναι πιὸ εὐκόλη ἀπὸ τὴν μικρὴν. Πολλὰ μεγάλα πράγματα εἶναι πιὸ εὐκόλα ἀπὸ τὰ μικρά. Ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ κάνωμε ἔργο τῆς ζωῆς μας. Μοῦ φαίνεται πῶς, ἂν ἀπὸ τὴν ἡλικίαν τῶν δέκα ἐπτὰ ἐτῶν, ποὺ ἄρχισα τὴν ἐνσυνείδητον πλέον καλλιέργειαν τοῦ Χριστιανισμοῦ μου, ὑπῆρχε ἓνας ποὺ νὰ μοῦ ἔχη πῆ αὐτὲς τὶς ἀλήθειες, μοῦ φαίνεται ὅτι ἀλλοιῶς θὰ ἦσαν τὰ πράγματα. Δι' αὐτὸ λέω ὅτι ἡ κοσμοθεωρία μας εἶναι κοσμοθεωρία τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου αἰῶνος. Διότι αὐτὰ ποὺ λέμε τώρα –τὰ ὅποια εἶναι ὑπαγόρευσις ἀποτυχημένων πειραμάτων δέκα ἐννέα αἰώνων– θέλουν μισό, τοῦλάχιστον, αἰῶνα, διὰ νὰ σιτέψουν καὶ νὰ καλλιεργηθοῦν. Ἐμεῖς θὰ εἴμεθα εὐτυχεῖς, ἐὰν φύγωμε ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτον μὲ τὴν συνείδησιν ἀναπαυμένην ὅτι ἐσπείραμε ἓνα σπόρον καλόν, τὸν ὅποιον καὶ ἔχομε δοκιμάσει μὲ τὸν

[®] Πρόκειται διὰ τὸ βιβλίον *Γιὰ μιὰ πορεία μὲ ἐπίγνωση*, «Ἐκδόσεις Συζήτησις», Ἀθῆναι 1975 (σ.έ.).

πειραματισμὸν αὐτὸν ποὺ κάνομε. Ἐμεῖς κάνομε δύο δουλειές. Καὶ τὴν κοσμοθεωρίαν μας ἐπεξεργαζόμεθα, ἀλλὰ καὶ τὸν ἑαυτὸν μας καλλιεργοῦμεν. Δηλαδή, αὐτὰ ποὺ κάνομε τώρα εἶναι καὶ δεῖγμα ἐντιμότητος, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι αὐτὰ ποὺ λέμε τὰ ἐφαρμόζομεν, ἔστω ἀγωνιστικῶς, ἔστω κατὰ προσπάθειαν, πρῶτα ἐμεῖς εἰς τὸν ἑαυτὸν μας, καὶ κατόπιν τὰ λέμε εἰς τοὺς ἄλλους. Ἐπὶ πλέον, [σελ. 74] ἀποκομίζομεν πείραν, βλέπομε τὰ λάθη ποὺ ἔγιναν, καὶ αὐτὸ μᾶς βοηθεῖ εἰς τὴν διατύπωσιν ἑνὸς ὁδηγοῦ, τὸν ὁποῖον μεταγενέστεροι θὰ τὸν πάρουν, διὰ νὰ ἀγωνισθοῦν καὶ αὐτοὶ πάρα πέρα. Ὅχι διὰ νὰ διάγουν βίον ἄνευ ἀγῶνος, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴν εἶναι ὁ ἀγὼν των ἐπανάληψις τῶν ἰδίων λαθῶν, ἀγῶνος ὁ ὁποῖος πιθανὸν νὰ μεταφερθῆ δι' αὐτοὺς πρὸς ἄλλα σκάμματα.

Ἐν συμπεράσματι, αὐτὰ τὰ περὶ μεγάλης πίστεως, τὰ περὶ προσευχῆς ὡς μοχλοῦ διὰ τὴν πίστιν καὶ τὰ περὶ ἀγάπης, ὅτι πρέπει καὶ αὐτὴ νὰ ἀνασυρθῆ ἀπὸ τὴν λήθην, βεβαίως ὅλα αὐτά, ἐνῶ εἶναι τὰ πρωταρχικά, εἶναι συγχρόνως καὶ «καινὰ δαιμόνια». Καινὰ δαιμόνια, ὅχι βεβαίως διότι εἶναι καινά, ἀλλὰ διότι τὰ εἶχαμε ξεχάσει. Ὅλοι μας εὐρισκόμεθα εἰς τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκετο ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος τῆς Ἱερουσαλήμ, ὁ Ἰωσίας, ὁ ὁποῖος διέταξε τὸν Χελκίαν τὸν ἱερέα νὰ ψάξῃ τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ναοῦ, νὰ βγάλῃ ὅλα τὰ χρήματα, πᾶν ὅ,τι ἦτο εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον ἀποτεθειμένον. Καὶ ἀφοῦ ἐτελείωσε αὐτὴ ἡ ἀφαίρεσις ὅλων αὐτῶν τῶν θησαυρῶν, τότε εἰς τὸ τέλος εὐρήκαν καταχωνιασμένο τί; Τὸ «Βιβλίον τοῦ Νόμου», τοῦ Νόμου τοῦ Μωϋσέως! Δηλαδή, τὴν Παλαιὰν Διαθήκην! Τὴν εἶχαν καταχωνιασμένην κάπου εἰς ἓνα μοναδικὸν ἀντίτυπον. Αἰῶνες ἐπέρασαν, καὶ κανεὶς δὲν ἤξερε οὔτε τὴν ὑπαρξιν τοῦ βιβλίου αὐτοῦ! (*Βασιλειῶν Δ' ἢ Βασιλέων Β' κβ' 3 ἐπ.*).

Ἔτσι καὶ πάλι, τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶχε καταχωνιασθῆ ἐπὶ αἰῶνας, καὶ εἶναι ἐντροπὴ ὅτι αὐτὰ ποὺ λέμε τώρα εἶναι «καινὰ δαιμόνια», ἀντὶ νὰ εἶναι κοινὸς τόπος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἔστω καὶ τώρα ἅς τὰ προσέξωμε. Καὶ ἐὰν μὲν ὁ Θεὸς δώσῃ γαλήνην, νὰ τὴν ἀξιοποιήσωμεν διὰ τὸν ἄνθρωπον τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου αἰῶνος. Ἐὰν δὲ δώσῃ ταραχήν, νὰ ἐπαναλάβωμε πάλιν ἐκεῖνα ποὺ ἐλέγαμε εἰς τὴν κατοχήν: «*Τὸν δὲ φόβον ὑμῶν οὐ μὴ φοβηθῶμεν οὐδ' οὐ μὴ ταραχθῶμεν*». Καὶ μὴ φοβᾶσθε. Αἱ δύσκολοι δοκιμασίαι ὑπερνικῶνται εὐκολώτερα ἀπὸ τὰς εὐκόλους.

[σελ. 75]

Δ

Ἔχομε πολὺ ὁμιλήσει διὰ τὴν μεσοβασιλείαν τῶν πολιτισμῶν*. Ἡ μεσοβασιλεία τῶν πολιτισμῶν συνίσταται εἰς τοῦτο: Ὅτι ἓνας πολιτισμὸς, ὁ πολιτισμὸς ἐκεῖνος ποὺ ὠνομάζετο πολιτισμὸς «Εὐρωπαϊκός», τοῦ δεκάτου

* Βλέπε *Συζητήσεις* 1960, σελ. 189 ἐπ. (σ.ἐ.).

ένάτου αιώνας και του είκοστού, σβήνει. Διατί σβήνει είναι άλλο θέμα. Το ότι όμως σβήνει το βλέπεις. Όταν λέμε «σβήνει αυτός ο πολιτισμός», δεν έννοοῦμεν ότι ὀπωσδήποτε τὸν ἀκολουθεῖ ἡ βαρβαρότης. Δὲν δυσκολεύομαι καθόλου νὰ δεχθῶ τὴν δυνατότητα νὰ ἔρχεται πολιτισμὸς ἄλλος, πολὺ καλύτερος ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν ποὺ ἔφυγε. Ὅμως, πρῶτον, ἡ γενεὰ μας εὐρίσκεται εἰς μίαν, προσωρινὴν ἔστω, ἡμιβαρβαρότητα. Ἡ ὅλη μας γενεὰ εἶναι ὑπανάπτυκτος καὶ εἰς τὰ δύο ἡμισφαίρια, παρὰ τὴν τὴν τὴν τέχνην πρόοδον. Οἱ πύραυλοι φωτίζουν, διὰ νὰ βλέπωμε πόσον εἴμεθα ἡμιβάρβαροι, ἢ μᾶλλον παλιμβάρβαροι.

Ἐλπίζομε ὅτι αὐτὸ εἶναι προσωρινόν. Δὲν ξέρομε πόσο θὰ διαρκέσῃ αὐτὴ ἡ προσωρινότης. Καὶ δὲν ξέρομε, ὅταν θὰ ἔλθῃ ὁ νέος πολιτισμὸς, τί θὰ εὔρη. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν μὲ βοθηεῖ ἡ εἰκὼν τῶν οἰκοπέδων ποὺ ἦταν ἄλλοτε τοῦ Ζαχαράτου καὶ τοῦ Ζαβορίτη. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θὰ οἰκοδομηθοῦν εἰς τὴν θέσιν τῶν κτίρια μεγάλα, μεγαλοπρεπέστατα, ἐμπρὸς εἰς τὰ ὁποῖα τὰ παλαιὰ δὲν θὰ εἶναι τίποτε. Αὐτὴν ὅμως τὴν στιγμὴν ἐγὼ βλέπω λίθους καὶ πλίνθους καὶ ξύλα καὶ κεράμους ἀτάκτως ἐρριμμένα. Ἐδῶ προβάλλουν δύο θέματα.

Πρῶτον, ἐὰν θὰ ἔλθῃ αὐτὸς ὁ νέος πολιτισμὸς. Ὅπως εἶπαμε, εὐχαρίστως δέχομαι τὴν δυνατότητα νὰ ἔλθῃ ἕνας πολιτισμὸς πολὺ καλύτερος ἀπὸ τὸν νῦν ἀπερχόμενον. Ὅχι δὲ ἀπλῶς δέχομαι τὴν δυνατότητα, ἀλλὰ ἔχω καὶ τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ πολιτισμὸς ποὺ θὰ ἔρθῃ θὰ εἶναι πολὺ καλύτερος [σελ. 76] ἀπὸ αὐτὸν ποὺ ἀπέρχεται. Τὴν βεβαιότητα ὅμως ὄχι. Διότι πρὸς τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἔχω προφητικὸν χάρισμα, καὶ τοιοῦτον χάρισμα δὲν ἔχω. Φθάνω μόνον μέχρι τῆς ἐλπίδος. Ὑπάρχει ἄλλη δυνατότης; Βεβαίως ὑπάρχει: Νὰ γυρίσωμε εἰς τὴν βαρβαρότητα διὰ τετρακόσια ἕως πεντακόσια χρόνια. Δὲν θὰ ἦτο ὅμως καλύτερον, ἐὰν θὰ ἠμπορούσαμε νὰ ἐξοικονομήσωμε ἀπὸ τὴν πορεία τῆς ἀνθρωπότητος ἐκεῖνα τὰ τετρακόσια ὡς πεντακόσια χρόνια τῆς βαρβαρότητος;

Δεύτερον, ἡ ἱστορία δὲν ξέρει πολιτισμὸν ποὺ νὰ μὴν ἔχῃ τὰς ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ πρῶτιστα πάντων τὴν ἀξίαν ποὺ λέγεται «Ἅγιον». Δὲν ὑπῆρξεν εἰς τὴν ἱστορίαν πολιτισμὸς χωρὶς τὴν ἀξίαν ποὺ λέγεται «Ἅγιον». Διότι κινήματα ποὺ νὰ γκρεμίζουσαν τὸ «Ἅγιον» ἐνεφανίσθησαν δύο: τὸ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὸ τῆς κομμουνιστικῆς ἐπαναστάσεως μὲ βάσιν τὸν ἱστορικὸν ὕλισμὸν. Ἀλλὰ ἡ μὲν Γαλλικὴ ἐπανάστασις μετὰ τινὰ ἔτη κατήντησε εἰς τὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον, εἰς τὸν Ναπολέοντα τὸν Μέγαν, ὁ ὁποῖος ἐξεμεταλλεύθη τὸ Ἅγιον, ἡ δὲ κομμουνιστικὴ ἐπανάστασις καὶ αὐτὴ μᾶλλον ἔχει συνθηκολογήσει, καὶ ὀπωσδήποτε δὲν ἔχει δημιουργήσει ἀκόμη πολιτισμὸν. Εἶναι ἀκόμη ἐπανάστασις.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι δὲν ἔχομεν εἰς τὴν ἱστορίαν γνωστὸν φαινόμενον πολιτισμοῦ ὁ ὁποῖος νὰ μὴν οἰκοδομῆται εἰς τὸ «Ἅγιον». Ἄρα, οὔτε καὶ τώρα ὁ μέλλων πολιτισμὸς ἠμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς τὸ «Ἅγιον».

Πρέπει να ξέρουμε ότι δι' αὐτὸν τὸν λόγον ὁ μέλλων πολιτισμὸς θὰ εἶναι ὄντως πολιτισμὸς, μόνον ἐὰν ἔχη τὸ «ἅγιον». Καὶ διὰ τὸ εἶμεθα αἰσιόδοξοι, ἄς τὸν ὀνομάσωμεν ὁ πολιτισμὸς τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου αἰῶνος. Λέγω «αἰσιόδοξοι», διότι ἡμπορεῖ κάλλιστα νὰ εἶναι τοῦ 25ου ἢ τοῦ 30οῦ αἰῶνος, ἐπειδὴ δὲν ξέρουμε πότε θὰ ἔλθῃ. Ἄλλ' ἄς εἶμεθα βιαστικοὶ καὶ αἰσιόδοξοι καὶ ἄς ποῦμε ὅτι θὰ εἶναι ὁ πολιτισμὸς τοῦ 21ου αἰῶνος. Μπορεῖ, λοιπόν, ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς νὰ ἔχη τὸ **[σελ. 77]** «ἅγιον»; Μά, ἐξαρτᾶται τί θὰ πῆ «ἅγιον» καὶ διατί θὰ τὸ ἔχη τὸ «ἅγιον». Βέβαια, ὑπάρχει ἡ δυνατότης μιᾶς υπερφυσικῆς ἐνεργείας. Θεωρητικῶς, τίποτε δὲν ἀποκλείει νὰ κάνῃ ὁ Θεὸς ἓνα θαῦμα καὶ νὰ στείλῃ κάποιον προφήτη, ὁ ὁποῖος νὰ ξαναφρεσκάρῃ τὸ «ἅγιον» εἰς τὸν πολιτισμὸν μας.

Ἐὰν αὐτὴν τὴν θεωρητικὴν δυνατότητα τὴν ἀφήσωμε κατὰ μέρος, πῶς ἄλλως ἡμπορεῖ τὸ «ἅγιον» νὰ ὑπάρξῃ εἰς τὸν πολιτισμὸν; Μά, μόνον ἐὰν ὑπάρξῃ καὶ λειτουργήσῃ κάποια «ὕψικαμινος», ἡ ὁποία νὰ καθαρῖσῃ τὸ μετάλλευμα ποὺ σήμερον λέγεται «ἅγιον». Τὸ ἀκάθαρτον, δηλαδή, μετάλλευμα τὸ προσμεμιγμένον μὲ τοῦ κόσμου τὰ νόθα ἐπικαθίσματα. Αὐτὸ τὸ μετάλλευμα νὰ τὸ ἐκκαμινεύσῃ καὶ νὰ βγάλῃ ἓνα ἄλλο, καθαρὸν. Αὐτὸ τὸ «ἅγιον» πρέπει, βέβαια, νὰ στηρίζεται πλέον εἰς τὴν ἐλευθερίαν, ἂν θὰ ἀποτελέσῃ ζύμην τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐὰν ὅμως δὲν ἔλθῃ πολιτισμὸς καὶ ἔλθῃ βαρβαρότης; Ἀναμφιβόλως αὐτὴ θὰ ἐπικαλεσθῇ καὶ θὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν θεομπαιξίαν ὡς ὄπλον τῆς. Δὲν ὑπῆρξεν, ἄλλως τε, τυραννὶς ποὺ νὰ μὴν ἐχρησιμοποίησῃ τὴν θεομπαιξίαν ὡς ὄπλον τῆς. Ἡ πρώτη τυραννὶς ποὺ ἀποτελεῖ ὡς πρὸς αὐτὸ ἐξαιρέσειν εἶναι ἡ τῆς Ρωσικῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ δὲν ξέρουμε ἂν θὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ ἀργότερα. Θὰ χρειασθῇ, λοιπόν, ἡ πορεία μας νὰ εἶναι πορεία καθαρμοῦ τῆς ἀξίας ποὺ λέγεται «ἅγιον», μὲ ἐλευθερίαν, μὲ ἀλήθειαν, μὲ εὐλικρίνειαν. Δὲν μοῦ φαίνεται ὅτι ἓνας ἐρχόμενος πολιτισμὸς θὰ στηριχθῇ πλέον ἐπὶ τῆς βλακειᾶς. Οὔτε ὅμως καὶ ἐπὶ τῆς «ἱερᾶς Ἐξετάσεως» καὶ τῆς σκοπιμότητος τὴν ὁποίαν ἐπὶ δέκα ἕξ αἰῶνας ἐδοκίμασεν ἡ ἀνθρωπότης. Ἄρα, θὰ χρειασθῇ μία μαγιά «ἀγίου». Θὰ δημιουργηθῇ, ἄρα γε, ἓνα νέον «ἅγιον» ad hoc διὰ τὸν 21ον αἰῶνα; Ὁ 21ος αἰὼν θὰ κάνῃ ἓνα νέον «ἅγιον»; Ἀλλὰ τὸ «ἅγιον» ἔχει μέσα του τὴν αἰωνιότητα, δὲν μπορεῖ, συνεπῶς, νὰ εἶναι νέον. Ἄρα, πρέπει νὰ πάρῃ προζύμι ἀπὸ τὸ παρελθόν. Ὁ 21ος αἰὼν, λοιπόν, ἔχει πρῶτον ἀνάγκην «ἀγίου» καὶ δεύτερον προζυμιοῦ. Τὸ προζύμι ποιὸς θὰ τὸ δώσῃ; Μά, οἱ **[σελ. 78]** πιστοὶ τῆς μεσοβασιλείας τῶν πολιτισμῶν. Ἄρα, εἶναι παράλογον νὰ πῶ ὅτι καὶ ἡ σύναξις ποὺ εἶναι ἐδῶ προορισμὸν ἔχει, ὄχι μόνον νὰ δώσῃ κοσμοθεωρίαν, ἀλλὰ νὰ δώσῃ καὶ τὸ «ἅγιον» ὡς προζύμι, διὰ νὰ ἀποτελέσῃ ὄντως προζύμι εἰς τὸν νέον πολιτισμὸν; Σκυταλοδρόμοι εἰς τὴν πορείαν αὐτὴν, θὰ δώσωμε περαιτέρω καὶ τὸ προζύμι διὰ τὴν πορείαν αὐτὴν. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ

θέμα τοῦ προσωπικοῦ μας ἀγιασμοῦ εἶναι καὶ θέμα θεμελιώσεως τοῦ νέου πολιτισμοῦ.

Μὴ μοῦ πῆτε δὲ ὅτι εἴμεθα λίγοι. Πολλοὶ εἴμεθα! Μὴ μοῦ πῆτε ὅτι εἶναι λίγη ἡ ἰκανότης μας. Ἔ, περὶ ἀγίου ὁμιλοῦμε. Καὶ διὰ τὸ ἅγιον κανεὶς δὲν εἶναι ἰκανός. Δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἰκανότης πλὴν τῆς ἀγνότητος τῶν προθέσεων. Καὶ τὴν ἀγνότητα τῶν προθέσεων δὲν τὴν δίδει τὸ ἀναμάρτητον. Δὲν ἐννοῶ τὴν ἔλλειψιν μικροτήτων καὶ σκουριάς ἀπὸ τὴν ζωὴν μας. Ἀλλὰ ὅλαι αὐταὶ αἱ ἀδυναμίαι νὰ ὑπάρχουν ἀκουσίως. Ἐφ' ὅσον αὐτὸ εἶναι ἔτσι, φρονῶ ὅτι καὶ ἡ ἀγιότης αὐτὴ πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ γιὰ ὅλους μας στόχον, καὶ τοῦτο διὰ δύο λόγους: Καὶ διότι δὲν ὑπάρχει γιὰ μᾶς ἄλλη σωτηρία καὶ διότι δὲν ὑπάρχει γιὰ μᾶς ἄλλη ἀποστολή. Καὶ διὰ τὴν σωτηρίαν μας καὶ διὰ τὴν ἀποστολήν μας πρέπει νὰ ἐπιδιώξωμεν τὸ «ἅγιον». Ἐμεῖς εἴμεθα ἔτσι καμωμένοι, ὥστε μᾶς εἶναι βιολογικῶς ἀπαραίτητον «τὸ διώκειν τὸν ἀγιασμόν». Ἐμεῖς, δηλαδή, δὲν μποροῦμε νὰ ζήσωμε παρὰ ἐν τῷ «διώκειν τὸν ἀγιασμόν». Τὴν ὥρα ποὺ σταματᾷ ἡ μηχανὴ τοῦ ἀγιασμοῦ, παθαίνουμε ὅ,τι ἓνα ἀεροπλάνο ποὺ θὰ σταματήσῃ ἡ μηχανὴ του εἰς τὸν ἀέρα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποστολή μας πῶς θὰ εἶναι δυνατὴ χωρὶς τὸ ἅγιον; Γράφουμε ἤδη τὸ βιβλίον τῆς κοσμοθεωρίας*. Θὰ εἶναι ὅμως μόνο ἓνα βιβλίον μέσα στὰ τόσα ἄλλα βιβλία, ἐὰν ἐκεῖνοι ποὺ θὰ τὸ προσφέρουν αὐτὸ τὸ βιβλίον δὲν εἶναι [σελ. 79] ἅγιοι, μὲ τὴν ἐννοίαν δηλαδή ὅτι ἔχουν πάρει στὰ σοβαρὰ τὸν ἀγιασμόν των. Ἄρα ἔμεῖς καὶ γιὰ τὴν σωτηρίαν μας καὶ γιὰ τὴν ἀποστολήν μας πρέπει νὰ διώκωμεν τὸν ἀγιασμόν καί, ἐπομένως, αἱ συνάξεις μας αὐτὸ τὸ νόημα ἔχουν, τὸ ἐπιγνώσει διώκειν τὸν ἀγιασμόν. Ἐν ἐπιγνώσει καὶ τοῦ ὅτι εἴμεθα ἓνα μικρὸ ἐργαστήριον πειραματισμοῦ. Γιατὶ νὰ εἴμεθα τόσο λίγοι, εἶναι ἄλλο ζήτημα. Τὸ θέμα εἶναι ὅτι ἔχομεν τὴν πρὸς τοῦτο εὐθύνην καὶ πρέπει νὰ κάνουμε τὴν προσπάθειαν αὐτήν.

Ὁ ἀγιασμός περιλαμβάνει, βέβαια, τὴν ἀγάπην καὶ πρὸ ταύτης τὴν οὐσιαστικὴν δικαιοσύνην. Ἄγιος λέγεται ὁ συνεπὴς εἰς τὰς ὑποχρεώσεις του. Ἐκεῖνος, δηλαδή, τὸν ὁποῖον μπορεῖ νὰ παρουσιάσῃ ὡς βιτρίνα τοῦ ὁ Χριστιανισμός. «Ἐπιστολὴ γινωσκομένη καὶ ἐπιγινωσκομένη παρὰ πάντων ἀνθρώπων». Ἐκεῖνος, τέλος, ποὺ ἔχει εἰρήνην καὶ εἶναι χαρούμενος.

(17 Ἰανουαρίου 1965)

* Ἐνθ' ἀνωτέρω Α. Ν. Τσιριντάνη: *Γιὰ μιὰ πορεία μὲ ἐπίγνωση*. «Ἐκδόσεις Συζητήσεις», Ἀθήναι 1975 (σ.έ.).

ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΟΝΤΑΣ ΕΘΝΙΚΕΣ ΔΟΙΚΙΜΑΣΙΕΣ

A

Ἡ σημερινή μας συνάντησις ἔχει ὡς θέμα τὴν ἐξέλιξιν τῶν διεθνῶν καὶ τῶν ἐλληνικῶν πολιτικῶν γεγονότων. Ἐσκέφθηκα ὅτι θὰ ἦτο ὑποκρισία, ἐνώπιον αὐτῶν τῶν γεγονότων, νὰ μὴ συναντηθοῦμε, διὰ νὰ τὰ ἰδοῦμε μαζί. Διότι, ἐὰν δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἐντάξωμεν εἰς τὸ φῶς τῆς Αἰωνιότητος τὰ γεγονότα τῆς ἡμέρας, τότε οὔτε τὴν ἐπικαιρότητα συλλαμβάνομεν, οὔτε μὲ τὴν Αἰωνιότητα συνδεόμεθα. Χάνομε τὴν ὥρα μας καὶ ἐμπαίζομε τὸ πᾶν. Τούναντίον, γεγονότα ὅπως αὐτὰ τὰ ὁποῖα ζῶμεν τώρα ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ μᾶς ἀνεβάσουν καὶ μᾶς δίδουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐλέγξωμεν τὸν σύνδεσμόν μας μὲ τὴν αἰωνιότητα καὶ νὰ ἐφαρμόσωμεν τὰ ἐντεῦθεν ἐκ τοῦ συνδέσμου αὐτοῦ συμπεράσματα εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν γεγονότων τῆς στιγμῆς. Καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ἡμεῖς δὲν ἠμποροῦμεν νὰ μεταβάλωμεν τὰ γεγονότα, ἐλέγχομεν ὅμως τὸν σύνδεσμόν μας τὸν ψυχικόν μὲ αὐτὰ, καὶ ἂν αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ πᾶν, εἶναι, πάντως, κᾶτι πολὺ σπουδαῖον.

Τὸ ξεκίνημα εἰς τὴν ἀπὸ τῆς αἰωνιότητος ἀντιμετώπισιν αὐτῶν τῶν γεγονότων εἶναι ξεκίνημα πένθους. Πρέπει νὰ σᾶς πῶ ὅτι πενθῶ διὰ τὴν σημερινὴν κατάστασιν. Ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἀντιμετώπισις εἶναι ἀντιμετώπισις πένθους. Αὐτὸ εἶναι, ἄλλως τε, καὶ Γραφικόν. Ἄλλο εἶναι ἡ πικρία ἢ προσωπικὴ, ἄλλο ἡ δειλία καὶ ἄλλο τὸ πένθος. Ἡ πικρία εἶναι κᾶτι κακό, καὶ ἂν ἀκόμη συγχωρεῖται. Ἡ [σελ. 81] δειλία εἶναι κᾶτι κακό, καὶ ἂν ἀκόμη εἶναι ἀνθρώπινον. Τὸ πένθος εἶναι κᾶτι οὐράνιον. Πουθενὰ δὲν λέγει ὁ Κύριος μακάριοι οἱ δειλοί, καὶ ἂν ἀκόμη συγχωροῦνται οἱ δειλοί. Οὔτε μακάριοι οἱ πικραίνόμενοι. Λέγει ὅμως «μακάριοι οἱ πενθοῦντες». Ὅλοι οἱ προφῆται μὲ πένθος ἀντιμετώπισαν τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς ἐποχῆς των. Διότι τὴν κατάστασιν τὴν ὁποῖαν περιγράφουν οἱ προφῆται σήμερα θὰ τὴν ὀνομάζωμεν: Ἡ πολιτικὴ κατάστασις π.χ. ἐπὶ Ἄχαζ τοῦ βασιλέως τοῦ Ἰούδα.

Τὸ πένθος ἀντιτίθεται πρὸς τὴν φυγὴν, πρὸς τὴν ἀδιαφορίαν δηλαδή, καὶ ἀντιτίθεται καὶ πρὸς τὴν ἄκαιρον δῆθεν αἰσιοδοξίαν. Κατάληξιν τοῦ τὸ πένθος ἔχει μίαν: Τὴν χαράν! Πένθος λέγεται ἢ ἀντιμετώπισις ποῦ ὁδηγεῖ τελικῶς εἰς τὴν χαράν. Διότι τὸ πένθος ἔχει ὡς ὄργανόν του τὸ διπλοῦν τοῦτο: Τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν πίστιν πρὸς τὸν οὐρανόν. Ἔχω πῆ πολλὰς φορὰς καὶ θὰ τὸ πῶ ἄλλη μία φορά. Ὁ πιστὸς δὲν εἶναι αἰσιόδοξος. Ὁ

αἰσιόδοξος λέει ὅτι θὰ εἶναι λιακάδα, ἐνῶ τὸ μετεωρολογικὸν δελτίον λέει ὅτι αὔριο θὰ εἶναι θύελλα. Ὁ πιστὸς βλέπει τὰ σύννεφα, ἀναγνωρίζει ὅτι ὑπάρχουν τὰ σύννεφα, ἀλλὰ μὲ τὴν πίστιν του διατρυπᾷ τὰ σύννεφα καὶ βλέπει πίσω ἀπὸ τὰ σύννεφα τὸν ἥλιον ὁ ὁποῖος λάμπει, παρὰ τὰ σύννεφα. Ἐπικαλεῖται ἀπὸ τὸ ἄπειρον τὸν ἥλιον ποὺ φωτίζει καὶ ἐνώπιον τοῦ ὁποῖου τὰ σύννεφα εἶναι μία μικρὰ μόνον λεπτομέρεια. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ πένθους εἶναι ἡ χαρά. Ἡ διαλεκτικὴ τῆς ἀδιαφορίας ἢ τῆς ἀκρίτου αἰσιοδοξίας εἶναι ἡ ἀπογοήτευσις, ὁ ἐμπαιγμὸς καὶ ἡ ἀπελπισία. Ὁ πενθῶν ὅμως ποτὲ δὲν ἀπελπίζεται. Ὁ πενθῶν εἶναι μαχητὴς, ὁ ὁποῖος καταλήγει εἰς τὴν χαράν.

B

Καὶ αὐτὴν τὴν στιγμήν ὁ ὁμιλῶν πρὸς σᾶς τώρα ἐζήτησε νὰ σᾶς καταστήσῃ κοινωνοὺς τοῦ πένθους του.

[σελ. 82] Διατί πενθεῖ; Πενθεῖ διὰ τρεῖς λόγους:

Τὸ πρῶτον διὰ τὸ ὁποῖον πενθῶ εἶναι, ὅτι σήμερον ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εὐρίσκεται εἰς μίαν κατάστασιν ἑξαλλοῦ. Ὁ λαὸς μας εἶναι, ἄλλως τε, ἕνας λαὸς ἀπὸ αἰώνων μεθυσκόμενος. Ἐνθυμοῦμαι μίαν τέτοιαν μέθην ποὺ ἐξεδηλώθη εἰς τὴν ἀρχαιότητα κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, μετὰ τὴν ἐν Ἀργινοῦσαις ναυμαχίαν. Τότε, ποὺ οἱ στρατηγοὶ ἐκέρδισαν τὴν νίκην, ἡ ὁποία ἤμποροῦσε νὰ ἦτο ἀποφασιστικὴ διὰ τὴν πορείαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ Ἀθηναῖοι –καὶ μάλιστα ὁ Θηραμένης– κατηγόρησαν, ὡς γνωστὸν, τοὺς νικητὰς στρατηγούς ὅτι δὲν ἔθαψαν τοὺς νεκρούς τῆς μάχης, θαλασσίας μάχης καὶ μάλιστα μὲ μίαν τρικυμίαν ἢ ὁποῖα παρ’ ὀλίγον νὰ ἐξολοθρεύσῃ καὶ αὐτοὺς τοὺς ναυάρχους. Καὶ ἐδῶ ὁ δῆμος ἦτο τότε ἑξαλλοῦ καὶ κατεδίκασε εἰς θάνατον τοὺς νικητὰς τῆς ναυμαχίας αὐτῆς! Καὶ κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον οἱ στρατηγοὶ καὶ ἤνοιξεν ὁ δρόμος διὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῶν Ἀθηναίων.

Τὸ 1453 πάλιν, ἄλλη ἐκδήλωσις μέθης τοῦ λαοῦ. Ὁ Μωάμεθ ὁ Β΄ εἶναι πρὸ τῶν τειχῶν, πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος δίδει τὴν περὶ τοῦ παντὸς μάχην. Καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἐναντίον του καὶ ὑπὲρ τοῦ Μωάμεθ! Ὁλος ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἐναντίον του, διότι τὸν ἀντελήφθη ὅτι... διατηρεῖ φιλικὰς σχέσεις μὲ τοὺς ἄζυμίτας, δηλαδὴ τοὺς Φράγκους, οἱ ὁποῖοι τελοῦν τὴν Θεῖαν Εὐχαριστίαν μὲ ἄζυμον ἄρτον, ἐπομένως εἶναι... ὑπόπτου ὀρθοδοξίας! Καὶ προτιμοῦν νὰ εἶναι μὲ τὸν Μωάμεθ, τοῦ ὁποῖου ἡ... ὀρθόδοξος πίστις ἦταν ἀναμφίβολος! Καὶ παραδίδεται μὲ αὐτὰ ἡ Κωνσταντινούπολις εἰς τοὺς Τούρκους.

Αὐτός, λοιπόν, εἶναι ὁ πρῶτος λόγος διὰ τὸν ὁποῖον πενθῶ.

Ὁ δεύτερος λόγος τοῦ πένθους μου εἶναι ὅτι εἴμεθα μία γενεά –ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ γενικῶς εἰς ὅλον **[σελ. 83]** τὸν κόσμον– γενεὰ κουρασμένη. Εἴμεθα γενεὰ εἰς τὴν ὁποῖαν ὅλαι αἱ ἀξίαι ἔχουν ἀποδυναμωθῆ. Δὲν ὀμιλοῦν πλέον μέσα εἰς τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον αἱ ἀξίαι αὐταί. Δὲν ὀμιλεῖ ἡ ἔννοια τῆς θυσίας ὑπὲρ τοῦ συνόλου. Δὲν ὀμιλεῖ ἡ ἀξία ποῦ λέγεται πατρίς. Τὸ χαρακτηριστικὸν δὲ εἶναι ὅτι ὅλον ἐν εἰς τὴν παλαιστραν ἔρχονται νεώτεροι, οἱ ὅποιοι δὲν ἔζησαν τὴν ἔξαρσιν τῶν μεγάλων ἀγώνων τοῦ Ἔθνους. Δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο ποῦ συνέβαινε π.χ. μὲ τοὺς πατέρες μας, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τὸ 1897 δὲν ὑπῆρξε πόλεμος εἰς τὸν ὅποιον νὰ μὴ μετάσχουν. Διότι ἄλλο εἶδος ἀνθρώπου εἶναι ἓνας ὁ ὅποιος ἔβαλε ὅλη του τὴν ζωὴ συνεχῶς χάριν τοῦ ἔθνους, ἀφοῦ δὲν ἄφησε μάχη ποῦ νὰ μὴ λάβῃ μέρος, καὶ ἄλλο εἶδος ἀνθρώπου εἶναι ἓνας ὁ ὅποιος δὲν ξέρει τί θὰ πῆ θυσία.

Τρίτος λόγος πένθους εἶναι ἡ ἀποδυνάμωσις τοῦ χριστιανικοῦ δυναμικοῦ. Τὰ γεγονότα ἔρχονται εἰς ἐποχὴν ὅπου τὸ θρησκευτικὸν ἔργον εὐρίσκεται εἰς ἀποδυνάμωσιν.

Ἦμπορεῖτε νὰ ὑπολογίσετε πόσαι μυριάδες ἐπῆγαν τὴν περασμένη Κυριακὴ εἰς τὴν ἐκκλησίαν; Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, καὶ μόνον αὐτοί, δὲν ἤμποροῦσαν νὰ εἶναι ἓνα προζύμι; Δὲν ἤμποροῦσαν οἱ χριστιανοὶ νὰ ποῦνε: Ἡμεῖς ἔχομεν ἓνα ὄνομα, τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, τὸ χριστιανικόν. Αὐτὴ, λοιπόν, ἡ ιδιότης δὲν μᾶς λέει κάτι διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν γεγονότων; Ἐδῶ παίζεται ἡ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ ἔθνους μας, ἀλλὰ καὶ ἡ προσωπικὴ ζωὴ ὄλων. Καλὰ, ἡ χριστιανικὴ μας ιδιότης δὲν μᾶς δίδει κανένα φῶς δι’ αὐτὴν τὴν περίστασιν; Τότε, διατί τὴν ἔχομε αὐτὴν τὴν ιδιότητα; Οὐδεὶς ὅμως σκέπτεται κἂν τὸ ζήτημα αὐτό.

Χθὲς βράδυ ἤμουν εἰς ἓνα κέντρον, ὅπου ἦτο καὶ ἓνας πολιτικός. Ἐνεφανίσθη εἰς τὸ κέντρον αὐτὸ καὶ ἓνας ποῦ πωλοῦσε στρεΐδια καὶ ὁ ὅποιος ἐγνώριζε τὸν πολιτικὸν αὐτόν. Καὶ ἀρχίζει νὰ κἀνῃ προπαγάνδαν εἰς τὸν πολιτικὸν αὐτόν, αὐτός, ὁ πωλητὴς τῶν στρεΐδιων! Καὶ σᾶς βεβαιῶ ὅτι ἔφερε ἀποτέλεσμα. Μπορεῖτε νὰ ἰσχυρισθῆτε ὅτι ὑπάρχει πιστὸς ποῦ νὰ ὀμοιάζῃ μὲ τὸν πωλητὴν αὐτῶν τῶν στρεΐδιων; **[σελ. 84]** Πολλὰς φορές διερωτῶμαι ἂν ἀξίζει νὰ κἀμῃ κανεὶς ὅλον αὐτὸν τὸν κόπον, διὰ νὰ ἐκδίδεται ἡ *Συζητήσεις*. Καὶ ἡ ἀπάντησις εἶναι μόνον ὅτι τὸ κἀνω, διὰ νὰ κἀνω τὸ καθῆκον μου, «*ἐάν τε ἀκούσωσιν, ἐάν τε μὴ ἀκούσωσιν*». Ἐὰν ἔλειπεν ὁ προφήτης Ἰεζεκιήλ, ὁ ὅποιος λέγει ὅτι ἐσὺ ὀφείλεις νὰ ὀμιλήσῃς, ἐὰν σὲ ἀκούσουν ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν σὲ ἀκούσουν, δὲν γνωρίζω ἐὰν δὲν ὑπέκυπτα εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ πῶ, δὲν βλέπω τί νόημα ἔχει ὅλη αὐτὴ ἡ ἱστορία.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ τρεῖς λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους πενθῶ. Πενθῶ διὰ τὰ ἤδη ὑπάρχοντα γεγονότα. Δὲν φοβοῦμαι διὰ τὰ μέλλοντα. Πενθῶ διὰ τὴν μέθην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, διὰ τὴν μικρότητα τῆς ἐποχῆς μας καὶ διὰ τὴν ἀποδυνάμωσιν ποῦ χριστιανικοῦ δυναμικοῦ.

Καὶ τὸ πένθος μοῦ δίδει τὴν εἰκόνα νεφώσεως βαρυτάτης, καὶ φῶς δὲν βλέπω. Ἐξοικονομήσατέ μου χρόνον, διὰ νὰ μὴν πῶ διατί δὲν βλέπω φῶς. Δὲν βλέπω μὲν φῶς, ἀλλὰ ἀκούω φωνήν. Ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὴν ὁμίχλην, ὅπου τὰ πλοῖα δὲν βλέπονται μὲν μεταξύ των, ἀκούονται ὅμως, διότι ἡ ὁμίχλη τὸν ἤχον δὲν τὸν ἐμποδίζει. Καὶ αὐτὴ ἡ φωνὴ ποῦ ἀκούω εἶναι ἡ φωνὴ τῆς Αἰωνιότητος, ἡ ὁποία μοῦ λέει: Ἐὰν ἦσουν τέκνον τῆς Αἰωνιότητος, ἔπρεπε νὰ ἦσουν περιχαρῆς. Καὶ νὰ σοῦ πῶ διατί: Δὲν ἔλεγες χρόνια τώρα ὅτι ζοῦμεν καμπήσιους καιροῦς, οἱ ὅποιοι ψυχικὰ σὲ σκοτώνουν; Τώρα, ἓνα εἶναι βέβαιον ὅτι προκύπτει ἀπὸ αὐτὰ τὰ γεγονότα: Ὅτι φεύγουμε ἀπὸ τὸν κάμπον. Διότι τὰ γεγονότα αὐτὰ μᾶς ἀνεβάζουν ἀπὸ τὸν κάμπον. Ὅτι ἄλλο θέλεις πές, ἀλλὰ πάντως ἀνεβαίνουμε βουνό. Ἔχεις τὸ αἶσθημα ὅτι ἀνεβαίνεις. Δὲν μᾶς ἀπασχολοῦν τώρα μικρότητες ποῦ μᾶς ἀπασχολοῦσαν ἄλλοτε, ἀλλὰ θέματα μεγάλα, ποῦ ἀξίζουν τὸν κόπο. Ἐνα, λοιπόν, εἶναι βέβαιον, ὅτι φεύγουμε ἀπὸ τὸν **[σελ. 85]** κάμπον. Αὐτὸ καὶ μόνον θὰ ἦτο ἀρκετόν, διὰ νὰ μᾶς γεμίση χαράν.

Οἱ καιροὶ αὐτοὶ ἀρχίζουν νὰ εἶναι καιροὶ τοῦ ὕψους. Καὶ οἱ καιροὶ τοῦ ὕψους εἶναι καιροὶ παλληκαριᾶς. Θὰ ζήσουν μόνον τὰ παλληκάρια. Νὰ ξέρετε ὅτι, ὅσον πάει, ἡ ζωὴ θὰ ἔχη θέσιν μόνον διὰ τὰ παλληκάρια. Ὅσοι δὲν εἶναι παλληκάρια θὰ πεθάνουν. Ὅσοι εἶναι παλληκάρια, τὸ πολὺ πολὺ θὰ θυσιαστοῦν. Καὶ αὐτὸ εἶναι διαφορετικό. Διότι *«ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσῶν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει»*. Καὶ τὸ ἐρώτημα εἶναι: Ἐμεῖς τὴν αἰωνιότητα τὴν δεχόμεθα ἢ ὄχι; Προσέξατε: Δὲν ἐρωτῶ ἐὰν ἡ αἰωνιότης μιλάει μέσα μας μὲ δύναμιν. Τὸ ξέρω ὅτι δὲν μιλάει μέσα μας μὲ δύναμιν, ἀλλὰ ἔχει ἀποδυναμωθῆ, ἔχει θαμπώσει. Τὸ ἐρώτημα ὅμως εἶναι, τὸ ἐγκρίνομεν αὐτὸ ἢ δὲν τὸ ἐγκρίνομεν; Ὑπενθυμίζομεν συνεχῶς εἰς τὸν ἑαυτὸν μας ὅτι τὸ ὅτι ἐθάμπωσε μέσα μας ἡ αἰωνιότης εἶναι κακόν, καὶ ἀγωνιζόμεθα ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ κακοῦ; Ἐὰν ναί, τότε εἴμαστε παλληκάρια. Δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν, ἐὰν εὐρισκώμεθα εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ ἢ εἰς τὴν κορυφὴν του. Ὅρειβάται εἴμεθα, ἐφ' ὅσον ἀνεβαίνομε. Ὁ ὀρειβάτης εἶναι ὀρειβάτης, ἀφ' ἧς ἀρχίσει νὰ ἀνεβαίνη, ἴσως καὶ ἀφ' ἧς ἐτοιμάζεται διὰ νὰ ἀνεβῆ. Τὸ ποῦ βρίσκεται αὐτὴν τὴν στιγμή δὲν ἔχει σημασίαν διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν του ὡς ὀρειβάτου.

Θὰ γίνωμε ὅμως ὀρειβάται ἢ ὄχι; Αὐτὸ εἶναι τὸ ζήτημα. Ἐπομένως, τὸ ἐρώτημα εἶναι ἐὰν πιστεύωμεν ὄντως ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ πρόβλημα δι' ἡμᾶς, τὸ

κατὰ πόσον, δηλαδή, μπορούμε ἢ ὄχι νὰ ἔχουμε τὸ θέμα τῆς αἰωνιότητος ὡς θέμα τῆς ζωῆς μας. Ἐμεῖς τὰ γεγονότα δὲν μπορούμε νὰ τὰ ἀλλάξουμε. Μπορούμε ὅμως νὰ ἀλλάξωμεν τὸ ἐσωτερικόν μας, τὴν ἐσωτερικὴν μας συγκρότησιν. Γνωρίζω ὅτι ἡ φωνὴ τῆς αἰωνιότητος σὲ κανένα δὲν ἔχει σβῆσει, ἀλλ' εἶναι «σὰν τὴν σπίθα κρυμμένη στὴ στάχτη». Τότε ὅμως κάμε ἔργον σου νὰ ξαναφουντώσῃ μέσα σου ἡ φωτιὰ τῆς αἰωνιότητος. Δὲν **[σελ. 86]** τὸ θέλεις αὐτό; Θὰ μιλήσῃ, πάντως, καὶ πάλιν ἡ αἰωνιότης, ὡς ἐχθρά σου ὅμως.

Θὰ σᾶς ὑπενθυμίσω μία θεωρία τὴν ὁποῖαν σᾶς ἔχω καὶ ἄλλοτε ἀναπτύξει. Εἶναι παρμένη ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τὴν ὁποῖαν ἔχει ἡ Γένεσις σχετικῶς μὲ τὸν κατακλισμὸν καὶ ἀναφέρεται εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς Κιβωτοῦ. Ὁ Νῶε δὲν μπορούσε νὰ ἐμποδίσῃ νὰ ἔλθῃ ὁ κατακλισμός. Τὸν ἔκαμε ὅμως νὰ γίνῃ πηγὴ νέας ζωῆς. Δὲν τὸν ἠμπόδισε μὲν, τὸν μετεσχημάτισε δέ. Καὶ μὲ τὸν μετασχηματισμὸν αὐτὸν ἐπῆρε ἡ ἀνθρωπότης μερικῶν χιλιάδων ἐτῶν καινούργια ζωὴ. Λοιπόν, τοῦ Νῶε τὸ παράδειγμα θὰ μιμηθοῦμε καὶ ἔμεῖς καὶ θὰ γίνωμε «κιβωτός». Δηλαδή, ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι θὰ καλλιεργοῦμε αὐτὸ τὸ αἶσθημα τῆς αἰωνιότητος. Καὶ αὐτὴν τὴν Κιβωτὸν θὰ τὴν ἔχουμε κάθε ἕνας καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι, καὶ ἐὰν μείνῃ μόνος αὐτὸς ὁ ἕνας, θὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ γεγονότα, τὰς θυέλλας, τὸ μέλλον μὲ ὅ,τι φέρῃ, ὅλα αὐτὰ θὰ τὰ ἀντιμετωπίσῃ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς αἰωνιότητος. Ὑπάρχει δι' ἡμᾶς ἡ δυνατότης καὶ τὰ φοβερώτερα γεγονότα νὰ ἀποτελέσουν χαρᾶς πηγὴν. Κύριοι, *«εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην»* ὑπὸ μίαν προϋπόθεσιν: Ὅτι θὰ κάνωμε σκοπὸ τῆς ζωῆς μας νὰ ξαναμιλήσῃ μέσα μας ἡ φωνὴ τῆς αἰωνιότητος. Καὶ αὐτὸ θὰ γίνῃ, ἐὰν πάρωμε εἰς τὰ σοβαρά, ὡς ἔργον τῆς ζωῆς μας, τὸ νὰ ξαναμιλήσῃ μέσα μας ἡ φωνὴ τῆς αἰωνιότητος.

Κατόπιν, κατανοῶν τὰς δυσκολίας, δὲν λέγω νὰ καταπνιγῇ ἡ ὀλιγοπιστία ποὺ ὑπάρχει μέσα μας. Ἀλλὰ ἡ ὀλιγοπιστία νὰ ἀρχίσῃ νὰ μὴν εἶναι μονόλογος, ὥστε νὰ μὴν ὀμιλῇ μόνον αὐτὴ, ἀλλὰ νὰ ὀμιλῇ καὶ τὸ «ἀντίσωμα» τῆς πίστεως. Νὰ μὴν εἶναι, δηλαδή, ἀνενόχλητος ἡ ὀλιγοπιστία μας. Ὁμοιάζει ὡς εἰκόνα μὲ ἐκεῖνο ποὺ μοῦ ἔλεγε κάποιος, ὅταν ἔγινε ὁ πόλεμος τοῦ 1940 καὶ ἔβλεπε τὰ ἰταλικά ἀεροπλάνα εἰς τὸ μέτωπο: «Δὲν μὲ πείραζε τὸ ὅτι ἔβλεπα τὰ ἰταλικά ἀεροπλάνα, ἀλλὰ μὲ πείραζε τὸ ὅτι δὲν ἔβλεπα τὰ ἑλληνικά ἀεροπλάνα». Λοιπόν, ἡ ὀλιγοπιστία ἂς ὑπάρχῃ ἐπὶ τέλους καὶ ἂς κάνῃ τὴ δουλειά της, ἀλλ' ὄχι μόνον αὐτὴ. **[σελ. 87]** Νὰ ἔχῃ καὶ ἀντισώματα. Νὰ γίνεταί, δηλαδή, μέσα μας ἕνας ἀγῶν. Καὶ δὲν λέω νὰ νικήσωμε εἰς τὸν ἀγῶνα, λέω μόνον νὰ γίνεταί ὁ ἀγῶν. Ἐὰν ὅμως δὲν τὸ θέλομε καὶ αὐτό, τότε θὰ σᾶς πῶ τί θὰ γίνῃ. Ὅταν ἡ μπόρα εἶναι ἔτοιμη νὰ ξεσπάσῃ, θὰ μᾶς πῇ: «Ἐγώ, ἡ μπόρα, εἶμαι ἔτοιμη, ἐσεῖς ἐτοιμασθήκατε ἐν τῷ μεταξύ; Δὲν ἐτοιμασθήκατε; Τότε ἰδέτε τί ἔγινε εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μυρμηγκιοῦ καὶ τοῦ τζίτζικα, διὰ νὰ δῆτε τί θὰ γίνῃ καὶ μὲ σᾶς».

Καὶ μία ἐξήγησις: Αὐτὰ ποὺ εἶπαμε δὲν σημαίνουν καὶ ἀσφάλεια τῆς ζωῆς μας. Ἐὰν εἴμεθα χριστιανοί, ἐδῶ θὰ τὸ δείξωμε. Χριστιανὸς εἶναι ἐκεῖνος

πού μπορεί νὰ πῆ: «Θὰ θυσιάσω τὴν ζωὴν μου, διὰ νὰ ἔλθῃ μία καινούργια ἡμέρα. Δὲν ἔχει σημασία ἐὰν θὰ ζήσω ἐγώ, ὅταν ἡ καινούργια αὐτὴ ἡμέρα ἔλθῃ». Μπορεῖς νὰ τὸ πῆς αὐτό; Τὸ ξέρω ὅτι δὲν μπορεῖς νὰ τὸ πῆς. Μπορεῖς ὅμως νὰ τὸ ἐπιδιώξεις. Μπορεῖς νὰ πῆς: Θεέ μου, συγχώρεσέ με πού δὲν ἀκούεται μέσα μου αὐτὴ ἡ φωνή. Ὅχι νὰ τὸ θεωρῆς αὐτονόητο τὸ ὅτι δὲν τὸ λές. Καὶ νὰ ἀρχίσῃ τότε ἡ ἀσκησις. Ἀφοῦ αὐτὴ ἡ φωνή, αὐτὴ ἡ δύναμις τῆς αἰωνιότητος δὲν γίνεται αἰσθητὴ μέσα μου, θὰ εἰπῶ μὲν ὅτι εἶμαι ἄρρωστος, δὲν θὰ συμφλιωθῶ ὅμως καὶ μὲ τὴν ἀρρώστια μου. Δὲν θὰ ἀναγνωρίζω ὡς αὐτονόητον ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἀρρώστια, ἀλλὰ θὰ τὴν ἔχω ὡς ἀντίπαλόν μου. Τὸ κατάλαβες αὐτό; Εἶναι τὸ πᾶν. Δὲν τὸ κατάλαβες; Ἐτοιμάσου διὰ τὰ χειρότερα.

Αὐτὰ σχετικὰ μὲ τὴν «Κιβωτόν», ἐννοῶ τὴν ἀτομικὴν κιβωτόν, ἐκείνην δηλαδή ἡ ὁποία πρέπει νὰ εἶναι μέσα εἰς τὸν καθένα μας. Ἐπειτα ἔρχεται ἡ συλλογικὴ κιβωτός. Ὅλοι οἱ ἐδῶ παρόντες εἶναι ἤδη πολλοί, διὰ νὰ ἀποτελέσουν μίαν τέτοιαν κιβωτόν. Διότι ὅταν ὁ καθ' ἕνα μας ἐνισχύῃ τὸν ἄλλον, τότε θὰ πᾶνε ὅλα καλά. Ὅλοι μας πρέπει νὰ πάρωμε σύμβουλόν μας καὶ δάσκαλόν μας αὐτὸν τὸν πωλητὴν τῶν στρειδιῶν πού ἀνέφερα προηγουμένως. Δὲν ἀξιῶ νὰ ἔχῃς τὸ ἴδιο θάρρος μὲ τὸν ἄνθρωπον αὐτόν. Ἀλλὰ νὰ κάνῃς καὶ σὺ τὸ χρέος σου, περιοριζόμενος ἔστω καὶ εἰς αὐτὴν **[σελ. 88]** ἐδῶ τὴν παρέα. Ὁ ἕνας μας νὰ ὑπενθυμίζῃ εἰς τὸν ἄλλον τὴν φωνὴν τῆς Αἰωνιότητος, καὶ τότε θὰ γίνωμε ἄξιοι νὰ ἀντιμετωπίσωμε τὰ γεγονότα.

Καί, τελευταῖον, εἶναι ἡ εὐθύνη μας ὡς ἀκτινοβολία καὶ πρὸς τὰ ἔξω. Δὲν λέω νὰ μιμηθῆς τὸν ταξιτζῆ ὁ ὁποῖος, μόλις μπῆς στὸ ταξί, θὰ ἀρχίσῃ νὰ ὑβρίζῃ πολιτικούς. Διότι δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εὐκολώτερον εἶναι νὰ πῆς μία κουβέντα ἐναντίον ἐνὸς πολιτικοῦ ἀπὸ τὸ νὰ ζητήσης ἀπὸ τὸν ταξιτζῆ σου νὰ βλέπῃ τὰ πράγματα «sub specie aeternitatis». Δὲν ζητῶ ὅμως αὐτό. Ἀλλὰ ὁ καθένας μας ἔχει πάρα πολλοὺς γνωστοὺς οἱ ὁποῖοι τὸν καταλαβαίνουν. Ἄς ἀρχίσωμε ἀπὸ τὰ εὐκόλα. Νὰ βαδίσωμε σιγὰ - σιγὰ, ἀλλὰ νὰ βαδίσωμε. Ὑπάρχουν πάρα πολλὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα, ἅμα τοὺς μιλήσετε μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα, θὰ σᾶς καταλάβουν, καὶ δημιουργεῖται ἔτσι ἕνας πυρὴν ψυχικῆς ἀντιστάσεως.

Ἀνέφερα τρεῖς ἐκφάνσεις αὐτῆς τῆς «Κιβωτοῦ». Τὴν κιβωτόν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι, μόνος μου καὶ ἂν μείνω, πρέπει νὰ εἶμαι μία κιβωτός, ἔπειτα, δεύτερον, τὴν παρέαν μας ὡς κιβωτόν, καί, τρίτον, τὴν ἀκτινοβολίαν μας πρὸς τὰ ἔξω. Τὰ ἀνέφερα βέβαια μὲ αὐτὴν τὴν σειρὰν, ἀλλὰ πρέπει νὰ σᾶς πῶ ὅτι ἰσχύει καὶ ἡ ἀντίθετος σειρὰ. Δηλαδή, ἅμα ἐγὼ ἐργασθῶ πρὸς τὰ ἔξω, τότε θὰ ἔλθω εἰς τὴν συντροφίαν αὐτὴν ἔχοντας πεῖραν ἀπ' αὐτὲς τὶς συνομιλίες, καὶ θὰ ζεσταθοῦμε πνευματικὰ ὅλοι. Καὶ ἅμα γίνῃ αὐτό, θὰ δῶ τότε ὅτι καὶ μόνος μου θὰ εἶμαι «ἠφαιστειον». Ἰσχύει, λοιπόν, καὶ τὸ ἀντίστροφον. Γέγραπται γὰρ «ὁ διδάσκων δις διδάσκεται». Καὶ τὸ μπόλιασμα αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ.

Καταλήγομε, δηλαδή, νὰ ποῦμε ὅτι πρέπει νὰ γίνωμε καὶ ἱεραπόστολοι. Ἄς τὸ ποῦμε καὶ ἔτσι: Ζωὴ θὰ ὑπάρχη μόνον διὰ τοὺς ἱεραποστόλους. Μόνον οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν μέσα των φωτιά, ἢ ὁποία τοὺς κάνει νὰ βοηθήσουν ψυχικὰ τοὺς συνανθρώπους των καὶ νὰ τοὺς ἀνεβάσουν, μόνον αὐτοὶ εἶναι ἄξιοι νὰ ζήσουν καὶ θὰ ζήσουν!

[σελ. 89] Κύριοι, μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ πένθος γίνεται χαρὰ. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι πράγματι νόμος τῆς ζωῆς. Ὅποιος θέλει χαρὰ θὰ ξεκινήσῃ ἀπὸ τὸ πένθος. Θὰ κονταροχτυπήσῃ μὲ τὸ πένθος καὶ θὰ τὸ νικήσῃ. Χαρὰ εἶναι ἡ ἀμοιβὴ διὰ τὴν νίκην ἐναντίον τοῦ πένθους, ὄχι διὰ τὴν φυγὴν ἀπὸ τὸ πένθος. Ἐὰν ὅμως αὐτὰ γίνουν, τότε πᾶσα ἐλπίς εἶναι δικαιολογημένη. Διότι τότε πραγματικὰ αἰσθάνομαι *«οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινὴν»*.

Κύριοι, δὲν ἤμπορῶ νὰ ὑποσχεθῶ ὅτι δὲν θὰ ἔλθῃ ἡ καταστροφή, ὁ θάνατος. Ἀλλὰ μπορῶ νὰ ὑποσχεθῶ ὅτι, ἂν ἐμεῖς κάνωμε τὸ καθῆκον μας, καὶ μόνον ἐμεῖς ποὺ εἴμεθα ἐδῶ, φθάνει διὰ νὰ εἶναι πηγὴ ζωῆς ὁ θάνατος αὐτός. Πηγὴ μιᾶς καινούργιας ζωῆς, τὴν ὁποίαν ἐμεῖς θὰ τὴν ἰδοῦμε μόνον ἀπὸ τῆς αἰωνιότητος. Ἀλλὰ τὰ παιδιὰ μας, τὰ ἐγγόνια μας, θὰ τὴν ἰδοῦνε καὶ ἀπ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν ζωὴν. Καὶ ὅπως ἄλλοι πῆγαν καὶ σκοτώθηκαν γενόμενοι ἐκουσίως θυσία, διὰ νὰ ἰδῇ τὸ Ἔθνος ἡμέρες ἐλευθερίας καὶ μεγαλείου, καὶ ἡ γενεὰ μας αὐτὸ καλεῖται νὰ κάμῃ. Ὅχι νὰ πάῃ νὰ θυσιασθῇ, ἀλλὰ νὰ ἀξιοποιήσῃ τὸ ἀναπόφευκτον. Ἐκεῖνοι ἐθυσιάσθησαν, ἐνῶ ἤμποροῦσαν νὰ μὴ θυσιασθοῦν. Ἀπὸ ἡμᾶς κανεὶς δὲν ζητεῖ νὰ θυσιασθῇ, ἐνῶ μπορεῖ νὰ μὴ θυσιασθῇ, ἀλλὰ μόνον νὰ ἀξιοποιήσῃ τὸ ἀναπόφευκτον.

Τότε, ἀπὸ τὸν προφήτην ποὺ ἀνέφερα θὰ πάω εἰς τὴν *Ἀποκάλυψιν*: *«Καὶ εἶδον οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινὴν»*. Καὶ δὲν γνωρίζω τί ἄλλο εἶναι βέβαιον παρὰ τὸ ὅτι ἔρχεται καινὸς οὐρανὸς καὶ καινὴ ζωὴ.

Ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἀποψινῆς μας συναντήσεως θὰ συνεχίσωμε εἰς τὴν προσεχῆ μας συγκέντρωσιν.

Δ

Εἰς ὅσα ἐξέθεσα μέχρι τώρα ἤθελα ἀπόψε νὰ προσθέσω τὰ ἐξῆς: Ὑπάρχουν δι' ἡμᾶς δύο κίνδυνοι. Ὁ ἓνας κίνδυνος εἶναι νὰ θεωρηθοῦν αὐτὰ ποὺ λέμε ὅτι εἶναι ἀντιμετώπισις **[σελ. 90]** μόνον δυσαρέστων νέων. Ἄλλ' ἂν ὑποτεθῇ ὅτι αὔριο ἔρχονται, δὲν ξεύρω ποῖα εὐχάριστα νέα, τότε, μὲ τὴν διαλεκτικὴν τῆς αἰωνιότητος, αὐτὰ τὰ εὐχάριστα νέα εἶναι, ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως, δυσάρεστα. Διότι, ἐὰν δεχώμεθα ὅτι ὁ ψυχικὸς θάνατος εἶναι τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα, τὸν ψυχικὸν αὐτὸν θάνατον τὸν ἀπεργάζεται ὁ ὕπνος, καὶ τὸν ὕπνον τὸν φέρουν τὰ εὐχάριστα νέα καὶ ὄχι τὰ δυσάρεστα. *«Εἰ ἠγαπᾶτε με, ἐχάρητε ἂν ὅτι εἶπον, πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα»*. *«Ἄλλ' ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν»*

συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω». Αὐτὴ εἶναι ἡ διαλεκτικὴ. Τὰ γεγονότα τὰ εὐχάριστα εἶναι δυσάρεστα δι' ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος βλέπει τὰ πράγματα ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς αἰωνιότητος. Διότι τὸ μεγάλο κακὸ δὲν εἶναι τὰ δυσάρεστα, ἀλλ' ὁ ἰδικὸς μας ὕπνος. Καὶ τὸν ὕπνον δὲν τὸν διακόπτουν τὰ εὐχάριστα. Ἀπὸ τὸν ὕπνον μᾶς ξυπνᾶνε τὰ δυσάρεστα. Ἐγὼ βλέπω ἕναν ἄλλον κίνδυνον, τρέμω, δηλαδή, μήπως αὔριο ἔλθουν εὐχάριστα γεγονότα, καὶ αὐτὰ ποὺ εἶπαμε τὰ λησμονήσωμεν ὡς λεχθέντα ὑπὸ προϋποθέσεις ποῦ, εὐτυχῶς, δὲν ὑπάρχουν πλέον. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ κάμωμεν ἕναν ὄρκον, ὅτι καὶ εὐχάριστα ἂν ἔλθουν τὰ γεγονότα, ἐμεῖς θὰ ξυπνήσωμεν. Ἄλλως τε, εὐτυχῶς ἢ δυστυχῶς, καὶ εὐχάριστα νὰ ἔλθουν, θὰ εἶναι προσωρινῶς εὐχάριστα. Ἡ γενεά μας θὰ ἔχη ἀρκετὰς εὐκαιρίας νὰ ἀγωνιᾷ. Ἄν ἀξιοποιῇ τὴν ἀγωνίαν, θὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀθανασίαν.

Ε

Καὶ τώρα ἤθελα νὰ φέρω ἐνώπιόν σας ὠρισμένα ζητήματα τὰ ὁποῖα θὰ τὰ πάρωμεν ἀπὸ ἕναν ὑπογραμμόν. Ζῶμεν εἰς καιροὺς πάρα πολὺ μεγάλους. Καὶ οἱ μεγάλοι καιροὶ εἶναι καιροὶ ἐπανορθώσεως σφαλμάτων – ἐννοῶ σφαλμάτων τοῦ ἡγέτου. Καὶ ἡγέτης τοῦ πολιτισμοῦ μας εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς. Ὁ ἡγέτης αὐτὸς ὅμως δὲν ἐπρόσεξε ἐπαρκῶς τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν. Δὲν ἀναφέρωμαι εἰς τὴν [σελ. 91] μεταφυσικὴν της, ἀλλὰ εἰς τὴν βιοθεωρίαν της. Ἐὰν ὅμως ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἐπρόσεξε τὴν φιλοσοφίαν αὐτήν, διότι τὴν ἐθεώρησε κατωτέραν του, τότε ἔχω νὰ πῶ ὅτι τὸ ἀνώτερον πάντοτε περικλείει μέσα του καὶ τὸ κατώτερον. Μὲ ἄλλους λόγους, ὁ χριστιανὸς πρέπει, τούλάχιστον, νὰ εἶναι στωϊκός, ἀλλὰ νὰ ἔχη ἐπὶ πλέον καὶ ἐκεῖνα ποὺ δὲν τὰ ἔχει ὁ στωϊκός, δηλαδή τὸ φιλάνθρωπον, τὴν ζεστασιά, τὴν ἀγάπην. Δι' αὐτὸ μὴν παραξενευθῆτε, ἂν σήμερα σᾶς ἀπασχολήσω μὲ ἕνα αἶτημα πολὺ ταπεινὸ καὶ ὄχι χριστιανικόν. Θὰ τὸ ὠνόμαζα ὑποχριστιανικόν, προχριστιανικόν. Καὶ θὰ πῶ: Κάνε τώρα αὐτό, καὶ κατόπιν κάνεις καὶ τὸ παραπάνω. Ἀλλὰ δὲν ἠμπορεῖς νὰ μοῦ ἰσχυρισθῆς ὅτι ἐγὼ δὲν ξεύρω γραμματικὴ, διότι ἀσχολοῦμαι μὲ τὸν Ὅμηρον. Ὅταν ἀσχολῆσαι μὲ τὸν Ὅμηρον, ὑποτίθεται ὅτι ξεύρεις γραμματικὴν. Τώρα, λοιπόν, θὰ σᾶς μιλήσω ὄχι διὰ τὸν «Ὅμηρον», ἀλλὰ διὰ τὴν «γραμματικὴν». Δὲν θὰ φέρω, δηλαδή, χριστιανοὺς διδασκάλους, ἀλλὰ ἀρχαίους Ἑλληνας διδασκάλους, καὶ δὴ αὐτὸν ποὺ ἔχω πολλάκις ἀναφέρει, τὸν Ἐπίκτητον.

Ἐάν, λοιπόν, ὁ Ἐπίκτητος ἦταν ἐδῶ ἀπόψε, θὰ μᾶς ἔλεγε τὰ ἐξῆς:* Τὸ ὅτι συζητεῖτε περὶ τῶν διεθνῶν καὶ ἑλληνικῶν πολιτικῶν γεγονότων καὶ

* Περὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς τοῦ Ἐπικτήτου, βλέπετε ἐκτενῶς κατωτέρω, εἰς Κεφάλαιον τρίτον, ὑπὸ τὸν τίτλον «Βασικὸν δόγμα καὶ ἐσωτερικὴ ζωὴ».

άνησυχείτε δι' αυτά, αποδεικνύει ότι είσθε μωροί –δέν ἦτο ἄλλως τε καὶ πολὺ ἄβρος εἰς τὰς ἐκφράσεις του– διότι ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα εἰς τι ἀναφέρονται; Εἰς τὸν ἐσωτερικὸν σας κόσμον; Ὁχι. Ἀναφέρονται εἰς τὸν ἔξω κόσμον. Ποῖον εἶναι τὸ χειρότερον κατὰ τὴν γνώμην σας; Νὰ ἔρθῃ ἕνας τύραννος. Ὁ τύραννος αὐτὸς ὅμως θὰ ἀλλάξῃ τὴν ψυχὴν σας; Ὁχι. Τί θὰ ἀλλάξῃ; Τὰς ἐξωτερικὰς συνθήκας. Καὶ τὸ πολὺ - πολὺ θὰ χάσετε τὴν ζωὴν σας. Ὡ θνητοί, κάποτε θὰ τὴν χάσετε τὴν ζωὴν σας. Ὁ Σωκράτης, ἄλλως τε, εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος εἶπε **[σελ. 92]** ὅτι ἠμπορεῖτε νὰ μᾶς σκοτώσετε, ἀλλὰ δὲ μπορεῖτε νὰ μᾶς βλάψετε. Καὶ τὸ πῆραν οἱ μάρτυρες τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὸ ἀντέταξαν εἰς τοὺς Καίσαρας: ἠμπορεῖτε, τοὺς εἶπαν, νὰ μᾶς σκοτώσετε, ἀλλὰ δὲν ἠμπορεῖτε νὰ μᾶς βλάψετε.

Ἄν αὐτὰ εἶναι ὀρθά, τότε, τὴν λύτρωσιν πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσωμεν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον, μέσα μας. Νὰ κυττάξωμε τὸν μέσα μας κόσμον νὰ τὸν ἀνεβάσωμε καί, λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἀπὸ τὰ γεγονότα, νὰ κυττάξωμε πῶς θὰ ἀνοικοδομήσωμε γρήγορα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν ὑφίσταται τώρα. Ἐπομένως –θὰ ἔλεγε ὁ Ἐπίκτητος– τὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι ἂν θὰ ἔρθῃ μία δυσάρεστος κατάστασις, ἀλλὰ τὸ ἐρώτημα εἶναι ἂν ἐσεῖς ποὺ εἶσθε ἐδῶ ἔχετε ἐσωτερικὸν κόσμον τέτοιον, ὥστε νὰ μὴν ἐνοχλήσθε ἀπὸ ἀπειλὰς καὶ διωγμούς, διότι οὐδεμία ἀπειλὴ καὶ οὐδεὶς διωγμὸς ποτὲ ἠμπόρεσε νὰ θίξῃ μίαν ψυχὴν. Ἐὰν ὅσοι εἶναι παρόντες ἐδῶ ἦσαν μὲ τέτοιον ἐσωτερικὸν κόσμον, ὥστε νὰ ἠμποροῦν μὲ αὐτὴν τὴν ἀφοβὸν νοοτροπίαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ γεγονότα αὐτά, ἀριθμητικῶς εἶναι περισσότεροι ἀπ' ὅ,τι χρειάζεται. Ἀλλὰ ἐὰν ὑποθέσωμε ὅτι ἔρχεται ἡ δοκιμασία, δυστυχῶς θὰ μᾶς εὕρῃ ἄδειους ἀπὸ τέτοιον ἐσωτερικὸν κόσμον. Μοιάζει μὲ τὴν περίπτωσιν ποὺ γίνεται ἕνας πόλεμος μὲ ἀποκλεισμὸν ἔξωθεν εἰσαγωγῆς τροφίμων. Ὅποτε κλείνουν τὰ καταστήματα καί, ὅταν ἐρωτᾷ ὁ ἄνδρας τὴν γυναῖκα ἂν ἔχουν τροφίμα στὸ σπίτι, διαπιστώνουν ὅτι εἶναι ἄδεια ἢ ἀποθήκη τους. Πολὺ φοβοῦμαι ὅτι αὐτὸ ποὺ θὰ πῶ ἰσχύει δι' ὅλους: Ἐχομε ἐσωτερικὰς, ψυχικὰς ἀποθῆκας ἄδειες!

Ναί, ἀλλὰ τί πρέπει νὰ κάνωμε τώρα; Διότι μὲ ἄδειες ἀποθῆκας εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ πεινάσωμε. Καὶ δὲν θὰ μᾶς φταίῃ τότε κανένας ἐξωτερικὸς κίνδυνος, ἀλλὰ θὰ φταίῃ ἡ πεῖνα μας, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τόσο καιρὸ δὲν φροντίσαμε νὰ γεμίσωμε τὴν ψυχικὴν μας ἀποθῆκην. Φταῖμε, λοιπόν, ἐμεῖς; Νὰ σᾶς πῶ: Φρονῶ ὅτι τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τώρα ἂν ὑπάρχει ἰδικὸν μας πταῖσμα. Διότι, ὅταν ἐγὼ **[σελ. 93]** διαπιστώσω ὅτι οἱ ἀποθῆκες μου εἶναι ἄδειες, μικρὰν παρηγορίαν ἀποτελεῖ δι' ἐμὲ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν φταίω ἐγώ, ἀλλὰ φταίει ἄλλος. Τὸ θέμα εἶναι ἀντικειμενικὸν καί, μακρὰν ἀπὸ θέματα ὑπαιτιότητος, ἡ διαπίστωσις εἶναι ὅτι οἱ ἀποθῆκες μας οἱ ψυχικὴς εἶναι ἄδειες. Ἐπομένως, πρέπει νὰ γεμίσωμε τὴν ἀποθῆκην μας. Καὶ δι' αὐτὸ πρέπει νὰ πάρωμε μίαν ἀπόφασιν. Τὴν ὑπαγορεύω: Λέμε, λοιπόν, ὅτι τὸ θέμα δὲν εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς κίνδυνος, ἀλλ' ὁ ἐσωτερικὸς ψυχικὸς λιμός. Διαπιστώνομεν ὅτι

ἦρθαν τὰ σύννεφα καὶ μᾶς βρῆκαν πνευματικῶς ἄδειους καὶ ἀποφασίζομεν ἀπ’ αὐτῆ τὴν στιγμή νὰ κάμωμεν στροφὴν ἑκατὸν ὀγδόντα μοιρῶν καὶ νὰ γεμίσωμε πνευματικῶς καὶ νὰ βλέπωμε πλέον τὰ πράγματα μὲ πνευματικὸν δυναμικόν. Ἔτσι θὰ ἀντιμετωπίζωμε εἰς τὸ ἐξῆς τὰ γεγονότα, καὶ ἄς ἔλθουν ὅλαι αἱ θύελλαι τοῦ κόσμου! Αὐτὴ εἶναι ἡ πρότασις. Τὴν ψηφίζομε; Σύμφωνοι.

Ναί, ἀλλὰ ὁ Ἐπίκτητος γελᾷ. Λάθος, μᾶς λέγει. Δὲν εἶναι θέμα ἀποφάσεως ἢ διόρθωσις αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Πόσες φορές οἱ καλοπροαίρετοι ἄνθρωποι ἀπογοητεύονται, διότι νομίζουν ὅτι ἡ διόρθωσις εἶναι θέμα μιᾶς ἀποφάσεως. Βεβαίως καὶ ἡ μία ἀπόφασις χρειάζεται, μόνον ὅμως ὡς ξεκίνημα. Διότι κάποτε πρέπει νὰ κάμῃς κάποιο πρῶτο βῆμα. Διὰ νὰ πᾶς π.χ. δέκα μίλια πορεία, πρέπει νὰ κάνῃς κάποιο πρῶτο βῆμα. Ἀπαραίτητον, βεβαίως, τὸ βῆμα αὐτό, ἀλλὰ εἶναι μόνον ἓνα βῆμα. Καὶ ὁ Ἐπίκτητος, ἄλλως τε, λέει ὅτι οὔτε ἡ συκιά οὔτε ἡ μηλιά γίνεται ἀμέσως. Καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπανορθωθῇ μὲ μίαν ἀπόφασιν μία ζωὴ σπαταλημένη, ἢ μᾶλλον κᾶτι πολὺ περισσότερον, δέκα ἐννέα αἰῶνες σπαταλημένοι. Χρειάζεται προσπάθεια, μεγάλη προσπάθεια, ἢ ὁποῖα θὰ καταβληθῇ ἀπὸ ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι τὸ κύριο θέμα τῆς ζωῆς των εἶναι τὸ ἐσωτερικόν των. Καὶ κανεὶς ἀπὸ ἐμᾶς δὲν τὸ πιστεύει αὐτό. Τί διαφέρομε, λοιπόν, ἀπὸ τοὺς ἄλλους; Διαφέρομε ὅτι καλοπίστως καὶ μὲ ἀγνότητα προθέσεων παρακολουθοῦμεν αὐτὰ τὰ θέματα. Ἀλλὰ ἀκόμη δὲν ἔχει μορφωθῇ μέσα μας τὸ **[σελ. 94]** φρόνημα ὅτι τὸ ζήτημα εἶναι ὄχι τί γεγονότα θὰ ἔρθουν, ἀλλὰ ἐγὼ τί εἶμαι μέσα μου. Καὶ ἐπειδὴ, ἀνασκοπῶν τὸν ἑαυτόν μου, βλέπω πνευματικὸν δυναμικὸν μηδέν, λέω ὅτι ἡ συμφορὰ δὲν εἶναι οὔτε ἡ πνευματικὴ ἀναρχία ποὺ καλύπτει ὀλόκληρον τὸν πλανήτην, οὔτε ἐκεῖνοι ποὺ δὲν θέλουν νὰ πιστέψουν ὅτι ἔρχεται ἡ θύελλα, οὔτε τίποτε ἀπὸ αὐτά. Ἡ συμφορὰ εἶναι ὅτι ἐγὼ εἶμαι ἄδειος. Μὲ τὴν ὁμολογίαν ὅμως αὐτὴν, ἔγινεν ἤδη τὸ πρῶτον βῆμα.

Κύριοι, τὸ πρῶτο βῆμα διὰ τὴν πορείαν αὐτὴν εἶναι αὐτὴ ἡ ὁμολογία. Διπλῆ ὁμολογία: Πρῶτον, ὅτι ἡ συμφορὰ εἶναι ὅτι ἡ πνευματικὴ μας ἀποθήκη εἶναι ἄδεια καὶ ὅτι, ἐπομένως, ἐκεῖνο ποὺ ἔχει προέχουσαν σημασίαν τώρα δι’ ἐμὲ δὲν εἶναι τόσον τὸ πῶς θὰ ἐξελιχθῇ ἡ πολιτικὴ κατάστασις (χωρὶς νὰ θέλω νὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι δὲν μὲ ἐνδιαφέρει ἡ πολιτικὴ κατάστασις, διότι θὰ ἦτο ὑποκριτικὸν νὰ τὸ πῶ αὐτό), ἀλλὰ τὸ πῶς ἐγὼ θὰ γεμίσω μέσα μου τὴν πνευματικὴν ἀποθήκην, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐξελίξεως τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἓνα. Ἄμα τὸ ἀναγνωρίσω αὐτό, πρέπει νὰ ἀρχίσω νὰ καταβάλλω προσπάθειαν, μεγάλην προσπάθειαν, προσπάθειαν τόσῃν ὅσην π.χ. πρέπει νὰ καταβάλλῃ ἓνας ἐπιστήμων διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν του καριέραν. Τέτοια προσπάθεια χρειάζεται. Δηλαδή, χρειάζεται πολὺ μεγαλύτερη, ἀλλ’ ἐγὼ εἶμαι ὀλιγαρκῆς καὶ ἀρκοῦμαι εἰς αὐτὴν. Ἡ πρώτη, λοιπόν, πρότασις εἶναι ὅτι ἡ ἀντιμετώπισις τῶν γεγονότων ἀνάγεται εἰς τὸν ἐσωτερικόν μας κόσμον, εἰς τὸ μέσα μας, ὅπως λέει ὁ Ἐπίκτητος. Καὶ τὸ

ἐπικυρώνει ὁ Κύριος μὲ τὰ λόγια: «Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν». Ἐὰν ὁ Χριστὸς εἶχε μόνον ἐμᾶς, γεμάτους ὅμως ἀπὸ αὐτὲς τὶς ιδέες, θὰ ἔκανε θαύματα εἰς τὴν Ἑλλάδα! Ἀλλὰ δὲν ἔχει οὔτε ἐμᾶς.

Τὸ δεύτερον εἶναι ἡ προσωπικὴ τοῦ καθ' ἑνὸς μας ὁμολογία. «Ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, πιστὸς ἐστὶ καὶ δίκαιος ἵνα ἀφῆ ἡμῖν...». Θὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι διὰ τῆς ὁμολογίας θὰ ξεκινήσωμε. Θὰ κάμω ἓνα ξεκίνημα [σελ. 95] προσπαθείας, τὸ ὁποῖον θὰ μὲ ἀπασχολήσῃ τοῦλάχιστον τόσον, ὅσον μὲ ἀπασχολεῖ τὸ νὰ χτίσω ἓνα σπίτι ἢ τὸ νὰ πάρω ἓνα δίπλωμα. Αὐτὴ εἶναι ἡ δευτέρα πρότασις.

Υπάρχει ὅμως καὶ τρίτη πρότασις, ὅτι αὐτὰ –ἀκόμη ἀκολουθῶ τὸν Ἐπίκτητον– δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὰ ἐπιτύχῃς πλήρως. Τὸν ἐρωτᾷ ἓνας: –«Ἐγὼ νὰ καταπιαστῶ μὲ αὐτά; Αὐτὰ εἶναι γιὰ ἄλλους ἀνθρώπους. Ἐγὼ Σωκράτης δὲν θὰ γίνω ποτέ μου». (Διὰ τὸν Ἐπίκτητον ὁ ἰδανικὸς ἄνθρωπος εἶναι ὁ Σωκράτης). «Σωκράτης, βέβαια, δὲν θὰ γίνῃς ποτέ», τοῦ ἀπαντᾷ ὁ Ἐπίκτητος. «Ἀλλὰ καὶ Κροῖσος δὲν θὰ γίνῃς ποτέ σου. –Θὰ λέγαμε σήμερα καὶ Ἰνᾶσης δὲν θὰ γίνῃς ποτέ σου.– Τὸ παραδάκι ὅμως τὸ κυνηγᾷς! Καὶ Ὀλυμπιονίκης, λέγει, δὲν θὰ γίνῃς, γυμνάζεσαι ὅμως.» Ἔτσι, λοιπόν, καὶ τὴν ἀρετὴν θὰ τὴν κυνηγᾷς, ἔστω καὶ ἂν δὲν πρόκειται ποτέ νὰ γίνῃς Σωκράτης». Τὸ νόημα, λοιπόν, δὲν εἶναι πῶς θὰ φθάσωμεν τὸ τέλειον, ἀλλὰ πῶς θὰ βελτιούμεθα. Τώρα, ἀπὸ τὸν Ἐπίκτητον ἄς πᾶμε εἰς τὸ Εὐαγγέλιον: «Ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα». Δηλαδή, αὐτὸ πού ἔχομε πῆ ὡς τὸ ἀξίωμα τῆς ἀνόδου, ὅτι, δηλαδή ἀνεβαίνω, ὄχι διὰ νὰ φθάσω κάπου, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀνεβαίνω. Αὐτὸ ὁμοιάζει μὲ ἓναν πού περιπατεῖ χάριν τοῦ περιπατεῖν. Ἐπομένως, ἡ προσπάθεια αὐτὴ θὰ γίνῃ ἀπὸ ὅλους μας. Ὅχι μὲ ἀνησυχίαν ἂν θὰ φθάσωμεν εἰς τὸ τέλειον. Ἀλλὰ μὲ προσπάθειαν νὰ βαίνωμεν πρὸς τὸ τέλειον. Ὅπως ἔχω πῆ, ὁ ὀρειβάτης εἶναι ὀρειβάτης, κ' ὅταν ἀκόμη εὐρίσκεται εἰς τὴν πεδιάδα. Οἱ ἀλπινισταὶ δὲν γίνονται ἀλπινισταί, ὅταν φθάσουν ὠρισμένον ὕψος, ἀλλὰ εἶναι ἤδη ἀλπινισταὶ ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο ὅπου βάζουν τὴν ἐξάρτησίν τους καὶ ξεκινᾶνε.

Ὁ Ἐπίκτητος ὅμως, ἀφοῦ τὸν ἐφώνάσαμε διὰ νὰ μᾶς συμβουλεύσῃ, ἔχει νὰ μᾶς πῆ καὶ ἓνα τέταρτον: Παιδιά, μᾶς λέει, ἀκοῦστε κᾶτι. Ἔχετε δὴ τὴ μῆλιὰ πῶς γίνεται; Φυτεύεις τὸ σπόρο τοῦ μήλου καί, ἕως ὅτου ἀπὸ τὸν σπόρο γίνῃ δένδρο κλπ., θέλει χρόνον. Ἔτσι, διὰ νὰ γίνῃ καὶ αὐτὴ ἡ προσπάθεια πού λέμε, θέλει χρόνον. Δὲν γίνεται ἀπὸ τὸ [σελ. 96] σήμερα εἰς τὸ αὔριο. Μὴ νομίζεις ὅτι μὲ ὅσονδήποτε καλὴν πρόθεσιν θὰ ἀλλάξῃς ἀμέσως. Ἐμεῖς κάνομε ἓνα βασικὸν λάθος. Ὅσάκις λαμβάνομεν καλὰς ἀποφάσεις, ἔχομεν ἔπειτα πολλὰς ἀξιώσεις. Ἐπειδὴ ἐλάβαμε μίαν ἀπόφασιν νὰ ἀλλάξωμε, νομίζομε ὅτι πρέπει ἀμέσως νὰ ἀλλάξωμε. Καὶ ἐπειδὴ μετὰ μίαν ὥραν βλέπομεν ὅτι εἴμεθα οἱ ἴδιοι –ὅπως ὁ ὀδοιπόρος, ὅταν ξεκινήσῃ ἀπὸ ἐδῶ καὶ κἀνὴ δύο βήματα, θὰ εἶναι ἀκόμη ἔξω ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἀκίνητο– ἀπογοητευόμεθα. Θέλει χρόνον, λοιπόν, αὐτὴ ἡ προσπάθεια, πολὺν χρόνον – μᾶς λέει ὁ Ἐπίκτητος.

Ἄς τὰ ξαναπῶ: Ὁ Ἐπίκτητος μᾶς λέγει ὅτι τὸ κακὸ εὐρίσκεται μέσα μας, καὶ ὄχι εἰς τὰς δυσαρέστους εἰδήσεις τῶν ἐφημερίδων. Κλείνετέ τες ἐνίοτε καὶ κυττᾶξτε μέσα σας. Διότι μέσα σας εἶναι τὸ κακό. Τὸ μέσα σας πρέπει νὰ ἀλλάξη. Τὰ γεγονότα καὶ αἱ ἀναστατώσεις κλπ., ἀπλούστατα, ἀπέδειξαν πόσο σκάρτο εἶναι τὸ ἐσωτερικόν σας. Ἐὰν εἶχατε μυαλό, θὰ ἤσαστε εὐγνώμονες εἰς τὰ γεγονότα, διότι ἔρχονται νὰ σᾶς ξυπνήσουν καὶ νὰ σᾶς ποῦν ὅτι εἶναι μέσα σας ἄδειο τὸ πνευματικόν σας δυναμικόν. Ἀπαιτεῖται, λοιπόν, τὸ μέσα σας νὰ πλουτισθῆ. Ἄλλ' αὐτὸ θέλει προσπάθειαν, τῆς ὁποίας τὴν ἔναρξιν ἀποτελεῖ ἡ ὁμολογία. Διότι, ἂν κανεὶς ἀπὸ σᾶς σκέπτεται ὅτι αὐτὰ ποῦ λέω εἶναι μόνον ὠραῖα λόγια καὶ τὰ ξεχάσῃ, τότε αὐτὸ δὲν εἶναι ξεκίνημα. Ξεκίνημα εἶναι νὰ πῆς: Ἀπὸ σήμερα θὰ ἀρχίσω τὴν προσπάθειαν. Μόνον νὰ μὴ νομίσης ὅτι, ἐπειδὴ τὸ εἶπες, ἔκανες ἀκόμη τίποτε. Εἶναι ἀπλῶς ἓνα ξεκίνημα. Τρίτον, λοιπόν, εἶναι προσπάθεια. Καί, τέταρτον, θέλει χρόνον πολὺν ἢ προσπάθεια αὐτή. Αὐτὰ μᾶς εἶπεν ὁ Ἐπίκτητος.

Καὶ ἐγὼ τοῦ ἀντιλέγω: Ἐπίκτητέ μου, καλὲς οἱ συμβουλές σου, ἀλλὰ ἐσύ καταπιάστηκες μὲ αὐτὰ ἀπὸ ἔφηβος. Εἶχες καὶ τὴν εὐτυχίαν τότε νὰ σοῦ τὰ διδάξουν καὶ τώρα μᾶς τὰ λὲς ὠραῖα καὶ καλά. Μᾶς ὠμίλησες περὶ χρόνου. Καὶ ἔχεις δίκιο. Ἔλα ὅμως ποῦ ἐμεῖς δὲν ἔχομε χρόνον. Τί θὰ κάνωμε ἐν τῷ μεταξύ; Ὁμολογῶ, ὅτι εἰς τὰ *Ἀπομνημονεύματα [σελ. 97]* τοῦ Ἀρριανοῦ (τοῦ Ἐπικτήτου ἐργασίαν συγγραφικὴν δὲν ἔχομεν, διότι δὲν διεσώθη τοιαύτη μέχρις ἡμῶν) δὲν εὐρίσκω ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτό. Ἐχω ὅμως νὰ σᾶς προτείνω ἐγὼ μίαν ἀπάντησιν. Μὲ τί δικαίωμα; Μὲ τὸ δικαίωμα ἐκείνου ποῦ φοβᾶται καὶ θέλει νὰ κάμῃ γόνιμον τὸν φόβον.

Z

Θυμᾶστε ὅτι εἰς παρομοίας συγκεντρώσεις σᾶς ἔχω ἀναφέρει τὴν ἔννοιαν τοῦ συνθήματος. Σύνθημα, εἶπαμε, εἶναι μία πρότασις τὴν ὁποίαν τὴν λὲς καὶ τὴν καλλιεργεῖς εἰς τὸν ἑαυτὸν σου, χωρὶς νὰ ἐξετάζῃς ἂν τὴν τηρῆς. Διότι, ὅταν ἐξετάζῃς ἂν τὴν τηρῆς, θὰ βλέπῃς ὅτι δὲν τὴν τηρῆς καὶ θὰ ἀπογοητεύεσαι. Σύνθημα εἶναι, φέρ' εἰπεῖν, νὰ πῶ ὅτι πρέπει νὰ εἶμαι γενναῖος. Ἄμα ὅμως ἀρχίσῃς νὰ διερωτᾶσαι ἂν ἤσουν σήμερα γενναῖος ἢ ὄχι κλπ., μεταβάλλεται τὸ πρᾶγμα εἰς ἓνα κομπλὲξ τὸ ὁποῖον σὲ κουράζει. Ἀρκεῖ, λοιπόν, νὰ ἔχῃς τὴν πληροφορίαν τῆς συνειδησεώς σου ὅτι ἐντίμως τὸ θέλεις καὶ νὰ τὸ ἐπαναλαμβάνῃς συνεχῶς. Ἄμα τὸ λὲς συνεχῶς δὲν ἠμπορεῖ παρὰ νὰ σὲ ἐπηρεάσῃ, καὶ ἔτσι, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃς, ἀνεβαίνεις. Δὲν γίνονται, βέβαια, ὅλα διὰ τοῦ συνθήματος, ἀλλὰ ἔχω προτείνει τὸν ὅρον «σύνθημα» μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν.

Δεύτερον, φέρω πάλιν τὴν ἔννοιαν τοῦ μοχλοῦ. Ὅπως ὁ μοχλὸς μὲ μικρὰν δύναμιν κινεῖ μεγάλο βάρος, ἔτσι π.χ. εἰς τὸ θέμα τῆς πίστεως μοχλοῦ θέσιν ἐπέχει ἡ προσευχή. Βεβαίως, λογικῶς, ἡ πίστις προηγείται τῆς προσευχῆς. Ἀλλὰ ἡ προσευχή εἶναι καὶ μοχλὸς διὰ τὴν πίστιν. Τὸ νὰ ἀποκτήσης πίστιν «ὥστε ὄρη μεθιστάνειν» εἶναι ἄλλο θέμα. Ἀλλὰ τόσον ὀλίγην πίστιν, ὥστε νὰ κάνης μίαν προσευχήν, τὴν ἔχεις, καὶ αὐτὸ ἠμπορεῖς νὰ τὸ κάνης. Κάνε, λοιπόν, τώρα αὐτὸ πού μπορεῖς, καὶ αὐτὸ θὰ φέρῃ καὶ τὸ ἄλλο, τὸ μεγαλύτερο ἀποτέλεσμα. Ἔτσι, θὰ ἤθελα νὰ προτείνω ἕναν ἄλλον [σελ. 98] ὄρον πού νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ βοήθημα εἰς τὸν σκοπὸν μας. Εἶναι ἡ θεωρία τῶν «ἀντισωμάτων». Τὴν ἔχω πάρει ἀπὸ τὴν βιολογίαν. Εἰς τὴν βιολογίαν «ἀντισώματα» λέγονται σωματίδια τὰ ὁποῖα εἴτε δημιουργεῖ ὁ ὄργανισμὸς, εἴτε εἰσάγονται τεχνητῶς, θεραπευτικῶς, εἰς τὸν ὄργανισμὸν καὶ τὰ ὁποῖα παλαίουν κατὰ τῆς νόσου. Δημιουργουμένων, λοιπόν, ἀντισωμάτων, ὁ ἀσθενὴς ξέρεει ὅτι ἡ νόσος του δὲν ἀλυνεῖται πλέον μόνη τῆς εἰς τὸν ὄργανισμὸν του. Ὁ ἄνθρωπος π.χ. πού ἔχει μικρόβια μιᾶς Α νόσου βαίνει πρὸς τὸν θάνατον. Ὁ ὄργανισμὸς δημιουργεῖ ἀντισώματα. Ἡ Πάνσοφος Πρόνοια ἔκαμε τὸν ὄργανισμὸν ἔτσι, ὥστε νὰ δημιουργῆ μόνος του ἀντισώματα. Ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη ἔχει εὔρει τώρα τρόπον καὶ βοηθεῖ τὸν ὄργανισμὸν εἰς τὴν δημιουργίαν ἀντισωμάτων. Ἀφ' ἧς ὅμως ἤρχισαν τὰ ἀντισώματα, ἐκόπηκε ὁ μονόλογος. Μέσα εἰς τὸν ὄργανισμὸν δὲν εἶναι ἡ νόσος μόνη τῆς, δὲν μονολογεῖ, ἀλλὰ γίνεται διάλογος μεταξὺ νόσου καὶ ἀντισωμάτων. Καὶ τὰ ἀντισώματα αὐτὰ φέρουν ἢ ἐντελῶς τὴν θεραπείαν τῆς νόσου ἢ βοηθοῦν, πάντως, εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ὄργανισμοῦ, διὰ νὰ μὴ φέρῃ ἡ νόσος κακὰ ἀποτελέσματα. Αὕτῃ εἶναι ἡ θεωρία τῶν ἀντισωμάτων.

Φεύγω τώρα μία στιγμή ἀπὸ τὰ ἀντισώματα διὰ νὰ πῶ κᾄτι ἄλλο. Εἶχα διαβάσει εἰς ἕνα ἀγγλικὸ βιβλίον μίαν ὠραίαν σκέψιν, ἡ ὁποία μὲ συντροφεύει εἰς τὴν ζωὴν μου: «Τὸ νὰ κάνης τὸ καλὸ εἶναι ἀνώτερον ἀπὸ τὸ νὰ μὴ κάνης τὸ κακόν. Ἐκτὸς τούτου, τὸ μὲν πρῶτον σοῦ εἶναι δυνατὸν, ἐνῶ τὸ δεύτερον σοῦ εἶναι ἀδύνατον». Π.χ., αἰσθάνομαι τὸν ἑαυτὸν μου τεμπέλη. Ἀντὶ πολλῶν ἀποφάσεων ἐναντίον τῆς τεμπελιάς, ἀρχίζω νὰ κάνω αὐτὴν τὴν στιγμήν κᾄτι τι. Αὐτὸ τὸ «κᾄτι τι» πού θὰ κάμω αὐτὴν τὴν στιγμήν εἶναι ἀνώτερον ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα. Ὅπως ἐπίσης ἕνα καλὸ τηλεφώνημα. Καὶ εἰδικῶς διὰ τὸ καλὸ τηλεφώνημα ἤθελα νὰ πῶ, ἐν σχέσει καὶ μὲ ἐκεῖνο πού ἔχει τὸ Εὐαγγέλιον ὅτι «ἐπέινασα καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με, [σελ. 99] ἐν φυλακῇ,... καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με»: Ἄμ, ἕνα τηλεφώνημα, θὰ μᾶς πῆ ὁ Κύριος, δὲν μοῦ κάνατε; Ἐνα, δηλαδή, τηλεφώνημα σ' ἕναν ἀδελφόν σας;

Καὶ τώρα, ὅ,τι εἶπα ἀμέσως προηγουμένως περὶ τοῦ καλοῦ ὡς δυνατοῦ καὶ περὶ τῶν ἀντισωμάτων, τὰ συνδυάζω. Αὐτὲς τὶς καλὲς πράξεις, τὶς καλὲς ἐνέργειες, τὶς θεωρῶ ἀντισώματα. Νομίζω ὅτι, ἀπὸ τὴν στιγμήν πού τὸ σύνθημα αὐτὸ θὰ ἀρχίσῃ νὰ κυκλοφορῆ μέσα μας καὶ θὰ δημιουργοῦνται

άντισώματα, έξακολουθοῦν βέβαια νὰ εἶναι ἄδειες οἱ ἀποθήκες μας, ὄχι ὅμως καὶ ἐντελῶς ἄδειες, διότι ἤδη ἔχομε προχωρήσει, δὲν εἴμεθα εἰς τὸ ἴδιο σημεῖο ποὺ εἴμεθα πρὶν. Εἴμαστε ἤδη ἄλλοι ἄνθρωποι. Ὅχι ἄρδην ἄλλοι – διότι ἐμεῖς αὐτὸ τὸ λάθος κάνομε. Ἐπειδὴ, δηλαδή, δὲν βλέπομε τὸν ἑαυτὸν μας ἀλλαγμένον, νομίζομε ὅτι δὲν ἔγινε τίποτε. Πῶς δὲν ἔγινε. Ἡ νόσος, φυσικά, έξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχη. Ἀλλὰ ἤρχισαν νὰ δημιουργοῦνται τὰ ἀντισώματα. Ὅποτε σὲ λίγο ἀρχίζει ἕνας διάλογος μὲ τὴν νόσον. Ὁ μονόλογος τῆς ἀσθενείας γίνεται διὰ τῶν ἀντισωμάτων διάλογος. Μικρὸ κέρδος εἶναι αὐτό; Καθόλου μικρό. Διότι, ἀπλούστατα, ἤρχισεν ὁ ἀγών. Καὶ εἰς τὰ πνευματικά, ὁ ἀγών εἶναι ἤδη νίκη! Αὐτό, λοιπόν, θὰ ἀπαντοῦσα εἰς τὸν Ἐπίκτητον. Καὶ ἔχω τὴν βεβαιότητα ὅτι θὰ μοῦ ἔλεγε: «Ἐχεις δίκιο»!

Η

Θὰ συνοψίσω καὶ θὰ κλείσω. Οἱ σημερινοὶ καιροὶ εἶναι εὐλογημένοι. «*Εἰ ἠγαπᾷτέ με, ἐχάρητε ἂν ὅτι εἶπον, πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα*». Διατί; Διότι ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἔφαγε ἦτο ὁ «κάμπος». Τὸ μόνον δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι τώρα φεύγομε ἀπὸ τὸν κάμπον.

Δεύτερον, εἶναι καιροὶ ποὺ μᾶς ξυπνοῦν ἀπὸ τὸν ὕπνον, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μόνος θάνατος. Ὁ φόβος δὲν ξυπνάει. Ὁ φόβος εἶναι ναρκωτικόν. Ὑπάρχουν, λέγουν, ὠρισμένα **[σελ. 100]** φίδια τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ κυττᾶνε πρῶτα τὸ θῦμα τους καὶ νὰ τὸ ναρκώνουν, ὅποτε ἔπειτα τὸ κτυποῦν. Λοιπόν, ὁ φόβος εἶναι ναρκωτικόν. Ἐνῶ ἡ ἀγωνιστικὴ ἀντιμετώπισις φέρνει τὴν ἀφύπνισιν. Ἐπρεπε, βεβαίως, νὰ εἶχαμε πρὸ πολλοῦ τὰς πνευματικὰς μας ἀποθήκας πλήρεις. Διαπιστώνομεν ὅμως ὅτι εὐρισκόμεθα μὲ τὰς πνευματικὰς μας ἀποθήκας κενάς. Τὸ διατί συμβαίνει αὐτό, εἶναι ἄλλο θέμα.

Ἀφοῦ, ὅμως, εἶναι ἔτσι τὰ πράγματα, πρέπει νὰ σπεύσωμε νὰ γεμίσωμε τὰς πνευματικὰς μας ἀποθήκας: Αὐτὸ σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ βλέπωμε ὅλα τὰ γεγονότα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς αἰωνιότητος. Νὰ σκεπτόμεθα, δηλαδή, ὅτι, ἂν ἔρθῃ ὁ κατακλυσμός, ἡ φωτιὰ ποὺ θὰ κάψῃ ὅλη τὴ σαπίλα ποὺ ὑπάρχει θὰ βοηθήσῃ, ὥστε νὰ δημιουργηθῇ μετὰ αἰῶνας, μετὰ γενεάς, μία καινούργια ἀνθρωπότης. Καὶ αὐτοὶ οἱ αἰῶνες διὰ τὴν αἰωνιότητα εἶναι μία στιγμή. Τέτοιες σκέψεις πρέπει νὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ κάνωμε. Αὐτὲς τὶς σκέψεις ὅμως κανεὶς ἀπὸ ἡμᾶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὶς κάμῃ καὶ νὰ παρηγορηθῇ μὲ αὐτὲς στ' ἀλήθεια. Χρειάζεται, λοιπόν, προσπάθεια, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὁμολογίαν. Τὸ ὅτι τὸ σκεφθήκαμε, αὐτὸ εἶναι ἤδη κᾶτι. Θέλει, βέβαια, καὶ χρόνον, ἀλλὰ ἐν τῷ μεταξύ ἠμπορεῖ καὶ πρέπει νὰ δημιουργηθοῦν ἀντισώματα. Τὰ ἀντισώματα ἠμποροῦν νὰ ἀρχίσουν νὰ γίνωνται ἀπὸ αὐτὴν τὴν στιγμήν.

Θέλω ὅμως, προτοῦ τελειώσω, νὰ πῶ κάτι, διὰ νὰ διαλύσω μίαν πλάνην: Ὅταν λέμε ὅτι «θέλει χρόνον», δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι θέλει χρόνον ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ περάσῃ πρῶτα ὀλόκληρος, διὰ νὰ ἔλθῃ τὸ ἀποτέλεσμα, καὶ ὅτι ἐν τῷ μεταξύ δὲν ἔγινε τίποτε. Δὲν εἶναι π.χ. ὅπως τὸ σπίτι, ποὺ ἅμα δὲν τελειώσῃ, δὲν ἠμπορεῖς νὰ κατοικήσῃς μέσα. Ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς μίαν θεραπείαν, ἢ ὁποία πρέπει νὰ κρατήσῃ χρόνια ἴσως, ὅλη τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἴσως, ἀλλ' ἢ ὁποία ἤδη ἀπὸ τὴν πρώτην ἔνεσιν κάτι κάνει. Ἐπομένως, δὲν θέλει χρόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι, μέχρις ὅτου συμπληρωθῇ ὁ χρόνος αὐτός, εἴμεθα ἀκόμη εἰς τὸ μηδέν.

[σελ. 101] Εἶπα προηγουμένως ὅτι εἴμεθα ἀκόμη εἰς τὸ μηδέν. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἀκριβές. Διότι καὶ μόνον χάρις εἰς τὸ γεγονός ὅτι εἴμεθα ἐδῶ αὐτὴν τὴν ὥρα καὶ ἀκοῦμε αὐτὴν τὴν ἀνάπτυξιν, τὸ «μηδέν» πλέον δὲν εἶναι ἀλήθεια. Ἐὰν ἦτο ἀλήθεια προτοῦ ἀρχίσουμε τὴν ἀνάπτυξιν αὐτὴν, δὲν εἶναι ἀλήθεια τώρα ποὺ τελειώνομεν. Ὅχι διότι αὐτὰ ποὺ λέγονται ἐδῶ εἶναι σοφά, ἀλλὰ διότι εἶναι σοφὸν τὸ ὅτι ἐξετάζωμε τὰ θέματα αὐτὰ μὲ τὰς δυνατότητας ποὺ ἔχομε.

(18 Αὐγούστου 1965)

(25 Αὐγούστου 1965)

ΧΕΙΜΩΝ - ΠΕΝΘΟΣ - ΜΟΝΩΣΙΣ

(Κατὰ Ἰωάννην κεφ. ιβ', 980-48)

A

Ἦθελα νὰ ἤξερα, ἓνας ποῦ θὰ ἐδιάβαζε αὐτὴν τὴν περικοπὴν εἰς τὸν Μεσαίωνα, εἰς τὸ Βυζάντιον τὸ δικό μας, ἢ ἀκόμη καὶ εἰς τὸν προπερασμένον αἰῶνα, θὰ μποροῦσε νὰ τὴν καταλάβῃ; Ἀμφιβάλλω: διότι δὲν θὰ μποροῦσε νὰ καταλάβῃ τὴν περικοπὴ αὐτὴ ὡς ἀφορῶσαν καὶ εἰς τὴν γενεάν του. Ἐμεῖς, ὅμως, ἔχομεν τὴν προνομίαν νὰ μὴν εἶναι ξένη ἢ περικοπὴ αὐτὴ πρὸς ἡμᾶς, πρὸς τὴν γενεάν μας. Ὅταν ὁ Κύριος λέγῃ «*νῦν ἡ ψυχὴ μου τετάρακται*», βέβαια δὲν δείχνει μὲ αὐτὸ ὅτι εἶναι... καλὸς στωικός. Εἰς τὸν στωικὸν αὐταὶ αἱ λέξεις εἶναι ἄγνωστοι.

Ὁ Ἐπίκτητος, λ.χ., λέει: «*Εἶδές με ποτὲ στυγνάζοντα;*». Ὅχι. Καὶ ὅμως, ὁ Κύριος ἐταράχθη πολλὰς φορὰς καὶ «*ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι*» κ.λ.π. Καὶ τὰ ἔγραψε εἰς τὸ Εὐαγγέλιόν του ὁ Εὐαγγελιστὴς καὶ ἀπεθανατίσθησαν τὰ λόγια αὐτὰ καὶ τὰ ἐπαναλαμβάνομε μετὰ δύο χιλιάδες χρόνια ἀπὸ τότε, διότι ὁ Κύριος ἤθελε νὰ στηρίξῃ καὶ ἐμᾶς. Ἐὰν ἓνας ἐταράχθη ἀπὸ ὅσα εἶπαμε γιὰ τὴν ἐκκλησίαν καὶ γιὰ τὸ κατάντημα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἄς ἔλθῃ νὰ διαβάσῃ τὸ «*τετάρακται*» τοῦ Κυρίου.

Σήμερα ἐμεῖς εἴμεθα ταραγμένοι ἀπὸ δύο κυρίως πράγματα: Πρῶτον, ἀπὸ τὸ κατάντημα τοῦ Χριστιανισμοῦ καί, δεύτερον, ἀπὸ τὸ κατάντημα τοῦ κόσμου χωρὶς Χριστόν. **[σελ. 103]** Καὶ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ποῦμε ποῦ καταντᾷ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀρνήσεως, ὁ ὁποῖος βαίνει ὀλοταχῶς πρὸς τὸν θάνατον. Εἶναι ἓνα φαινόμενο πράγματι περίεργον, διότι εἶναι μία σύνθεσις ἀντιθέσεων: Ὁ Χριστιανισμὸς μας κατήντησε νὰ εὐρίσκεται εἰς σημεῖον νεκρόν. Ἀλλὰ ἡ ἄρνησις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι πλέον ὁ θάνατος. Αὐτὸ εἶναι ἡ πεῖρα μας σήμερον καὶ τὸ πᾶν δείχνει ὅτι θὰ εἶναι ἡ πεῖρα καὶ τῶν ἐπομένων ἐτῶν. Ἡ χριστιανοσύνη, διὰ νὰ μπορέσῃ νὰ βοηθήσῃ τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον νὰ νικήσῃ τὴν ταραχὴν, πρέπει νὰ αἰσθανθῇ καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ πένθος καὶ τὴν ταραχὴν τοῦ Κυρίου, διὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ τὴν νίκην τοῦ Κυρίου. Ἦ, γιὰ νὰ τὸ πῶ ἀλλοιῶτικα, πρέπει νὰ γίνωμε σύμμορφοι τοῦ Σταυροῦ τοῦ Κυρίου, γιὰ νὰ γίνωμε καὶ τῆς Ἀναστάσεως σύμμορφοι.

Ἔχομε, λοιπόν, ἀνάγκην ἐμεῖς πού εἴμεθα ἐδῶ ὄχι μόνον νὰ μὴ ζητοῦμεν βάλσαμον, παρηγορίαν, ἀλλὰ καὶ νὰ συμφιλιωθοῦμε μὲ τὴν ταραχὴν καὶ μὲ τὸ πένθος. Δὲν ξέρω τί Χριστιανισμὸς ἦτανε ὁ Βυζαντινὸς Χριστιανισμὸς καὶ δὲν ἔχω διάθεσιν οὔτε νὰ κατηγορήσω οὔτε νὰ ἀπολογηθῶ. Δὲν ξέρω. Ἐνα ξέρω, ὅτι ὁ σημερινὸς Χριστιανισμὸς ἀπὸ ἀπόψεως ὁμολογίας εἶναι Χριστιανισμὸς πού κρυώνει. Ὅταν ἐπρόκειτο οἱ Τοῦρκοι νὰ μποῦν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι εἰς τὰς 29 Μαΐου 1453, ξημέρωνε τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας. Ὑπῆρχε ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας ἐορτάζουσα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι, καὶ δὲν παρελείφθη ὁ ἐορτασμὸς τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας τὴν ἡμέραν τῆς ἀλώσεως! Τότε κάθε κουβέντα τοῦ ἀνθρώπου εἶχε κᾶτι τὸ θεῖον. Σήμερα ἐκρύωσε ὁ Χριστιανισμὸς τόσο πολὺ, ὥστε δὲν βλέπεις τὸν Χριστὸν σχεδὸν πουθενά.

Εὐρισκόμεθα ἔτσι ἐνώπιον ἐνὸς διλήμματος: Τί θὰ κάνωμεν κατόπιν αὐτοῦ; Θὰ κρυώσωμεν καὶ ἐμεῖς; Ὁ ἄνθρωπος τῶν περασμένων αἰώνων εἶχεν ἄνθησιν ὁμολογίας Χριστοῦ. Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος ζῆ εἰς χειμῶνα Χριστοῦ. Ὁ Χριστιανισμὸς μας εἶναι χειμωνιάτικος. Κρυώνομε, διότι **[σελ. 104]** αἰσθανόμεθα τὸ περιβάλλον μας νὰ ἀγνοῆ τὸν Χριστιανισμὸν, ἰδίως τὸ περιβάλλον τὸ εὐρωπαϊκόν. Καὶ ἐμεῖς ζοῦμε τώρα εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, σὰν τοὺς ἀνθρώπους πού κρυώνουν, διότι ἡ ἀπιστία εἶναι κρῦο πρᾶγμα καὶ αἰσθάνεσαι ὅτι σὲ κρυώνει, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν τὴν ἔχεις μέσα σου. Καὶ ἂν ἐσὺ ἔχῃς πίστιν, πάλι κρυώνεις ἀπὸ τὸ περιβάλλον σου. Διότι, καὶ ὅταν ἡ χριστιανικὴ ὁμολογία εἰς τὸ παρελθὸν δὲν εἶχε βάθος, ἀπετέλει πάντως μίαν πρόσκλησιν πρὸς τὸ καλόν. Σήμερα λείπει καὶ ἡ πρόσκλησις αὐτή, καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγον αἰσθανόμαστε τὴν παγωνιὰ γύρω μας. Αὐτὸ εἶναι μία πραγματικότης μὲ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ συμφιλιωθοῦμε. Περναῖμε χειμῶνα. Ἡ θὰ δειλιάσωμε ἢ θὰ πολεμήσωμε. Ἐὰν δειλιάσωμε, μᾶς περιμένει πλέον ὁ χειμῶνας τοῦ χειμῶνα! Θὰ γίνωμε, δηλαδή, πιὸ παγωμένοι. Διότι εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι ὅπως, βλέπομε τὴν κρυάδα ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν τοῦ ζωντανοῦ Χριστιανισμοῦ, ἔτσι βλέπομε καὶ τὸν θάνατον ἀπὸ τὴν ἄρνησιν πού ἐπεκτείνεται. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἓνα. Δεύτερον, ἐκεῖνο πού ἤθελα νὰ πῶ εἶναι ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον ἔχει καὶ τὸ πένθος. Δὲν ἦτανε χαρούμενη ἡ ἡμέρα τῆς σταυρώσεως, καὶ δι' ἐκείνους ἀκόμη πού περίμεναν τὴν Ἀνάστασιν. Ἡ σταύρωσις εἶναι σταύρωσις. Προσωπικὰ ἐγὼ εἶμαι ἀπολύτως βέβαιος ὅτι ἡ ἄρνησις ὁδηγεῖ εἰς τὰ κεράτια, καὶ τὰ κεράτια ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἐπιστροφὴν. Δὲν παύω νὰ πενθῶ ὅμως βλέπων τὴν σημερινὴν κατάστασιν. Καὶ νομίζω ὅτι ὁ χριστιανὸς, μὲ ὅλην τὴν τιμὴν πού τόσες φορές ἀπονέμω εἰς τοὺς στωικούς, δὲν πρέπει νὰ εἶναι στωικός, γιὰ αὐτὸ θὰ ἦτανε ψέμα, ἀλλὰ πρέπει νὰ μετάσχη τοῦ πένθους. «*Μακάριοι οἱ πενθοῦντες*». Ἡ μίμησις τοῦ Χριστοῦ εἶναι νὰ πενθῆς, ὅταν καὶ ὁ Χριστὸς πενθῆ, καὶ διὰ τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Χριστὸς πενθεῖ. Εἶναι, λοιπόν, μία περίοδος πένθους.

Καὶ τρίτον: Ἐμεῖς ἐδῶ πρέπει νὰ ἔχωμε ὑπ' ὄψιν τὴν ἀπάντησιν ποὺ ἔδωσε ὁ Θεὸς εἰς τὸν Προφήτην Ἡλίαν. Ὅταν εἶπε ὅτι, «... τὰ θυσιαστήριά σου κατέστρεψαν καὶ [σελ. 105] τοὺς προφήτας σου ἐθανάτωσαν... καὶ ἐναπελείφθην ἐγὼ μόνος», τότε τοῦ εἶπε ὁ Θεός: Ὅχι, δὲν εἶσαι μόνος, ἀλλὰ ὑπάρχουν ἑπτὰ χιλιάδες γόνατα ποὺ δὲν ἔκλιναν εἰς τὸν Βάαλ. Ναί, ἀλλὰ τὰ ἑπτὰ χιλιάδες γόνατα ἦσαν ἄγνωστα εἰς τὸν Ἡλίαν καὶ ἄγνωστα μεταξύ των. Δὲν εἶχαν τὴν χαρὰν τῆς μάζης, τοῦ ὄχλου. Ἐπτὰ χιλιάδες μαζεμένοι εἶναι κᾶτι ἀξιόλογο. Ἀλλὰ ἑπτὰ χιλιάδες ποὺ ὁ ἕνας ἀγνοεῖ τὸν ἄλλον, ἀπὸ ἀπόψεως μὲν ἀρετῆς εἶναι κᾶτι τὸ ὑπέροχον, ἀπὸ ἀπόψεως ὅμως ἐνισχύσεως δὲν εἶναι βοήθεια. Παντοῦ σήμερα ὑπάρχουν χριστιανοί, ἀλλὰ εἶναι ὁ καθένας μόνος. Καὶ ἐπειδὴ εἴμεθα μόνοι, δι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἀνθέξωμεν καὶ εἰς τὴν μόνωσιν.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχομε ὀλιγώτερον τὴν μόνωσιν παρὰ ἀλλοῦ, διότι φαίνεται ὁ Ἑλληνικὸς λαός –ἴσως διότι ἔχει καλὰς ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν πίστιν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας– διατηρεῖ, πάντως, μέσα του κᾶτι. Διὰ νὰ πάρωμε τὴν ἐξωτερικὴν ὁμολογίαν, ὁ λαός μας ἐξακολουθεῖ καὶ πάει εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ ὅπως καὶ ἄλλοτε ἔχω πῆ, ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἡ μόνη χώρα ὅπου χτίζονται ἐκκλησίες, ἐνῶ λ.χ. εἰς τὴν Ἀγγλίαν κλείνουν ἐκκλησίες ἐλλείψει ἐκκλησιαζομένων. Εἶναι, λοιπόν, κᾶτι αὐτό. Παρ' ὅλον τοῦτο, καὶ ἐδῶ εἴμεθα μόνοι. Πρέπει, λοιπόν, νὰ δείξωμεν ἀντοχὴν εἰς τὰ τρία αὐτὰ πράγματα, ἐπὶ ποιῆ θανάτου: Νὰ πάρωμε ἀπόφασιν ὅτι περνᾶμε χειμῶνα, ἢ ἔστω ὅτι μπαίνομε στὸ χειμῶνα ἀπὸ ἀπόψεως Χριστιανισμοῦ, ὅταν μάλιστα βλέπωμε ὅτι ἡ ἐκκλησία, ἰδίως ἡ Προτεσταντικὴ καὶ ἡ Καθολικὴ, περνάει μίαν κρίσιν φοβερὰν, ἐνῶ ἡ Ὁρθόδοξος δὲν ἤρθε κᾶν ἀκόμη εἰς τὴν ὥραν τῆς κρίσεως. Δὲν ἐδείχθη, δηλαδὴ, ἰκανὴ οὔτε κᾶν κρίσιν νὰ αἰσθανθῆ. Δεύτερον, νὰ πάρωμε ἀπόφασιν ὅτι ἐμεῖς θὰ ἔχωμε περίοδον πένθους. Καί, τρίτον, νὰ πάρωμε ἀπόφασιν ὅτι θὰ μείνωμε εἰς τὴν μόνωσιν. Νὰ εἴμεθα δὲ τόσοσιν πολὺ συνηθισμένοι εἰς τὴν μόνωσιν, ὥστε νὰ ἐκπληττώμεθα, διότι εἴμεθα τόσοσιν πολλοὶ ἐδῶ. Ὅταν βλέπωμε ὅτι εἴμεθα μόνοι, τότε πεισμώνωμε περισσότερο. Καὶ τότε βλέπομε ὅτι δὲν εἴμεθα μόνοι.

[σελ. 106]

B

Εἰς τὰς περιστάσεις αὐτὰς πολὺ μὲ ἐνισχύει τὸ νὰ ἀτενίζω πρὸς τοὺς ἀγωνιστὰς τῆς πατρίδος. Ἐκεῖνοι οἱ ἀγωνισταί, οἱ ὁποῖοι κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας ἠγωνίσθησαν διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, ἔβαλαν κάτω τὴν ζωὴν τους, χωρὶς νὰ ὑπολογίζουσι οὔτε ἂν εἶναι κρύο, οὔτε ἂν ἔχουν δυνάμεις, οὔτε ἂν ἔχουν ὅπλα ἢ ἂν ἔχουν λεπτὰ, ἀλλὰ ἐσκέπτοντο μόνον δεοντολογικῶς: «Πρέπει νὰ θυσιασθοῦμε εἰς τὸν ἀγῶνα». Ἐγὼ μὲ πολλὴν εὐγνωμοσύνην ἀναπολώ τοὺς ἀγῶνας προσώπων μὲ τὰ ὁποῖα κατὰ κάποιον τρόπον

οικογενειακή παράδοσις με συνδέει. Καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αὐτὸ μπορεῖ δι' ὅλους μας νὰ ἰσχύσῃ. Θυμᾶμαι τὸ ὄνομα Καγιαλές. Ἐὰν τὸ ὄνομα αὐτὸ δὲν σᾶς λέῃ τίποτε, θὰ σᾶς πῶ τὴν ἱστορίαν του. Ὅταν ἔγινε ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης μετὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον τὸ 1897 καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ ἐπαναστατικὴ ἐπιτροπὴ συνεδρίαζε στὸ Ἀκρωτήρι, αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις ἀπεδοκίμαζαν τὴν ἐπανάστασιν τῆς Κρήτης, ὄχι ἀπὸ μῖσος κατὰ τῶν Κρητικῶν καὶ κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ ἀπὸ πολλήν, μονομερῆ ὁμως, λογικὴν. Εἶπανε: Νὰ βελτιώσωμε τὴν ζωὴν σας, μάλιστα· νὰ βελτιωθῇ ἡ τύχη σας, μάλιστα. Ἀλλὰ νὰ κάνωμε καὶ πόλεμον μετὸν Σουλτᾶνον, γιὰ νὰ ἔχετε ἐσεῖς μίαν ἑλληνικὴν σημαίαν, ὄχι! Οἱ ἐπαναστάται, ἀντὶ ἀπαντήσεως, ὕψωσαν μίαν ἑλληνικὴν σημαίαν εἰς τὸ Ἀκρωτήρι. Ἀπέναντι ἦσαν οἱ στόλοι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ ἄρχισαν ἕναν βομβαρδισμόν κατὰ τῆς σημαίας, ἡ ὁποία ἴστατο εἰς ἕνα ἰστόν. Μία ὀβὶς βρῖσκει τὸν ἰστόν, τὸν ρίχνει κάτω καὶ πέφτει ἡ σημαία. Ὅποτε, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀγωνιστάς, Κρητικὸς, ὁ Καγιαλές, παίρνει τὴν σημαίαν –αὐτὰ εἶναι γεγονότα– καὶ γίνεται αὐτὸς κοντᾶρι καὶ κρατᾶει τὴν σημαίαν. Ὅποτε ὁ βομβαρδισμὸς ἐσταμάτησε! Διότι οἱ στόλοι δὲν ἦσαν μακριά, ἐπειδὴ ἐκεῖ εἶναι βαθειὰ τὰ νερὰ καὶ ἦσαν κοντὰ τὰ πλοῖα. Καὶ ὅταν εἶδαν ὅτι ἦταν ἄνθρωπος αὐτὸς ποὺ ἐκρατοῦσε τὴν σημαίαν, **[σελ. 107]** ἐλύγισαν πρὸ τῆς θυσίας τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ! Καὶ λέμε ὅτι ὁ Θεὸς τὰ ἔφερε καὶ δὲν ἔπαθε τίποτε. Ἀλλὰ δὲν ἦταν γνωστὸ αὐτὸ προηγουμένως. Ὅταν, δηλαδή, αὐτὸς ἐπῆρε καὶ ἐκράτησε ψηλὰ τὴν σημαίαν, πῆγε μετὸν ἀπόφασιν νὰ θανατωθῇ, νὰ θυσιασθῇ. «Ἡ σημαία ἡ Ἑλληνικὴ δὲν ὑποστέλλεται. Τὸν κοντό τῆς τὸν ἐρρίξανε. Ἀλλὰ, νά, ἐγὼ τὴν κρατῶ, καὶ ἂν σκοτωθῶ, θὰ ἔλθῃ ἄλλος στὴ θέσι μου».

Ἡ σημαία ἔτσι δὲν κατέβηκε. Αὐτὸ τὸ παράδειγμα φέρνω ἐδῶ, γιὰ νὰ πῶ: Ἔχετε ὑπ' ὄψιν σας ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς μας πρέπει νὰ εἶναι παλληκαρίσιος, ἀγωνιστικὸς. Σ' αὐτὸ δὲ διαφωνῶ ριζικῶς καὶ μετὰ τὰ νιάτα, τὴν νεολαίαν, ἡ ὁποία δὲν ἀγωνίζεται, οὔτε παλληκάρια εἶναι, οὔτε ξέρουν νὰ θυσιάζονται. Ξέρουν μόνο νὰ ζητοῦν πολλά. Ζητοῦν ἐλευθερίαν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ νὰ εἶναι αὐτοὶ μὲν ὁδηγοὶ δι' ἑαυτούς, οἱ ἄλλοι ὁμως νὰ φέρουν τὰς εὐθύναις καὶ νὰ ἐπανορθώνουν τὰ λάθη ποὺ θὰ κάνουν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἡγεσία δὲν τοὺς μίλησε. Ὅσάκις ἐμίλησα στὰ παιδιὰ περὶ ἀνάγκης ἀγωνιστῶν, ὅλα τὰ παιδιὰ συνεφώνησαν μαζί μου. Νὰ ποῦμε, λοιπόν, καὶ στὰ παιδιὰ, ἀλλὰ νὰ ποῦμε καὶ στὸν ἑαυτὸν μας, ὅτι χρειάζεται παλληκαρίσιος Χριστιανισμὸς. Ἡ παλληκαριὰ αὐτὴ θὰ εἶναι τὸ καλοριφὲρ τὸ ὁποῖον θὰ ἔχωμε σ' αὐτὸν τὸν πνευματικὸν χειμῶνα. Περνᾶμε τὸν χειμῶνα, καὶ χρειαζόμαστε παλληκαριὰ καὶ ἀγωνιστικότητα γιὰ θέρμανσιν.

Καὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸν μας καὶ γιὰ τὰ παιδιὰ μας καὶ γιὰ ὅλους, ὁ Χριστιανισμὸς τῆς σήμερον εἶναι ἀγὼν χειμερινός, χειμωνιάτικος. Ὁ χριστιανὸς σήμερον θὰ ἔχη τὴν παλληκαριὰ τοῦ πένθους. Ὁ χριστιανὸς τῆς σήμερον εἶναι χριστιανὸς τῆς μονώσεως. Ὁ χριστιανὸς τῆς αὔριον μπορεῖ νὰ ζήσῃ ἐποχῆς

καλοκαιρινές. Μπορεῖ νὰ ξανανοίξη ὁ οὐρανός. Ἀλλὰ τὴν τιμὴν τὴν σημερινὴ δὲν θὰ τὴν ἔχη. Ἦλθε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ ἔφερε τὴν εἰρήνην ἀπὸ τοὺς διωγμούς. Ἀλλ' ἡ κατόπιν ἐκκλησία δὲν εἶχε τὴν τιμὴν τὴν ὁποίαν εἶχε ἡ Ἐκκλησία τῶν διωγμῶν καὶ τῶν κατακομβῶν. Προβλέπω μίαν **[σελ. 108]** αὐριον ἐπιστροφῆς καὶ καλλιτέραν ἀπὸ τὴν σήμερον. Ἀλλὰ ἐὰν διατηρήσωμεν τὸν ἀγῶνα μέσα στὸν χειμωνιάτικο Χριστιανισμό, στὸ πένθος καὶ στὴν μόνωσι, θὰ ἔχωμεν μίαν ἄμιλλαν μὲ τὸν Χριστιανισμόν τῶν κατακομβῶν καὶ ἡ αὐριον θὰ εἶναι μὲν καλλιτέρα ἀπὸ τὴν σήμερον, ἀλλὰ δὲν θὰ ἔχη τὴν δόξαν τῆς σήμερον!

(17 Ὀκτωβρίου 1971)

ΝΙΚΗΤΑΙ ΤΗΣ ΑΠΕΛΠΙΣΙΑΣ

A

Δέν ξέρω ἂν κάνω καλά πού ἀκολουθῶ τὸ παράδειγμα τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς ἓνα βιβλίον τὸ ὁποῖον λέγεται *Θρηνοί*. Καὶ ὅμως, τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι βιβλίον τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καὶ δέν μπορεῖς νὰ τὸ ξεχάσης, χωρὶς νὰ ἀκρωτηριάσης τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Καὶ δέν μπορεῖς νὰ ἀκρωτηριάσης τὴν Ἁγίαν Γραφήν, χωρὶς νὰ ἀκρωτηριάσης τὸν ἑαυτὸν σου πνευματικῶς. Ἐμένα μὲ ἔχει τραβήξει ἀπὸ παιδάκι τὸ βιβλίον αὐτὸ τῶν *Θρηνων*, διότι ἀπὸ παιδάκι ἔχω μίαν βασικὴν ιδέα ἢ ὁποία κυβερνᾷ τὴν ζωὴν μου. Νὰ προετοιμάζω τὸν ἑαυτὸν μου διὰ τὰ λυπηρὰ καὶ τὰ ἀπογοητευτικὰ, ὥστε ὁ ὀργανισμὸς μου ὁ πνευματικὸς νὰ εἶναι ἕτοιμος νὰ τὰ περιμένῃ καὶ νὰ τὰ ἀντιμετωπίσῃ.

Σήμερα τὸ πρωί, συζητώντας διὰ τὸ θέμα τῆς ἀπογοητεύσεως, εἶπα ὅτι θὰ εἶναι τὸ θέμα τῆς βραδινῆς μας συναντήσεως. Καὶ λυποῦμαι πάρα πολὺ, διότι ἀπόψε, ἀντὶ νὰ σᾶς πῶ εὐχάριστα πράγματα, θὰ σᾶς πῶ πάλιν ὅ,τι ἔλεγε ὁ Τσῶρτσιλ πρὸς τὸν Ἀγγλικὸν λαὸν εἰς τὸν πόλεμον, ὅτι ἐκεῖνο πού σᾶς ὑπόσχομαι εἶναι *Θρηνοί*, δάκρυα καὶ πόνοι. Ὑπενθυμίζω μόνον ὅτι αὐτὸς πού τὰ εἶπε αὐτὰ ἐνίκησε καὶ ἔφερε τὴν νίκη. Καὶ ἐγὼ πιστεύω στ' ἀλήθεια ὅτι αὐτὴ ἢ ἀντιμετώπισις φέρνει τὴν νίκη, ἢ μᾶλλον, εἶναι ἤδη νίκη.

Ὅταν παλαιότερον ἀντιμετωπίζαμε κρίσιμα γεγονότα, διεθνῆ καὶ ἑλληνικά, τότε εἶδαμε τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων, ἐκαλέσαμε εἰς πνευματικὴν ἐπιστράτευσιν, ἔγινε [σελ. 110] αὐτὴ ἢ πνευματικὴ ἐπιστράτευσις, ἐπεκαλέσθημεν καὶ τὸ θέμα τῆς ἀθανασίας καὶ συνεζητήσαμεν διὰ τὴν ἐπιστράτευσιν τῶν αἰωνίων ἀξιῶν. Ἐκτοτε, δέν νομίζω ὅτι ὑπῆρξε καμμία ἀπόδειξις τοῦ ὅτι κακῶς ἐκάναμε καὶ εἶδαμε τὰ πράγματα ἔτσι, ὥστε νὰ χρειάζεται ἡ μάχη κατὰ τῆς ἀπογοητεύσεως. Τούναντίον, βλέπω ὅλο καὶ δυσκολωτέρους καιρούς. Ὁ νοῦς σας θὰ πάῃ βέβαια, πρῶτα, εἰς τὴν ἀπογοήτευσιν ἐκ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τοῦ κόσμου. Διότι ὁ δυτικὸς κόσμος χρεωκοπεῖ. Τί νὰ πῶ πρῶτον καὶ τί νὰ πῶ ὕστατον. Καὶ τολμῶ νὰ πῶ ὅτι, ὅπως τὸ προέβλεπα, ἦτο ἐπόμενο ἢ πορεία τῶν πραγμάτων νὰ εἶναι κακὴ. Διότι ἡ ἀπογοήτευσις αὐτὴ εἶναι θυγάτηρ μιᾶς ἄλλης ἀπογοητεύσεως. Καὶ εἶμαι ἀπαισιόδοξος, ἀκριβῶς διότι εἶμαι πιστός. Διότι βλέπω ἐκεῖνο πού λέγεται ἀποστασία, καὶ δέν μπορῶ νὰ δεχθῶ ὅτι ἡ ἀποστασία αὐτὴ θὰ μείνῃ χωρὶς συνεπείας. Δέν θὰ ἦμουν, λοιπόν, πιστὸς ἂν δέν ἦμουν ἀπαισιόδοξος.

Καὶ ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι βλέπω ἐκ τῶν προτέρων, a priori, πρὸ πάσης ἐμπειρίας, ἐκεῖνο πού ἡ ἐμπειρία φέρει. Βλέπω τὴν ἀποστασία. Καὶ ὅταν λέω ἀποστασία, δὲν ἐννοῶ μόνον τὸν ἀθεϊσμόν, ἐννοῶ κυρίως τὴν ἀποδυνάμωσιν τῆς πίστεως εἰς τὸ στρατόπεδον τῆς πίστεως. Τὴν βλέπω, ἀπὸ τὴν International Christian Leadership ἕως τὸ Βατικανόν. Διότι καὶ τὸ Βατικανόν, ἀντὶ νὰ ἡγῆται, κολακεύει τὰ πλήθη. Ἀλλά, τότε, δὲν εἶναι ὁ Χριστὸς ὁ Ἐσταυρωμένος. Ἡ πίστις ἐμφανίζεται μόνον ὑπὸ τὴν μορφήν μερικῶν ομάδων ἢ διανοητικὴ ἰσορροπία τῶν ὁποίων εἶναι ἀμφίβολος. Ἀνακατεύουν πράγματα πού δὲν μπορεῖς νὰ τὰ καταλάβῃς. Στὴν Γερμανία λ.χ. λένε εἴμεθα χριστιανοί, ἐπομένως πρέπει νὰ ζωντανέψῃ τὸ ἐθνικιστικὸν αἴσθημα τῶν Γερμανῶν, δηλαδὴ μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν προσφέρουν ἔδαφος εἰς τὸν χιτλερισμόν! Ἀλλὰ αὐτὰ δὲν εἶναι Χριστὸς Ἐσταυρωμένος, δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸ τὸ γεγονός, λοιπόν, τὸ ψηλαφῶ. Λυποῦμαι πάρα πολὺ ὅτι περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας δὲν μπορῶ νὰ ἀλλάξω τὴν περὶ αὐτῆς [σελ. 111] πεποιθήσίν μου, ὅπως τὴν ἐξέθεσα εἰς τὴν ὁμιλίαν μου εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν*.

Ἐάν, λοιπόν, βλέπω τὴν ἀποστασίαν, τότε δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω πῶς αὐτὴ ἡ ἀποστασία δὲν θὰ ἔχῃ ἀποτέλεσμα. Ἡ Ἀμερικὴ θὰ διωρθώνετο ἐντὸς εἴκοσι τεσσάρων ὥρῶν, ἐάν ὑπῆρχον πέντε Μοῦντυ οἱ ὅποιοι νὰ ἔλθουν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ νὰ μιλήσουν, νὰ συγκινήσουν, νὰ ἀνεβάσουν. Ὑπάρχουν πολλοὶ εἰς τὴν Ἀμερικὴν πού, ἂν τοὺς μιλήσῃς καὶ τοὺς ἀνεβάσῃς, θὰ τοὺς ἐπηρεάσῃς. Εἰς τὴν Ἑλλάδα κάποτε ὑπῆρχαν ἱεραπόστολοι, οἱ ὅποιοι πλήρεις Πνεύματος Ἁγίου καὶ δυνάμεως διέτρεχον τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐζωντάνευαν τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς παρηγοροῦσαν καὶ τοὺς ἔδιδαν δύναμι. Ἐναντι τούτων γίνονται ἢ συνέδρια ἢ ἐξαλλα πράγματα, τὰ ὅποια ἐπιτείνουν τὸ κακό.

Τὸ ἴδιο βλέπω καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα πράγματα. Μὲ ἀπογοητεύει π.χ. τὸ ἐξῆς γεγονός: Ἐχομε τόσα χρόνια τώρα πού προσεφέραμεν εἰς τὴν κοινωνίαν τὸ περιοδικὸν *Συζήτησις*. Δὲν μπορῶ ὅμως νὰ πῶ ὅτι εἶμαι ἰκανοποιημένος ἀπὸ τὴν ὑποδοχὴν τὴν ὁποίαν ἡ κοινωνία ἔκαμεν εἰς τὴν *Συζήτησιν*. Μοῦ ἀναγγέλλονται, βέβαια, κάθε τόσο περιστατικὰ ἐνθαρρυντικά, πού δείχνουν ἀγάπην πρὸς τὸ περιοδικὸν αὐτὸ καὶ μάλιστα προέρχονται ἀπὸ ἐκεῖ πού δὲν τὸ περιμένεις. Ἀλλὰ περίμενα πιὸ πολλὰ. Εἰς τὸ κάτω - κάτω χρειαζόμεθα καὶ ἐμεῖς μίαν ἐνθάρρυνσιν. Ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα δημιουργοῦν τὸ πένθος.

B

Ἔτσι, ὅπως ἔλεγα σήμερα τὸ μεσημέρι σὲ κάποιον φίλον, ἐγὼ βλέπω μία μαυρίλα, μία βαρεῖα συννεφιά πού καλύπτει γύρω - γύρω τὸν πλανήτην. Ἔτσι τὰ βλέπω τὰ πράγματα. Πείσατέ με ὅτι ἔχω ἄδικο. Θὰ σᾶς εἶμαι εὐγνώμων,

* Πρβλ. *Συζήτησις* τόμος 1960, σελ. 113. (σ.έ.).

[σελ. 112] ἔὰν πεισθῶ ὅτι δὲν εἶναι ἔτσι. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἔτσι, δὲν μπορῶ νὰ μὴν τὰ πῶ ἔτσι ὅπως εἶναι. Διότι ἡ πίστις μου συνίσταται εἰς τὸ ὅτι τὰ παίρνω μὲν ἔτσι, ἀλλὰ καὶ λέω: Θὰ κατεβάσῃς τὴ σημαία; Ὅχι, δὲν κατεβάζω τὴ σημαία! Καὶ αὐτὸ εἶναι πίστις. Καὶ ἐδῶ ἡ μεγάλη πίστις διὰ ζητήματα μεγάλα. Λοιπὸν, προβλέπω ὅτι εἰς παγκόσμιον κλίμακα μπαίνομε εἰς ἓνα τοῦννελ. Ὅσο προχωροῦμε, τόσο καὶ πιὸ σκοτεινὰ θὰ εἶναι. Λυποῦμαι πάρα πολὺ πού σᾶς τὸ λέω, ἀλλὰ ἔτσι εἶναι. Καὶ θὰ δῆτε ὅτι τὸ τοῦννελ ἔχει καὶ αὐτὸ τὴν ὁμορφιά του. Μᾶς ἐκάλεσε ὁ Θεὸς μέσα εἰς τὴν δύσκολη αὐτὴν περίστασι. Εἶναι σὰν νὰ μᾶς λέῃ ὁ Θεός: «Ἐγὼ μὲ τὰς Βουλὰς Μου, τὰς ὁποίας δὲν μπορεῖτε σεῖς νὰ καταλάβετε, καθώρισα νὰ περάσῃ ἐτοῦτος ὁ κόκκος τῆς ἄμμου πού λέγεται γῆ μία περίοδον πλήρους σκότους. Ἔτσι τὸ ἐκανόνισα». Διότι, προσωπικά, δὲν ἔχω καμμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι τὸ τοῦννελ θὰ ἔχει ἔξοδον. Καὶ μετὰ τὴν ἔξοδον θὰ εἶναι ἓνα καινούργιο πράγμα. Ἀλλὰ ἐν τῷ μεταξύ μεσολαβεῖ μία σκοτεινὴ περίοδος. Διατί; Διότι ἔτσι θέλει ὁ Θεός, ἔτσι τὸ ἐκανόνισε. Εἰς τὴν σκοτεινὴν, λοιπὸν, αὐτὴν περίοδον, εἰς ὅλον τὸν πλανῆτην, ὁ Θεὸς θέλει μερικὰ κεράκια νὰ εἶναι ἀναμμένα. Καὶ σᾶς ἔχω τάξει, μᾶς λέει, καὶ ἐσᾶς νὰ εἴσθε τέτοια κεράκια, ἢ, ἂν θέλετε, τέτοιες «κιβωτοί». Ἄν ποῦμε ὅτι δὲν θέλομε νὰ εἴμεθα κιβωτοί, τότε δὲν καταλαβαίνω τί θὰ κερδίσωμε. Ἀλλὰ πιστεύω ἀπόλυτα ὅτι ὁ Θεὸς μᾶς ἔταξε σ' αὐτὸν τὸν προορισμό, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ εὐγενέστερος, ὁ ἀνώτερος, ὁ ὑψηλότερος προορισμὸς τὸν ὁποῖον ἔχομεν ἀναλάβει ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Νὰ δώσῃ ὁ Θεὸς νὰ καυχώμεθα δι' αὐτὸν τὸν προορισμόν. Εἰς τὸ κάτω – κάτω, ἃς γίνωμε καὶ παλληκάρια. Καὶ ἅμα ἔχῃς τὸ κεράκι σου ἀναμμένο, τότε καὶ τὸ σκοτάδι αὐτὸ θὰ ἔχη τὴν ὁμορφιά του. Ἐχομεν ὅλοι μας, ἄλλως τε, ἐπ' αὐτοῦ μίαν πεῖραν. Ἡ κατοχὴ ἦταν ἓνα σκοτάδι, πολὺ, βέβαια, ἀλλοιώτικο, διότι ὑπῆρχε τότε τὸ φῶς ἀπὸ τὴν πίστιν, τὸ φῶς, δηλαδή, ἀπὸ ἓναν Χριστιανισμόν ὁ ὁποῖος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔδινε λαμπρὰς ἐξετάσεις, ἀλλὰ καὶ **[σελ. 113]** εἰς τὸν ἄλλον κόσμον δὲν ὑπῆρχε αὐτὸ τὸ κατάντημα τοῦ ἄνευ Θεοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἦταν, πάντως, ἡ κατοχὴ ἐκείνη ἓνα σκοτάδι. Καὶ ἐνθυμούμεθα μὲ πολλὴν νοσταλγίαν τὴν τότε πνευματικὴν ἔξαρσιν. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἐκεῖνα τὰ σκοτεινὰ χρόνια τὰ θεωρῶ εὐχάριστα. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ σκοτάδι ἔχει καὶ τὴν ὁμορφίαν του, ἔχει καὶ τὴν παλληκαριά του, ἔχει καὶ τὴν ἀντοχὴν του. Βέβαια, ἐτοῦτο τὸ σκοτάδι, ὅπως τὸ βλέπω, εἶναι τὸ μεγαλύτερο σκοτάδι πού μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ. Ἡ δὲ κατακρήμνισις τῶν ἐλπίδων διὰ μίαν Χριστιανικὴν ἀναγέννησιν εἶναι καὶ αὐτὸ κᾶτι πού πρέπει νὰ τὸ ἔχωμε ὑπ' ὄψιν μας. Διότι καὶ ἐμεῖς ἔχομε ἀνάγκην τονώσεως. Προσωπικά ἔχω καὶ ἐγὼ ἀνάγκην μιᾶς τονώσεως. Χρειάζομαι μίαν ἐνθάρρυνσιν, μίαν ἐνίσχυσιν. Τὸ καλύτερο βέβαια ἀπὸ ὅλα εἶναι νὰ μὴ τὴν χρειάζωμαι. Προτιμῶ νὰ ἀγαπῶ τὸ πληρὲς σκοτάδι καὶ τὴν ἀπελπισίαν. Εἶναι μεγάλη ἐνίσχυσις ἢ ἀπελπισία! Διότι σὲ ἀνεβάζει πολὺ ὑψηλὰ ἠθικῶς, ἐπειδὴ σὲ ἀναγκάζει νὰ ἔλθῃς εἰς ἓναν διάλογον μὲ τὸν Θεόν. Καὶ τότε θὰ ἀκοῦς τὸν Θεὸν μέσα σου νὰ σοῦ λέῃ:

Μάλιστα, θὰ σὲ φέρω εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀπελπιστικοὺς καιροὺς, διότι ἔχεις ἀποστολὴν ἀκριβῶς μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς καιροὺς.

Γ

Ἐνώπιον αὐτῶν τῶν πραγμάτων, καλλιεργῶ μέσα μου τὸ φρόνημα ὅτι μᾶς ἔταξε ὁ Θεὸς νὰ ἀντισταθῶμεν εἰς τὸ σκότος. Μεγάλη μας τιμὴ! Καὶ ἡ εὐγενεστέρα ἀποστολὴ εἰς ὅλους τοὺς αἰῶνες! Ἔχομεν ἀνάγκην νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν κατακομβῶν. Καὶ μεγαλύτερον μαρτύριον καὶ ἀπὸ τὰς κατακόμβας εἶναι τὸ μαρτύριον αὐτῆς τῆς ἀπελπισίας. Καὶ πρέπει νὰ δοῦμε τὸν ἑαυτὸν μας ὡς μάρτυρα. Μάρτυρα ὁ ὁποῖος περνάει ἀπὸ τὸ μαρτύριον αὐτὸ τῆς ἀπελπισίας, ὅπου βλέπεις ὅτι οὔτε τὰ γεγονότα διδάσκουν, οὔτε τὰ παθήματα γίνονται μαθήματα: καὶ ὅτι ἐλπίς ἄλλη δὲν ὑπάρχει ἀπὸ τοῦ νὰ ἔρθῃ ὁ Θεὸς ὁ ἴδιος νὰ κἀνῃ **[σελ. 114]** κᾶτι. Ὡρα εἶναι ὅπου πρέπει νὰ κάμῃ κᾶτι ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς αὐτοπροσώπως μὲ κάποιο γεγονὸς ὑπερφυσικόν. Ποῖο θὰ εἶναι αὐτὸ τὸ γεγονὸς δὲν ἠμπορῶ νὰ τὸ προβλέψω, ἀλλὰ πιστεύω ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν φθάσει σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε χρειάζεται πλέον ἢ ἐπέμβασις τοῦ Θεοῦ.

Ἀγαπητοί μου, ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ θὰ ἠμποροῦσα νὰ σᾶς μιλῶ ὅλη τὴν νύκτα. Ἀλλὰ ὅσα σᾶς εἶπα εἶναι ἀρκετά, γιὰ νὰ μὲ καταλάβετε. Μπορῶ τώρα νὰ συνοψίσω: Ὁ προορισμὸς μας εἶναι νὰ γίνωμε νικηταὶ τῆς ἀπελπισίας. Θυμᾶστε πὺ ἔχω γράψει τὸ «Νικηταὶ τῆς ἐρήμου». Λοιπόν, αὐτὸ ἐπεκτεῖνατέ το εἰς τό: Νικηταὶ τῆς ἀπελπισίας. Ἡ πεῖρα μου δείχνει ὅτι ἡ ἔρημος εἶναι ὠραῖο πρᾶγμα. Καὶ ἡ ἀπελπισία εἶναι ἐπίσης ὠραῖο πρᾶγμα. Δι' αὐτό, ὅταν μὲ βλέπετε ἀπελπισμένον, μὴ στενοχωρεῖσθε. Αὐτὸς εἶναι ὁ ἀγὼν μου. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀποστολή μου, νὰ εἶμαι ψυχικὰ ἔτσι καμωμένος, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχη γιὰ μένα κανένα γεγονὸς κακὸ πλέον, διότι πᾶν ὅ,τι γίνει τὸ ἔχω προὑπολογίσει. Διατί; Διότι πιστεύω εἰς τὸν Χριστόν. Καὶ ἐπειδὴ πιστεύω εἰς τὸν Χριστόν, ὅταν βλέπω ὅτι τὸν Χριστόν τὸν ἀπαρνοῦνται οἱ χριστιανοί, λέω τότε, δὲν μπορεῖ αὐτὸ νὰ μὴν ἔχη τὶς συνέπειές του. Καὶ ξέρω ὅτι, ἐὰν δὲν ἀκούσωμε ὅτι ἔγινε ἓνα σοβαρὸν κίνημα πνευματικῆς ἀναγεννήσεως, δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμε πλέον σὲ τίποτε ἄλλο. Διότι, τώρα, *«οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἐνός»!*

Λοιπόν, αὐτὴ εἶναι ἡ ἀποστολή μου. Καὶ λέω, σὰν ἐκεῖνον τὸν Κρητικὸ τοῦ Θερίσου: Ἐγώ, μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Θεοῦ, δὲν θὰ κατεβάσω τὴ σημαία! Αὐτὴ εἶναι ἡ πίστις μου. Τί θὰ ἔρθῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα; Μά, ἐκεῖνο πὺ τῆς χρειάζεται. Ἡ ἀνθρωπότης ἀπεστάτησε. Ὁ ἀθώτερος ἀποστάτης εἶναι ὁ ἀθεῖσμός. Διότι τώρα ἀπεστάτησεν ἡ ἐκπροσώπησις τῆς Πίστεως. Ἡ ἴδια ἡ ἐκκλησία ἀπεστάτησε. Καὶ τὰ ὀψώνια τῆς ἀποστασίας εἶναι αὐτὰ πὺ

βλέπομε. Ἄλλὰ λέω, ὅταν ὁ Θεὸς θὰ ἔρθῃ διὰ νὰ τὴν σῶσῃ, νὰ βρῆ ἔστω καὶ λίγα κεριὰ ἀναμμένα! Ὅπως ἐκεῖνο ποῦ εἶπε ὁ Κύριος: **[σελ. 115]** «Πλὴν ὁ Υἱὸς τοῦ Ἄνθρώπου ἐλθὼν ἄρα εὐρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;». Νὰ βρῆ, τέλος πάντων, μερικοὺς ἀνθρώπους ἀληθινὰ πιστοὺς.

Ἔτσι βλέπω τὴν ἀποστολὴν μας. Ἡ ἀποστολὴ μας, Κυρίαὶ καὶ Κύριοι, εἶναι πολὺ μεγάλη. Ὅλη μας ἡ ζωὴ ἐντάσσεται ἔτσι μέσα εἰς αὐτὴν τὴν ἀποστολὴν. Δὲν ξέρω ἂν ἐπαρκῶς τὴν ἐκτιμοῦμε. Ἄν ὅμως ἀπὸ ἐξωτερικὰ γεγονότα τυχὸν σκορπισθοῦμε, πρᾶγμα ποῦ δὲν ἀποκλείεται, τότε θὰ καταλάβωμε τί ἀξία ἔχει ἡ ἀποστολὴ καὶ ἡ κιβωτὸς μας αὐτή. Νὰ κυττάξωμε, λοιπόν, τὴν κιβωτὸν μας αὐτὴν νὰ τὴν ἀνεβάσωμε καὶ νὰ τὴν ζεστάνωμε. Ἄς ἔχωμε δὲ εἰς τὴν πραγματικότητα ὡς ὁδηγὸν τὸ «ἐμοὶ τὸ ζῆν Χριστὸς καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος».

Νομίζω ὅτι αὐτὰ ποῦ εἶπα εἶναι διὰ μὲν τὸ θέμα ἐλάχιστα –εἶναι τόσο τεράστιο τὸ θέμα– διὰ δὲ τὴν μεταξὺ μας συνεννόησιν ἀρκετά. Εἴθε ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ τὴν ἐκτέλεσιν!

(7 Ἀπριλίου 1968)

Η ΑΝΑΝΕΩΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΜΑΣ

A

Τὸ θέμα τῆς σημερινῆς συναντήσεως εἶναι: Ἡ ἀνανέωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ μας, τὸ «ἀνακαινισθήσεται ὡς ἀετοῦ ἢ νεότης» τοῦ Χριστιανισμοῦ μας. Νομίζω δὲ ὅτι μὲ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ μας ἀνανεοῦται καὶ ἡ ἰδική μας νεότης.

Ὅταν, ὅμως, ὁμιλοῦμε διὰ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ μας, συγχρόνως ὁμολογοῦμε ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς μας ἔχει ἀνάγκην ἀνανεώσεως, πρᾶγμα ποῦ σημαίνει ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς μας ἐγέρασε λιγάκι.

Λοιπόν, αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ἐγὼ τὸ δέχομαι. Καὶ ξεκινῶ παίρνοντας ὡς δεδομένον ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς μας ἔχει παρουσιάσει δείγματα γήρατος. Ὁ Χριστιανισμὸς τῆς οἰκουμένης ἐμφανίζει δείγματα βαθέος γήρατος, ὥστε νὰ γίνεται πλέον λόγος ἀκόμη καὶ περὶ θανάτου. Ἐπ’ αὐτοῦ θὰ ἀσχοληθῶ ἀργότερα. Ἀλλὰ τώρα, ἐπανερχόμενος εἰς τὴν σύναξιν αὐτὴν, λέγω ὅτι, καὶ ἂν ἕνας, ἢ δύο, ἢ τρεῖς ἐξ ἡμῶν δὲν τὸ αἰσθάνονται αὐτό, οἱ ἄλλοι, ἐὰν τὸ ἐξετάσουν, θὰ δοῦν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς μας ἔχει ἀνάγκην νὰ ξανανιώσῃ, νὰ φρεσκαρισθῇ, νὰ καινουργώσῃ, νὰ ἀνακτήσῃ τὴν νεότητά του. «Νὰ ἀνακαινισθῇ ὡς ἀετοῦ ἢ νεότης» τοῦ Χριστιανισμοῦ μας.

Καί, πράγματι, θὰ ἔλθω τώρα νὰ ἀναπτύξω τοὺς ὑποκειμενικοὺς λόγους, ποῦ ἰσχύουν γιὰ τὸν καθένα καὶ τὴν καθεμιὰ ἀπὸ μᾶς, καὶ οἱ ὁποῖοι εἶναι θέματα μᾶλλον αὐτοεξετάσεως καὶ αὐτοκριτικῆς.

B

Θὰ ἀναφέρω πέντε λόγους γήρατος, πέντε παράγοντας γήρατος τοῦ Χριστιανισμοῦ μας, οἱ ὁποῖοι ἔχουν καθολικὴν ἰσχύν. Ἰσχύουν a priori, χωρὶς, δηλαδή, προηγουμένως νὰ κάνω ἔρευναν καὶ αὐτεξέτασιν. Καὶ ἰσχυρίζομαι a priori ὅτι αὐτοὶ εἶναι παράγοντες ποῦ ἔκαμαν τὸν Χριστιανισμὸν τοῦτον νὰ γεράσῃ, καὶ δὴ τὸν Χριστιανισμὸν ὅχι μόνον τὸν ἰδικόν μας, ἀλλὰ –μιλῶντας λίγο γενικώτερα– καὶ τὸν Χριστιανισμὸν τούτης τῆς γενεᾶς, ὥστε νὰ εἶναι πιὸ γέρικος ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν γενεῶν περασμένων.

1. Ὁ πρῶτος παράγων τοῦ γήρατος εἶναι ἡ ἐπιστήμη. Σὲ περασμένες γενεές ἡ ἐπιστήμη ἔκανε ἀθέους. Εἰς τὴν σημερινὴν γενεὰ ἡ ἐπιστήμη κάνει γέρους! Ὅταν ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης, ἐν ὀνόματι τῆς ἀρχῆς τοῦ Lavoisier, ἔλεγον ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, τότε διηρεῖτο ἡ ἀνθρωπότης εἰς ἀνθρώπους ποὺ ἐπέιθοντο ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός –ἀφοῦ ἰσχύει ἡ ἀρχὴ τοῦ Lavoisier ὅτι «οὐδὲν ἀπόλλυται κ.λ.π.»– καὶ εἰς ἀνθρώπους ποὺ δὲν ἐπέιθοντο ἀπὸ αὐτό. Ἐκείνων ποὺ δὲν ἐπέιθοντο ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἡ πίστις ὄχι μόνον δὲν γερνοῦσε, ἀλλὰ ἐζωντάνευε πρὸς πολὺ καὶ ξανάνωνε ἀπὸ μίαν ἀντίθεσιν. Καὶ ἡ πάλη μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἐπέιθοντο ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν ὑπαρξιν Θεοῦ καὶ τῶν ἄλλων ποὺ δὲν ἐπέιθοντο, αὐτὴ ἡ πάλη ὠδηγοῦσε σὲ ἓνα φρεσκάρισμα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκείνων ποὺ δὲν ἐπέιθοντο ἀπὸ τὸν ἀθεισμόν.

Σήμερα, ὅμως, ἔχουν συμβῆ δύο γεγονότα. Πρῶτον, ἔχομε τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἀληθινὴν ἐπιστήμην πλέον, ἡ ὁποία δημιουργεῖ ἓνα κοσμοεἶδωλον, μίαν περὶ τοῦ παντός ἐντύπωσιν, ἡ ὁποία δὲν συμβιβάζεται εὐκόλα μὲ τὴν περὶ τοῦ παντός ἐντύπωσιν ποὺ εἶχαμε διαβάζοντας τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Καὶ θὰ πῶ δύο περιστατικά, ἀπὸ τὴν ἰδικήν μου πείραν, ποὺ μὲ ἐσοκάρισαν. Πρῶτα - πρῶτα εἶναι τὸ περίφημον στερέωμα. Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ [σελ. 118] Γαλιλαίου ἐπέμενε νὰ μὴ δεχθῆ ὅτι ὑπάρχουν δορυφόροι τοῦ Διός, διότι, δοθέντος ὅτι ὁ Ζεὺς εἶναι κολλημένος εἰς τὸ στερέωμα, ἂν ὑπῆρχαν δορυφόροι καὶ ἐκινούντο, θά... ἔσπαζαν τὸ στερέωμα, ἄρα δορυφόροι δὲν ὑπάρχουν! Ἀλλ' αὐτὸ δὲν τὸ ἀναφέρω, διότι τὸ θεωρῶ ἀφελές. Ἦταν ἡ γελοιογραφία τῶν ἀντιλήψεων τῆς ἐποχῆς, διότι πουθενὰ ἡ Ἁγία Γραφή δὲν ὀμιλεῖ περὶ τοιούτων πραγμάτων.

Οἱ ἄλλοι δύο λόγοι εἶναι οἱ ἐξῆς, καὶ σᾶς τοὺς ἀναφέρω ὡς δική μου πείρα. Πρῶτον, ὅταν ταξιδεύω μὲ τὸ ἀεροπλάνο τὸ ὁποῖον πετάει πολὺ ψηλὰ καὶ βλέπω ἀπὸ κάτω μου τὰς νεφέλας, θυμᾶμαι τὸν Παῦλον ὁ ὁποῖος λέγει «ἀρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις...», διότι τότε ἔβλεπε ὁ Παῦλος τὰς νεφέλας ὡς κᾶτι ἀπρόσιτον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Καὶ τώρα, ἐγὼ ποὺ μιῶ τὶς ἔχω δῆ μέ... οἶκτον καὶ αὐτόχρημα συγκατάβασιν, ὡς κᾶτι χαμηλὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα, διὰ νὰ τὰ συναντήσω, πρέπει νὰ κατέβω χιλιάδες μέτρα.

Καὶ ἓνα ἄλλο: Χθὲς τὸ βράδυ ἤμουν αὐτὸν σὲ μιὰ κοινωνικὴ ἀναστροφή, καὶ ἓνας διακεκριμένος γιατρός, συζητῶν, ἀνέφερε περὶ τῶν νέων πειραμάτων καταψύξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἦδη εἰς τὴν Ἀμερικὴν ὑπάρχουν, ἔλεγε, τέτοια ἰδρύματα μὲ χιλιάδες αἰθουσῶν - ψυγείων, ὅπου μπαίνει ὁ ἄνθρωπος εἰς μίαν θερμοκρασίαν 60 ἢ 70 βαθμῶν ὑπὸ τὸ μηδέν, ἐκεῖ ζῆ πλέον μίαν ἄκρως ὑποτυπώδη ζωὴν, διαρκῶς ἐν χειμερία νάρκη, καὶ θὰ ἀφυπνισθῆ μετὰ πέντε, δέκα, εἴκοσι, τριάντα χρόνια, συνεχίζων τὴν ζωὴν του. Δὲν ξέρω βέβαια τί θὰ γίνῃ μὲ αὐτοὺς τοὺς εὐτυχεῖς ἢ δυστυχεῖς ποὺ ἐκλείσθησαν εἰς τοὺς τρεῖς χιλιάδες ψυκτικοὺς θαλάμους τοῦ Ἰνστιτούτου ἐκείνου εἰς τὴν Ἀμερικὴν. Ἀλλά,

καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς ἀκριβείας τῶν πληροφοριῶν αὐτῶν, τὸ ὅτι συζητεῖται αὐτὸ τὸ πείραμα εἶναι ἓνα σόκ, τὸ ὁποῖον μὲ κάνει νὰ σκέπτομαι καὶ νὰ διερωτῶμαι πῶς εἶναι τὰ πράγματα. Βλέπεις, ἐδῶ δὲν ἔχω, ὅπως ἄλλοτε, ἐπιστήμην ἐπιστρατευομένην διὰ τὴν ἀπιστίαν. Ἔχω ἐπιστήμην ἢ ὁποῖα ὀμιλεῖ ἐν τῇ ἀρμοδιότητί της πλέον. Καί, μέσα εἰς τὴν ἀρμοδιότητά της, μοῦ **[σελ. 1190]** δημιουργεῖ μίαν νέαν περὶ κόσμου ἀντίληψιν, τὴν ὁποίαν δὲν ἄκουσα μέχρι τοῦδε καὶ ἢ ὁποῖα μοῦ γερνᾷ τὸν Χριστιανισμόν μου.

Ἐπίσης, ὁ ὀρθολογισμὸς κακῶς μὲν ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἀπόδειξις ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἀλλὰ ἤδη ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ τὸν Καρτέσιον μέχρι τώρα, ἔχει προχωρήσει ὀρθολογιστικά, καὶ ἔτσι σκέπτεται ὀρθολογιστικά, καὶ ἢ ὀρθολογιστικὴ νοοτροπία ἐξασθενεῖ τὴν πίστιν μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὅταν τοῦ πῆς ὅτι ἐν ὀνόματι τοῦ ὀρθοῦ λόγου, δὲν ὑπάρχει Θεός, θὰ θυμῶσῃ. Ὅταν, ὅμως, ὁ ὀρθὸς λόγος δὲν φθάνει σὲ τέτοιες ἀκροβασίες, ἀλλὰ ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ διαποτίζει τὴν ἀνθρωπίνην νοοτροπία, ὁ ἄνθρωπος γίνεται ὀρθολογιστής, χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ καὶ χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ. Καὶ αὐτὸ φέρνει μίαν ἐξασθένεισιν, ἓνα γῆρας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος παράγων.

2. Δεύτερος παράγων ἐξασθενήσεως καὶ γήρατος εἶναι ὁ πολιτισμὸς μας. Τώρα ποὺ ἀνεκόπησαν αἱ θυελλῶδεις ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ, βλέπω ὅτι ὅλοι, ὅσο νᾶναι, σκεπτόμεθα κατὰ ἓνα τρόπον ὁ ὁποῖος ἔχει περὶ πολιτισμοῦ ἰδέαν διάφορον ἀπὸ τὴν ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ παραδεδομένην. Χθὲς ἤμουν σὲ ἓνα γάμο, καὶ ἐκεῖ ἤκουσα τὴν εὐχὴν τοῦ ἱερέως, ὁ ὁποῖος ἔλεγε πρὸς τὴν νύμφην ὡς εὐχὴν: «*Καὶ δὸς τῇ παιδίσκῃ ταύτῃ ὑποταγῆναι τῷ ἰδίῳ ἀνδρί*». Καὶ ἐσκεπτόμουν ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐνοχλοῦμε τὸν Θεόν, διὰ νὰ ὑποτάσσωμεν ἀνθρώπους εἰς ἄλλους ἀνθρώπους. Αὐτὸ τὸ ἔκαναν ἄνθρωποι καὶ χωρὶς τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, χρησιμοποιώντας τὴν βίαν. Ὑποτίθεται ὅτι κάτι ἄλλο εἶναι ὁ γάμος, παρὰ νὰ εἶναι δορυάλωτος ὁ μὲν τοῦ δέ. Σήμερα αἰσθανόμεθα τὸν γάμον ἀναμφιβόλως ἀνώτερον ἀπὸ ὅ,τι εἶναι ἢ εὐχὴ αὐτή. Καὶ ἐπίσης, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γυναῖκα, θὰ ἀναφερθῶ εἰς τὴν δουλείαν. Σήμερα μᾶς εἶναι ἀσύλληπτος ἢ ὑπαρξὶς δουλείας. Καὶ ὅμως, ἐπὶ χίλια ὀκτακόσια χρόνια ὑπῆρχε ἢ δουλεία μὲ τὴν ἀνοχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ!

[σελ. 120] Ὁ νέος, λοιπόν, πολιτισμὸς, γίνεται δαπάναις τῆς πίστεως. Ὅσο νᾶναι, μέσα μας μᾶς λέει ὅτι, νά, οἱ νέες ἰδέες ἐβοήθησαν ἐκεῖ ποὺ δὲν ἐβοήθησεν ὁ Χριστιανισμὸς.

3. Τρίτος παράγων εἶναι ἢ κατὰπτωσις. Ἡ κατὰπτωσις τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ὁποῖα πηγαίνει *crescendo*. Βέβαια, καὶ ἐμεῖς στὴν Ἑλλάδα ζοῦμε τὴν κατὰπτωσιν αὐτήν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Προτεσταντισμὸς δὲν πάει καλά. Ὁ ἀγγλικανικὸς προτεσταντισμὸς, λ.χ., δὲν κατάλαβα πῶς δικαιολογεῖ τὴν ὑπαρξίν του καὶ πῶς οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας δικαιολογοῦν τὰ παλάτια τὰ ὁποῖα κατέχουν καὶ τοὺς μισθοὺς τῶν. Τί εἰσφέρουν, δηλαδή, εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐὰν πρόκειται νὰ ἀποτελοῦν τοὺς οὐραγοὺς τοῦ οἰουδήποτε

ἀντιχριστιανικοῦ κινήματος, ἐὰν πρόκειται νὰ μᾶς λένε ὅτι καλὰ κάνει ὁ τάδε καὶ δὲν πιστεύει εἰς τοῦτο καὶ δὲν πιστεύει στὸ ἄλλο. Εἰς τί, λοιπόν, θὰ πιστεύουν; Μόνο εἰς τὰ παλάτια καὶ στοὺς μισθοὺς τῶν ἐπισκόπων; Αὐτὸ δὲ ὀδηγεῖ καὶ εἰς τὸν σκανδαλισμὸν, τοῦ ὁποίου πεῖραν ἔσχομεν καὶ ἡμεῖς.

Ἐπὶ πλέον δέ, καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι μέσα μας βλέπομεν νὰ ὑπάρχουν τραύματα. Ἐὰν κάμωμεν μίαν ἐνδοσκόπησιν, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι τὸ τάδε τραῦμα τὸ ὀφείλω εἰς τὸν Χριστιανισμὸν μου, ὅπως, φέρ' εἶπεῖν, ἓνα σύνηθες τραῦμα, εἶναι μία δειλία τὴν ὁποίαν ἐμφανίζομεν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἐνῶ, συγχρόνως, βλέπομε ὅτι ἓνας φίλος μας, ἓνας συγγενῆς μας, βλέπει τὴν ζωὴν μὲ πῖο πολλὴν πυγμὴν. Ἡ συναίσθησις αὐτοῦ τοῦ τραύματος –τὸ ὁποῖον δὲν θέλεις στὴν ἀρχὴ νὰ τὸ ἀναγνωρίσης, ἀλλὰ κάποτε ἀναγκάζεσαι νὰ τὸ ἀναγνωρίσης– εἶναι καὶ αὐτὸ ἓνας παράγων γήρατος τοῦ Χριστιανισμοῦ μας.

4. Ἕνας ἄλλος παράγων ἔνεκα τοῦ ὁποίου ὁ Χριστιανισμὸς μας ἔχει γεράσει, ἢ, καλύτερα, ἔχει κασιάσει, εἶναι ἡ μόνωσις. Αἰσθανόμεθα τὸν ἑαυτὸν μας ὡς μίαν μειονοψηφίαν ὅλον ἐν φθίνουσιν. Στὸ δρόμο, στὸ αὐτοκίνητο, στὸ λεωφορεῖο, παντοῦ, διερωτῶμαι: Ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ βλέπω **[σελ. 121]** τῶρα, πόσοι ἄρα γε εἶναι κατὰ κάποιον τρόπον χριστιανοί, δηλαδή, ποὺ νὰ παίζη στὴ ζωὴ τοὺς κάποιο ρόλο ὁ Χριστιανισμὸς, ποὺ νὰ λένε, «θὰ κάνω αὐτό, διότι τὸ θέλει ὁ Θεός», ἢ, «δὲν θὰ κάνω αὐτό, διότι δὲν τὸ θέλει ὁ Θεός». Λοιπόν, πόσοι εἶναι τέτοιοι χριστιανοί; Δὲν εἶμαι καρδιογνώστης, ἀλλὰ ὀσφραίνομαι ὅτι, ἐὰν τὸν ἑαυτὸ μου τὸν κατατάξω μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, ὅλο αὐτὸ τὸ κοινόν, εἴτε σὲ λεωφορεῖο εἶμαι, εἴτε στὸ δρόμο, εἴτε σὲ ἐστιατόριο, εἴτε στὸν κινηματογράφο εἶμαι, σκέπτομαι ὅτι ἡ πιθανότης εἶναι τὸ πολὺ νὰ ὑπάρχη καὶ κανένας ἄλλος μεταξὺ αὐτῶν. Αἰσθάνομαι, λοιπόν, ὅτι εἶμεθα μία ὅλον ἐν φθίνουσα μειονοψηφία.

Δεύτερον, ὑπάρχει μία ἄλλη μόνωσις, ἀκόμη χειροτέρα. Ὅτι, ἄλλοτε, αἰσθανόμεθα ὡς βέβαιες τίς ἐπαγγελίες ὅτι θὰ εἶμεθα μὲν ὡς χριστιανοὶ τὸ μικρὸν ποίμνιον, ἀλλὰ θὰ εἶμεθα κάποιο ποίμνιον: «*Ὅθεν ἀδελφοὶ ἄγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι...*». Ἀντ' αὐτοῦ βλέπω μίαν ἄλλην μόνωσιν, ἢ ὁποία συνίσταται ὅχι εἰς τὸ ὅτι εἶμεθα πλέον μία μειονοψηφία, ἀλλὰ εἰς τὸ ὅτι ὑπάρχει μία μόνωσις ἐντὸς τῆς μειονοψηφίας! Ὅτι καὶ αὕτη ἡ μειονότης δὲν ἀποτελεῖ Σῶμα Χριστοῦ. Τὸ «*Σῶμα Χριστοῦ*» εἶναι λέξεις γραμμένες σ' ἓνα βιβλίον ποὺ λέγεται Καινὴ Διαθήκη, ἀλλὰ δὲν εἶναι πραγματικότης ψηλαφητή.

Αὐτὴν τὴν μόνωσιν, ἐννοεῖται, τὴν αἰσθάνεσαι στίς δοκιμασίες τῆς ζωῆς. Ἐχεις τὴν μίαν δοκιμασίαν, ἔχεις τὴν ἄλλην δοκιμασίαν, ἔχεις τὴν ἄλλην δοκιμασίαν, καὶ ἡ μόνωσις δημιουργεῖ πλέον μίαν ἀπίσχανσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ μας.

5. Πέμπτος παράγων εἶναι, ὅτι ὁ χριστιανὸς καταντᾷ κομπλεξικός. Ἐγὼ πιστεύω ὅτι ἀρκετοὶ χριστιανοὶ ἔχουν ἓνα κομπλέξ. Ὑπάρχουν οἱ παράφρονες,

ἀπὸ τοὺς ὁποίους φυλάγεσαι, καὶ ὑπάρχουν καὶ οἱ κομπλεξικοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν ὑπάρχει τρόπος προφυλάξεως.

Τὸ κομπλὲξ τοῦ συγχρόνου χριστιανοῦ εἶναι κομπλὲξ κατωτερότητος, *complex d'infériorité*.

[σελ. 122] Γιατί; Πρῶτον, διότι εἶναι κοινωνικῶς ἀποσυνάγωγοι. Καταλαβαίνεις ὅτι δὲν εἶναι ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι στέκουν κοινωνικῶς. Εἶναι στὸ περιθώριον τῆς κοινωνίας. Βέβαια, ἂν ὑπῆρχε ἐκκλησία –τὴν λέξιν «ἐκκλησία» τὴν ἐννοῶ ὑπὸ τὴν ὑποθετικὴν ἔννοιαν τοῦ Σώματος, τὸ ὁποῖον ἔχει λίγους, ἔστω, πιστούς, ἀλλὰ πιστούς, καὶ λίγους, ἔστω, ἀδελφούς, ἀλλὰ ἀδελφούς, οἱ ὁποῖοι, δηλαδή, στέκουν δίπλα στὸ πλευρό σου – ἐὰν λοιπὸν ὑπῆρχε ἐκκλησία, θὰ ἔλεγα «ἂς εἶμαι στὸ περιθώριον τῆς κοινωνίας. Ἔχω δίπλα μου τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ ἐγὼ αὐτούς τοὺς λίγους ἀδελφούς τοὺς ἔχω παραπάνω ἀπ' ὅλη τὴν κοινωνίαν». Ἀλλὰ δὲν τὸ βλέπω. Καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα μὲ κάνει νὰ αἰσθάνωμαι τὸν ἑαυτό μου ὑποδεέστερον ἀπὸ τὸν κοινωνικὸν συνάδελφόν μου.

Τώρα προσέξτε. Ἀνήκω εἰς τοὺς ὀλίγους ποὺ ἔχουν τὴν εἰλικρίνειαν νὰ τὸ ποῦνε ἔτσι στὸν ἑαυτό τους. Οἱ περισσότεροι δὲν τὸ λένε, δὲν τὸ ἀναγνωρίζουν, ἀλλὰ ἔτσι εἶναι. Μὲ τὸ ὅτι δὲν τὸ ἀναγνωρίζομεν, δὲν παύει νὰ εἶναι ἔτσι. Καὶ ὠρισμένα ξεσπάσματα, ὠρισμένα ἐκδηλώσεις, ἀπὸ τὸν ἐκνευρισμὸν μέχρι τῆς καταθλίψεως, μέχρι τοῦ θυμοῦ, μέχρι καὶ τοῦ χρώματος ἀκόμη τῆς φωνῆς, εἶναι ἀποτελέσματα αὐτοῦ τοῦ κομπλὲξ.

Δεύτερον, εἶναι τὰ τραύματα. Κομπλεξικός δὲν εἶναι ὁ μοναχός, ὁ ἀναχωρητής. Ἐκεῖνος ποὺ πάει σ' ἓνα μοναστήρι –ὄχι τώρα, βέβαια, ἀλλὰ τοὺς περασμένους αἰῶνας– αὐτὸς εἶναι συνεπής. Ἀλλὰ ὁ ζῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ θέλων νὰ εἶναι ἀναχωρητής εἶναι συγχρόνως καὶ κομπλεξικός. Ἡ τάσις νὰ εἶσαι στὴν κοινωνία καὶ νὰ εἶσαι καὶ ἀναχωρητής, νᾶσαι καλὸς ἐπαγγελματίας, νὰ χειρίζεσαι καλῶς τὶς ὑποθέσεις τῶν πελατῶν σου, ἀλλὰ νὰ εἶσαι καὶ ἀναχωρητής, τὸ «ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν καὶ ἀφορίσθητε», ἀλλὰ καὶ μὴν ἐξέλθετε, διότι πρέπει νὰ εἴσθε μέσα, διὰ νὰ χειρίζεσθε ἐπαγγελματικὰς ὑποθέσεις, αὐτὸ σὲ κάνει κομπλεξικό.

Σὰς ἀνέφερα ἤδη, κύριοι, πέντε παράγοντας. Ἄν θέλετε νὰ συνοψίσω ὅσα εἶπα ὡς τώρα, λέω ὅτι τὸ θέμα μας εἶναι: **[σελ. 123]** Ἡ ἀνανέωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ μας. Καὶ εἰς τὴν μομφὴν τὴν ὁποῖαν μπορεῖ νὰ μοῦ πῆ ἓνας, ὅτι, ὅταν λὲς ἀνανέωσις, σὰν νὰ λὲς ὅτι ἐγέρασε ὁ Χριστιανισμὸς μας, ἀπαντῶ: Βεβαιότατα, αὐτὸ λέω! Καὶ ἔπονται οἱ πέντε παράγοντες αὐτοῦ τοῦ γήρατος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐπαναλαμβάνω, πρῶτον, τώρα ἡ ἐπιστήμη μᾶς φέρνει σὲ μία δυσκολία διὰ τὴν παραδεδομένην πίστιν, δεύτερον, ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ – καὶ ἐννοῶ ἡ ὑγιὴς πρόοδος, ὄχι ἡ τζὰζ καὶ τὰ σέϊκ. Ἔπειτα, τρίτον, ἡ κατάπτωσις ἡ προϋιοῦσα τῆς ἐκκλησίας –ἐννοῶ τῆς ὀργανωμένης, τῆς ἐπισήμου ἐκκλησίας–, διὰ τὴν ὁποῖαν δὲν εἶναι σωστὸ νὰ λὲς τὴν μία φορά ὅτι

δὲν τὴν ἀναγνωρίζω καὶ τὴν ἄλλη ὅτι τὴν σέβομαι, ἢ, «μὴ κυττᾶς τί κάνει ἡ ἐκκλησία». Διότι ὅταν πῶ «μὴν κυττᾶς τί κάνει ἡ ἐκκλησία», σημαίνει ὅτι τὴν καθαιρῶ. Μοῦ δίνεις τὸ δικαίωμα νὰ τὴν καθαιρέσω; Δὲν μοῦ τὸ δίνεις. Ἦ, τότε θὰ «κυττάω» τί κάνει. Διότι ἀλλοιῶς ὀδηγούμεθα εἰς ἓνα σόφισμα. Καὶ μὲ σοφίσματα μόνον κομπλεξικοὶ γίνονται. Τέταρτος παράγων εἶναι ἡ μόνωσις καί, πέμπτον, τὸ complex d'infériorité. Αὐτοὶ εἶναι οἱ λόγοι ἕνεκα τῶν ὁποίων ὑπάρχει τὸ γῆρας.

Γ

Καὶ ἐρχόμεθα, τώρα, εἰς τὴν ἀνανέωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Διὰ τὴν ἀνανέωσιν, θὰ μιλήσω ἀπὸ δύο ἀπόψεων. Ἀπὸ ἀπόψεως ἐμπειρικῆς, a posteriori, καὶ ἀπὸ ἀπόψεως λογικῆς, ἐπὶ τῇ βάσει a priori σκέψεων, αἱ ὁποῖαι μοῦ δείχνουν ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἐπέρχεται ἀνανέωσις.

Λοιπόν, ὅπως μὲ πᾶσαν εἰλικρίνειαν σᾶς ὠμολόγησα πῶς αἰσθάνθηκα αὐτὸ τὸ γῆρας τοῦ Χριστιανισμοῦ μας, ἔτσι πρέπει νὰ δεχθῆτε τὴν μαρτυρίαν ἑνὸς ἀνθρώπου τιμίου, ὁ ὁποῖος, ἐπὶ τέλους, δὲν πληρώνεται, γιὰ νὰ σᾶς τὰ πῆ αὐτὰ τὰ πράγματα, ὅτι αἰσθάνομαι μέσα μου νὰ ξαναγιῶνη **[σελ. 124]** ὁ Χριστιανισμὸς μου, νὰ ἀνανεοῦται. Καὶ ὅπως μὲ ὠμὴν εἰλικρίνειαν εἶπα ὅτι ὑπάρχει τὸ γῆρας τοῦ Χριστιανισμοῦ, δέχομαι συγχρόνως ὅτι καὶ ὅμως, ὅταν ὁμιλῶ περὶ γῆρατος, ὁμιλῶ περὶ πράγματος παρωχημένου, διότι τώρα ὅλοι εἴμεθα εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀνανεώσεως. Αὐτὰ ἐμπειρικῶς.

Τώρα συλλογιστικῶς: Ποῖα εἶναι τὰ αἷτια ποὺ ἔφεραν τὴν ἀνανέωσιν;

Ι. Τὸ πρῶτον εἶναι ἓνα παιγνίδι μὲ τὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος ἐκλόνισαν τὴν πίστιν. Καὶ ἔφεραν τί; Τὴν ἀπιστίαν; Ὁχι. Τὴν ἀμφιβολίαν! Πέραν τῆς ἀμφιβολίας, ὁ ὀρθὸς λόγος παύει νὰ εἶναι ὁ ὀρθὸς λόγος. Ἐάν, λοιπόν, ὁ Χριστιανισμὸς κατορθώσῃ νὰ μὴ τρέμῃ τὴν ἀμφιβολίαν, τότε ὅλη ἡ ζημιὰ ἐκ τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου κατανατᾶ εἰς τὸ μηδέν.

Ὁ Πολύβιος ἔχει τὸ ἱστορικὸν τῶν Καρχηδονιακῶν πολέμων. Εἰς τὸν Α' Καρχηδονιακὸν πόλεμον, ὅταν ἀπεβιβάσθησαν παρὰ τὴν Καρχηδόνα Ρωμαῖοι στρατιῶτες, οἱ Καρχηδόνιοι τοὺς ἀντέταξαν τοὺς ἐλέφαντας, τοὺς ὁποίους οἱ Ρωμαῖοι γιὰ πρώτη φορὰ ἔβλεπαν εἰς τὴν ζωὴν τους. Εἰς τὴν θέαν τῶν ἐλεφάντων, αἱ ρωμαϊκαὶ λεγεῶνες ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, διότι δὲν εἶχαν ξαναδῆ ἄλλοτε ἐλέφαντας. (Εἶναι σὰν νὰ δοῦμε καὶ ἐμεῖς αἰφνιδίως κατοίκους τοῦ Ἄρεως). Ὅποτε ἓνας Ρωμαῖος στρατηγὸς κατῶρθωσε νὰ αἰχμαλωτίσῃ ἓναν ἐλέφαντα διὰ δωροδοκίας. Τὸν ἔφερε δὲ μέσα στὸ στρατόπεδο τῶν Ρωμαίων καὶ τὸν ἔδειξε στοὺς στρατιώτας. Τοὺς λέγει: Αὐτὸς εἶναι ὁ ἐλέφαντας, ἓνα ζῶον δυνατὸ, φοβερό — ἂν θέλετε—, ἀλλὰ ὄχι παραπάνω ἀπὸ τὰς ρωμαϊκὰς

λεγεῶνας. Ὄταν εἶδαν, λοιπόν, οἱ στρατιῶται τοὺς ἐλέφαντας, σιγά - σιγά συνεφιλιώθησαν μὲ αὐτούς.

Τὸ ἴδιο νομίζω συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἀμφιβολία. Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ ἀρχίζω νὰ λέω μὲ τὴν καρδιά μου ὅτι ὁ ὀρθολογισμὸς ἔχει δίκιο! Καὶ ποιὸς ἔχει ἄδικο; Ἐγώ. Ποιὸς ἐγώ; Ὁ χριστιανός! Ὁ ὁποῖος τί ἔκανα; Ἐψευδόμην! Διότι ὠμίλουν περὶ Πίστεως, ἐνῶ συγχρόνως μέσα μου εἶχα [σελ. 125] τὸ αἶσθημα ὅτι ὠμίλουν περὶ ἀποδεδειγμένων θεμάτων. Ἄρα δὲν τὰ ἐπίστευα, τὰ ἐθεώρουν ἀποδεδειγμένα. Ὁρθῶς, λοιπόν, μου ἀπέδειξαν οἱ ὀρθολογισταὶ ὅτι δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένα. Διότι, τί εἶπα; Πιστεύω. Ἄρα δὲν εἶπα οὔτε ὅτι εἶναι ἐπιστημονικῶς ἀποδεδειγμένα, οὔτε ὅτι διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου εἶμαι ἀναγκασμένος νὰ τὰ δεχθῶ, ὅτι δηλαδή ὁ ὀρθὸς λόγος μου ἐπιβάλλει νὰ τὰ δεχθῶ. Ἐγὼ εἶπα ἀπλῶς ὅτι τὰ πιστεύω. Ὄταν, λοιπόν, ἐξηνάγκασα τὸν ἑαυτό μου νὰ εἶμαι εἰλικρινῆς εἰς αὐτὸ ποὺ λέω, ὅτι, δηλαδή, τὰ πιστεύω, τότε κατάλαβα ὅτι ἐδῶ εἶναι πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιβεβαιοῦνται ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην καὶ ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον. Καὶ ὅταν ἔλεγα ὅτι εἶναι ἐπιστημονικὰ δεδομένα, ἀπλούστατα, ἔκανα λάθος. Διότι καὶ εἰς τὴν ἐκκλησία μου λέω «Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν, Πατέρα, Παντοκράτορα». Δὲν λέω: Τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν δεδομένον εἶναι ὅτι ὑπάρχει ἓνας Θεὸς Πατέρας κ.λ.π., οὔτε, φυσικά, καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου.

Γιὰ κυττᾶξτε, ὅμως, τώρα: Ἡλικία τῆς εἰλικρινείας ἢ δύναμις! Ὄταν τὸ θέσω ἔτσι τὸ ζήτημα, εἶναι σὰν νὰ ἐπῆρα τὸν «ἐλέφанта» στὰ χέρια. Θὰ πῶ τότε εἰς τὸν ὀρθολογιστὴ: Μὲ εἶδες ἐμένα τί εἶπα; Τὸ αὐτὸ ἀξιῶ καὶ ἀπὸ σένα. Ὄταν ἐσὺ μου πῆς ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει, θὰ σὲ ἐρωτήσω τότε καὶ ἐγὼ ποιὸς ὀρθὸς λόγος καὶ ποῖα ἐπιστήμη τὸ λέει αὐτὸ τὸ πρᾶγμα. Καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος λένε ἓνα πρᾶγμα: Αὐτὸ ποὺ εἶπε ὁ Κάντ: Ὅτι αὐτὰ τὰ θέματα εἶναι πέραν ἀπὸ τὰς δυνατότητας τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας! Εἶναι «πέραν χώρου, χρόνου καὶ κατηγοριῶν». Ἐπομένως, δὲν ξέρομε! Κί' ἔτσι εἶναι. Ἐπιστημονικῶς καὶ ὀρθολογιστικῶς, δὲν ξέρομε.

Κάποιος μου εἶπε κάποτε ὅτι εἶναι ἀγνωστικιστής, καὶ μὲ ἐρώτησε σὲ τί διαφωνοῦμεν. Σὲ τίποτε, τοῦ λέω. Ἀρκεῖ νὰ εἶσαι τίμιος ἀγνωστικιστής. Καὶ δὲν εἶσαι, τοῦ λέω. Διότι, ἀφοῦ πρῶτα ὑπεχρέωσα ἐγὼ τὸν ἑαυτόν μου νὰ εἶναι ἐπ' αὐτοῦ εἰλικρινῆς, εἶχα τότε καὶ τὴν δύναμιν νὰ πῶ κατὰ πρόσωπον εἰς τὸν συνομιλητὴν μου: Λὲς ὅτι εἶσαι ἀγνωστικιστής [σελ. 126] ἀλλὰ δὲν εἶσαι. Εἶσαι ἀπλῶς πιστὸς τῆς ἀντιθέτου πίστεως. Ἀλλὰ ποιὸς ὀρθὸς λόγος σοῦ τὸ λέει αὐτὸ τὸ πρᾶγμα;

Ὁ Ὄσβαλντ, ἓνας φυσικὸς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, μονιστής, μαζί μὲ τὸν Χαϊκελ, λέει τὰ ἐξῆς: «Τὸ πᾶν εἶναι φύσις. Φύσις εἶναι τὸ πᾶν. Πάνω, κάτω, πέρα ἀπὸ τὴν φύσιν δὲν ὑπάρχει τίποτε». Τοῦ ἀπαντῶ, κατάλαβα τί θέλεις νὰ πῆς. Ὡς νομικὸς ὅμως θὰ σοῦ πῶ ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀπλῶς ὁ ἰσχυρισμὸς σου.

Λοιπόν, τώρα πές τήν απόδειξιν, παρακαλῶ, αὐτῶν πού λές. Πῶς τὰ ἀποδεικνύεις;

Καί ἔρχεται πλέον ὡς κοινός τόπος ἡ ἀλήθεια ὅτι τὸ ἀνθρώπινο μυαλουδάκι εἶναι, ἀπλούστατα, πολὺ μικρό, γιὰ νὰ χωρέσῃ αὐτὰ τὰ θέματα. Καί ἔχω ἐπαναλάβει αὐτὸ πού λέει ὁ Ioad, ὁ ἄθεος αὐτὸς καθηγητῆς τῆς Φιλοσοφίας, ὁ ὁποῖος ἔβγαλε τὸ βιβλίον του *Πῶς ἀνέκτησα τὴν πίστιν*: «Δὲν κατάλαβα γιατί τὸ σύμπαν πρέπει νὰ εἶναι ἔτσι, ὥστε νὰ χωρᾷ εἰς τὸ μυαλουδάκι ἐνὸς ἀνθρώπου τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος».

Δὲν ξέρουμε τίποτε, κύριοι. Καθαίρομεν ὅμως τὴν πίστιν! Ἴσως, ἐκεῖνο πού ὑπέφερον δὲν ἦταν ἡ πίστις, ἀλλὰ τὰ ἐπικαθίσματα ἐπὶ τῆς πίστεως. Ἦταν μία ψευδοπίστις, ἡ ὁποία ἤθελε νὰ λέμε «πιστεύω», καὶ στὴν πραγματικότητα ἐννοοῦσε «ξέρω». Αὐτὸ ἐλέγετο ἤδη κατὰ τὸν δεῦτερον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα, ὅταν ἐνεφανίσθη ἡ αἵρεσις τῶν Γνωστικῶν. Οἱ λεγόμενοι γνωστικοὶ ἔλεγαν: Δὲν πιστεύω τίποτε, τὰ ξέρω. Ἐγὼ δὲν εἶπα «ξέρω». Λέω «πιστεύω» εἰς θέματα τὰ ὁποῖα, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, εἶναι πέραν τῶν δυνατοτήτων τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως.

Ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ξέρω καὶ ἐκ τῆς ἐπιστήμης –ἐννοῶ τὰς θετικὰς ἐπιστήμας– καὶ ἐκ τοῦ ὀρθοῦ λόγου εἶναι τοῦτο: Ὅτι τίποτε –ὅπως εἶχαμε γράψει στὴ «Διακήρυξη τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων–, καμμία ἐπιστήμη καὶ κανεὶς ὀρθὸς λόγος δὲν μοῦ ἀποκλείει τὰς ἐξῆς τρεῖς δυνατότητας:

Ἡ πρώτη δυνατότης εἶναι ἡ προσευχή. Μπορεῖς νὰ **[σελ. 127]** ἀμφιβάλλῃς διὰ τὴν ἀντικειμενικὴν τῆς ἀξίαν ἕνα τὰ ἑκατό, δύο τὰ ἑκατό, ἐνενηντα ἐννέα τὰ ἑκατό. Ἄμα ἰσχυρισθῆς ὅτι ἀμφιβάλλεις περὶ αὐτῆς ἑκατὸ τοῖς ἑκατό, τότε ἔπαυσε νὰ εἶσαι ὀρθολογιστής. Διότι τὸ «ἑκατὸ τοῖς ἑκατό» πού προβάλλεις πόθεν εἶναι δεδομένον; Αὐτὴ ἡ σκέψις εἶναι κᾶτι τὸ ὁποῖον ἐμένα μοῦ δίδει δύναμιν. Ἡ προσευχή, λοιπόν, εἶναι κᾶτι τὸ λογικῶς ἄψογον καὶ ἐπιστημονικῶς ἄψογον.

Δεῦτερον. Ἐκεῖνα πού εἶπαμε περὶ ἀθανασίας. Οὐδὲν ἐπιστημονικὸν ἢ λογικὸν δεδομένον μοῦ λέει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐξαφανίζεται, ὅταν τὸ σῶμα του ἀποσυντίθεται.

Μά, θὰ μοῦ πῆς, δὲν ἔχω δῆ ἀνθρωπον μετὰ τὸν θάνατόν του. Σωστὸ εἶναι αὐτό. Ἀλλὰ οὔτε καὶ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς προσωπικότητος ἔχω δῆ ποτέ μου. Ἀπλούστατα, τὰ θέματα αὐτὰ εἶναι πέραν τῆς ἀνθρωπίνης δυνατότητος νὰ τὰ ἰδῇ. Ἀλλά, πάντως, εἶναι λογικῶς ἄψογα.

Καί, τρίτον, κύριοί μου, ἕνα εἶναι, ὄχι μόνον δυνατόν ἀλλὰ καὶ βέβαιον. Ὅτι ὑπάρχει Θεός! Ἐγὼ πιστεύω ὅτι ὁ ἀθεϊσμός εἶναι κᾶτι τὸ absurdum (παράλογον). Ἡ πίστις εἰς τὸν Θεὸν εἶναι, βέβαια, κᾶτι τὸ ἀναπόδεικτον, ὡς ἐκ

τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων. Ὁ ἀθεϊσμός ὅμως εἶναι absurdum. Διότι ἀναλυόμενος, en dernière analyse, λέει τὰ ἐξῆς: Ὅτι ἐγὼ ξέρω ὅτι τὸ ὑπατον τῶν ὄντων εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Quod absurdum est!

Ἐγὼ θεωρῶ μωρὸν τὸ νὰ πῶ ὅτι τὸ ὑπατον ὄν εἰς τὸ σύμπαν εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ὕλη τὴν ὁποῖαν βλέπω, ἔστω καὶ διὰ τοῦ μεγίστου τηλεσκοπίου, ἔστω καὶ διὰ τῶν διαστημικῶν βλημάτων καὶ δὲν ξέρω διὰ ποιῶν ἄλλων μέσων εἰς τὸ μέλλον. Ἐπειτα, μάλιστα, ἀπὸ τὰς προόδους τῆς ἐπιστήμης, ὅπου βλέπω πόσον οὐδὲ τὸν ὑλικὸν ἀκόμη κόσμον ξέρω, εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ δεχθῶ ὅτι δὲν εἶμαι ἐγὼ ὁ ἄνθρωπος ἀρμόδιος νὰ δώσω ἀπάντησιν ἀρνητικὴν εἰς τὸ θέμα τῆς ὑπάρξεως Θεοῦ.

Θὰ μοῦ πῆς τώρα ὅτι ἐσύ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν πιστεύεις εἰς τὴν ὑπαρξιν Θεοῦ. Ἐχει καλῶς, μὴν πιστεύης. [σελ. 128] Τό.. «Σύνταγμα τὸ ἐπιτρέπει καὶ αὐτό. Ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπει, διότι εἶναι ἀπάτη, νὰ λὲς ὅτι ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης δὲν δέχεσαι τὸν Θεόν!

Λοιπὸν, ξαναγιάνει ὁ Χριστιανισμός, διότι γίνεται εἰλικρινέστερος. Καθαίρεται καὶ γίνεται τίμιος. Αναγνωρίζει ὅτι οὔτε ἡ ἐπιστήμη οὔτε ὁ ὀρθὸς λόγος τοῦ ἀντικαθιστοῦν τὴν ἀνάγκην τῆς πίστεως. Εἰς ἀντάλλαγμα δικαιούται καὶ αὐτὸς πλέον νὰ προβάλῃ τὸ ἐρώτημα: Ποῖος σοῦ ἔδωσε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπικαλῆσαι τὴν Ἐπιστήμην εἰς ἀντίκρουσιν τῆς πίστεως; Ἡ καλή, λοιπὸν, τοποθέτησις, φρεσκάρει τὴν πίστιν καὶ τῆς δίνει ὑγείαν.

Συγχρόνως, ἀρχίζομε καὶ καθαίρομε τὴν κακῶς ἐρμηνεύουσαν τὴν Ἁγίαν Γραφήν θεολογίαν. Ὅταν ἡ ἀστρονομία, διὰ τῶν μέσων ποὺ διαθέτει, ὄχι ἀπλῶς βλέπει τοὺς δορυφόρους τοῦ Διός, ἀλλὰ ἔτσι, ὅπως τοὺς ἀγγίζει σχεδόν, βλέπει ὅτι δὲν προσκρούουν εἰς κανένα στερέωμα, τότε τόσον τὸ χειρότερον ὄχι διὰ τὴν πίστιν μας, ἀλλὰ διὰ τὴν θεολογίαν. Διότι, ἀπλούστατα, κακῶς ἐρμήνευε ἡ θεολογία τὴν Γραφήν. Τώρα, βέβαια, ἀρχίζουν ὅλοι νὰ λένε ὅτι ἡ Ἁγία Γραφή δὲν εἶναι ἀστρονομικὸν βιβλίον. Δόξα σοι ὁ Θεὸς ποῦ, ἐπὶ τέλους, ἀνεγνωρίσθη αὐτό. Δεκαοκτῶ αἰῶνες ὅμως ἐχρειάσθη νὰ περάσουν, διὰ νὰ τὸ ἀναγνωρίσωμε. Κακῶς, λοιπὸν, ἐρμήνευαμε τὴν Γραφήν. Κι' ὅταν ἔλεγε ὁ Παῦλος «ἐπὶ τῶν νεφελῶν», ἤθελε νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς «αἰωνιότητος», χρησιμοποιοῦν τὰς περὶ φύσεως ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ποὺ ἔζησε. Αἱ περὶ φύσεως ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς τοῦ ἦσαν αὐτές. Καὶ εἰς τὴν βουλήν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ γνῶσις νὰ προχωρῇ μὲ τοὺς αἰῶνας αὐξάνουσα. Σκοπὸς τοῦ Παύλου δὲν ἦταν νὰ διορθώσῃ τὴν ἀστρονομίαν τοῦ Πτολεμαίου. Σκοπὸς τοῦ Παύλου ἦταν νὰ μᾶς ἀνεβάσῃ ψυχικῶς. Ἐπῆρε, λοιπὸν, τὸ κοσμοεἶδωλον ποὺ ἐπεκράτει εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ καὶ τὸ ἐχρησιμοποίησε ὡς εἰκόνα τῶν κηρυγμάτων του.

Ἐπομένως, ἡ θεολογία αὐτὴ πρέπει νὰ ἀλλάξῃ, καὶ ὄχι ἡ πίστις. Τὰ ἐπικαθίσματα εἶναι ἀνάγκη νὰ φύγουν. [σελ. 129] Φαντάζομαι ὅτι ἔχω μπροστά μου μίαν εἰκόνα ὠραίαν, ἓνα ἀριστούργημα τέχνης, ἐπάνω εἰς τὴν

ὁποῖαν ὅμως ὑπάρχουν διάφορα ἐπιχρίσματα, καὶ ἀναγκάζομαι νὰ τὴν καθαίρω ἀπὸ τὰ ἐπιχρίσματα καὶ ἐπικαθίσματα, διὰ νὰ ἀποκαλυφθῆ ἡ πραγματικὴ τῆς ὁμορφιά.

Ἐνα ἄλλο πρᾶγμα ποὺ δίδει ἐπίσης νεότητα εἰς τὸν Χριστιανισμὸν εἶναι ὅτι τώρα εἶναι «ἀντιπολίτευσις», ἀντὶ νὰ εἶναι «κυβέρνησις». Δὲν εἶπαμε ὅτι ὡς χριστιανοὶ εἴμεθα μία ὁλονὴν φθίνουσα μειονοψηφία; Αὐτό, ὅμως, ἔχει καὶ τὴν ἄλλη πλευρά. Ὅτι δὲν εἴμεθα «κυβέρνησις», ἀλλὰ εἴμεθα «ἀντιπολίτευσις», καὶ ἐπομένως δικαιούμεθα νὰ ὑποβάλωμε ἐπερωτήσεις εἰς τὴν «κυβέρνησιν». Καὶ ποῖος εἶναι ἡ «κυβέρνησις»; Ὁ ἀθεϊσμὸς.

Κάθησε, λοιπόν, κάτω τώρα, κύριε ἄθεε, καὶ ἀπάντησε καὶ σὺ εἰς ἐρωτήματα. Βλέπεις ὅτι, καὶ ἄθεος ὅταν εἶσαι, ὑποχρεοῦσαι νὰ ἀπαντᾷς. Καὶ τολμῶ νὰ πῶ ὅτι εἶναι πολὺ ωραία καὶ ἐπιτυχὴς ἡ ἰδέα ποὺ ἐσκέφθηκα, ἡ ἰδέα τῆς ἀθεοδικίας. Εἰς τὴν θεοδικίαν ἀπαντῶ διὰ τῆς ἀθεοδικίας: Πολὺ ωραῖα, ἄς δεχθοῦμε, λοιπόν, τὴν ὑπόθεσιν ὅτι Θεὸς δὲν ὑπάρχει. Ἀλλὰ τότε, ὅποιος δυσκολεύεται νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸν Λουκιανόν, ἄς ἀπαντήσῃ εἰς τὸν Σωκράτην, ὁ ὁποῖος ρωτοῦσε πῶς ὑπάρχει τέτοια τάξις, ἀφοῦ Θεὸς δὲν ὑπάρχει. Καὶ μὴ μοῦ πῆς, δὲν ξέρω. Γιατὶ ἐσὺ εἶπες ὅτι τὰ ξέρεις ὅλα. Ἐγὼ μόνον εἶπα, τίμια καὶ εἰλικρινά, ὅτι δὲν ξέρω, καὶ δι' αὐτὸ πιστεύω. Ἀλλὰ διὰ νὰ μπορῆς νὰ μιλήσῃς μὲ τέτοια δύναμιν, πρέπει εἰλικρινῶς νὰ ἔχῃς ἀναγνωρίσει καὶ ἐσὺ τίς «θέσεις» σου.

Καὶ κᾶτι ἄλλο. Ἐμένα μὲ εἶχε κουράσει πολὺ ὁ homo religiosus. Ἐχω πῆ τί εἶναι homo religiosus*. Ἀλλὰ τώρα βλέπω καὶ τὸν homo irreligiosus. Εἶναι πρᾶξις στοιχειώδους δικαιοσύνης νὰ τὸν βάλωμε κί' αὐτὸν κάτω καὶ νὰ [σελ. 130] τὸν δοῦμε. Καὶ ἀντελήφθη ὅτι τώρα μόλις ἀρχίσαμε νὰ βλέπωμε καὶ τὸν hominem irreligiosum.

Ἐγὼ, ὅπως σᾶς ἔχω πῆ καὶ ἄλλοτε, συνέκρινα τὸν θρησκευτικὸ ἄνθρωπο μὲ τὸν ἀσυνεπῆ ἀθεϊστὴν τοῦ περασμένου αἰῶνος. Ἀλλὰ ἐκεῖνος δὲν ἦταν homo irreligiosus. Ἡ ὅλη του ψυχικὴ ὑπόστασις ὠφείλετο εἰς τὴν ψυχικὴν τροφήν τὴν ὁποῖαν τοῦ εἶχε δώσει ἡ θρησκεία. Ἐλεγε μὲν ὅτι ἀπορρίπτει τὸ χριστιανικὸν credo, τὸν θησαυρὸν ὅμως τῆς ἀνατροφῆς τοῦ πατέρα του, τοῦ παπποῦ του, τῶν προηγούμενων γενεῶν, τὸν εἶχε. Τώρα πλέον ἀρχίζομε νὰ ἔχωμε γενεές ἀνθρώπων ποὺ δὲν ἐπῆραν τίποτε, ὡς ἀνατροφήν ἔστω, οὔτε κἂν ἀπὸ τὸν πατέρα τους, καὶ αὐτοὶ πλέον εἶναι οἱ ὄντως ἄθεοι. Ὅποτε, ἅμα βλέπω τοὺς σημερινοὺς ἀθέους, ὁμολογῶ ὅτι ἀρχίζω νὰ νοσταλγῶ τὸν homo religiosus!

Κί' ἔτσι, παρατηρῶ τώρα, πρῶτον, ὅτι ὁ ὀρθολογισμὸς, ἔπειτα ἀπὸ αὐτὴν τὴν τοποθέτησιν, ὅταν μὲν βάλλῃ κατὰ τῆς Πίστεως, εἶναι σὰν νὰ παραβιάζῃ ἀνοικτὰς θύρας. Διότι προβάλλει τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος δὲν ἐπιβάλλει τὴν πίστιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κανεὶς δὲν ἠμφεσβήτησε. Ὅταν δὲ

* Βλ. Π. Μελίτη (Α. Ν. Τσιριντάνη): «Ἀπὸ τῆς ἀγωνίας πρὸς τὸν ἀγῶνα», *Συζήτησις* 1960 σελ. 5. (σ.έ.).

πάει νὰ ἐλέγξη τὸν ἀθεϊσμόν, τὸν γελοιοποιεῖ. Διότι ὁ ἀθεϊσμός ὁμιλεῖ ὡς ὀρθὸς λόγος, δὲν ὁμιλεῖ ὡς *credo*. Καί, δεύτερον, ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ τακτοποίησις γίνεται δαπάναις τῆς θεολογίας.

Χίλια ἐννεακόσια χρόνια τώρα ἡ θεολογία μᾶς φόρτωνε πότε τὸ ἓνα, πότε τὸ ἄλλο, καὶ τώρα βλέπομε ὅτι ἐσωρεύθη ἓνα φορτίο, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ φύγη. Λυποῦμαι πολὺ, ἀλλὰ εἰς τὶς ἡμέρες μου βλέπω πλέον ὅλο αὐτὸ τὸ φορτίο νὰ καταρρέη. Εἶναι τὸ φορτίον τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κακῶς ἐρμηνεύουσαν τὴν Ἁγίαν Γραφὴν θεολογικὴν κατασκευὴν. Ἀπαλλασσόμενοι, λοιπόν, αὐτοῦ τοῦ φορτίου, νικῶμεν καὶ βλέπομεν ὅτι ὁ Χριστιανισμός μας ἀρχίζει νὰ ξανανιώνη.

II. Καὶ ἡμεῖς, κύριοί μου, εἰς τὴν ἀνανέωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ μας, ἔχομε δύο *beneficia separationis*. Γιὰ νὰ μᾶς μιλάη μέσα μας ὁ Χριστιανισμός μας, πρέπει νὰ **[σελ. 131]** ξεκαθαρίσωμε, καὶ στὸν ἑαυτό μας καὶ στοὺς ἄλλους, δύο πράγματα: Πρῶτον, νὰ ξεκαθαρίσωμε τὴν στάσιν μας ἔναντι τῆς θεολογίας, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νὰ περιγράψῃ τὸν Ἀπερίγραπτον, διότι φρονοῦμεν ὅτι, ἐφ' ὅσον ὀνομάζομε Ἀπερίγραπτον τὸν Θεόν, δὲν μποροῦμε ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος νὰ τὸν περιγράψωμε. Καί, δεύτερον, νὰ ξεκαθαρίσωμε τὴν στάσιν μας ἔναντι τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐλαττωμάτων τὰ ὁποῖα ἔχει. Τοῦτο δὲν σημαίνει οὔτε δογματικὴν οὔτε μυστηριακὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν μας, ἀλλὰ ἠθικὴν αὐτοτέλειαν ἀπὸ τὴν κατάπτωσιν, ὅσάκις αὕτη ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

Ἐπαναλαμβάνω τὰ αἷτια τῆς ἀνανέωσης: Πρῶτον, εἶπαμε, ἡ ἀμφιβολία ὡς ἀξία. Δεύτερον, τὰ δύο *beneficia separationis*.

III. Τρίτον. Τί εἶχαμε πῆ ὅτι εἶναι παράγων τοῦ γήρατος; Ἡ μόνωσις. Λοιπόν, ἡ μόνωσις ἀποτελεῖ ἀξίαν, καὶ καυχῶμαι διὰ τὴν μόνωσιν. Ἡ μόνωσις εἶναι χρέος. Ἡ μόνωσις εἶναι ἡ σύγχρονος μορφή ἡρωισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ σύγχρονος μορφή τῆς κατακόμβης εἶναι ἡ «κιβωτός».

Οἱ πρωτοπόροι ἔχουν τὴν μόνωσιν τῆς κορυφῆς. Εἴμεθα πρωτοπόροι, καὶ δι' αὐτό, ἀντὶ «μονώσεως», θὰ λέμε «πρωτοπορία». Καὶ ὁ πρωτοπόρος εἶναι μόνος, διότι καὶ ἡ κορυφή εἶναι μόνη.

Καὶ αὐτὸ μοῦ δίνει τὸ δικαίωμα νὰ χαρῶ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν. Δέκα λεπτὰ ἐσωτερικῆς ζωῆς εἶναι γιὰ μένα ἀνώτερα ἀπὸ ὅ,τι ἄλλο θὰ συμβῆ εἰς τὸν κόσμον αὐτόν.

IV. Καί, τέταρτον. Πρὸ παντὸς θεραπεύομεθα ἀπὸ τὸ *complexe d'infériorité*, ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς μειονεκτικότητος. Διότι βλέποντας τώρα τὸ κατάντημα τοῦ ἀθεϊσμοῦ, βλέποντας τὴν κατακόρυφον πτώσιν τοῦ πολιτισμοῦ ὑπὸ τὴν ἀθεϊστικὴν ἠγεσίαν, θεραπεύομεθα ἀπὸ τὸ *complexe* αὐτό. Εὐτυχῶς πού δὲν εἶμαι κ' ἐγὼ ἔτσι, λέω. Εὐτυχῶς! Μὲ τὰ τραύματα; Μάλιστα, μὲ τὰ τραύματα, διότι **[σελ. 132]** ἀγωνιζόμενος κατὰ τῆς ψευτιᾶς ἐτραυματίσθην. Μόνος δὲ εὕρισκόμενος ἔκανα καὶ λάθη, ἔκανα καὶ ὑπερβολές. Τιμὴ μου! Εἰς

τὸν ἀγῶνα τὸν πνευματικόν, ὡς πρωτοπόρος, νέους δρόμους ἔταμα, διότι μέσα σὲ μία ζούγκλα ἔπρεπε μόνος μου νὰ βρῶ δρόμον. Δὲν ἦλθαν οἱ... πολιτικοὶ μηχανικοὶ προηγουμένως νὰ μοῦ τὰ μουν δρόμο. Ἐγὼ τὸν ἔταμα, καὶ εἰς τὴν χάραξιν τοῦ θὰ ἀκολουθήσω καὶ τὴν τεθλασμένην.

Ἡ οὐσία εἶναι ὅτι ἐγὼ μὲν προχωρῶ, ἐνῶ ἐκεῖνοι ποὺ ἀκολούθησαν ἀντίθετον ὁδὸν ὀπισθοχωροῦν. Αὕτῃ εἶναι ἡ διαφορά!

Καὶ ἔτσι ὁδηγοῦμεθα ἀπὸ τὸ κομπλὲξ εἰς τὴν ὑπερηφάνειαν. Αἰσθάνομαι τὸν ἑαυτὸν μου ὑπερήφανον. Κυρίαὶ καὶ κύριοι, σᾶς τὸ λέω εἰλικρινὰ καὶ ἐμπειρικῶς πλέον, αἰσθάνομαι τὸν ἑαυτὸν μου ὑπερήφανον. Ὅχι ὅσον ἔπρεπε, ἀλλὰ ὑπερήφανον. Καὶ διὰ τὴν μόνωσιν καὶ διὰ τὰ τραύματα!

Καὶ διὰ τὴν μόνωσιν καὶ διὰ τὰ τραύματα, τὰ ψυχικὰ τραύματα, καὶ ὅποιαδήποτε ἄλλα τραύματα. Καυχῶμαι, ὅτι εἰς τὸν καλὸν ἀγῶνα ἐτραυματίσθην. Εἶμαι ἓνας ἀνάπηρος τοῦ εὐγενοῦς πνευματικοῦ πολέμου. Καὶ καυχῶμαι δι' αὐτό!

Δ

Ἔτσι, ὁ κύριος συντελεστὴς εἰς τὸ ξανάνιωμά μας εἶναι ὁ μετασχηματισμὸς τῆς χρεωκοπίας τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς ἀποστολήν. Μετασχηματίζω τὴν χρεωκοπίαν εἰς ἀποστολήν, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἀναγνωρίζω τὴν χρεωκοπίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς πραγματικότητος, ὅπως πολλάκις ἀπεσαφηνίσαμεν. Διότι ἂν δὲν τὴν ἀναγνωρίσω, δὲν μπορῶ τίποτε νὰ μετασχηματίσω. Ἀναγνωρίζοντας ὁμῶς τὴν χρεωκοπίαν, τὴν μετασχηματίζω εἰς ἀποστολήν.

Καὶ ἡ ἀποστολή εἶναι ἓνα μήνυμα. Μήνυμα πιστῶν ἀλλὰ καὶ τιμίῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι, ὅταν πιστεύουν, λένε ὅτι πιστεύουν, καὶ ὅταν ἀμφιβάλλουν, λένε ὅτι ἀμφιβάλλουν. **[σελ. 153]** Ὅταν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα δὲν τὸ πιστεύουν, λένε ὅτι δὲν τὸ πιστεύουν. Ὅταν λένε ὅτι ἐδῶ ἔκανα λάθος, λένε ἐδῶ ἔκανα λάθος. Ὅταν λένε ὅτι ἐδῶ ὠφελήθηκα, σημαίνει ὅτι ὄντως ὠφελήθηκα. Ὅταν λένε ὅτι αὐτὸ μὲ ἔβλαψε, ἐννοοῦν ὅτι αὐτὸ μὲ ἔβλαψε. Ἄρα εἶναι μήνυμα πιστῶν. Διότι πότε καταφεύγει ὁ χριστιανὸς στὸ ψέμα; Ὅταν δὲν εἶναι πιστός, ὅταν δὲν ἔχη πίστιν καὶ κυττάει νὰ τὰ μπαλώσῃ. Ὅταν, ὁμῶς, ἔχη πίστιν, τότε σκέπτεται ὅτι δὲν χρειάζονται μπαλώματα, καὶ θὰ τὸ πῶ ἔτσι ὅπως τὸ βλέπω.

Τὸ μήνυμα αὐτὸ εἶναι, ἀκόμη, μήνυμα ἐπαφῆς μὲ τὴν αἰωνιότητα. Εἶχα μίαν συζήτησιν προσφάτως μὲ ἓναν ἐπιφανῆ ἄπιστον καὶ τοῦ ὠμίλησα περὶ αἰωνιότητος. Ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα αὐτὴν ἔχομε πολλὰ γιὰ τὰ ὅποια καυχώμεθα καὶ τὰ ὅποια – μὲ τί, παρακαλῶ, θὰ τὰ ἀντικαταστήσουν οἱ ἄλλοι;

Ἔχομεν τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Βεβαίως καὶ ἡ Ἁγία Γραφή δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Εἶναι τὸ καλύτερον βιβλίον ποὺ ἐγράφη ποτὲ καὶ τὸ ὁποῖον δὲν καθιστᾷ περιττὴν τὴν ἀναδρομὴν εἰς ἄλλα βιβλία, ἀλλὰ μόνον αὐτὸ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἀξιοποίησιν τῶν ἄλλων βιβλίων. Καὶ μόνον ὅποιος μελετᾷ τὸν Παῦλον μπορεῖ νὰ ἀξιοποιήσῃ τὸν Ὅμηρον. Προσωπικῶς, ἐγώ, ὁ ὁποῖος κατατάσσω τὸν ἑαυτὸν μου μεταξὺ τῶν ἀξιοποιούντων τὸν Ὅμηρον, εἶμαι εὐγνώμων εἰς τὸν Παῦλον, καὶ διότι μὲ κάνει νὰ καταλάβω τὸν Ὅμηρον. Ἄλλοιῶς, θὰ ἠσχολούμην μὲ τὸ πόσες φορές τὸ δίγαμμα συναντᾶται εἰς τὸ Β τῆς Ἰλιάδος.

Πρὸ παντὸς δέ, ἔρχομαι εἰς τὸ θέμα τῆς προσευχῆς. Δὲν θὰ σᾶς κουράσω μὲ τὸ θέμα αὐτό. Τὰ εἶπαμε, ἄλλως τε, πολλές φορές. Ἐνα μόνον θέλω νὰ προσθέσω, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ὀρθολογιστὴν: Κύριε ὀρθολογιστά, μπορεῖς νὰ μοῦ ἀμφισβητήσῃς ὅτι, φέρ' εἰπεῖν, ἐπὶ ἀσθενείας, ἡ προσευχή θὰ θεραπεύσῃ τὴν ἀρρώστια. Σὲ καταλαβαίνω ποὺ αὐτὸ δὲν τὸ πιστεύεις. Ἀλλὰ πρόσεξε: Ὅχι, ὅμως, καὶ νὰ πιστεύῃς τὸ ἀντίθετον, διότι τότε δὲν εἶσαι ὀρθολογιστής. **[σελ. 144]** Μπορεῖς, λοιπόν, νὰ μοῦ ἀμφισβητήσῃς ὅτι ἡ προσευχή θεραπεύει τὴν ἀρρώστια. Δὲν μπορεῖς, ὅμως, νὰ μοῦ ἀμφισβητήσῃς ὅτι ἡ προσευχή δυναμώνει τὸν ἄρρωστο. Γιατί τότε λὲς ψέματα. Γιατί θὰ σοῦ πῶ ἐγώ ὅτι, ὁσάκις προσεύχομαι, εἶμαι ἄλλος ἄνθρωπος, παρὰ ὅταν δὲν προσεύχωμαι. Ἐσύ, ποὺ ἰσχυρίζεσαι τὸ ἀντίθετον, προσεύχεσαι; Ἐ, ἀφοῦ δὲν προσεύχεσαι, πῶς μοῦ λὲς ὅτι δὲν ὠφελεῖ, καὶ θέλεις συγχρόνως νὰ εἶσαι ὀρθολογιστής;

Κυρίαί καὶ Κύριοι, μὲ τί θὰ τὴν ἀντικαταστήσετε τὴν προσευχήν; Μὲ τοὺς ψυχιάτρους; Οἱ ψυχίατροι εἶναι τὸ «έρζατς» τῆς προσευχῆς. Ἡ γενεὰ μας ἐσταμάτησε νὰ προσεύχεται, καὶ ἀρχίζει νὰ ὁμιλῇ ἐναντίον τῆς προσευχῆς. Δὲν εἶναι ἀσυνεπὲς αὐτό; Ἐναντίον τῆς δυνάμεως τῆς προσευχῆς θὰ ἐνομιμοποιεῖτο νὰ μιλήσῃ μία προσευχομένη γενεὰ καὶ νὰ πῆ ὅτι ἐγὼ προσευχήθην καὶ δὲν ὠφελήθηκα. Ἀλλὰ ἡ μὴ προσευχομένη γενεὰ πῶς τολμᾷ νὰ ὁμιλῇ ἐναντίον τῆς προσευχῆς; Αὐτὸ ὁμολογῶ ἐγὼ δὲν τὸ καταλαβαίνω. Ἄμα φύγω ἀπὸ τὸν κόσμον αὐτὸ καὶ συναντήσω τὸν Descartes, θὰ τὸν ρωτήσω πῶς τὸ καταλαβαίνει αὐτός. Ἐγὼ πάντως δὲν τὸ καταλαβαίνω.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ λόγοι ποὺ μὲ κάνουν νὰ αἰσθάνωμαι τὸ σκίρτημα τῆς νέας νεότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ μέσα μου.

(5 Φεβρουαρίου 1967)

[σελ. 135]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΒΙΩΜΑ

1

Η ΠΙΣΤΙΣ ΩΣ ΒΙΩΜΑ

A

Είχαμε πῆ ὅτι περιεχόμενον τῆς ἀποστολῆς μας εἶναι τὸ νὰ διαμορφώσωμεν τὸν ἄνθρωπον τὸν κατ' ἐπίγνωσιν πορευόμενον καὶ διὰ συνεχοῦς πάλης ἀπαύστως ἀνερχόμενον. Ἐπ' αὐτοῦ ἔχω νὰ πῶ τὰ ἑξῆς:

Πρῶτον, διὰ νὰ ἔχωμε αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον, χρειαζόμεθα μίαν κοσμοθεωρίαν. Ἡ διατύπωσις τῆς κοσμοθεωρίας αὐτῆς ἔχει, βεβαίως, προχωρήσει πολύ. Μὲ ἀπασχολεῖ ὅμως ἀκόμη ἓνα κεφάλαιον τῆς κοσμοθεωρίας αὐτῆς, ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὸ θέμα τῆς «νομιμοποιήσεως». Καὶ ὁμολογῶ ὅτι τὸ θέμα αὐτὸ μὲ ἀπασχολεῖ πάρα πολύ. Διότι ἐμεῖς λέμε μὲν ὅτι πιστεύομεν καὶ ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὴν πίστιν διὰ τῆς ἀποδείξεως, διότι τότε καταργεῖται ἡ πίστις, ἀλλὰ ἡ πίστις πρέπει νὰ ἔχη τὴν εὐλογον αἰτίαν της. Ἐδῶ θὰ χρησιμοποιήσω μίαν κλασσικὴν εἰκόνα ἀπὸ τὴν καθημερινὴν ζωὴν. Ὅταν ἀσθενῶ, παραδίδομαι εἰς ἓνα συνάνθρωπόν μου, τὸν ἰατρόν, ὁ ὁποῖος μοῦ λέγει ὅτι πρέπει νὰ πάρω τὸ τάδε φάρμακο, καὶ ἐμπιστεύομαι τὴν ὑγείαν μου καὶ τὴν ζωὴν μου εἰς αὐτόν. Ἐχω ὅμως τὸν λόγον μου ποὺ ἐμπιστεύομαι εἰς αὐτόν. Ὁ λόγος μου αὐτὸς στηρίζεται εἰς τὸ δίπλωμά του, ἐπὶ τέλους, τὸ ὁποῖον λέγει ὅτι εἶναι ἰατρός. Βεβαίως, καίτοι ἐγὼ δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ καταλάβω αὐτὰ ποὺ κάνει ὁ γιατρός, ὅμως καλὰ κάνω καὶ τοῦ ἐμπιστεύομαι τὴν ὑγείαν μου, διότι τὴν ἐμπιστεύομαι εἰς ἓναν ἰατρόν.

[σελ. 138] Ἄς ἔλθωμε τώρα εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ποῖον εἶναι τὸ «δίπλωμά» του; Εἶχαμε ἀναφέρει ὠρισμένας βασικὰς προτάσεις* καὶ εἶχαμε πῆ ὅτι αἱ βασικαὶ αὐταὶ προτάσεις εἶναι πανανθρώπινοι. Ἀπὸ τότε ποὺ ὑπάρχει ἡ ἀνθρωπότης, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀποδεχθῆ τὰς προτάσεις αὐτάς. Ἐπειτα ὅμως ἤλθε ὁ Χριστιανισμός, ὁ ὁποῖος οὔτε πανανθρώπινο χαρακτῆρα εἶχε, ἀλλὰ οὔτε καὶ ὑπῆρχε ἀπὸ τότε ποὺ ὑπάρχει ἀνθρωπότης, ἀφοῦ ἄρχισε, ἀφ' ἧς «ἤλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου». Καὶ δὲν ἤμποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὀλόκληρος ἡ ἀνθρωπότης ἐγνώρισε τὸν Χριστιανισμόν, ἀφοῦ τώρα μόλις συλλαμβάνομε τί θὰ πῆ τὸ ὅτι, φέρ' εἰπεῖν, ἡ Κίνα καὶ ἡ Ἰαπωνία, αἱ Ἰνδία, ὁ Μωαμεθανικὸς κόσμος καὶ ἡ μαύρη φυλὴ ἀγνοοῦν σχεδὸν τὸ Εὐαγγέλιον.

* Βλ. ἀνωτέρω σελ. 64 καὶ ἰδίως εἰς Α. Ν. Τσιριντάνην: *Γιὰ μιὰ πορεία μὲ ἐπίγνωση* σελ. 41 ἐπ. (σ.ἐ.).

Ἐπομένως, δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ πίστις αὐτὴ συνάγεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι πανανθρωπίνη. Οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ ἔβλεπαν τὰ θαύματα. Καὶ δι' αὐτὸ γράφει ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, ἐμεῖς σᾶς ὁμιλοῦμεν δι' ἐκεῖνο «ὁ ἀκηκόαμεν, ὁ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὁ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν». Ἐγὼ ὅμως δὲν ἐψηλάφησα τίποτε. Ὁ Ἰωάννης ἐπίστευε, διότι εἶδε τὰ θαύματα. Ἐγὼ ὅμως δὲν ἔχω δὴ κανένα θαῦμα. Ποῦ, λοιπόν, θὰ στηριχθῆ ἡ πίστις μου; Φοβερόν, ἀλήθεια, τὸ ἐρώτημα. Ἐὰν ὅμως δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἀντιμετωπίσωμε αὐτὸ τὸ φοβερόν ἐρώτημα, τότε δὲν κάνομε τίποτε. Ἐπομένως, πρέπει νὰ ἔχωμε ὑπ' ὄψιν μας ὅτι πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ἀντιμετωπίσωμε αὐτὸ τὸ ζήτημα. Διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ζητήματος αὐτοῦ δύο λύσεις ὑπάρχουν. Ἡ μία εἶναι νὰ ἀποφύγωμε τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος. Θὰ ἔχωμε τότε μίαν ψευδοπίσιν, τὴν ὁποίαν «τὸ πῦρ δοκιμάσει». Θὰ ἔρθῃ ἡ ὥρα τῆς δοκιμασίας καὶ θὰ ἀποδείξῃ ὅτι αὐτὴ ἡ πίστις δὲν εἶναι στήριγμα, ἀλλὰ θέλει στήριγμα. Ἐνῶ, ἐὰν ἀντιμετωπίσωμε τὸ πρόβλημα αὐτό, τότε θὰ ἔχωμε μίαν πίσιν ἢ ὁποία **[σελ. 139]** καὶ ἐμᾶς θὰ στηρίξῃ καὶ διὰ τοὺς μεταγενεστέρους θὰ ἀποτελεῖ βοήθειαν.

Νομίζω ὅτι ἡ καλυτέρα χρησιμοποίησις τῆς ζωῆς μας θὰ εἶναι τὸ νὰ μπορούμε νὰ προσαγάγωμεν αὐτὴν τὴν νομιμοποίησιν τῆς πίστεως. Καὶ ἰδοὺ τί ἐπ' αὐτοῦ ἔχω νὰ πῶ.

Ὁ ἄνθρωπος ἐζήτησε νὰ δῆ τὸν Θεόν, ἀλλὰ «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν πώποτε». Διὰ τὴν θεολογίαν τὰ εἶπαμε. Ἐχει ἀσθενῆ μνήμην. Λέγεται ὅτι κάποτε ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, Πατριάρχης ὦν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ περιπατῶν παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν ἀμμουδιά, εἶδε ἕνα παιδάκι ποὺ ἔσκαπτε ἕνα λάκκο. Τὸ ἐρώτησε τί κάνει καὶ ἐκεῖνο ποῦ ἀπήντησε: «Θέλω νὰ βάλω τὴν θάλασσα εἰς αὐτὸ τὸν λάκκο». Ὁ Πατριάρχης ἐγέλασε, βέβαια, μὲ τοῦ παιδιοῦ τὴν ἀνοησία, ἀλλὰ ἔπειτα εἶπε μονολογῶν: «Γιατί γελῶ; Μήπως καὶ ἐγὼ δὲν ἐπαναλαμβάνω τὴν ἀνοησίαν τοῦ παιδιοῦ αὐτοῦ, ὅταν θέλω εἰς τὸ μυαλουδάκι μου νὰ βάλω τὸν Θεόν; Ὅσον ἀνόητο εἶναι νὰ θέλῃ τὸ παιδάκι ἐκεῖνο νὰ βάλῃ τὴ θάλασσα εἰς ἕνα λάκκο, ἄλλο τόσο, ἢ μᾶλλον πολὺ περισσότερο ἀνόητο εἶναι νὰ θέλω καὶ ἐγὼ νὰ βάλω τὸν Θεὸν εἰς τὸ μυαλουδάκι μου». Σοφωτάτη, βέβαια, σκέψις, ἢ ὁποία ὅμως ἐλησμονήθη ἀμέσως, ἐνῶ ἔπρεπε νὰ ἦτο ὁδηγὸς μας. Ἐμεῖς περὶ Θεοῦ τόσον ἠμποροῦμεν νὰ καταλάβωμε, ὅσο μᾶς χρειάζεται διὰ τὴν πορείαν μας. Ὅτι, δηλαδή, ὁ Θεὸς εἶναι πατὴρ εἰς τὸν Ὅποῖον πρέπει νὰ στηριζώμεθα καὶ πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Ὅποιου πρέπει νὰ συμμορφώμεθα. Δηλαδή, ὁ Θεὸς ὡς στήριγμα καὶ ὁδηγὸς τῆς ζωῆς μας. Τὰ ἐπὶ πλέον.. ἴσως εἰς τὴν αἰωνιότητα ὁ Θεὸς μᾶς δώσῃ νὰ τὰ καταλάβωμε. Μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ, ἀλλὰ μπορεῖ καὶ νὰ μὴ μᾶς δώσῃ. Ἴσως, ὅμως, τότε τὸ μυαλό μας νὰ μεγαλώσῃ καὶ νὰ ἔχῃ τὴν ἰκανότητα νὰ συλλάβῃ, ἂν μὴ τὸ πᾶν, πάντως πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅ,τι τώρα συλλαμβάνει. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ διὰ τὰς ἄλλας προτάσεις ποὺ ἀνεφέραμε περὶ τῆς Προνοίας τοῦ

Θεοῦ, περὶ τῆς αἰωνιότητος. Δηλαδή, μᾶς ἀρκοῦν ὅσα ἀφοροῦν ἐμᾶς καὶ τὴν καθοδήγησίν μας.

[σελ. 140]

B

Δὲν γνωρίζω ἐὰν ξέρετε ὅτι εἰς τὴν Θεολογίαν ὑπάρχουν αἱ λεγόμεναι «ἀποδείξεις» περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Ἡ κοσμολογικὴ ἀπόδειξις, ἡ τελεολογικὴ ἀπόδειξις, ἡ ὄντολογικὴ ἀπόδειξις. Αὐτὰ διδάσκονται καὶ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. «Ἀποδείξεις» αἱ ὅποια, φυσικά, δὲν ἀποδεικνύουν τίποτε, ὅπως ἄλλωστε τὸ ὁμολογεῖ καὶ ὁ Ἄνδρουῖτσος εἰς τὴν Δογματικὴν τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας.

Θὰ προτείνω, λοιπόν, κᾶτι τὸ ὁποῖον α) ἀποτελεῖ μίαν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, β) δι' ἡμᾶς ἀποτελεῖ περιεχόμενον ἀποστολῆς καὶ γ) ἐὰν τὸ ἐκτελέσωμε αὐτό, τότε μπορῶ νὰ πῶ ὅτι θὰ ἀποτελῆ καὶ ἐξασφάλισιν τῆς αἰωνιότητος.

Τί, λοιπόν, εἶναι αὐτό; Εἶναι ἡ νομιμοποίησις τῆς Πίστεως διὰ τοῦ βιώματος, τὴν ὁποίαν θὰ ὀνομάσω: «Ἡ βιολογικὴ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ». Ὅφειλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδέα τῆς νομιμοποιήσεως τῆς πίστεως διὰ τοῦ βιώματος, τὴν ὁποίαν ὠνόμασα βιολογικὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐπίτευγμα εἰς τὴν ζωὴν μου. Τὴν ἀρχικὴν ἰδέαν μου τὴν ἐνέπνευσε τὸ ραδιόφωνο. Ὅταν, δηλαδή, ὡς παιδὶ εἶδα διὰ πρώτην φοράν ραδιόφωνο, διηρωτήθην πῶς εἶναι ὁ μηχανισμὸς του. Διότι ἔβλεπα ὅτι, ὅταν γυρίσω τὸ κουμπί, ἀμέσως πάω εἰς τὴν Σόφια. Ὅταν γυρίσω πάλι τὸ κουμπί, πάω εἰς τὴν Μόσχα ἢ εἰς τὸ Παρίσι, καὶ διηρωτήθην πῶς ἄρα γε νὰ γίνεταί αὐτό. Ἐπειτα, βεβαίως, ἔμαθα ὅτι οὔτε εἰς τὴν Μόσχα πηγαίνει οὔτε εἰς τὸ Παρίσι. Εἰς τὸ δωμάτιό σου ἐξακολουθεῖς νὰ εὐρίσκεσαι, ὅπου συγχρόνως ὑπάρχουν ὅλοι οἱ ἦχοι ὑπὸ τὴν μορφήν ἠλεκτρικῶν κυμάτων. Τὸ ραδιόφωνο εἶναι, ἀπλούστατα, ἓνα «αὐτί», τὸ ὁποῖον ὅμως, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ αὐτιά μας, τὰ ὁποῖα ἀκοῦνε μόνον τοὺς ἦχους, εἶναι ἔτσι κατασκευασμένο, ὥστε νὰ συλλαμβάνη αὐτὰ τὰ ἠλεκτρικὰ κύματα καὶ νὰ τὰ μετατρέπη εἰς ἦχους. Καὶ εἰς τὸ **[σελ. 141]** πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ κᾶτι ἀνάλογον συμβαίνει. Ὁ Θεὸς εἶναι ἐδῶ, εἶναι μέσα μας. Δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ ψάξω ἄλλοῦ, διὰ νὰ τὸν βρῶ. Ἀρκεῖ νὰ τὸν ἀναζητήσω μέσα μου, καὶ τότε θὰ τὸν βρῶ. Διότι θὰ διαπιστώσω ὅτι βιολογικῶς τὸ ὁμαλὸν καὶ φυσιολογικὸν δι' ἐμέ εἶναι νὰ εἶμαι ἐν ἐπικοινωνίᾳ μὲ τὸν Θεόν. Αὐτὸ τὸ ὀνομάζω «βιολογικὴν ἀπόδειξιν» τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλος, ἴσως, μοῦ ἀντίπει ὅτι δὲν ἔχω δίκιο. Θὰ τοῦ ἀπαντήσω, ὅπως ὁ Pirandello, «così é se vi pare», «ἔτσι εἶναι, ἐὰν ἔτσι νομίζετε». Ἰσχυρίζομαι ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἔτσι καμωμένος, ὥστε μόνον ὅταν πιστεύῃ εἰς τὸν Θεόν, ὅταν,

δηλαδή, ακολουθῆ τὸν Θεόν, νὰ εἶναι ὄντως ἄνθρωπος. Ἐγώ, πάντως, βλέπω μέσα μου ὅτι πραγματοποιῶ τὴν ζωὴ μου, ἅμα εἶμαι πιστός. Μὴ μοῦ πῆτε δὲ ὅτι αὐτὸ ποὺ λέω εἶναι ὑποκειμενικόν, διότι θὰ σᾶς πῶ ὅτι εἶναι ἀντικειμενικῶς ὑποκειμενικόν. Ὅπως ἀκριβῶς δὲν εἶναι καθόλου ὑποκειμενικόν νὰ πῶ ὅτι, ἅμα δὲν φάω, θὰ πεινῶ. Διότι, ἅμα δὲν φάω, θὰ πεινάσω, ἀλλὰ καὶ σεῖς, ἐὰν δὲν φᾶτε, θὰ πεινάσετε, καὶ τὸ ἴδιο ἰσχύει δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἐπομένως, εἶναι μὲν ὑποκειμενικόν, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἔχει καὶ καθολικὴν ἰσχύν. Πιστεύω, λοιπόν, ἐγὼ ὅτι, μόνον ὅταν εἶμαι πιστός, εἶμαι ἄνθρωπος.

Καί, δεύτερον, ἡ προσαγωγή αὐτοῦ τοῦ γεγονότος πρέπει νὰ γίνῃ ἐμπράκτως. Καὶ ἐννοῶ μὲ αὐτὸ τὸ ἐξῆς: Εἶναι γνωστόν, ἴσως, τὸ χωρίον τοῦ Τερτυλλιανοῦ «anima naturaliter christiana». Δηλαδή, ἡ ψυχὴ εἶναι ἐκ τῆς φύσεώς της χριστιανική. Μεγάλῃ ἀλήθειᾳ αὐτή. Ἔχω ὄντως ἀντιληφθῆ ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸν Θεόν, εἶναι σὰν κᾶτι νὰ τοῦ λείπῃ. Ἔχετε ἀσφαλῶς προσέξει ὅτι τὸ θαῦμα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος δὲν ἐπανελήφθη ἔκτοτε. Αὐτὸ συνέβη, διότι, ἀπλούστατα, δὲν ἐπανελήφθη τὸ γεγονὸς τῶν ἀνυποκρίτως καὶ ἀληθινὰ καὶ ἀπλᾶ ζητούντων ἐπαφὴν μὲ τὸν Θεόν. Καὶ ἐνῶ ὁ χριστιανὸς ἔχει ἑκατὸ φορές περισσότερο φῶς ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα, ὁ χριστιανὸς αὐτός, **[σελ. 142]** μὲ τις ἑκατὸ φορές περισσότερο φῶς, τὰ κάνει θάλασσα. Ἐνῶ ἐκεῖνος ὁ ἀρχαῖος, μὲ τὸ λυχναράκι ποὺ διέθετε, ἐπήγαινε καλά. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει, διότι ὁ μὲν ἕνας ἔχει λυχναράκι, ἀλλὰ τὸ χρησιμοποιεῖ, ὁ δὲ ἄλλος ἔχει φῶς, ἀλλὰ δὲν τὸ χρησιμοποιεῖ.

Ἐπειτα ἦλθε ὁ τύπος τοῦ ἀθέου ἀνθρώπου, τοῦ ἀντιχριστιανικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι κᾶν ἄνθρωπος. Ξέρετε πόσο φιλανθρώπως βλέπω τὸν ἄνθρωπο, ἀκόμη καὶ εἰς τὰ θέματα τῆς σχέσεως τῶν φύλων, πόσο παίρνω καὶ εἰς τὰ θέματα αὐτὰ τὴν φιλάνθρωπον πλευράν. Δὲν θεωρῶ ὅμως ἄνθρωπον ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος ζῆ μόνον διὰ τὰς σχέσεις τῶν φύλων.

Ἐάν, λοιπόν, δεχθῶμεν αὐτὸ ὡς ἀληθές, τότε παρατηροῦμε τὸ ἐξῆς: Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἀκολουθήσῃ αὐτὸν τὸν ἀληθινὰ χριστιανικὸν δρόμον, εἶναι ὁ ὡς ἀληθῶς ἄνθρωπος. Αἰσθάνεται, δηλαδή, μέσα του ὅτι τώρα εἶναι ἄνθρωπος, ἀληθινὰ ἄνθρωπος. Μά, ἂν οἱ ἄλλοι δὲν τὸν πιστεύουν; Ἄς μὴ τὸν πιστεύουν. Ὅσο περισσότερο συνδέω τὴν ζωὴν μου μὲ ἕνα ὄντως χριστιανικὸ βίωμα, τόσο πιὸ πολὺ γίνομαι ἄνθρωπος. Δι' αὐτὸ, ἐὰν δυσκολεύεσθε νὰ μὲ πιστέψετε, θὰ σᾶς πῶ τοῦτο: Ἡ ἀπόδειξίς μου αὐτὴ εἶναι ἐμπειρική, καὶ νὰ διατί. Τί θὰ πῆ «ἄνθρωπος»; Κάποτε, τὸ ὑλιστικὸν περιοδικὸν ὁ Προμηθεύς, κτυπώντας τὸν Ἰωάννην Σκαλτσούνην, ἔδωσε τὸν ὀρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ὑλιστικὸς, λοιπόν, ὀρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ ἐξῆς: «Ἀνθρωπος εἶναι τὸ κατὰ βαθμὸν ἀνώτερον τῶν πιθηκοειδῶν μαστοφόρων». Ὅποιος εἶναι ὑλιστῆς καὶ δέχεται αὐτὸν τὸν ὀρισμὸν, τὸ σέβομαι. Ὅποιος ὅμως δὲν εἶναι ὑλιστῆς θὰ συμφωνήσῃ μαζί μου (ἐὰν συμφωνήσῃ) ὅτι ἄνθρωπος εἶναι «τὸ ἀπαύστως

ἀνερχόμενον ὄν». Ἡ ἀνοδος εἶναι τὸ συστατικὸν στοιχεῖον τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν τὸν δέχεσαι αὐτὸν τὸν ὀρισμὸν; Δὲν θὰ συζητήσω μαζί σου, διότι τὸ θεωρῶ ὡς ἀξίωμα. Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα ἀξιώματα ποὺ ἀνεπτύξαμε εἰς τὴν *Συζήτησιν*, δηλαδὴ τὸ ἀξίωμα τῆς ἐλευθερίας, τῆς εἰλικρινείας, τῆς **[σελ. 143]** ἀνώσεως, τοῦ ἀγῶνος*. Πρὸ ἡμερῶν, εἰς μίαν ἀναστροφήν, ἀνέπτυξα αὐτὰ τὰ ἀξιώματα καὶ εἶδα ὅτι ὅλοι συνεφώνησαν. Ἄμα μοῦ θέσης τὸ ἐρώτημα: Μά, πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι ἐλεύθερος; Τότε δὲν θὰ συζητήσω μαζί σου. Διότι ἰσχυρίζομαι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποὺ θέτει τὸ ἐρώτημα αὐτὸ εἶναι μὲν ἀπὸ ἀπόψεως ἀνατομικῆς καὶ βιολογικῆς τὸ ἴδιο μὲ ἐμᾶς, ἀποτελεῖ ὅμως ἄλλο ὄν ἀπὸ ἐμᾶς. Ἐγὼ ἐλευθερία καὶ ζωὴ τὰ θεωρῶ ταυτόσημα. Ἄμα διαφωνοῦμεν ἐπ’ αὐτοῦ, θὰ πῆ ὅτι ἀνήκομε εἰς κόσμους τόσο διαφορετικούς, ὥστε δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξη ἕδαφος διὰ συζήτησιν. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ διὰ τὴν εἰλικρίνεια, τὴν ἀνωσι, τὸν ἀγῶνα. Συνεπῆς, λοιπόν, πρὸς τὰ ἐκτεθέντα ἐπὶ τῶν ἀξιωμάτων αὐτῶν, λέω ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν ἀνερχόμενον.

Γ

Ἄς ἐξετάσωμε τώρα ἓνα ἄλλο θέμα. Ὑπάρχει, ἄρα γε, περιπτώσεις ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἀνέβηκε χωρὶς θρησκευτικὴν πίστιν, χωρὶς, δηλαδὴ, τὸν ὑπερφυσικὸν παράγοντα, χωρὶς τὸ «πάρα πάνω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον»; Ἡ ἀπάντησις ἀπὸ τὴν ἱστορίαν εἶναι: Βεβαίως ὑπάρχουν τέτοιες περιπτώσεις. Ὅχι δὲ μόνον ὑπάρχουν, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀνοδος τοῦ πολιτισμοῦ μας συνέπεσε ἀκριβῶς μὲ τὸ γκρέμισμα τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως. Ἄλλ’ αὐτό, ἐνῶ φαίνεται ὅτι εἶναι ἔτσι, ὅμως δὲν εἶναι ἔτσι. Διότι ξέρετε πῶς ἐπετεύχθη αὐτὴ ἡ ἀνωσις; Ἐπετεύχθη μὲ μίαν πίστιν ὑπερφυσικὴν, κρυμμένην. Αὐτοὶ ποὺ ἐφαίνοντο ὡς μὴ πιστοὶ ἦσαν ἀντιφατικοὶ ἄνθρωποι. Ὁ παλαιὸς ὑλιστῆς-ἄθεος ἦταν ἀντιφατικός. Ἐχαρακτήριζε τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὑλιστῆν, καὶ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἦτο πρότυπον ἰδεολόγου. Κατὰ θεωρίαν ἐχλεύαζε τὰς πνευματικὰς ἀξίας, καὶ ὅμως εἰς τὴν πρᾶξιν τὰς εἶχεν ὁδηγὸν τῆς ζωῆς του, **[σελ. 144]** ἀκολουθῶν αὐτὰς μέχρις ἡρωισμοῦ καὶ θυσίας καὶ τῆς ζωῆς ἀκόμη. Τέτοιαν εὐγενῆ ἀντίφασιν ἔδειξαν πολλοὶ ἐκ τοῦ στρατευομένου ὑλισμοῦ ὀπαδοί, οἱ ὅποιοι ἐκήρυττον μὲν (μὲ ἄλλην διατύπωσιν βεβαίως) ὅτι δέχονται ὡς ὑπάρχον μόνον τὸ στομάχι, ἐθυσίαζαν ὅμως τὸν ἑαυτὸν των, ὄχι βέβαια διὰ νὰ γεμίση τὸ στομάχι τὸ ἰδικόν των, ἀλλὰ διὰ νὰ γεμίση μὲ τὴν ἰδικὴν των θυσίαν τὸ στομάχι τῶν ἄλλων. Πρᾶγμα τὸ ὅποῖον εἶναι τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἐκδηλώσεως τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος. Ξέρετε πῶς τὸ καταλαβαίνετε ὅτι χωρὶς πίστιν δὲν ὑπάρχει ἀνοδος τοῦ ἀνθρώπου; Ὅταν φύγη ἡ γενεὰ τῶν ἀντιφατικῶν, τότε

* Περὶ τῶν ἀνθρωπιστικῶν αὐτῶν ἀξιωμάτων βλ. ἐκτενῶς: Π. Μελίτη (Α. Ν. Τσιριντάνη): «Διὰ νὰ εἶναι ὄντως ἄνθρωπος», *Συζήτησις* 1960 σελ. 107-121 (σ.έ.).

βλέπετε ότι ο πολιτισμός μας πέφτει. Διατί; Διότι χάνομε τούς αντιφατικούς. Ἡ ασυνέπεια, βλέπετε, δὲν διαρκεῖ ἐπ' ἄπειρον. Μόλις φθάση εἰς τὸ τέλος της, ἔχομεν πλέον ἀθεϊσμόν συνεπῆ, καὶ τότε βλέπομεν εἰς ποῖον κατάντημα, εἰς ποίαν ἀποκτήνωσιν ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον ὁ ἀθεϊσμός. Δι' αὐτὸ ἔχω πῆ ὅτι ἀρχίζομε νὰ χάνωμε ἐκεῖνον τὸν κομμουνισμό ὁ ὁποῖος ἀνέδειξε ἕναν ἀνθρώπινο τύπο ὁ ὁποῖος ὠνόμαζε ἑαυτὸν ἄθεον, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἦτο. Ποῖος ὅμως κομμουνιστής; Ὅχι ὁ σημερινός, ἀλλὰ ὁ περασμένος, ὁ κομμουνιστὴς ποὺ ἐδιώκετο. Εἰς τὴν Ρωσίαν ἡ κομμουνιστικὴ ἐπανάστασις ἔγινε τὸ 1917. Ἐάν, λοιπόν, ποῦμε ὅτι ἕνα παιδί πρέπει νὰ ἔχη συμπληρώσει τοὐλάχιστον 15 χρόνια, διὰ νὰ εἶναι ἰκανὸ νὰ σκεφθῆ καὶ νὰ ἀγωνισθῆ διὰ τέτοια θέματα, ἄρα τότε ὅσοι ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὸ 1902 καὶ πέρα δὲν εἶναι τέτοιοι κομμουνισταί, διότι ἐκεῖνοι οἱ κομμουνισταὶ ἐσάπιζαν εἰς τὰς φυλακάς τοῦ Τσαρικοῦ καθεστῶτος, καὶ ἤρκει μία λέξις των, διὰ νὰ τοὺς ἐλευθερώσουν, καὶ ἐκεῖνοι δὲν τὴν ἔλεγαν αὐτὴν τὴν λέξιν, διότι ἐπίστευαν! Τὴν ὥρα ἀκριβῶς ποὺ κτυποῦσαν τὴν πίστιν, ἐπίστευαν! Ἦσαν οἱ πιστοὶ οἱ ὁποῖοι δὲν τὸ ἤξεραν ὅτι ἦσαν πιστοί. Ποῖοι δὲν εἶναι πιστοί; Πιστοὶ δὲν εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ μετατρέπουν τῶρα τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν πίστιν εἰς ἑκατομμύρια. Οἱ ἔμποροι τῆς πίστεως δὲν εἶναι πιστοί.

[σελ. 145] Ὅτι ἔτσι εἶναι τὰ πράγματα καὶ ὅτι αὐτοὶ εἶναι πιστοὶ ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ ἐξῆς: Οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν ἀπέθαναν ἐν ἐπιστροφῇ. Ἐχω ἕνα βιβλίον ἐνὸς Ἑλβετοῦ συγγραφέως, τοῦ Νέλζεν, ποὺ γράφει διὰ τοὺς αἰρετικούς. Εἰς τὸ τέλος ἔχει καὶ ἕνα κεφάλαιον ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τῶν αἰρετικῶν. Ὁ αἰρετικὸς ἐπιστρέφει στερεοτύπως. Διατί ἐπιστρέφει; Διότι ἐπάνω εἰς τὸν θυμὸν του κτυπᾷ τὴν πίστιν. Καὶ διατί κτυπᾷ τὴν πίστιν; Τὴν πίστιν τὴν κτυπᾷ ἀπὸ τὴν πολλὴν πίστιν ποὺ ἔχει. Μήπως ἔχει κανένα συμφέρον, διὰ νὰ τὴν κτυπᾷ; Εἶχε κανένα συμφέρον ὁ Spinoza, διὰ νὰ τὴν κτυπήσῃ; Ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἔχουν πίστιν δὲν κτυποῦν τὴν πίστιν, ἀλλὰ ἀδιαφοροῦν ἢ τὴν κάνουν ἐμπόρευμα! Ὁ Λουδοβίκος ὁ XIV ἔκανε τὶς Dragonnades, διὰ νὰ ἔχη καὶ νὰ δικαιολογῆ κατόπιν ὅ,τιδήποτε ἤθελε ἀνενόχλητος! Ἐκεῖνοι ὅμως ποὺ πᾶνε καὶ θυσιάζονται, μά, πῶς μπορεῖ νὰ θυσιασθῆ κανεὶς, ἅμα δὲν πιστεύει; Εἶναι δυνατόν ὁ ἄνθρωπος νὰ νικήσῃ τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἄλλως, παρὰ μόνον διὰ τῆς δυνάμεως ἢ ὁποῖα εἶναι ἀνωτέρα ἀπὸ τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως; Καὶ ποῖα ἄλλη εἶναι ἡ δύναμις αὐτὴ παρὰ ἡ πίστις; Ὅταν, λοιπόν, εἶναι νέοι καὶ ἀγωνίζονται, ἔχουν καὶ φανατισμόν καὶ κτυπᾶνε τὴν πίστιν. Εἰς τὸ τέλος, ὅμως, βλέπουν ὅτι παρατράβηξαν τὸ σχοινί, βλέπουν τὰς συνεπείας, καὶ ἡ πίστις πλέον ἀρχίζει καὶ ἐμφανίζεται ἀπροκατάληπτος μέσα τους, ὅποτε ἐπιστρέφουν. Ἔτσι ἐξηγοῦνται τὰ τόσον συχνὰ φαινόμενα ἐπιστροφῆς εἰς τὴν πίστιν.

Ἄπιστοι ποῖοι εἶναι; Οἱ ὑλισταί, οἱ ἔμποροι τῆς πίστεως καὶ οἱ σεξολάτραι. Δὲν εἶμαι φανατικός, τὸ ξέρετε, ἀλλὰ τὸν σημερινὸν τύπον τοῦ

ύλιστοῦ δὲν τὸν θεωρῶ ἄνθρωπο. Τὸν θεωρῶ «δίπουν ἄπτερον ὄν», ἀλλὰ δὲν τὸν θεωρῶ ἄνθρωπον.

Ἄς κάνωμε μίαν ἀνακεφαλαίωσιν. Εἶπαμε ὅτι ἡ ἄνοδος εἶναι ἀπαραίτητον στοιχεῖον διὰ τὸ ἀνέβασμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι ἡ πίστις φέρει ἄνοδον. Ἐπ’ αὐτῶν ὅμως **[σελ. 146]** μποροῦν νὰ ἐγερθοῦν δύο ἐνστάσεις.

Ἔνστασις πρώτη. Μὰ ἀνεβάζει πράγματι ἡ πίστις τὸν ἄνθρωπον; Ἔνστασις δευτέρα. Καὶ ἐὰν τὸν ἀνεβάζῃ ἡ πίστις τὸν ἄνθρωπον, σημαίνει κατὰ λογικὴν ἀνάγκην ὅτι ἡ πίστις αὐτὴ καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον εἶναι ἀληθής; Ἀπαντῶ, ὅτι τὴν δευτέραν ἐνστασιν δὲν τὴν φοβᾶμαι, διότι ἔχω μαζί μου τὸν Κάντ. Λογικῶς ἀναγκαῖον δὲν εἶναι: δηλαδή, κατὰ τὸν «καθαρὸν λόγον». Εἶναι νοητὸν ὅτι μία πίστις μὲ περιεχόμενον ψευδές, ἀντικειμενικῶς ψευδές, ἢμπορεῖ νὰ παραγάγῃ ἄνοδον; Νοητὸν μὲν εἶναι, ἀλλὰ κατὰ τὸν «πρακτικὸν λόγον» εἶναι ἀδύνατον. Μία ψευδὴς πίστις ἢμπορεῖ νὰ προκαλέσῃ ἐνθουσιασμόν, ὅπως οἱ μῦθοι ποὺ διηγοῦνται εἰς τοὺς λαοὺς καὶ προκαλοῦν σφαγὰς τῶν ἀντιπάλων, πολέμους, φανατικούς διωγμούς, μέχρι καὶ κομματικῶν φανατισμῶν. Ἄνοδον ὅμως δὲν δημιουργεῖ τὸ ψεῦδος. Μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ συλλάβω ὅτι εἶναι δυνατὸν μὲ προτάσεις ψευδεῖς νὰ ἀνεβῆ ἕνας ἄνθρωπος. Διότι ἐγὼ δὲν ὁμιλῶ οὔτε περὶ ἐνθουσιασμοῦ, οὔτε περὶ πολέμων, οὔτε περὶ κομματικοῦ φανατισμοῦ. Ὅμιλῶ περὶ ἀνεβάσματος, περὶ βιολογικῆς βελτιώσεως, περὶ ἀνόδου τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν. Αὐτὴ ἡ ἄνοδος δὲν ἢμπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ ψεύτικη διδασκαλία. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη μου.

Δ

Ἡ δυσκολία μου εὐρίσκεται εἰς τὴν πρώτην ἐνστασιν. Φέρει τὴν ἄνοδον ἄρα γε ἡ πίστις; Ἡ πεῖρα εἶναι ἀρνητικὴ. Ἡ πίστις δὲν φέρει ἄνοδον, ἡ πίστις φέρει ἀρρώστιες, ψυχοπάθειες, γκρίνιες, χρεωκοπίες καὶ ὁ Θεὸς νὰ φυλάῃ. Ποία ὅμως πίστις τὰ φέρνει αὐτά; Ἡ ψευδοπίστις. Ἡ πίστις εἶναι κᾶτι ὠραῖο, ἔχει ὅμως ἕνα κακό: ἐπιδέχεται πολλὰς ἀπομιμήσεις. Καὶ πρέπει νὰ τὴν καθάρισωμεν. Θὰ ἔχωμε τότε μίαν ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πίστις θὰ ἀνεβάζῃ **[σελ. 147]** τὸ βίωμα καὶ τὸ βίωμα θὰ καθαρίζει τὴν πίστιν. Ἡ πίστις καθαριζομένη θὰ ἀνεβάζῃ τὸ βίωμα, τὸ βίωμα ἀνερχόμενον θὰ καθαρίζει τὴν πίστιν, καὶ ἔτσι θὰ ὑπάρχῃ ἕνας ἀγαθὸς κύκλος, κατ’ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν γνωστὸν «φαῦλον κύκλον».

Ἐὰν συμφωνοῦμεν ἐπ’ αὐτοῦ, θὰ συμφωνήσωμε καὶ ἐπὶ τοῦ ἐξῆς: Ὅτι αὐτὸ τὸ ἔργον τῆς κοσμοθεωρίας ἔχει ἀνάγκην ὀλοκληρώσεως ἀπὸ κᾶτι ποὺ λέγεται τὸ θρησκευτικόν, τὸ χριστιανικόν, τὸ ὑπερφυσικόν βίωμα, δηλαδή ἡ πίστις ὡς βίωμα. Ὅταν τὸ ἔχω τὸ βίωμα αὐτό, τότε εἶμαι εἰς θέσιν νὰ πῶ εἰς τὸν ἑαυτὸν μου, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πίστιν, ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἔλεγα π.χ. διὰ τὸ

πορτοφόλι μου: Τὸ ὅτι ἔχω πορτοφόλι τὸ ξέρω, διότι τὸ ψηλαφῶ. Μπορεῖ, βέβαια, σεῖς νὰ μὴ τὸ βλέπετε. Ἀλλὰ ἐπειδὴ ἐσεῖς δὲν τὸ βλέπετε, δὲν σημαίνει ὅτι δὲν τὸ ψηλαφῶ καὶ ἐγώ. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ ἠμπορῶ ἐγὼ τιμίως νὰ πῶ: Τὸ ἔχω ἐδῶ τὸ πορτοφόλι, δηλαδή, ἔχω μέσα μου τὸ βίωμα τῆς πίστεως. Ἐὰν τώρα αὐτὰ πού λέω εἶναι ἀληθῆ, τότε πρέπει νὰ ἐτοιμάσω τὸ βιβλίον «περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος». Διότι τότε θὰ μπορῶ νὰ πῶ: Τὸ τί μὲν εἶναι ὁ Θεὸς ἰδέαν δὲν ἔχω. Ἔνα ξέρω: Μέσα μου, ἡ ζωὴ μου αἰσθάνεται τὶς ἀκτῖνες Του. Καὶ ἓνα ὄν πού δὲν ξέρω μὲν πῶς ἀκριβῶς εἶναι, ξέρω ὅμως ὅτι ἐπιδρᾷ ἐπάνω μου καὶ μὲ ἀνεβάζει, διὰ ποῖον λόγον θὰ τὸ ἐγκαταλείψω; Διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι δὲν μπορῶ νὰ περιγράψω πῶς εἶναι; Ἡ ἀνθρωπότης ἐδέχεται ἤδη τὴν ζωογόνον ἐπίδρασιν τοῦ ἡλίου, προτοῦ κἂν μάθῃ τί πρᾶγμα ἦτο αὐτὸς ὁ ἥλιος, καὶ τώρα, πού ἴσως νὰ ξέρῃ κᾄτι, δὲν ἄλλαξε ἡ κατάστασις οὐσιαστικῶς. Τὸ θέμα δὲν εἶναι νὰ σοῦ περιγράψω τὸν ἥλιον, ἀλλὰ τὸ θέμα εἶναι νὰ δῶ τί γίνεται μέσα μου, ὅταν αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου ἐπιδροῦν ἐπάνω μου.

Ὅστε καταλήγομε εἰς τὸ ὅτι τὸ βιβλίον τῆς κοσμοθεωρίας πρέπει νὰ συμπληρωθῇ μὲ ἓνα κεφάλαιον, τὸ σπουδαιότερον κεφάλαιον ἀπὸ ὅλα: «Ἡ θρησκεία ὡς βίωμα». Εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ ἢ εἰς τὸ βιβλίον αὐτό, ἂν κυκλοφορήσῃ σὲ χωριστὴ ἔκδοσι, θὰ περιγράψω μὲ ἐντιμότητα πῶς ἡ **[σελ. 148]** πίστις ἐπιδρᾷ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Πῶς ἔρχεται, τί ἀποτελέσματα φέρει, τί παρενεργείας φέρει, τί κακά ἀπεργάζεται, τί νοθείας ἐπιδέχεται, ἀλλὰ καὶ τί εὐεργεσίας φέρει. Καὶ ἀφοῦ τὸ περιγράψω αὐτό, θὰ τὸ ἔχη πλέον ὡς βοήθημα καὶ ὁδηγὸν ὁ ἀναγνώστης τῆς κοσμοθεωρίας. Ἀναγνώστην δὲ τῆς κοσμοθεωρίας καὶ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ θεωρῶ κυρίως τὸν ἀναγνώστην τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου αἰῶνος, ὅταν πλέον θὰ ἔχη περάσει ἡ ἀνθρωπότης ἀπὸ ἐτούτῃ τῇ δοκιμασίᾳ ὅπου τὰ πάντα τὸ «*πῦρ δοκιμάσει*», ὥστε νὰ ἔχη ἐκεῖνος ὁ ἀναγνώστης αὐτὸ τὸ «θρησκευτικὸ βίωμα» ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν περαιτέρω πορείαν του. Διότι ἡ καθοδήγησις δὲν θὰ γίνῃ μόνο μὲ θεωρητικὴν ἀνάπτυξιν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐμπειρίαν. Καὶ αὕτη ἡ ἐμπειρία ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος θὰ δίδῃ πλέον τὴν δυνατότητα νὰ ποῦμε καὶ ἐμεῖς ὅτι «*ἐωράκαμεν... καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν...*».

Συμφωνεῖτε, λοιπόν, νὰ ἐτοιμάσω αὐτὸ τὸ βιβλίον; Λάθος! Πῶς μπορῶ ἐγώ, πῶς μπορεῖ ἡ γλῶσσα μου νὰ γίνῃ «κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου» διὰ τέτοιο θέμα; Δὲν θὰ τὸ γράψω, λοιπόν, μόνος, ἀλλὰ θὰ τὸ γράψωμε μαζί. Κί' ἔτσι καὶ αἱ κυρίαὶ καὶ οἱ κύριοι πού εἶναι παρόντες ἐδῶ πρέπει νὰ ἐπωμισθοῦν αὐτὴν τὴν ἐργασίαν, ὅποτε θὰ προχωρήσουν θαυμάσια καὶ τὰ δύο σκέλη τῆς ἀποστολῆς μας: Δηλαδή ἡ pietas, ἡ εὐσέβεια, ἡ προσευχή, θὰ εἶναι συγχρόνως καὶ βίωμα τὸ ὁποῖον θὰ ἐλέγχεται πειραματικῶς. Ἐὰν, λοιπόν, συμφωνῆτε, θὰ κάνωμε εἰς τὰς συνάξεις αὐτὰς τῆς «Συζητήσεως» καὶ ἐρεῦνας τοιαύτας, διὰ νὰ ἔχωμε ἐντιμὸν ἐμφάνισιν τῆς χριστιανικῆς μας πίστεως, καθ' ὄν τρόπον ἐπιδρᾷ αὕτη εἰς τὴν ζωὴν μας.

Πάντως, διὰ νὰ δοῦμε τὸ βίωμα αὐτό, πρέπει νὰ γίνῃ πολλή δουλειά. Πιστεύω ὅτι καὶ δι' ἐμὲ προσωπικῶς, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλας τὰς παρούσας καὶ τοὺς παρόντας, εἶναι ἀσύλληπτον ὅτι θὰ ἤμπορούσαμε νὰ ζήσωμε χωρὶς τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεόν. Διότι χωρὶς τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν θὰ εἶμαι, ἀπλούστατα, ἓνα κτῆνος. Καὶ τώρα νὰ γίνω κτῆνος... **[σελ. 149]** δύσκολο εἶναι. Τί θὰ γίνω; Νεκρὸς θὰ γίνω. Διότι καὶ νὰ ἀποφασίσω νὰ γίνω κτῆνος, δὲν μπορῶ. Μπορῶ νὰ πεθάνω, ἀλλὰ νὰ πεθάνω ὡς ἄνθρωπος. Κτῆνος, ὅμως, δὲν μπορῶ νὰ γίνω.

Ἐάν, λοιπόν, συμφωνῆτε, θὰ ἀναλάβωμε αὐτὸ τὸ ἔργον, νὰ ἐτοιμάσωμε καὶ νὰ γράψωμε τὸ βιβλίον «Ἡ πίστις ὡς βίωμα». Καὶ ἀφοῦ γραφῆ, θὰ τὸ παραδώσωμεν πλεόν εἰς τὰς ἐπομένας γενεάς, ἐὰν βεβαίως θέλουν αἱ γενεαὶ αὐταὶ νὰ αἰσθανθοῦν τὴν ἔκπληξιν ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν θὰ τὴν βλέπουν ὡς ἐποχὴν καταπτώσεως καὶ χαμηλώματος, ἐγένετο αὐτὴ ἡ προσπάθεια καὶ συνελέγη αὐτὴ ἡ πείρα. Ἐάν θελήσουν, ἄς τὴν χρησιμοποιοῦσιν. Ἐάν δὲν θελήσουν, ἐμεῖς πάντως τὸ καθῆκον μας τὸ ἐκάναμε. Ὁ Προφήτης Ἰεζεκιήλ τὸ λέει ἄλλωστε: «*ἐάν τε ἀκούσωσι ἐάν τε μὴ ἀκούσωσι*».

Εἰς τὴν εὐλογον ἀπορίαν νὰ ἐξηγηθῆ ἀναλυτικώτερον πῶς τὸ ἐννοοῦμεν αὐτὸ τὸ βίωμα, ἀπαντῶ ὅτι μοιραίως τὸ θέμα τοῦ «θρησκευτικοῦ βιώματος» θὰ πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ ἄλλης, χωριστῆς συναντήσεως ἀντικείμενον.

E

Ἐν τῷ μεταξύ, ἀπὸ τώρα ἔχω νὰ σᾶς θέσω μίαν ἐρώτησιν, καὶ θὰ μοῦ δώσετε τὴν ἀπάντησιν εἰς προσεχῆ μας συνάντησιν. Ἡ ἐρώτησις ποῦ θὰ θέσω εἶναι τέτοια, ὥστε νὰ βοηθήσῃ καὶ τὴν pietas καὶ τὸ θρησκευτικὸν βίωμα. Δηλαδή, θὰ μᾶς βοηθήσῃ καὶ ὡς ἀγιαζομένους καὶ ὡς συγγραφεῖς.

Ξέρετε ποῖο εἶναι τὸ βασικὸν ἐμπόδιον διὰ τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; Εἶναι τὸ ὅτι ἡ ἐποχὴ μας εἶναι μικρὴ, τὸ πᾶν ἔχει μικράνει, καὶ ἐμεῖς ἔχομε μικράνει. Εἶναι ἡ μικρότης. Εἶναι ἰδιαζόντως αἰσθητὴ ἡ μικρότης τῆς ἐποχῆς μας. Ὅταν διαβάζω συγγραφεῖς περασμένων γενεῶν, διαβάζω βιβλία γεμᾶτα μὲ σκέψεις μεγάλες! Δὲν ἠμπορεῖς νὰ βρῆς σήμερα μία σκέψιν μεγάλη, ἀλλὰ μόνον «λόγια - λόγια - λόγια» **[σελ. 150]** (ὁ Σαίξπηρ τὸ εἶχε πῆ αὐτό), τὰ ὁποῖα ἔχουν ἴσως ὁμορφίαν, ἀλλὰ δὲν ἔχουν νόημα. Ἀπόδειξις εἶναι τὸ ἐξῆς. Ἀκοῦς ἀπὸ μερικοῦς νὰ λένε: «Ἐμένα μοῦ ἀρέσει ὁ τάδε συγγραφεὺς ἢ φιλόσοφος». Ναί, ἀλλὰ δὲν μοῦ λές, εἰς τὴν ζωὴν σου αὐτὸς ὁ τάδε εἰς τί σὲ ἐβοήθησε; Ἄλλος λέει «μοῦ ἀρέσει ὁ Νίτσε». Ἄλλοτε, εἰς περασμένας γενεάς, ὅταν τὸ ἔλεγε ἓνας αὐτό, ἔβλεπες ὅτι ὅλη του ἡ ζωὴ κατευθύνετο ὄντως πρὸς τὸν Νίτσε. Ἐνῶ σήμερα βλέπεις ὅτι ἡ ζωὴ ἐκείνου ποῦ τὸ ἐπαναλαμβάνει αὐτὸ δὲν κατευθύνεται πρὸς τίποτε. Καὶ τὸ παράπονόν μου εἶναι ὅτι δὲν συναντῶ, δὲν

εὐρίσκω συχνὰ σκεπτομένους ἀνθρώπους, μὲ μίαν ἱεράρχησιν τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν, τῶν σπουδαίων καὶ τῶν ὀλιγώτερον σπουδαίων, τῆς δοκοῦ καὶ τῆς ἄκανθας, τῆς καμήλου καὶ τοῦ κώνωπος.

Αὐτὴ ἡ μικρότης ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν ψυχικόν μας κόσμον. Ἐάν, λοιπόν, συμφωνεῖτε, θέτω τὸ ἐρώτημα: Θέλετε μέχρι τῆς προσεχοῦς συναντήσεως νὰ κάνωμε ἓνα πείραμα; Νὰ κτυπήσωμε τὴν μικρότητα. Δὲν κάνεις διὰ τὰ μεγάλα, ἐὰν δὲν ξέρης νὰ περιφρονῆς τὰ μικρά. Δὲν τὸ λέω αὐτὸ δεοντολογικῶς. Καὶ τὰ μικρά, βέβαια, θὰ κάνης, ἀλλὰ νὰ μὴν ἐπηρεάζεται ἀπὸ αὐτὰ τὸ θυμικόν σου. Τὰ μικρά νὰ τὰ ἐπιδιώκῃς ὡς μικρά. Ἕνας καλὸς καφῆς π.χ. εἶναι ἓνα μικρὸ πρᾶγμα καὶ καλὸ. Ἀλλὰ σκεφθῆτε νὰ χάσω τὸ καλὸ θυμικόν μου, διότι ὁ καφῆς ἦτο γλυκὸς ἢ πικρὸς! Τί ὠραῖα ποὺ τὸ λέει ὁ Ἐπίκτητος: Περιγράφει κάπου πῶς ἓνας ἄνθρωπος τρώει θεοσεβῶς. Ἐάν, λέγει, ὁ παῖς, δηλαδή ὁ δοῦλος, σοῦ κομίση τὸ φαγητό, καὶ ἐνῶ ἦτο ζεστό, ἔλθῃ κρύο, καὶ ἐσὺ τότε δὲν λυπηθῆς δι' αὐτό, τότε τρῶς ὄντως θεοσεβῶς. Αὐτὸ ἦτο θρησκεία.

Νὰ κάνωμε, λοιπόν, τὸ πᾶν, ὥστε νὰ μὴν ἀφήνωμε θυμικῶς τὰ μικρὰ (διότι εἰς τὴν καθημερινήν μας ζωὴν θὰ κάνωμε καὶ τὰ μικρὰ πράγματα) νὰ μᾶς ἐπηρεάζουν. Ἀλλὰ, καὶ ἂν αὐτὸ γίνεται, νὰ γίνεται χωρὶς νὰ τὸ θέλωμε. Δὲν δίδομε ὑπόσχεσι τί θὰ γίνῃ, δίδομε μόνο ὑπόσχεσι τὸ τί θὰ **[σελ. 151]** ἐπιδιώκωμε. Ἐάν, λοιπόν, θέλετε νὰ κτυπήσωμε τὴν μικρότητα, τότε θὰ ἀρχίσωμε ἀπὸ κάτι ποὺ εἶναι μέγα ὡς ψυχοθεραπευτικόν. Δηλαδή θὰ πῶ στὸν ἑαυτό μου ὅτι, ἅμα διαθέτω καιρόν, διὰ νὰ στενοχωροῦμαι ἀπὸ τὸ φαγητόν, πῶς θὰ ἔχω καιρό, διὰ νὰ πενθήσω ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ ἀνθρωπότης δὲν προσέχει τὴν ἀλήθεια; Ἡ τὸ ἀλάτι τὸ πολὺ εἰς τὸ φαγητό θὰ προσέξω ἢ τὴν ἀποστασία τῆς ἀνθρωπότητος. Δὲν μπορῶ καὶ τὰ δύο νὰ τὰ προσέχω. Ὅταν τὸ θυμικόν μου τὸ αἰχμαλωτίζω εἰς τὸ ἀλάτι τοῦ φαγητοῦ, δὲν μένει περιθώριον νὰ συγκινηθῶ καὶ νὰ προσέξω τὰ ἀνθρώπινα προβλήματα. Θὰ βάλωμε, λοιπόν, ὅλα μας τὰ δυνατά, διὰ νὰ κτυπήσωμε τὴν μικρότητα. Αὐτὴ ἡ ἄσκησις θὰ εἶναι: Πρῶτον, ἀγιαστικόν μέσον. Δεύτερον, ψυχοθεραπευτικόν καί, τρίτον, εὐκαιρία νὰ ποῦμε τὴν ἐπ' αὐτοῦ πείραν μας.

Ἔτσι, ἀρχίζομε τὸ κεφάλαιον «τὸ θρησκευτικόν βίωμα», σὺν τῇ ἐπιφυλάξει νὰ κάνωμε συστηματικώτεραν τούτου ἀνάπτυξιν εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν.

(6 Ἰουνίου 1965)

Η ΒΙΟΛΟΓΙΚΗ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΙΣ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

A

Ἐπανερχόμεθα, λοιπόν, σήμερα εἰς τὸ θέμα τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος, πού μᾶς ἀπασχόλησε εἰς τὴν περασμένην μας συνάντησιν, διότι θέλω νὰ ποῦμε λιγάκι πιὸ ἀνέτως τί ἐννοοῦμε μὲ τὸ «θρησκευτικὸν βίωμα». Θὰ σᾶς πῶ κατ' ἀρχὴν πῶς ἀνέκυψε τὸ ζήτημα αὐτό.

Κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς κοσμοθεωρίας, συνήντησα τὸ μεγαλύτερο πρόβλημα τῆς ἀνθρωπίνης φιλοσοφίας, τὸ θέμα πού λέγεται ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Πρόβλημα πού τίθεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἤδη κακῶς, διότι θὰ ἔπρεπε νὰ λέγεται ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἀθεϊσμός ἐπῆγε μὲ τὴν ἀφελῆ ἐντύπωσιν ὅτι τὸ βάρος τῆς ἀποδείξεως ἔχει μόνον ὁποῖος δέχεται τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ τὸ βάρος τῆς ἀποδείξεως ἔχει πᾶς ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχει μίαν λύσιν τοῦ θέματος αὐτοῦ.

Τὸ θέμα τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς μὴ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀπασχόλησε τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν, ὅπως ξέρετε, ὄχι πολὺ νωρίς. Βέβαια, οἱ ἴδιοι οἱ Ἰωνεὺς φιλόσοφοι ἐφιλοσόφουν καὶ ἔλεγαν περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων, περὶ ὕδατος, περὶ τῶν πρώτων ὄντων. Καὶ ἐδῶ εἶναι καὶ ἡ θεωρία τοῦ Δημοκρίτου κ.λ.π., ἡ ἀτομικὴ θεωρία. Διὰ τοῦτο μάλιστα καὶ θεωροῦμε τὸν Δημόκριτον ὡς τὸν πνευματικὸν πατέρα τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας, μολονότι δὲν ξέρω ἂν τοῦτο εἶναι ἀπολύτως ἀκριβές, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι κατὰ βάσιν εἶναι κᾶτι. Κατόπιν τὸ θέμα περὶ τῶν θεῶν, «εἶ εἰσιν εἶτε μὴ εἰσιν [σελ. 153] κ.λ.π.» καὶ τὸ ἄλλο συναφές θέμα μήπως «εἰσιν μὲν οἱ θεοὶ ἀλλὰ οὐδὲν αὐτοῖς μέλλει περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων». Ἐπειτα ἦλθαν οἱ Στωικοί, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπηκολούθησε ἡ λοιπὴ πρόοδος τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ. Νομίζω δὲ ὅτι τὸ θέμα ἔπαυσε νὰ ἀπασχολῆ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος. Μὲ τὴν ἔκρηξιν ἰδίᾳ τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου ἐσταμάτησε ἡ σχετικὴ συζήτησις πρὸς καιρὸν καὶ καθένας ἔχει τὶς ιδέες του, δὲν συζητοῦνται πλέον αὐτὰ τὰ ζητήματα, διότι ἦλθαν ἄλλα θέματα νὰ ἀποσπάσουν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκτὸς τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου, ἦλθε καὶ τὸ μεγάλο κοινωνικὸ ζήτημα ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ μαρξισμοῦ καὶ ἔπειτα, συγκεκριμένως, τοῦ κομμουνισμοῦ κ.λ.π. καὶ μὲ τοὺς δύο παγκοσμίους πολέμους. Ἐπεσε καὶ τὸ μορφωτικὸν ἐπίπεδον τοῦ ἀνθρώπου τρομερά, καὶ δὲν ἔχεις ἀνθρώπους τόσο μορφωμένους, ὥστε νὰ μπορῆς νὰ συζητῆς ἐπ'

αὐτῶν τῶν θεμάτων, ὅπως θὰ συνεζήτει, φέρ' εἰπεῖν, ἓνας ἄνθρωπος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, καὶ τὸ θέμα ἔχει δι' αὐτὸ μᾶλλον σταματήσει. Ἔχει δὲ σταματήσει ὑπὸ τὴν ἐξῆς ἔννοιαν: Δὲν ὑπάρχουν πλέον οὔτε ἄθεοι τοῦ τύπου τοῦ ἀθεϊστοῦ τοῦ περασμένου αἰῶνος, οὔτε πιστοί. Ὅταν λέω «δὲν ὑπάρχουν», εἶναι σχῆμα λόγου. Ὅχι, δηλαδή, ὅτι δὲν ὑπάρχουν, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν δυναμικῶς, ὡς ἀξιόλογον ποσοστὸν μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν. Ὅπως ἔχω πῆ, ἀναζητῶ ἓναν ἄθεο καὶ δὲν εὐρίσκω. Ἀναζητῶ ἀγωνιστὰς τῆς πίστεως καὶ βλέπω ὅτι χάθηκε ἡ διαλεκτικὴ τῆς πίστεως. Ἀντὶ τούτου ἔχομε ἐκεῖνα τὰ κατὰ συνθήκην, μὲ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους ποὺ δὲν κάνουν κἂν τὸν κόπον νὰ εἶναι ἄθεοι – διότι, ἐπὶ τέλους, γιατί νὰ ποῦν ὅτι εἶναι ἄθεοι; Μήπως ἐζήτησε κανεὶς αὐτὰ τὰ θέματα νὰ τὰ παίρνης στὰ σοβαρά; Καί, βέβαια, θὰ γελάσουν, ἂν δοῦν ὅτι αὐτὰ τὰ λέμε τώρα ἐμεῖς στὰ σοβαρά. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς πιστοὺς οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι ἀγωνισταὶ τῆς πίστεως. Βέβαια, ἐμεῖς τώρα τὰ μεγάλα αὐτὰ προβλήματα πρέπει νὰ τὰ προσέξωμε πάρα πολὺ, καὶ φρονῶ ὅτι, ἂν θέλωμε νὰ ἔχωμε **[σελ. 154]** μίαν κοσμοθεωρίαν ἢ ὁποῖαν νὰ μᾶς κἀν ὅχι νὰ φερώμεθα, ἀλλὰ νὰ φέρωμεν, καὶ νὰ μὴ μᾶς ὀδηγῆ τὸ ρεῦμα, ἀλλὰ ἡ συνείδησίς μας, τότε πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὸ ζήτημα αὐτὸ καὶ νὰ δοῦμε πῶς τίθεται.

B

Ἐπομένως, τὸ ἀποδεικτικὸν πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἐπανέρχεται. Εἰς τὴν πορείαν δὲ τῆς ἐρεύνης μου κατέληξα εἰς τὸ ὅτι εἶναι μωρὸν νὰ συζητοῦμεν περὶ ἀποδείξεως τῶν θεμάτων αὐτῶν, διότι, ἀπλούστατα, εἶναι ὑπεράνω τῆς ἀνθρωπίνης καταλήψεως. Τώρα, ὅλο καὶ καταλαβαίνω περισσότερο πόσο τὸ ἀνθρώπινο μυαλό, ὁ ἀνθρώπινος ἐγκέφαλος, δὲν μπορεῖ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ φαντασθῆ, νὰ τὸ θέσῃ τὸ ζήτημα αὐτό. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἢ μόνῃ ἀντιμετώπισις τοῦ θέματος εἶναι ἡ διὰ τῆς πίστεως. Εἰς ἐκεῖνον ποὺ θὰ μὲ κατηγορήσῃ ὅτι τὸ ζήτημα αὐτὸ τὸ ἀντιμετωπίζω διὰ τῆς πίστεως, θὰ τοῦ ἀντιτάξω τὸν Κάντ μὲ τὴν συνέπειαν τῆς φιλοσοφίας του. Ὁ Κάντ, λένε, διέλυσε τὴν μεταφυσικὴν. Ὅντως, διέλυσε τὴν μεταφυσικὴν εἰς τὴν «κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου», ἀλλὰ ὅχι μόνον τὴν πιστεύουσαν μεταφυσικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄθεον μεταφυσικὴν. Ἀπλούστατα, διότι ὅταν ἐσὺ μὲ κατηγορεῖς ἐμένα ὅτι ἀντιμετωπίζω αὐτὸ τὸ θέμα διὰ τῆς πίστεως, θὰ σὲ ρωτήσω τότε: Καὶ ἐσὺ πῶς τὸ ἀντιμετωπίζεις; Μὴ μοῦ πῆς δὲ ὅτι δὲν τὸ ἀντιμετωπίζεις τὸ θέμα αὐτό, διότι ἤδη καὶ αὐτὸ ποὺ λὲς πίστις εἶναι. Πίστις εἶναι καὶ τὸ ὅτι τὸ ζήτημα εἶναι τέτοιο, ὥστε νὰ μπορῶ νὰ μὴ τὸ ἀντιμετωπίσω. Ἔχομεν, λοιπόν, πίστιν φανεράν καὶ πίστιν-κρυπτοπίστιν.

Τὰ θέματα τῆς πίστεως τὰ ἀντιμετωπίζομεν, μόνον διότι, ὅπως εἶπαμε, ἡ πίστις πρέπει νὰ νομιμοποιηθῆ. Ἀπὸ τὰ περὶ νομιμοποιήσεως τῆς πίστεως δὲν πιστεύω νὰ εἶναι τι τὸ ἀσαφές. Εἶπαμε «πιστεύω», μολονότι δὲν ἔχω τι τὸ ἀποδεδειγμένον. Ἔχω, ὅμως, τὸν λόγον μου ποὺ πιστεύω. **[σελ. 155]** Δηλαδή, ἔχομεν προτάσεις αἱ ὁποῖαι δὲν ἀποδεικνύουν μὲν τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως –διότι δὲν θὰ ἦσαν τότε πίστις– ἀποδεικνύουν ὅμως τὴν δικαιολογίαν, τὸ εὐλογον τῆς πίστεως. Ἔχω φέρει ἐπανειλημμένως τὸ παράδειγμα τῆς ἐμπιστοσύνης πρὸς τὸ γιατρό μου, ἡ ὁποία εἶναι πίστις, διότι δὲν καταλαβαίνω μὲν τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ποὺ μοῦ λέει, οὔτε ἀποπειρῶμαι κἂν νὰ τὸ καταλάβω, ἀλλὰ δὲν μπορεῖς νὰ πῆς ὅτι ἄνευ λόγου τὸν ἐμπιστεύομαι. Ἔχω τὸν λόγο μου καὶ δι’ αὐτὸ νομιμοποιοῦμαι. Τὸ θέμα μας, λοιπόν, εἶναι: Εὐρεῖν τὴν νομιμοποίησιν τῆς πίστεως. Νομίζω, ὅτι ὁ ἄνθρωπος τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου αἰῶνος, ὁ ὁποῖος καὶ μόνον θὰ εἶναι ἀναγνώστης αὐτῶν ποὺ λέμε τώρα, θὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἢ θὰ πιστεύῃ στηριζόμενος ἐπὶ τῆς νομιμοποιήσεως, ἢ δὲν θὰ κατορθώσῃ νὰ ζήσῃ. Πιστεύω ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος νομιμοποιεῖται διὰ τῆς πίστεως, νομιμοποιεῖται, δηλαδή, νὰ πιστεύῃ, νομιμοποιεῖ τὴν πίστιν. Ἀλλὰ πρέπει νὰ δῆ πῶς θὰ τὴν νομιμοποιήσῃ.

Γ

Πρὸς τοῦτο θὰ κάμω μίαν ἐπανάληψιν ἐκείνων ποὺ ἀνέπτυξα εἰς τὰς ὁμιλίας ποὺ ἔκανα πρὸς τοὺς νέους εἰς τὴν Ἑλληνοαμερικανικὴν Ἐνωσιν. Αἱ μὲν βασικαὶ καὶ θεμελιώδεις προτάσεις τῆς πίστεως νομιμοποιοῦνται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰς προτάσεις αὐτὰς ἐπίστευσε πάντοτε ὁ ἄνθρωπος. Νομιμοποίησις συνεπῶς δι’ αὐτὰς εἶναι τὸ πανανθρώπινον. Πάντοτε ὁ ἄνθρωπος ἐπίστευσεν εἰς τὸ ὑπερανθρώπινον, καὶ δὲν καταλαβαίνω εἰς ποῖον συλλογισμὸν θὰ στηριχθῆ ἐκεῖνος ποὺ θὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ἡ κλιμαξ τῶν ἐμβίων ὄντων σταματᾷ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Τὰ ἔλεγον αὐτὰ καὶ οἱ ἄθεοι τῆς Ἀναγεννήσεως, οἱ ὁποῖοι, ὅμως, δὲν ὑπωπτεύοντο ποτὲ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν ἔμβια ὄντα εἰς ἄλλους κόσμους. Εἶναι δὲ ἀπίστευτον τί μωρίας ἔλεγον οἱ λόγιοι τῆς Ἀναγεννήσεως, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπίστευαν μὲν εἰς τὸν Θεόν, **[σελ. 156]** ἐπίστευαν ὅμως εἰς τὰ μάγια, εἰς τὰς τρικυμίας τῆς Βενετίας τὰς προκαλουμένας ἀπὸ νύμφας κ.λ.π. κ.λ.π.! Ἄφ’ ἧς ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἀντελήφθη ὅτι εἶναι σφόδρα πιθανὸν πέραν τῆς γῆς αὐτῆς νὰ ὑπάρχουν ἄλλα ἔμβια ὄντα, ἥδη μόνον αὐτὸ μὲ ὑποχρεώνει νὰ διερωτηθῶ διατί πρέπει νὰ πῶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ὑπατον τῶν ἐνσυνειδήτων ὄντων. Διότι πᾶν τὸ ἄνευ συνειδήσεως εἶναι *res*, δὲν εἶναι ὄν. Ἐδῶ, ὑπὸ τὸν ὄρον ὄν, ἐννοῶ τὸ ἔχον συνείδησιν ἑαυτοῦ. Λοιπόν, γιατί ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι τὸ ὑπατον τῶν ὄντων τῶν ἐχόντων τοιαύτην συνείδησιν; Δέχομαι, βεβαίως, ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τὸ

ζωικὸν βασιλείον, τὸ ὕπατον ὄν ποὺ βλέπω εἶμαι ἐγώ, ὁ ἄνθρωπος. Ἀλλὰ ἐπειδὴ αὐτὸ βλέπω νὰ ἰσχύη εἰς τὴν γῆν αὐτὴν, δὲν ἔπεται ὅτι ὄντως τὸ ὕπατον ὄν εἰς τὸ σύμπαν εἶμαι ἐγώ, ὁ ἄνθρωπος.

Αὐτὰ ἀπετέλουν τὴν νομιμοποίησιν τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου, δηλαδή τῆς πίστεως τῆς γενικῆς εἰς τὴν ὕπαρξιν κάποιας δυνάμεως ἢ δυνάμεων ποὺ ἐδημιούργησαν τὸν κόσμον, εἴτε εἶναι ὁ Ζεὺς, εἴτε εἶναι ἓνα ξόανο, εἴτε δὲν ξέρω τί ἄλλο, εἴτε εἶναι εἰς τὴν ὑπάτην ἐκείνην ἀλλ' εἰς μάτην λεχθεῖσαν καθοδήγησιν μὲ τὴν ἔκφρασιν: «Ἐγὼ εἶμι ὁ Ὦν».* Εἰς τὸ ἐρώτημα, δηλαδή, «Ποιὸ νὰ εἶναι τὸ ὄνομά σου, Θεέ μου», ἀπαντᾷ: «Δὲν ἔχω ὄνομα. Ἐγὼ εἶμι ὁ Ὦν». Τίποτε ἄλλο. Πιστεύω ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπροστὰ στὸ Θεὸ δὲν εἶναι κἄν ὅ,τι εἶναι τὸ σκουληκι μπροστὰ στὸν ἄνθρωπο. Ἀλλὰ καὶ ἂν τὸ δεχθῶ, θὰ τοῦ πῶ: «Σκουληκι ἄνθρωπε, τίποτε ἄλλο δὲν ξέρεις, παρὰ μόνον ὅτι εἶναι ὁ Ὦν». Μαζὶ μὲ αὐτά, εἶναι ἡ Πρόνοια, ἡ ἐπιβίωσις τῆς ψυχῆς μετὰ τὸν θάνατον καὶ ὁ βωμός. Αὐτὰ εἶναι τὰ πανανθρώπινα.

Ὅταν ὁμως ἐρχόμαστε εἰς τὰ συγκεκριμένα θρησκευόμενα, τότε, πλέον, δὲν ἰσχύει τὸ πανανθρώπινον, διότι ἔρχεται τὸ ἐπὶ μέρους *credo*, τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς ἀποτελεῖ χωρισμόν. Τὸ ἐπὶ μέρους «πιστεύω» χωρίζει.

[σελ. 157] Ἐκεῖνο, λοιπόν, ποὺ χρειάζεται εἶναι νὰ νομιμοποιηθῆ ἡ πίστις, διότι τῆς λείπει ἡ νομιμοποίησις ἐκ τοῦ πανανθρώπινου. Πῶς, τώρα, τὸ χριστιανικὸν *credo* θὰ νομιμοποιηθῆ; Διότι τὸ ἐπιχείρημα ἀπὸ τὸ πανανθρώπινον δὲν τὸ ἔχει. Ἐμεῖς ἔχομε τὴν πίστιν αὐτὴν, διότι ἔτσι τὴ βρήκαμε ἀπὸ τοὺς πατέρες μας. Ναί, ἀλλὰ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ δὲν τὴν βρήκαν ἀπὸ τοὺς πατέρες τους. Τούναντίον, μάλιστα, ἐπανεστάτησαν κατὰ τῆς πίστεως τῶν πατέρων των, διὰ νὰ δεχθοῦν τὴν νέαν πίστιν – καὶ πῶς ἐπανεστάτησαν! Καί, ἐδῶ ποὺ τὰ λέμε, ὅλοι οἱ Ρωμαῖοι διώκται δὲν ἦσαν καὶ κακοὶ ἄνθρωποι. Ἦσαν, ἀπλούστατα, αὐτὸ ποὺ λέμε σήμερα συντηρητικοὶ ἄνθρωποι, καὶ ἐζητοῦσαν ἀπὸ τοὺς χριστιανούς νὰ ἐπιστρέψουν στὴν πίστιν τῶν πατέρων των. Ἔτσι, μὲ τὸ νὰ πῆς ὅτι ἀκολουθῶ «τὴν πίστιν τῶν πατέρων μου», αὐτὸ ἰσχύει βέβαια γιὰ σένα, ἀλλὰ γιὰ τοὺς πρῶτους χριστιανούς δὲν ἴσχυε. Τότε, βέβαια, ὑπῆρχεν ἀκόμη ἡ νομιμοποίησις ἢ διὰ τῶν θαυμάτων. Ἀλλὰ ἡ νομιμοποίησις αὐτὴ ἴσχυε δι' ἐκείνους ποὺ τὰ εἶδαν τὰ θαύματα. Ἐγώ, ὁμως, ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, δὲν τὰ εἶδα τὰ θαύματα. Ἐπομένως, κάποιαν νομιμοποίησιν πρέπει νὰ ἔχω ἢ ὁποία νὰ μὴ ἔχη καὶ αὐτὴ ἀνάγκην νομιμοποιήσεως. Διότι ὡς πρὸς τὰ θαύματα συνέβη μία μεγάλη ἀλλαγὴ. Διὰ μὲν τὴν πρώτην γενεὰν τῶν χριστιανῶν τὰ θαύματα ἦσαν ἀπόδειξις τῆς πίστεως. Δι' ἡμᾶς ὁμως τὰ θαύματα εἶναι περιεχόμενον τῆς πίστεως. Πιστεύομεν εἰς τὰ θαύματα. Καὶ ὅταν ἓνας σοῦ πῆ ἐγὼ δὲν τὰ πιστεύω, δὲν μπορεῖς νὰ τοῦ πῆς: Πίστευέ τα, διότι ἐγὼ ἤμουνα μπροστὰ καὶ τὰ εἶδα. Ἐνῶ ἐκείνη ἡ γενεὰ τὸ ἔλεγε. Ἔλεγε π.χ. διὰ τὸν Λάζαρο: – Ἔλα δῶ, πᾶμε νὰ σοῦ τὸν δείξω ἀναστημένον. «Λάζαρε, γειά σου. Αὐτὸς ἐδῶ

* Ἐξοδος κεφ. γ' στιχ. 13-14.

δέν πιστεύει ὅτι ἀνεστήθης». Ἔτσι ἐγένετο τότε. Τώρα, ὅμως, δέν μπορούμε νά τὸ κάνομε αὐτό, διότι γιὰ μᾶς πλέον τὸ θαῦμα εἶναι περιεχόμενον πίστεως, δέν εἶναι ἀπόδειξις πίστεως.

Ἐν τοιαύτῃ, ὅμως, περιπτώσει, ἐμεῖς ποῦ θὰ στηριχθοῦμε; **[σελ. 158]** Εἰς τὶς συγκεντρώσεις εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Ἑλληνοαμερικανικῆς Ἐνώσεως εἶπα ὅτι μίαν νομιμοποίησιν ἀναφέρει ὁ Κύριος: Τοὺς καρπούς. Ἐὰν ὁ Χριστιανισμὸς παρουσιάσῃ τὸν ἄρτιον ἄνθρωπον, τότε αὐτὸ δέν σημαίνει μὲν κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα ὅτι ἡ πίστις εἶναι ἀντικειμενικῶς ἀληθής, ἀλλὰ –ἢ διάκρισις εἶναι πάλι τοῦ Κάντ, καὶ ἐδῶ ἀκολουθῶ ἐν συνεπείᾳ τὸν Κάντ– ὁ πρακτικὸς νοῦς λέει ὅτι δέν μπορεί νὰ βγῆ ἀπὸ τὸ ψέμα αὐτὴ ἢ ἀρτία προσωπικότης. Εἶναι, δηλαδή, νοητὸν ὅτι μία ψευδὴς διδασκαλία κατὰ τὸ περιεχόμενον μπορεί νὰ ἔχῃ ὠφέλιμα ἀποτελέσματα. Μπορεῖ νὰ ἔχῃ ἓνα ὠφέλιμο ἀποτέλεσμα, μπορεί νὰ ἐπενεργήσῃ ὡς ὄπιον, διὰ νὰ προκαλέσῃ ἓναν πόλεμον, μπορεί... ἀλλὰ δέν μπορεί νὰ δημιουργήσῃ ἀρτίους ἀνθρώπους! Αὐτὸ τὸ θέμα ἔκτοτε μὲ ἀπησχόλησε πάρα πολὺ καὶ μὲ ὠδήγησε εἰς τὸ ἄλλο θέμα, ποῦ θὰ πῶ τώρα.

Δ

Τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι ἐντελῶς νέον. Εἶναι αὐτὸ ποῦ εἶπε ὁ Τερτυλλιανός: «Anima naturaliter christiana», «ἡ ψυχὴ εἶναι ἐκ φύσεως χριστιανικὴ». Ἡ ἔννοια αὐτὴ μὲ ἀπησχόλησε πολὺ. Ἔχω, λοιπόν, τὴν ἐσωτερικὴν πληροφορίαν ὅτι ἐγώ, ὁ Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης, ἐὰν παύσω νὰ εἶμαι χριστιανός, θὰ παύσω νὰ ζῶ! Τί θὰ πῆ θὰ παύσω νὰ ζῶ; Μά, θὰ ὑποστῶ ἓνα τέτοιον ψυχικὸν μαρασμόν, ὅπου θὰ μὲ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν καταστροφὴν. Αὐτὴν τὴν μαρτυρίαν καταθέτω ἐγὼ περὶ τοῦ ἑαυτοῦ μου. Πρέπει δὲ νὰ σᾶς πῶ μετὰ συγκινήσεως κᾶτι, ἐπειδὴ ἦταν εὐχάριστο. Μὲ ἐπεσκέφθη ἓνας ἱεροκήρυξ φίλος μου – συμφοιτηταὶ ἡμεθα τῆς Νομικῆς. Αὐτός, λοιπόν, ὁ φίλος μου μοῦ εἶπε: «Ἀλέξανδρε, ἓνα μόνον ἔχω νὰ σοῦ πῶ: Μὴν ἐγκαταλείψῃς τὸν Χριστόν, παρ' ὅλα τὰ ἐγκλήματα τὰ ὁποῖα ἔγιναν ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ καὶ τὰ ὁποῖα εἶδες καὶ ἐσύ καὶ ἐγὼ καὶ εἴμεθα τραυματισμένοι ἀπὸ αὐτά. Μὴν ἐγκαταλείψῃς τὸν Χριστόν, σὲ παρακαλῶ **[σελ. 159]** πάρα πολὺ. Στὸ λέω αὐτὸ μολονότι –μοῦ προσέθεσε– εἶναι περιττὸν νὰ στὸ πῶ. Διότι ξέρω ὅτι, καὶ ἂν ἀποφασίσῃς νὰ τὸν ἐγκαταλείψῃς, σοῦ εἶναι ἀδύνατον ...». Ὁμολογῶ ὅτι αὐτὸ μὲ συνεκίνησε πάρα πολὺ, διότι εἶχα δεκάδας ἐτῶν νὰ δῶ ἓναν ἄνθρωπον νὰ ἀνησυχῆσῃ μήπως χάσῃ τὴν πίστι μου. Λοιπόν, μοῦ λέγει, «εἶναι ἀδύνατον νὰ φύγῃς ἀπὸ τὴν πίστιν». Προσέξτε, αὐτὸ τὸ «εἶναι ἀδύνατον νὰ φύγῃς» τὸ βάζω δίπλα εἰς τὸ τοῦ Τερτυλλιανοῦ, τὸ «anima naturaliter christiana». Καὶ εἶπα, δίκιο ἔχει. Ἐγὼ τοῦ ἀπήντησα τὰ ἐξῆς: «Καὶ ὅμως, ἔφυγα ἀπ' τὸ Θεό! Ἐγύρισα τὴν πλάτη

εις τὸν Χριστόν, διότι εἶδα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ τέτοιες σατανικότητες καὶ ἐκφυλισμούς, πού ἀπεφάσισα νὰ γυρίσω τὴν πλάτη... Ἀλλὰ μόλις ἐγύρισα τὴν πλάτη μου εἰς τὸν Χριστόν, ἔπεσα εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ...Χριστοῦ! Διότι διεπίστωσα τότε ὅτι αὐτὸ εἰς τὸ ὁποῖον ἐγύρισα τὴν πλάτη μου δὲν ἦταν ὁ Χριστός, ἀλλὰ ἦταν ἓνα παραμορφωτικὸν κάτοπτρον πού ἀλλοίωνε τὴν εἰκόνα Του. Ἐνῶ ὁ ἀληθινὸς Χριστὸς ἦταν ἀπέναντι. Πρέπει νὰ γυρίσης τὴν πλάτη σου στὸ παραμορφωτικὸν κάτοπτρον, γιὰ νὰ πέσης εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Χριστοῦ». Καὶ ἐχάρημεν ἀμφοτέρωθεν χαρὰν μεγάλην. Ἦταν μία ἀληθινὰ ὁμορφὴ στιγμή!

Ἐπ' αὐτῶν ὅμως μπορεῖ νὰ ὑπάρξη ἡ ἐξῆς ἀντίρρησης: Κύριε, αὐτὸ πού λές τὸ δεχόμεθα ὅτι εἶναι ἀλήθεια. Ἀλλὰ ποῖαν ἀντικειμενικὴν ἀξίαν ἔχει; Ἐσὺ λές ὅτι χωρὶς τὴν πίστιν δὲν μπορεῖς νὰ ζήσης, ὅπως ὁ ἄλλος λέει ὅτι χωρὶς τὸ σπὸρ δὲν μπορεῖ νὰ ζήσῃ. Ὅπως ὁ ἄλλος λέει ὅτι χωρὶς τὸ κρασί δὲν μπορεῖ νὰ ζήσῃ. Ὅπως μαραίνονται ἄνθρωποι καὶ πεθαίνουν –ἔχω δῆ, δυστυχῶς, περιπτώσεις– οἱ ὁποῖοι, συμπληρώσαντες τὸ ὄριον ἡλικίας εἰς μίαν ἀνωτάτην θέσιν καὶ ἀποστρατευθέντες, περιῆλθον εἰς τὸν ἰδιώτην βίον καὶ τότε ἤρχισαν νὰ μαραίνωνται. Αὐτὸ ὅμως τί ἀποδεικνύει; Ἀποτελεῖ, ἴσως, ἀπόδειξιν γιὰ σένα, ὑποκειμενικὴν. Ἀλλὰ πῶς μπορεῖ νὰ ἔχη ἀντικειμενικὴν ἀξίαν; Αὐτὸ εἶναι τὸ ζήτημα.

[σελ. 160] Πρῶτα-πρῶτα θὰ ἀπαντήσω ἐπὶ τῆς ἐνστάσεως αὐτῆς, τὴν ὁποῖαν ἔθεσα εἰς τὸν ἑαυτόν μου καὶ ἡ ὁποία μὲ ἔχει ἀπασχολήσει πολὺ. Τόσο δὲ πολὺ ἐπίστευσα εἰς τὴν ἀντίρρησην αὐτήν, ὥστε ἐπὶ δεκάδα, ἴσως, ἐτῶν ἠρνούμην νὰ προσέξω περισσότερο τὴν βιολογικὴν νομιμοποίησιν. Διότι ἐπρόσεχα τὴν ἐνστασιν τῆς ὑποκειμενικότητος, ὅτι, δηλαδή, αὐτὸ ἰσχύει ἔτσι γιὰ σένα. Τώρα ὅμως κατέληξα εἰς τὰ ἐξῆς συμπεράσματα. Συμπέρασμα πρῶτον: Εἰς αὐτὸ πού εἶπατε, ὅτι αὐτὸ ἰσχύει «ὑποκειμενικῶς», θὰ ἀπαντήσω, ἔστω, ὅτι αὐτὸ ἰσχύει γιὰ μένα ὑποκειμενικῶς. Τότε, ὅμως, θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς πῶ ὅτι, ἐὰν μὲν νομίζετε ὅτι λέω ψέματα, ὅταν σᾶς λέω ὅτι χωρὶς τὴν πίστιν θὰ ὑποστῶ μαρασμὸν καὶ δὲν θὰ μπορῶ νὰ ζῶ, τότε αὐτὸ πλέον εἶναι ἄλλο ζήτημα. Ἐὰν ὅμως –πλάνη ἐδῶ δὲν χωρεῖ– σᾶς λέω γεγονότα δικὰ μου, καὶ φρονῆτε ὅτι λέω ἀλήθεια, τότε, καὶ ὑποτιθεμένου ὅτι ἐπὶ τῶν τριῶν δισεκατομμυρίων ἀνθρώπων εἶμαι ὁ μόνος πού ἔχω τὴν πείραν αὐτήν, ὀφείλετε νὰ μοῦ ἐξηγήσετε αὐτὸ πού συμβαίνει σὲ μένα. Μὴ μοῦ πῆτε δὲ ὅτι τὸ μυαλό μου δὲν λειτουργεῖ καλά. Ὅχι διότι αὐτὸ ἀποκλείεται a priori, ἀλλὰ αὐτό, τὸ ἄν, δηλαδή, τὸ μυαλό μου λειτουργεῖ καλὰ ἢ ὄχι, θὰ τὸ βρῆτε κατ' ἄλλον τρόπον, ὄχι, ὅμως, μὲ τὸ νὰ χρησιμοποιήσετε αὐτὸ πού ἰσχυρίζομαι ὡς ἀπόδειξιν ὅτι τὸ μυαλό μου δὲν λειτουργεῖ καλά, διότι αὐτὸ ἀποτελεῖ πλέον λῆψιν τοῦ ζητουμένου.

Εἰς τὸ ἐπιχείρημα δὲ πού μοῦ λέτε περὶ τοῦ σπὸρ καὶ τῶν ἄλλων περιπτώσεων, θὰ σᾶς ἀπαντήσω ὅτι ἐγὼ δὲν εἶπα ὅτι ἡ μόνη ἀξία πού ὑπάρχει εἶναι τὸ ἅγιον. Περὶ κλίμακος τῶν ἀξιῶν ὁμιλῶ πάντοτε, καὶ ἀναγνωρίζω ὅτι τὸ

σπόρ είναι μία αξία δια ώρισμένους άνθρωπους και, ίσως, δι' όλους. Δεν διατάζω δὲ νὰ ἐκφράσω τὴν λύπη μου, ὅτι δὲν εἶχα ἀπασχόλησιν μὲ τὰ σπόρ ὅσο μοῦ ἐχρειάζετο, μολοντί εἶχα κάποιο σπόρ. Δεν θὰ δυσκολευόμουν, λοιπόν, καὶ αὐτὸ νὰ τὸ δεχθῶ. Ἀλλὰ ἔρχομαι νὰ πῶ τὸ ἐξῆς: Αὐτὸ ποῦ μοῦ εἶπε ὁ φίλος μου ἐκεῖνος καὶ τὸ ὁποῖον σᾶς ἀνέφερα **[σελ. 161]** προηγουμένως, ἰσχύει καὶ δι' όλους. Κυρίες καὶ κύριοι, σᾶς μίλησα πάντοτε εἰλικρινῶς. Σᾶς ἔχω ἀναφέρει τὰ ἐγκλήματα ποῦ διαπράττονται ἐν ὀνόματι τῆς πίστεως, καὶ συνεχῶς βλέπω ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα μας πληροῦται ἡ προφητεία τοῦ Κυρίου: «Πλὴν ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου ἐλθὼν ἄρα εὐρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;». Καὶ ὅμως, παρ' ὅλα αὐτὰ ποῦ σᾶς ἀνέφερα, σᾶς λέω: Μὴ φύγετε ἀπὸ τὴν πίστι, διότι τότε θὰ φύγετε ἀπὸ τὴ ζωὴ. Ὁ χειρότερος τρόπος αὐτοκτονίας εἶναι νὰ φύγετε ἀπὸ τὴν πίστι.

Θὰ μοῦ πῆτε, ἴσως, ὅτι ὑπάρχουν τόσοι ἄνθρωποι χωρὶς πίστιν, αὐτοὶ δὲν ζοῦν; Ἀπάντησις: Ἰσχυρίζομαι ὅτι, πρῶτον, ἄνθρωπους χωρὶς πίστιν ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς μόλις τώρα ἀρχίζει νὰ ἔχη. Οἱ ἄθεοι ἦσαν πιστοὶ. Τὸ δράμα τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ ἀντίφασις. Ἔχομεν ἀθέους ποῦ εἶναι πιστοὶ καὶ «πιστοὺς» ποῦ εἶναι ἄθεοι. Καὶ οἱ μὲν πιστοὶ ποῦ εἶναι ἄθεοι δὲν εἶναι κἄν ἄνθρωποι. Καὶ πιστεύω σοβαρῶς ὅτι αὐτοὶ πλέον δὲν ἔχουν τίποτε τὸ ἀνθρώπινον μέσα τους. Οἱ δὲ ἄθεοι ποῦ ἦσαν πιστοὶ, ἀπὸ τῶν ἀπλῶν ἀθέων μέχρι τῶν κοινωνικῶν ἐπαναστατῶν, δὲν ἦσαν στ' ἀλήθεια ἄθεοι. Ἦσαν πιστοὶ, ἀφοῦ ἐδέχοντο ἀξίας πνευματικὰς ὑπεράνω τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως, χωρὶς, ὅμως, νὰ ἔχουν τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ἦσαν πιστοὶ.

Ἐδῶ, ἀγαπητοί μου, γίνεται μία μεγάλη παρανόησις. Ποιὸς ἄρα γε λέγεται πιστὸς καὶ ποιὸς λέγεται ἄθεος; Ἐγὼ δὲν δέχομαι ὅτι ἄθεος λέγεται ἓνας ὁ ὁποῖος δέχεται ἀξίας πνευματικὰς ὑπεράνω τῆς ζωῆς του, ὅπως ἡ πατρίς, οἱ βωμοὶ καὶ αἱ ἐστίαί, καὶ ὁ ὁποῖος πάει νὰ θυσιασθῆ ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν. Ὁ δέκατος ἔνατος αἰὼν εἶχε ψευδοαπίστους. Τώρα ἔχομεν τοὺς ἀληθινούς ἀπίστους. Σήμερα ὑπάρχουν οἱ πραγματικὰ ἄθεοι. Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, συνεπῆς ὑλιστῆς, εἶναι ὄντως ἄθεος. Ὁ σημερινὸς εὐρωπαῖος εἶναι κατὰ κανόνα ἄθεος. Οἱ Μπήτλς δὲν ξέρω ἂν εἶναι ἄθεοι, μᾶλλον εἶναι ἀπλῶς ἔξυπνοι! Ἀλλὰ οἱ μπητλομανεῖς εἶναι ἄθεοι. Εἶναι ὅμως καὶ ἄνθρωποι; Ἐσεῖς σοβαρῶς πιστεύετε ὅτι οἱ **[σελ. 162]** χιλιάδες ποῦ παθαίνουν ὑστερία, ὅταν βλέπουν τοὺς Μπήτλς, εἶναι ἄνθρωποι; Σοβαρῶς δέχεσθε ὅτι ἐκεῖνοι ποῦ εἰσηγήθησαν τὴν παρασημοφορίαν τῶν Μπήτλς εἶναι ἄνθρωποι;

Πῶς ὅμως, τώρα, παρ' ὅλον τοῦτο, ζοῦν, ἐνῶ ἐγώ, ἂν προσπαθῆσω νὰ ζήσω ὅπως αὐτοί, θὰ μαρानθῶ; Ἔ, θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε εἰς ἀπάντησιν νὰ ἐπαναλάβω τὴν εἰκόνα τοῦ ἔρπετοῦ. Καὶ τὸ ἔρπετὸ βέβαια ζῆ, ἀλλὰ ὁ ἀετὸς δὲν ζῆ, ἅμα τοῦ μαδήσης τὰ φτερά. Διότι ὁ μαδημένος ἀετὸς δὲν εἶναι ἔρπετόν. Ὅταν μαδήσης τὰ φτερά τοῦ ἀετοῦ, θὰ πεθάνῃ ὁ ἀετὸς. Τὸ ὅτι ὑπάρχουν τὰ ἔρπετὰ τὰ ὁποῖα ὄχι ἀπλῶς δὲν πετοῦν, ἀλλὰ δὲν περπατοῦν κἄν,

δέν εἶναι ἀρκετὴ παρηγορία διὰ τὸν μαδημένον ἀετόν. Πιστεύω, λοιπόν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, γιὰ νὰ εἶναι ἄνθρωπος, πρέπει νὰ πιστεύῃ. Καί, ἐδῶ πού τὰ λέμε, τόσην ὥρα γιατί σᾶς κουράζω; Μποροῦσα νὰ σᾶς παραπέμψω εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς ἀνόδου. Ὁ ἄνθρωπος, διὰ νὰ εἶναι ὄντως ἄνθρωπος, πρέπει νὰ ἀνεβαίνει, νὰ ἀνέρχεται. Καί ὁ ἄνθρωπος πού ἀνέρχεται εἰς ἐπίπεδον ὑπεράνω τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως εἶναι πιστός. Μήπως ξέρετε ἐσεῖς ἄλλον τρόπον, διὰ νὰ ἀνέρχεται κανεὶς ὑπεράνω τοῦ ἐνστίκτου, ἀπὸ τὴν πίστιν; Διότι, διὰ νὰ ἀνεβῆ κανεὶς ὑπεράνω τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως, ἔχει ἀνάγκην νὰ δέχεται ὅτι ὑπάρχει κάτι παραπάνω ἀπὸ τὰ ἐνστικτα. Τὴν ὥρα δὲ πού ἓνας ἄνθρωπος θυσιάζεται δι' ἀνωτέρας ἀξίας (ὄχι ὅταν, βέβαια, αὐτοκτονῆ), δέν εἶναι ἀπόδειξις ὅτι πιστεύει ὅτι ὑπάρχουν ἀνώτεροι ἀξίαι; Γιὰ ὄνομα τοῦ Θεοῦ! Μά, ὑπάρχει μεγαλυτέρα ἀπόδειξις ὅτι πιστεύω εἰς ἀνώτερες ἀξίες ἀπὸ τὸ νὰ προσφέρω τὴν ζωὴν μου χάριν τῶν ἀξιῶν αὐτῶν; Ἡ, μήπως, τὴν ἀπόδειξιν τὴν δίδουν ἐκεῖνοι πού ἀνάβουν κεριὰ καὶ λιβανίζουν, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος θησαυρίζουν; Αὐτὴ εἶναι πλέον ἢ «ἐμπορικὴ πίστις», ὅπως τὴν ὠνόμαζε ὁ Πλάτων καὶ ὅπως τὴν ὀνομάζομε καὶ ἐμεῖς σήμερα.

Ἐάν, λοιπόν, ὅλα αὐτὰ πού λέω εἶναι ἀληθινά, τότε ὑπάρχει ἡ βιολογικὴ νομιμοποίησις τῆς πίστεως, ἡ ὁποία **[σελ. 163]** συνίσταται εἰς τοῦτο: Πιστεύω εἰς τὸν Θεόν, ὄχι διότι τὸν εἶδα, ἀλλὰ διότι διεπίστωσα πλέον ὅτι, ὅταν πιστεύω εἰς Αὐτόν, τότε ὄντως ζῶ. Ὅταν δέν πιστεύω, τότε εἶναι σὰν νὰ μὴ ζῶ. Καί, δεύτερον, ἰσχυρίζομαι ὅτι αὐτὸ ἰσχύει διὰ κάθε ἄνθρωπον πού εἶναι ὄντως ἄνθρωπος. Ἐάν, βέβαια, ἓνας ἄνθρωπος πιέσῃ τὸν ἑαυτόν του, μπορεῖ νὰ καταφέρῃ νὰ μὴν ἔχῃ ἀνάγκην τῆς πίστεως. Ἀλλὰ θὰ εἶναι μία ψεύτικη κατάστασις, ἡ ὁποία ἀργότερα θὰ ξεσπάσῃ εἰς μίαν ὑποβάθμισιν τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους, εἰς μίαν ἀντίστροφον ἐξέλιξιν τῶν εἰδῶν. Διότι ἂν ἀφήσωμεν τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμὸν νὰ παράγῃ μόνον πυραύλους καὶ Μπήτλς, δέν ξέρω εἰς ποῖον χάος θὰ καταλήξῃ ὁ συνδυασμὸς αὐτός.

Ὁ Νίτσε ἐζήτησε τὸν ὑπεράνθρωπον, καὶ ἡ πραγματικότης παρουσίασε τὸν ὑπάνθρωπον. Καὶ ταῦτα, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ τεχνικὴ πρόοδος δημιουργεῖ αὐτὰ πού δημιουργεῖ. Δέν νομίζω ὅτι θὰ καταλήξῃ εἰς καλὸ ἀποτέλεσμα αὐτὴ ἡ κατάστασις, ἂν συνεχισθῇ.

Ἐάν, λοιπόν, σκέπτομαι ὀρθῶς, ἡ ἄποψίς μου εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἰδέαν δέν ἔχω τί εἶναι ὁ Θεός. Ἐνα βλέπω καὶ ξέρω: Ὅτι εἶμαι καμωμένος διὰ νὰ ἀνεβαίνω. Τὸ ἀπώτατον σημεῖον τῆς ἀνόδου τὸ ὀνομάζω Θεόν. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο οὔτε τὸ ἔχω συλλάβει, οὔτε μπορῶ νὰ τὸ ἀποδείξω. Αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ὅμως, τὸ ἀνέρχεσθαι, τὸ ἔχω συλλάβει. Ἡ ζωὴ μου, ἐπομένως, εἶναι ὄντως ζωὴ, ὅταν εἶναι ζωὴ ἀνόδου. Αὐτὸ τὸ ὀνομάζω βιολογικὴν νομιμοποίησιν. Ὅτι, δηλαδή, τότε πράγματι ζῶ, ὅταν ἀνεβαίνω. Καὶ ἀνεβαίνω, ὅταν πιστεύω. Ἄρα, εἶναι ἀδύνατον ἢ πίστις αὐτὴ νὰ εἶναι ψέμα, διότι, τοῦλάχιστον, εἶναι ἀλήθεια κατὰ τὸ ὅτι με ἀνεβάζει καὶ κατὰ τὸ ὅτι εἶναι μία βιολογικὴ μου ἀνάγκη. Ὅπως εἶναι

βιολογική ανάγκη τὸ νὰ τρώγω, εἶναι βιολογική ανάγκη καὶ τὸ νὰ ἀνεβαίνω. Ἄρα βιολογική ανάγκη εἶναι καὶ τὸ νὰ ἔχω μίαν ἐπαφήν μὲ κᾶτι ἀνώτερον ἀπὸ μένα, μὲ τὸ ὕψιστον τῶν ὄντων. Εἶναι, λοιπόν, βιολογική ανάγκη γιὰ μένα ν' ἀνεβαίνω. Τὴν ὥρα ποὺ δὲν ἀνεβαίνω, πέφτω.

[σελ. 164]

Ε

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ διετυπώθη ἡ ἔνστασις ὅτι οἱ κομμουνισταὶ οἱ ἰδεολόγοι, οἱ «ἀντιφατικοί», ὅπως τοὺς ὠνομάσαμε, αὐτοὶ οὔτε εἰς Θεὸν πιστεύουν, οὔτε προσεύχονται, καὶ ὅμως παρουσιάζουν ἓνα χαρακτήρα ἀγωνιστικὸν τὸν ὁποῖον τὸν ζηλεύουμε. Τί συμβαίνει μ' αὐτούς;

Πρέπει νὰ εὐχαριστήσω διὰ τὴν ἔνστασιν, ἀλλὰ ἡ ἀπάντησις θέλει πολλὴν ἐργασίαν ξεκαθαρίσματος. Οἱ πρῶτοι διὰ τοὺς ὁποίους ἔθεσαν παρομοίαν ἔνστασιν ἦσαν οἱ Ἄραβες. Οἱ Ἄραβες ἔπαιξαν, διὰ τοὺς χριστιανοὺς τοὺς πέραν τοῦ Μεσαίωτος, τὸν ρόλον ποὺ παίζουν τώρα οἱ κομμουνισταί. Διότι οἱ Ἄραβες ἔδειξαν ἀνωτερότητα πνευματικὴν τὴν ὁποίαν οἱ χριστιανοὶ δὲν τὴν ἐπέδειξαν. Καὶ φαντάζομαι ὅτι ἓνας φίλος σὲ μιὰ τέτοια συγκέντρωσι θὰ μποροῦσε νὰ μοῦ ἀντιτάξῃ τοὺς Ἄραβας. Ἐπίσης, ἄλλος θὰ μποροῦσε νὰ μοῦ ἀντιτάξῃ τοὺς Βουδδιστάς. Δὲν ἀποκλείεται δὲ νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι, τοὺς ὁποίους αὐτὴν τὴν στιγμὴν δὲν ἔχω προχείρους καὶ θὰ ἤμποροῦσε ἓνας καὶ αὐτοὺς νὰ μοῦ τοὺς ἀντιτάξῃ. Θὰ θέσω ὅμως ἓνα ἐρώτημα, μολονότι ξέρω ὅτι δὲν ἐξαντλεῖται τὸ θέμα μὲ τὸ ἐρώτημα αὐτό. Ἀλλὰ θέλω νὰ προχωρήσω εἰς τὴν ἀπάντησίν μου σκαλί-σκαλί. Ἄς πάρωμεν τὸν ἄθεον, τὸν συνεπῶς καὶ πλήρως ἄθεον, τὸν ὑλιστὴν ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος μπορεῖ ἀπὸ ἀγραμματωσύνην νὰ μὴν ξέρῃ κἂν τί εἶναι ὑλιστής, ἀλλὰ εἶναι ὑλιστής. Δηλαδή ἐκεῖνον ποὺ σ' ἀλήθεια καὶ ἐν πάσῃ συνεπείᾳ πιστεύει ὅτι πέραν ἀπὸ τὸ σαρκίον του δὲν ὑπάρχει τίποτε. Γιατί, αὐτὸ θὰ πῆ ὑλιστής. Ὅτι, βέβαια, ὑπάρχουν ὑλισταὶ οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀνώτεροι πολλῶν δῆθεν πνευματικῶν ἀνθρώπων, τὸ ξέρω. Ἀλλὰ αὐτό, ὅπως ἔχομε πῆ, εἶναι ἀντίφασις. Καὶ οἱ ἀντιφάσεις δὲν διαρκοῦν. Λοιπόν, ὁμιλῶ διὰ τὸν συνεπῆ ὑλιστὴν, ὁ ὁποῖος βγάζει τὰς συνεπείας τοῦ ὑλισμοῦ του πέρα γιὰ πέρα, καὶ εἶπα ὅτι αὐτὴν τὴν συνέπειαν τὴν ἔχει ὁ εἰκοστὸς αἰὼν. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου **[σελ. 165]** παγκοσμίου πολέμου κυρίως βλέπετε αὐτὸν τὸν ὑλιστὴν.

Σᾶς ἐρωτῶ, λοιπόν, φρονεῖτε ὅτι ἐσεῖς μπορεῖτε νὰ γίνετε ἓνας ἀπ' αὐτούς καὶ νὰ ἐξακολουθῆτε νὰ ζῆτε; Καὶ διὰ τοὺς Ἄραβας καὶ διὰ τοὺς βουδδιστάς κ.λ.π., τί λέτε, αὐτοὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμφανίσουν ἀρτιότητα προσωπικότητος ζηλευτὴν; Ἡ ἀβίαστος ἀπάντησις εἶναι ἡ ἐξῆς: Παρὰ τὸν σεβασμὸν ποὺ τρέφω πρὸς αὐτούς, σᾶς λέω ὅτι οἰοσδήποτε ἀπὸ μᾶς θελήσῃ νὰ γίνῃ μωαμεθανός, ἢ βουδδιστής, ἢ δὲν ξέρω τί ἄλλο, τότε, ἢ τὸ μυαλό του

θάχει πάθει κάτι, ἢ θὰ ἀρχίσῃ νὰ κατέρχεται. Ἐνῶ οἱ μωαμεθανοὶ καὶ οἱ βουδδισταὶ κ.λ.π. οἱ ὁποῖοι γίνονται χριστιανοὶ εἶναι σὰν τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους οἱ ὁποῖοι μπαίνουν ἐκεῖ πού ἦταν ἡ φυσικὴ τους θέσι. Ὅταν πᾶνε οἱ ἱεροκήρυκες σὲ εἰδωλολατρικὲς χῶρες καὶ κάνουν χριστιανούς, βλέπεις ὅτι δημιουργοῦνται παροικίαι χριστιανῶν οἱ ὁποῖες εἶναι πολὺ καλύτερες ἀπὸ τὶς δικές μας. Ὅποτε ἀντιλαμβάνεσαι ὅτι ὁ μαῦρος τοῦ Κογκό, καὶ ὅταν εἶναι μαῦρος τοῦ Κογκό, εἶναι σεβαστὴ προσωπικότης. Ὅταν ὅμως γίνῃ χριστιανός, εἶναι σὰν νὰ μπαίνῃ σὲ μία θέσι πού φυσικὰ τοῦ ἀνήκει. Ἐδῶ πλέον ἡ ψυχὴ του ἱκανοποιεῖται. Ἐνῶ ὁ χριστιανὸς πού θὰ γίνῃ σὰν τὸν μαῦρο τοῦ Κογκό, ἢ πού θὰ πάῃ νὰ μείνῃ σὲ μιὰ παγόδα κ.λ.π., συμφωνεῖτε ὅτι δὲν κάνει κάτι τὸ φυσιολογικόν; Διατί; Διότι τὸ Εὐαγγέλιον, πῶς τὸ θέλετε, εἶναι ἀνώτερον ἀπὸ τὶς ἄλλες θρησκείες. Θὰ φθάσω νὰ πῶ τὸ ἐξῆς: Δὲν ἀποκλείω αὐριο ὁ Θεὸς νὰ στείλῃ μία διδασκαλία ἀνώτερη ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιον. Σήμερα, πάντως, δὲν ξέρω ἄλλη διδασκαλία ἀνώτερη. Μὴ μοῦ πῆτε, τώρα, ὅτι τὸ Κοράνιον εἶναι ἀνώτερον ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιον, γιατί αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν ἔχετε διαβάσει οὔτε τὸ Εὐαγγέλιον οὔτε τὸ Κοράνιον. Καὶ ἐπειδὴ ἐγὼ τὰ ἔχω διαβάσει καὶ τὰ δύο, σᾶς λέω ὅτι δὲν ὑπάρχει σύγκρισις. Διατί, τώρα, συμβαίνει ὥστε καμμιά φορὰ ἕνας πού διαβάζει τὸ Κοράνιον νὰ εἶναι καλύτερος ἀπὸ ἕναν πού διαβάζει τὸ Εὐαγγέλιον, αὐτὸ ὀφείλεται, ἀπλούστατα, εἰς τὸ ὅτι ἐκεῖνος πού διαβάζει τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι **[σελ. 166]** ἀσυνεπής. Ὅπως ὑπάρχουν καὶ ἀπόφοιτοι τοῦ Γυμνασίου πού «βάζουν τὰ γυαλιά» εἰς ἀποφοίτους τοῦ Πανεπιστημίου. Αὐτὸ, ὅμως, δὲν σημαίνει ὅτι τὸ Πανεπιστήμιον δὲν εἶναι ἀνώτερον ἀπὸ τὸ Γυμνάσιον. Δηλαδή, ἐδῶ πλέον ἔρχεται ὁ ὑποκειμενικὸς παράγων. Θυμᾶσθε πού σᾶς εἶπα πρὸ ὀλίγου, μήπως μοῦ φέρει κανεὶς τὴν ἔνστασιν τοῦ ὑποκειμενικοῦ παραγόντος. Ἐδῶ ὑπάρχει, πράγματι, ὁ ὑποκειμενικὸς παράγων. Καὶ αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἐξῆς: Αὐταὶ αἱ ἐξαιρέσεις δὲν ἔχουν διάρκειαν. Παίρνω σὰν παράδειγμα τοὺς πατριῶτες. Ἐάν, π.χ., ὁ Α, ἀντιφατικὸς ὑλιστής, διέπρεψε ὡς πατριώτης, καὶ ἐγὼ θελήσω νὰ γίνω ὁ τύπος τοῦ Α, τότε θὰ πέσω. Ὅποτε, οὔτε πατριώτης θὰ μπορέσω νὰ εἶμαι. Εἶναι, βεβαίως, βιολογικὴ ἀνάγκη στὸν ἄνθρωπο, ὅταν ὑπάρχῃ ἰατρικὴ ἐπιταγή, νὰ ἀκολουθῇ μίαν ὠρισμένην δίαιταν. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι πᾶς ἄνθρωπος πού δὲν θὰ ἀκολουθήσῃ αὐτὴν τὴν δίαιταν σώνει καὶ καλὰ θὰ πεθάνῃ. Ἀλλὰ τότε πρέπει νὰ ἔχῃ ὠρισμένας βιολογικὰς δυνατότητας, οὕτως ὥστε, μολονότι ζῶν ἀντιδιδαιτητικῶς, νὰ παρουσιάσῃ ἀποτελέσματα πού ξεπερνοῦν τὸν ἑαυτόν του. Ἀλλὰ μόνον ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἱκανός, ὅταν εἶναι ἀληθινὸς Χριστιανισμὸς, νὰ πάῃ, ἄς ποῦμε, στὸ Chicago Illinois, νὰ σκορπίσῃ ἕνα μήνυμα καὶ νὰ ἀλλάξῃ ἀνθρώπους.

Τὸ παράδειγμα, ἐπομένως, ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι, ἐκτὸς τῆς ὁδοῦ ταύτης, ἐμφανίζουν βίον ζηλευτὸν δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν τοῦ ἀντιθέτου. Διότι ὅλοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν ἐμφάνισιν τοῦ αὐτοῦ φαινομένου τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὴν

σωματικήν βιολογίαν ὑπάρχει. Ὑπάρχουν, δηλαδή, λόγοι παραδόσεως, συνεπείας, ἀνωτερότητος ψυχικῆς κ.λ.π. ἔνεκα τῆς ὁποίας ἕνας μὲ μικρότερα ἐφόδια ἐπιτυγχάνει μεγαλύτερα ἀποτελέσματα. Τὸ ὅποιον, ὅμως, δὲν σημαίνει ὅτι τὸ μικρότερον δὲν εἶναι μικρότερον. Ἀπόδειξις: Ἐὰν αὐτὸν τὸν ἀνώτερον ἄνθρωπον τὸν κάνεις καὶ χριστιανόν, θὰ ἀνεβῆ ἀκόμη περισσότερο. Ἐνῶ, ἐὰν τὸν χριστιανὸν τὸν κάνεις λ.χ. μωαμεθανόν, θὰ κατεβῆ. Δὲν ξέρω ἂν αὐτὸ τὸ βρίσκετε ὅτι εἶναι **[σελ. 167]** ἀλήθεια, θέλω ὅμως νὰ μὴν εἶναι τίποτε βεβιασμένον εἰς τὴν γνώμην σας.

Ἔρχομαι, τώρα, εἰς τὸν κομμουνισμόν. Ὁ κομμουνισμὸς εἶναι ὄντως μεγάλη ὑπόθεσις. Ὁ κομμουνισμὸς εἶναι, πρῶτον, μία σειρὰ ἀντιφάσεων. Καὶ εἶναι τόσο πολὺ σειρὰ ἀντιφάσεων, ὥστε εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν θεωρίαν του ἔχει τὴν ἀντίφασιν. Δὲν ξέρω ἂν τὸ ἔχετε ὑπ' ὄψιν σας ὅτι εἶναι μία διδασκαλία ἢ ὁποία δέχεται τὴν ἀντίφασιν. Τὴν δέχεται θεωρητικῶς καὶ τὴν ὀνομάζει διαλεκτικὴν. Καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι ἀποτελεῖ ἀστικὴν προκατάληψιν ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς ἀντιφάσεως. Ἡ τυπικὴ λογικὴ μεταξὺ τῶν ἀξιωματῶν της ἔχει καὶ τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς ἀντιφάσεως. Δὲν μπορεῖς, δηλαδή, νὰ δέχεσαι συγχρόνως τὸ ἄλφα καὶ τὸ πλὴν ἄλφα. Ὁ κομμουνισμὸς, ὅμως, σοῦ ἀπαντᾷ ὅτι, ἐπειδὴ δὲν ξέρεις διαλεκτικὴ, δι' αὐτὸ τὰ λές αὐτά. Διότι διὰ τῆς διαλεκτικῆς μπορεῖς νὰ δέχεσαι καὶ τὸ ἄλφα καὶ τὸ πλὴν ἄλφα. Ἐὰν τὸ δεχθοῦμε αὐτό, θὰ ἰδοῦμε ὅτι συμβαίνει κᾶτι ἄλλο μὲ τὸν κομμουνιστὴν. Ὁ κομμουνιστὴς εἶναι ἀντιφατικὸς εἰς τὸν ὕλισμόν του καὶ εἶναι οὐσιαστικὰ ὁ τύπος τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, διότι ἔχει ἰσχυρὸν μέσα του τὸ αἶσθημα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Ἡ θεωρία του, βεβαίως, ἀρνεῖται τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην, δὲν ἔχει χῶρον δι' οἴανδήποτε δικαιοσύνην, διότι, ἀπλούστατα, ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἔννοια πνευματικὴ, καὶ ὁ κομμουνισμὸς ἀρνεῖται τὸ πνεῦμα. Τότε, μὲ τί ἀντικαθιστᾷ τὴν δικαιοσύνην; Μὲ τὴν πάλιν τῶν τάξεων. Ἐλάχιστοι ξέρουν ὅτι ὁ κομμουνισμὸς δὲν δέχεται τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην, ἀλλὰ τὴν πάλιν τῶν τάξεων. Καὶ τὸ ὅτι ὁ καπιταλισμὸς καταρρέει, τοῦτο ὀφείλεται –κατὰ τὴν κομμουνιστικὴν ἀντίληψιν– ὄχι εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἄδικος, ἀλλὰ εἰς τὸ ὅτι εἶναι καταδικασμένος νὰ καταρρεύσῃ κατὰ φυσικὴν νομοτέλειαν, ὅπως ἀκριβῶς τὸ νὰ ἀφήσω νὰ πέσῃ ἕνα ἀντικείμενον δὲν εἶναι οὔτε δίκαιον οὔτε ἄδικον, ἀλλὰ εἶναι νομοτελέες. Εἰς τὴν θέσιν, δηλαδή, τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου ἔχει τὴν νομοτέλειαν. Μὴν πιστέψετε ὅμως ὅτι ὁ κομμουνισμὸς σ' **[σελ. 168]** αὐτὸ τὸ σημεῖο λέει τὴν ἀλήθεια. Εἰς τὴν πραγματικότητα μιλάει μέσα του ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη, διότι, ἂν ὑπῆρχε μόνον ἡ νομοτέλεια, θὰ ἔλεγε: Δὲν ἀφήνεις τὴν νομοτέλεια μόνη της νὰ λειτουργήσῃ, εἶναι ἀνάγκη ἐγὼ νὰ θυσιασθῶ, γιὰ νὰ λειτουργήσῃ ἡ νομοτέλεια; Εἶναι ὅμως ἔτσι; Δὲν εἶναι, τώρα τοῦλάχιστον, ἔτσι. Διότι αὐτοὶ οἱ κομμουνισταί, οἱ ἀντιφατικοί, ὅσο πᾶνε λιγοστεύουν. Αἱ ἀντιφάσεις εἶναι προσωριναί.

Εἰς τὸν ἀγαπητὸν φίλον ποῦ εἶπε ὅτι τοὺς κομμουνιστὰς τοὺς ζηλεύομε, ἐπειδὴ συμβαίνει νὰ εἶμαι ὁ ἠθικὸς αὐτουργὸς αὐτῆς τῆς ζήλειας, πρέπει νὰ ἀναφέρω τώρα καὶ τὴν ἄλλην πλευράν. Αὐτὸ ποῦ λέμε ὅτι τοὺς ζηλεύομε, δὲν εἶναι ἀλήθεια. Ζηλεύομε μερικοὺς ἀπὸ αὐτοὺς καὶ γιὰ μερικὰ μόνον προσόντα. Ζηλεύομε τοὺς κομμουνιστὰς, δηλαδὴ τοὺς ἀντιφατικούς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ὅμως ὅσο πᾶνε καὶ ἐξαφανίζονται. Ἰδίως δὲν τοὺς ζηλεύομε, ὅταν τοὺς συγκρίνομε μὲ τὸν πιστὸν –μὲ συγχωρεῖτε, δὲν θέλω νὰ κάνω σὲ κανέναν ἐκ τῶν παρόντων κομπλιμέντο, ὁ Θεὸς ξέρει– ἀλλὰ δὲν θὰ μοῦρθη ποτὲ ἡ ἰδέα νὰ συγκρίνω τὸν κομμουνιστὴ μὲ ἕναν ἀπὸ σᾶς. Διότι ὁ κομμουνιστὴς ἔχει προσόντα ποῦ μὲ κάνει νὰ τὸν θαυμάζω, ἀλλὰ, ἅμα τὸν συναναστραφῆς περισσότερο, θὰ δῆς καὶ πολλὰ μειονεκτήματα ποῦ θὰ σὲ κάνουν νὰ μὴν τὸν ζηλεύης. Ὅταν τὸν δῆς μὲ ποῖον τρόπον εἶναι ἰκανὸς νὰ πετάξῃ, ὄχι τὸν ἀντίπαλόν του ἀλλὰ τὸν σύντροφόν του, ὅταν δῆς ὅτι δὲν ἔχει οὔτε φιλίαν οὔτε τι πέραν αὐτοῦ, τότε θὰ παύσης νὰ τὸν ζηλεύης. Εἰς αὐτὰ ποῦ εἶπα ἔχω νὰ προσθέσω καὶ τὸ ἐξῆς: Τὸν κομμουνιστὴ δὲν τὸν ζηλεύω, διότι ὁ κομμουνιστὴς εἶναι μηχανή, καὶ ὅταν παύσῃ νὰ εἶναι ἀντιφατικός, παύει νὰ εἶναι ἄνθρωπος «ex definitione». Διατί; Διότι ὄχι μόνον ἐνεργεῖ κατ' ἐπιταγὴν, ἀλλὰ καὶ σκέπτεται κατ' ἐπιταγὴν. Καὶ αὐτὸ εἶναι πλέον μηχανή. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο δυνατόν ὁ κομμουνισμὸς, τὸν ὅποῖον τὸν καμαρώνομε διὰ τὴν πρώτην του γενεά (καὶ μάλιστα κυττᾶξτε τὸν συγκριτικὰ μὲ τοὺς χριστιανούς [σελ. 169] τῆς πρώτης γενεᾶς), ἐὰν ὑποθέσωμε, λοιπόν, ὅτι ὁ κομμουνισμὸς ἔζη τρεῖς-τέσσαρες γενεές μὲ τὴν θεωρίαν τῆς μηχανῆς, ἐγὼ ἰσχυρίζομαι ὅτι θὰ διεμορφοῦτο ἕνας ἀνθρώπινος τύπος μὲ κυκλοφορίαν αἵματος, μὲ λειτουργίας βιολογικάς, σωματικάς, ἀλλὰ μὲ ὄργανισμὸν κατὰ τὰ λοιπὰ μηχανικόν. Διότι στὸ κάτω-κάτω, ὅταν συνεχῶς λὲς ὅτι εἶσαι μηχανή, γίνεσαι στὸ τέλος μηχανή. Λοιπόν, δὲν ζηλεύομε. Ὁ ἀντιφατικὸς κομμουνιστὴς, ἀντιθέτως, γιατί ζῆ; Διὰ τὸν ἐξῆς λόγον. Ναὶ μὲν δὲν προσεύχεται, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀντετάχθη πρὸς τὴν προσευχήν, διότι δὲν τὴν ἐγνώρισε τὴν προσευχήν. Ἐὰν ὅμως ἐγὼ μία μέρα δὲν προσευχηθῶ, θὰ πέσω, ὅπως ἀκριβῶς τὸ ἀεροπλάνο ποῦ πετᾷ πέφτει, ὅταν συναντήσῃ ἕνα κενὸ ἀέρος. Ἔσεῖς, ἂν ἔχετε ἰκανότητα νὰ γνωρίζετε ἀνθρώπους, μπορεῖτε νὰ διακρίνετε πότε προσεύχονται καὶ πότε δὲν προσεύχονται. Διατί, τώρα, ὁ κομμουνιστὴς εἶναι ἔτσι, μολονότι δὲν προσεύχεται; Διότι ὑπάρχει καὶ ἡ ἀνωτερότης τοῦ μὴ προσευχομένου. Βλέπεις ὅμως ὅτι εἶναι ἄλλου εἴδους ἀνωτερότης, ἡ ἀνωτερότης τοῦ μὴ προσευχομένου.

Ὁ κομμουνιστὴς ἔχει ἕνα καλόν: Τὴν πεῖνα καὶ τὴ δίψα τῆς δικαιοσύνης. Τὴν μέχρι θυσίας πεῖνα καὶ δίψα τῆς δικαιοσύνης. Αὐτό, ὅταν τὸ ἔχη, τὸν φέρνει τόσο κοντὰ στὸ Θεόν, ὥστε ὅλα τὰ ἐλαττώματα παραθεωροῦνται. Ὅχι, ὅμως, ὅτι παύουν νὰ ὑπάρχουν τὰ ἐλαττώματα. Ἀπόδειξις: Μόλις λίγο ἡ πεῖνα αὐτὴ καὶ ἡ δίψα τῆς δικαιοσύνης ὑποβαθμισθῇ – ἔχετε, ἀλήθεια, δῆ

κομμουνιστάς, όταν άπαρνοϋνται τόν κομμουνισμόν; Δι' αυτόν τόν λόγον πιστεύω ότι ό κομμουνισμός δέν άποτελεϊ υπόθεσιν βιολογικήν, διότι εΐναι, πρῶτον, υπόθεσις άντιφατική και, δεύτερον, παροδική. Ό ιδεολόγος κομμουνιστής εΐναι παροδική φύσις. Σέ λίγο καταλήγει νά γίνη μηχανή. Κομμουνισταί άληθινοί ύπάρχουν μόνον εις τās χώρας έξω τοϋ Παραπετάσματος. Έντός τοϋ Παραπετάσματος ύπάρχουν μηχαναί, αί όποΐαι ύπακούουν τυφλά εις τούς αύθέντας πού τούς κυβερνοϋν. [σελ. 170] Έτοιμάζεται όμως και ή νέα γενεά, ή όποία θα έπιστρέψη. Ποϋ θα έπιστρέψη όμως; Είς τόν Χριστιανισμόν;

ΣΤ

Κυρίες και κύριοι, ή θα λυπηθῆ ό Θεός τόν κόσμο και θα φέρη άληθινόν Χριστιανισμόν, ή άς περιμένη πλέον ό κόσμος τήν καταστροφήν του, όχι έξ αίτίας τοϋ κομμουνισμού και έξ αίτίας τῆς μηχανῆς, άλλ' έξ αίτίας τῆς χρεωκοπίας τοϋ Χριστιανισμού μας. Διότι αύτή πλέον ή χρεωκοπία εΐναι τó βαθύτερον αίτιον. Έάν πράγματι ή βιολογική όδός εΐναι τó «anima naturaliter christiana», τότε πρέπει νά δεχθῆτε και τó ότι ή άναξιότης τοϋ Χριστιανισμού μας εΐναι ό θάνατος τῆς άνθρωπότητος. Θέλετε νά σās πῶ κάτι; "Όταν λέω ότι έξ αίτίας τῆς άναξιότητος τῶν χριστιανῶν θα φέρη ό πύραυλος τήν καταστροφήν, λέω τó ίδιο πρᾶγμα, στήν άρνητική του πλευρά, με εκείνο πού εΐπα πρὸ όλίγου, ότι μόνον ό Χριστιανισμός ύπάρχει ως φυσική όδός δια τόν άνθρωπον. Έγώ, όταν τόσο πολϋ πενθῶ δια τήν άναξιότητα τοϋ Χριστιανισμού, διατί πενθῶ; Δια τόν έαυτόν μου; Ό Θεός ξέρει. Πενθῶ, διότι βλέπω ότι έρχονται καιροί ότου ή άνθρωπότης –και, φυσικά και ή Έλλάς– δέν ήμπορεϊ άτιμωρητι νά μείνη χωρίς Χριστιανισμόν. Και τώρα, δυστυχῶς, εΐναι χωρίς Χριστιανισμόν. Διότι εΐχε τόν Χριστιανισμόν τοϋ άγωνιζομένου Έθνους, τόν άγνόν Χριστιανισμό τοϋ παπποϋ μου, τῶν πατέρων μας, πῆγε νά κάνη έναν κατ' έπίγνωσιν Χριστιανισμόν, τόν ενόθευσε με τὰ κατὰ συνθήκην ψεύδη, ενῶ συγχρόνως ή γενεά πού έρχεται δέν κάνει καν τόν κόπον νά εΐναι άθεος, αλλά άδιαφορεϊ δι' αύτήν τήν υπόθεσιν, τήν όποΐαν θεωρεϊ ότι δέν άξίζει καν τόν κόπον νά τήν προσέξη. Και εν τῷ μεταξύ έρχεται ή καταιγίς και ή άτομική βόμβα!

Άρχίζει, επίσης, νά επικρατῆ ή άγραμματωσύνη με τās αναποφεύκτους συνεπείας της και νά έξαφανίζεται πᾶν [σελ. 171] αίσθημα ιεραρχίας. Τό άποτέλεσμα εΐναι ότι σήμερα κυβερνᾶ πνευματικά ή πνευματική άναρχία, ενῶ αναφαίνεται ήδη μία γενεά πνευματικῶν νάνων. Άν δέ πᾶμε και σε μεγαλύτερες δοκιμασίες, τότε πλέον ό Θεός νά βάλῃ τó χέρι Του!

Αὐτὰ εἶχα νὰ πῶ ὡς ἀπάντησιν καὶ ὀλοκλήρωσιν.

(13 Ἰουνίου 1965)

ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΧΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΥΣΕΒΕΙΑΣ (USUS MODERNUS PIETATIS)

A

Σήμερα συγκεντρωθήκαμε ἐδῶ δι' ἓνα ἰδιαίτερον λόγον, δι' ἓνα ξεκίνημα.

Ἀπὸ τὸ 1945 ποὺ ἄρχισε τὸ πρῶτον μας ξεκίνημα μετὰ τὴν κατοχὴν, τὰ χρόνια ἐπέρασαν μὲ συνεχεῖς ἀπογοητεύσεις. Κατὰ τὰ χρόνια αὐτὰ ἡ λογικὴ ἔλεγε ὅτι αὐτὴ ἡ προσπάθεια δὲν ἔχει ἐλπίδας νὰ καρποφορήσῃ. Καὶ ὅμως, εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια ἐκρατήσαμε τὴν σημαίαν τοῦ ἀγῶνος ὑψηλά. Δὲν τὴν ὑπεστείλαμεν. Τὸ πρῶτον, λοιπόν, ποὺ ἔγινε ἦτανε τὸ εὐγενὲς πείσμα εἰς τὴν συνέχισιν ἐνὸς ἱεροῦ ἀγῶνος.

Καί, δεύτερον, συνετελέσθη, ἰδίως τὸν χρόνο αὐτό, ἐκείνη ἡ στροφή περὶ τῆς ὁποίας ἔκανα μνησίαν ἤδη εἰς τὰς 14 Σεπτεμβρίου 1963 καὶ ἡ ὁποία θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ καὶ σήμερον. Ἡ στροφή πρὸς τὴν πίστιν. Ἔχω πῆ πολλὰς φορές ὅτι τὸ καράβι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, πρέπει νὰ εἶναι στερεωμένον μὲ δύο παλαμάρια, μὲ δύο σχοινιά. Τὸ ἓνα παλαμᾶρι λέγεται πίστις, τὸ ἄλλο παλαμᾶρι λέγεται ἀγάπη. Πρέπει, λοιπόν, τὸ καράβι νὰ εἶναι δεμένον καὶ μὲ τὰ δύο σχοινιά. Ἐάν, ὅμως, διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν, πρέπει τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο παλαμάρια νὰ κοπῆ γιὰ μιὰ στιγμή, ἃς μὴ κοπῆ, πάντως, τὸ παλαμᾶρι τῆς ἀγάπης, διότι ἂν μείνῃ δεμένον τὸ παλαμᾶρι τῆς ἀγάπης, θὰ ὑπάρχῃ, πάντως, καὶ κάποια πίστις. Δὲν ἠμπορεῖς [σελ. 173] νὰ ἔχῃς ἀγάπην χωρὶς κάποιαν πίστιν. Ἐφ' ὅσον ἔχεις ἀγάπην, τὴν ὥραν ποὺ νομίζεις ὅτι δὲν ἔχεις πίστιν, ἔχεις πίστιν, ἀλλοιῶς δὲν θὰ εἶχες τὴν ἀγάπην. Ἐνῶ ἂν κοπῆ τὸ παλαμᾶρι τῆς ἀγάπης καὶ μείνῃ μόνον τὸ παλαμᾶρι τῆς πίστεως, τότε, ὅπως λέγει ἡ Γραφή, «καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύει καὶ φρίπτει», ἀλλὰ τὰ δαιμόνια δὲν ἀγαπᾷ. Πίστιν πολλὴν ἔχουν τὰ δαιμόνια, ἀγάπην ὅμως ποτὲ δὲν ἔχουν.

Λοιπόν, αὐτὰ εἶπαμε καὶ ἔτσι ἐπορεύθημεν μέχρι τώρα. Σήμερον ὅμως λέγω τὸ ἐξῆς: Καλά, ἀρκετά, τὰ εἶπαμε αὐτά. Ὅμως καιρὸς εἶναι νὰ προσέξωμε νὰ δεθῆ καλὰ καὶ τὸ παλαμᾶρι ποὺ λέγεται πίστις. Δὲν ἠμπορεῖ νὰ μείνῃ ὡς μόνιμον καθεστῶς ἡ ἀγάπη μὲ ἀτροφικὴν πίστιν. Διότι ὅσα εἶπαμε ὡς πρὸς τὸ παλαμᾶρι ποὺ λέγεται ἀγάπη τὰ εἶπαμε μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι εἶναι τὸ μικρότερον

κακόν, ἔναντι τοῦ χείρονος, δηλαδή τοῦ ἀντιστρόφου: Νὰ ἔχωμεν πίστιν μόνον χωρίς ἀγάπην. Διότι ὁ τραυματισμὸς τῆς πίστεως εἶναι ζημία, εἶναι τραῦμα, ποὺ πρέπει, πάντως, νὰ θεραπευθῇ.

B

Ἡ συνέχεια ἦτανε ὅτι ἄρχισε νὰ μᾶς ἀπασχολῇ ἀντιστοίχως καὶ ἓνα ἄλλο θέμα. Ἡ διάκρισις ἢ μεσαιωνικὴ μεταξὺ ζωῆς τῆς θεωρίας «*vita contemplativa*» καὶ ζωῆς τῆς πράξεως «*vita activa*», ὠδήγησεν εἰς τὸ ἐρώτημα ποῖα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ χριστιανικὴ ζωή. Ἔρις μεγάλη ἠγέρθη περὶ τὸ θέμα αὐτό, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν ὀρθὴν ἀπάντησιν θὰ μᾶς βοηθήσῃ τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: Δοθέντος ὅτι δύο ἄτομα ὑδρογόνου καὶ ἓν ἄτομον ὀξυγόνου ἀπαρτίζουν τὸ νερό, ποῖον εἶναι νερό, τὸ ὑδρογόνον ἢ τὸ ὀξυγόνον; Μά, νομίζω, νερὸ δὲν εἶναι οὔτε τὸ ὑδρογόνον οὔτε τὸ ὀξυγόνον. Νερὸ εἶναι ἡ σύνθεσις καὶ τῶν δύο. Ἡ *vita contemplativa* δὲν ἔχει τὴν ἀγάπην. Ὁ ὁπαδὸς τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς πάει καὶ κλείνεται εἰς τὸ «ταμιεῖον» του καὶ «θεωρεῖ». Ὅποτε τοῦ λέμε, ἀγαπητέ μου, σὲ ὀλίγα χρόνια θὰ ἔχῃς εὐκαιρίαν **[σελ. 120]** αἰωνιότητος ὀλοκλήρου, διὰ νὰ «θεωρῆς». Δὲν εἶναι καλύτερον νὰ περιμένῃς τὴν εὐκαιρίαν ἐκείνην, βοηθῶν ἐν τῷ μεταξὺ τόσους συνανθρώπους σου ποὺ πεθαίνουν ἀπὸ τὴν πεῖνα;

Ἀλλά, πάλιν, ἡ *vita activa* χωρίς θεώρησιν κουράζεται καὶ ὁμοιάζει μὲ μίαν μητέρα ποὺ πάει νὰ ὠφελήσῃ τὸ παιδί της, χωρίς νὰ μάθῃ προηγουμένως πῶς ὠφελεῖται τὸ παιδί της. Λοιπόν, οὔτε ἡ θεωρητικὴ ζωή, οὔτε ἡ πρακτικὴ ζωή μόνη εἶναι χριστιανικὴ ζωή. Ἀπαιτεῖται σύνθεσις. Καὶ διὰ νὰ ἐπανέλθωμε εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ νεροῦ, θὰ πάρωμε δύο ἄτομα ὑδρογόνου καὶ ἓνα ἄτομον ὀξυγόνου, διὰ νὰ ἔχωμε νερό. Ἀλλά, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἅμα πάρης δύο ἄτομα ὑδρογόνου καὶ ἓνα ἄτομον ὀξυγόνου, ἔχεις μὲν δύο ἄτομα ὑδρογόνου καὶ ἓνα ἄτομον ὀξυγόνου, ἀλλὰ νερὸ δὲν ἔχεις ἀκόμη. Διότι σύνθεσις δὲν σημαίνει μηχανικὴ συνάντησις. Πρέπει κᾶτι παραπάνω νὰ γίνῃ. Καί, νομίζω, πρέπει νὰ γίνῃ κάποια χημικὴ ἐνέργεια, ἢ ὁποῖα νὰ συνθέσῃ τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα εἰς νερό, ὅταν θελήσωμε νὰ κάμωμε νερὸ τεχνητῶς. Δὲν ἰσχυρίζομαι ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι ἀκριβής. Εἰς τὰ πνευματικὰ ὅμως θέματα εἶναι ἀκριβής. Ἡ *vita activa* καὶ ἡ *vita contemplativa* θὰ εἶναι ἀτελεῖς καὶ ἡ μία θὰ ἀποφεύγῃ τὴν ἄλλην, ἐὰν δὲν γίνῃ ἡ σύνθεσις. Καὶ ἡ σύνθεσις εἰς τὸ θέμα μας θὰ ἐπέλθῃ, ὄχι μὲ τὸ νὰ λέμε ὅτι καὶ τὰ δύο χρειάζονται, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ γίνῃ κᾶτι ἄλλο. Καὶ αὐτὸ τὸ κᾶτι ἄλλο συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἀπαιτεῖται μία τρίτη ζωή: Θὰ τὴν ὀνομάσω «*vita certans*» – ἡ ἀγωνιζομένη ζωή. Ὁ ἀγὼν εἶναι ἡ χημικὴ αὐτὴ ἐνέργεια ἢ ὁποῖα παίρνει καὶ τὰ δύο, ὑδρογόνον καὶ ὀξυγόνον, Πίστιν καὶ Ἀγάπην, θεωρίαν καὶ πράξιν, καὶ τὰ συνθέτει εἰς ὕδωρ, δηλαδή εἰς τὸν «καλὸν ἀγῶνα». Αὐτὸ καὶ μόνον μπορεῖ νὰ φέρῃ τὴν δυνατότητα νὰ

ἔχωμεν χριστιανικὴν ζωὴν μὲ σύνθεσιν τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως. Ἀπαιτεῖται, λοιπόν, ἀγωνιστικὴ διάθεσις, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν γίνεται τίποτε. Ἐν ὄψει τούτων καὶ μόνον ἔχει νόημα νὰ ὀμιλοῦμε περὶ *vita contemplativa* καὶ *vita activa*, περὶ ζωῆς θεωρίας καὶ ζωῆς πράξεως.

[σελ. 175]

Γ

Ἡ πεῖρα ἐκ τῶν περαιτέρω καὶ ἡ στροφὴ πρὸς τὴν τόνωσιν τῆς πίστεως τὴν ὁποίαν ἐπετελέσαμεν κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ ὠδήγησεν καὶ εἰς κᾶτι ἄλλο. Ὁδήγησεν εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀνάγκης νὰ σκεφθοῦμε ὅτι ὑστεροῦμε ἀκόμη εἰς τὴν εὐσέβειαν. Προσέξατε. Ἐδῶ χρησιμοποιοῦμεν εἰδικὸν «τεχνικὸν ὄρον». Ὅταν λέμε ἐδῶ εὐσέβεια (*pietas*), δὲν ἐννοοῦμεν τὴν χριστιανικὴν ζωὴν καθ' ὅλου, ἐννοοῦμεν εἰδικώτερον ζωὴν θεωρίας, ζωὴν ἐπικοινωνίας μὲ τὸν Θεόν, ζωὴν προσευχῆς. Κι' ἐπειδὴ, ἴσως, τὸν ὄρον «εὐσέβεια» δὲν τὸν καταλαβαίνομεν εὐκόλα, θὰ ὀμιλοῦμεν καὶ περὶ προσευχῆς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν τῆς εὐσεβείας, εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνεται, ἅς ποῦμε, καὶ μία καλὴ συγκέντρωσις, καὶ μία μυστηριακὴ μετοχή, μία μελέτη τῆς Ἁγίας Γραφῆς κ.λ.π. Μὲ ἄλλους λόγους, περιλαμβάνεται ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς ζωῆς μας ποῦ ἀναφέρεται εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ δὲν εἶναι βεβαίως ἡ ὅλη χριστιανικὴ ζωὴ, εἶναι ἓνα συστατικὸν τῆς. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὑστεροῦμεν εἰς αὐτὸ τὸ συστατικόν, δι' αὐτὸ τώρα τὸ προσέχομεν ἰδιαιτέρως. Ὡρα λοιπόν εἶναι νὰ ξεκινήσωμε μὲ τὴν ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἔννοιαν εὐσέβειαν.

Καὶ ἐνθυμεῖσθε –τὸ ἔχομε πῆ πολλὰς φορές– ὅτι ὄνειρό μου εἶναι νὰ μπορέσω νὰ κάνω ἓνα ξεκίνημα ποῦ τὴν ὀνομασίαν του θὰ τὴν πάρω ἀπὸ τὴν νομικὴν ἐπιστήμην. Ὅπως τότε ἔλεγαν «*usu moderns pandemonium*», θὰ ὀνομάσω καὶ ἐγὼ τὸ ξεκίνημα αὐτὸ «*usu moderns patisserie*», δηλαδή «Ἡ σύγχρονος χρησιμοποίησις τῆς εὐσεβείας»*. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην εὐσεβείας. Ἀλλ' ἄλλης εὐσεβείας, διαφόρου ἀπὸ ἐκείνην ποῦ ἦτο οἰκεία εἰς τὸν ἄνθρωπον τοῦ Μεσαίωτος.

[σελ. 176]

Δ

Μία τέτοια σύγχρονος ἀντιμετώπισις τῆς εὐσεβείας θὰ ἔχη τὰ ἐξῆς τρία χαρακτηριστικά:

Πρῶτον χαρακτηριστικὸν εἶναι: Τὴν εὐσέβειαν δὲν θὰ τὴν καλλιεργῇ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, διὰ νὰ πάρῃ ἀμοιβήν, ἀλλὰ ἀπὸ ἀνάγκην ψυχικὴν, θὰ

[®] Πρβλ. Α. Ν. Τσιριντάνη: *Γιὰ μιὰ πορεία μὲ ἐπίγνωση* «Ἐκδόσεις Συζήτησις» 1975, σελ. 169 (σ.έ.).

ἔλεγα ἀπὸ βιολογικὴν ἀνάγκην τῆς ψυχῆς. Δὲν θὰ προσεύχεται, διότι πιστεύει ὅτι ὁ Θεὸς μὲ αὐτὸ τὸν πιστώνει καὶ θὰ ξεχάσῃ τὶς ἀδικίες ποὺ κάνει στὴ δουλειά του, ἀλλὰ θὰ προσεύχεται, δι' ὃν λόγον καὶ τρώγει. Καὶ ἡ πεῖνα ἡ πνευματικὴ εἶναι μὲν δυνατὸν νὰ ικανοποιηθῇ μερικῶς καὶ μὲ ἄλλους τρόπους, ἀλλὰ χωρὶς τὴν εὐσεβείαν αὐτὴν ἡ πεῖνα ἡ πνευματικὴ δὲν κορέννεται. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἓνα χαρακτηριστικόν.

Τὸ δεύτερον εἶναι ὅτι ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος δὲν θὰ προσεύχεται, διὰ νὰ ὑπαγορεύσῃ εἰς τὸν Θεὸν τί θὰ κάνῃ. Δὲν θὰ προσεύχεται, διὰ νὰ πῆ ὁ Θεὸς εἰς τὸν ἄνθρωπον γενηθήτω τὸ θέλημά σου. Τὸ «γενηθήτω τὸ θέλημά σου» τὸ λέγει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν Θεόν, ὅχι ὁ Θεὸς πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Βέβαια, ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος θὰ φέρῃ ὅλας τὰς μερίμνας τοῦ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ὅχι ὅμως τόσον, διὰ νὰ τοῦ δώσῃ πρὸς ὑπογραφὴν ἓνα ἔτοιμο χαρτὶ ὅπως αὐτὸς τὸ θέλει, «βάλτε μία ὑπογραφοῦν σᾶς παρακαλῶ ἐδῶ πέρα», ἀλλὰ διὰ νὰ τὰ φέρῃ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τὰ διάφορα ζητήματα ποὺ τὸν ἀπασχολοῦν καὶ νὰ πάρουν τὸ χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ θὰ τὰ βλέπῃ μὲ μίαν μεγάλην πίστιν. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἢ δὲν θὰ ἔχῃ καθόλου πίστιν, ἢ, ἂν θὰ ἔχῃ, θὰ ἔχῃ μεγάλην πίστιν, συνισταμένην εἰς τοῦτο: Δὲν θὰ ζητῇ νὰ φέρῃ ὁ Θεὸς τὰ πράγματα ὅπως αὐτὸς τὰ θέλει, ἀλλὰ θὰ τὰ θέλῃ αὐτὸς ὅπως τὰ φέρνει ὁ Θεός.

Αὕτῃ εἶναι ἡ μεγάλη πίστις. Αὕτῃ εἶναι ἡ πίστις ἡ ἀληθινή, τροφὴ δὲ αὐτῆς ἡ προσευχή. Καὶ ἐπειδὴ αἰσθάνεσαι μέσα σου ὅτι ἡ πίστις αὕτῃ εἶναι ἐλλιπής, δι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἐντείνῃς τὴν προσευχήν. Εἶναι ἡ θεωρία τοῦ μοχλοῦ ποὺ **[σελ. 177]** εἶπαμε. Στὸ χέρι σου δὲν εἶναι νὰ πιστεύσῃς, ἀλλὰ στὸ χέρι σου εἶναι νὰ προσεύχεσαι. Διότι ἐκείνην τὴν μικρούλα πίστιν ποὺ χρειάζεται διὰ μίαν προσευχήν τὴν ἔχεις. Χρησιμοποίησέ την, λοιπόν, ὡς μοχλόν, διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃς θέματα ποὺ χρειάζονται μεγαλυτέραν πίστιν ἀπὸ αὐτὴν ποὺ ἔχεις.

Καὶ τρίτον χαρακτηριστικόν τῆς συγχρόνου εὐσεβείας εἶναι ὅτι εἶναι ἀνοιχτομάτα. Δὲν ζητεῖ νὰ κλείσῃ τὰ μάτια μπροστὰ εἰς τίποτε.

Ε

Καὶ ἔρχομαι τώρα εἰς τὸ κύριον θέμα τῆς βραδιᾶς αὐτῆς. Πρέπει νὰ ἀναλάβωμεν τὴν εἰδικὴν ἀποστολήν νὰ ἐτοιμασθῇ τὸ βιβλίον: «*Usus modernus pietatis*», «Σύγχρονος χρῆσις τῆς εὐσεβείας».

Εἰδικώτερον θὰ κάμωμε τὸ ἐξῆς: Θὰ θέσωμεν πρὸς ἐφαρμογὴν μερικὰ συνθήματα εὐσεβείας, ὑπὸ τὴν στενὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου. Θὰ συναντώμεθα, ἅς ποῦμε, μία φορὰ τὸν μῆνα, καὶ θὰ ἀναφέρωμε τὴν πεῖραν μας ἀπὸ τὸ σύνθημα αὐτό, πράγμα τὸ ὁποῖον κατόπιν θὰ μοῦ δώσῃ τὴν δυνατότητα νὰ

είσηγηθῶ κάτι πού νά εἶναι παρμένο ἀπό τήν ζωήν, καί πρὸς τοῦτο χρειάζομαι ζωντανούς ἀνθρώπους καί ὄχι βιβλιοθήκες. Αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς σημερινῆς μας συναντήσεως.

Ἐάν, λοιπόν, συμφωνοῦμεν μὲ αὐτό, θὰ ἔχωμεν εἰδικὰς πρὸς τοῦτο συναντήσεις. Εἰς κάθε τοιαύτην συνάντησιν θὰ παίρνωμε μίαν ἀπόφασιν. Καθένας μας θὰ προσπαθῆ νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν καὶ θὰ ἀνακοινώσῃ εἰς τὴν ἐπομένην συνάντησιν ἂν εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτὴν ἐπέτυχε, πόσο ἐπέτυχε, ἂν ἀπέτυχε, διατί ἀπέτυχε, ποῦ ἐδυσκολεύθηκε, καὶ ἔπειτα θὰ βγάζωμε τὰ συμπεράσματα, καὶ ἔτσι θὰ γράφεται τὸ βιβλίον πού ἀναφέραμε. Εἶναι, λοιπόν, ἡ εὐθύνη μας τεραστία. Θὰ τολμήσω νὰ πῶ: Ἄν δὲν ἐτοιμασθῆ **[σελ. 178]** αὐτὸ τὸ βιβλίον μὲ τὰς εἰσηγήσεις αὐτάς, θὰ φταῖτε ἐσεῖς πλέον, καὶ πολλὰς εὐκαιρίες δὲν ὑπάρχουν. Θὰ παρακαλέσω, λοιπόν, νὰ μὴ χαθῆ ἡ εὐκαιρία αὐτή.

(14 Σεπτεμβρίου 1964)

[σελ. 13]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΖΩΗ

[σελ. 180]

12

ΒΑΣΙΚΟΝ ΔΟΓΜΑ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΖΩΗ

«Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν»

A

Τὸ θέμα ποὺ λέγεται ἐσωτερικὴ ζωὴ πρέπει νὰ ἐξετασθῇ μὲ ἀφετηρίαν τὸ θέμα ποὺ λέγεται βασικὸν δόγμα. Ἐδῶ ὁ ὅρος δόγμα δὲν λαμβάνεται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν θεολογικὴν, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ἀφ' ἑνὸς τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς συγχρόνου στρατηγικῆς τέχνης. Ἡ ἀρχαία φιλοσοφία δόγμα ἐννοεῖ γενικῶς τὴν πεποιθήσιν – ἐνεργεῖ αὐτὸ ἀπὸ δόγματος, ἀπὸ πεποιθήσεως. Ἡ δὲ στρατηγικὴ ὁμιλεῖ περὶ βασικῶν πεποιθήσεων αἱ ὁποῖαι εἶναι ἡ ἀφετηρία ὅλων τῶν στρατηγικῶν σχεδίων. Ὑπάρχει τὸ γαλλικὸν στρατηγικὸν δόγμα, ὑπάρχει τὸ γερμανικὸν στρατηγικὸν δόγμα κ.ο.κ.

Ἦν' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν, διὰ νὰ κάνωμε καὶ ἐμεῖς τὴν μεγάλην μάχην, τὸν μέγαν πόλεμον τῆς ἐσωτερικῆς μας ζωῆς, πρέπει νὰ ξεκινήσωμε ἀπὸ ἓνα δόγμα, ἀπὸ μίαν βασικὴν πρότασιν, τὴν ὁποῖαν ἢ θὰ τὴν δεχθοῦμε ἢ δὲν θὰ τὴν δεχθοῦμε. Ἐὰν ὅμως τὴν δεχθοῦμε, πρέπει νὰ τὴν ἀκολουθήσωμε μὲ συνέπειαν. Διότι δὲν ἔμπορεῖ νὰ κερδηθῇ ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ, δὲν ἔμπορεῖ νὰ κερδηθῇ κανένας ἀγὼν χωρὶς ἓνα τέτοιο στρατηγικὸν δόγμα ἀκολουθούμενον μὲ συνέπειαν. Ἡ ἀσυνέπεια, καθ' ἑαυτὴν, εἶναι ἀποτυχία. Τόσον πολὺ αὐτὸ εἶναι ἀληθές, ὥστε, ἀκόμη καὶ ἐσφαλμένον ἐὰν εἶναι τὸ δόγμα, διορθώνεται κάπως μὲ μίαν συνεπῆ πορείαν, διότι **[σελ. 182]** τότε εἰς τὴν ἐφαρμογὴν φαίνονται καὶ τὰ σφάλματα, ἐνῶ τὸ νὰ εἶναι κανεὶς ἄνευ κατευθύνσεως ἔχει τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀπωλείας.

Θὰ προσέξωμε, λοιπόν, γιὰ νὰ κάνωμε τὸ ξεκίνημά μας εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν. Εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν, πρέπει νὰ ξεκινήσωμε ἀπὸ μίαν βασικὴν πρότασιν, τὴν ὁποῖαν θὰ φροντίσωμε νὰ τὴν καταλάβωμε. Τὴν πρότασιν αὐτὴν ἢ θὰ τὴν δεχθῶμε ἢ δὲν θὰ τὴν δεχθῶμε.

Ἄφοῦ ὅμως τὴν δεχθῶμεν, θὰ τὴν τηρήσωμεν ἔπειτα μὲ συνέπειαν. Αὐτὸ εἶναι ὁ ἀγὼν τῆς ἐσωτερικῆς μας ζωῆς.

B

Προκειμένου νὰ διατυπώσωμε, τώρα, τὸ περιεχόμενον τοῦ δόγματος αὐτοῦ, ἔχομεν ἓνα ὑποψήφιον δόγμα, τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ ὁποίου πρόκειται νὰ κρίνωμεν τώρα. Αὐτὸ τὸ δόγμα τὸ ὑποψήφιον θὰ τὸ πάρωμεν, μετὰ τὰ ἐπὶ κεφαλῆς λόγια τοῦ Κυρίου, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἀπὸ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Ἐπικτήτου. Λέγει ὁ Ἐπίκτητος –διότι ὁ Θεὸς δὲν ἄφησεν ἀμάρτυρον ἑαυτὸν*– μόλις ἀρχίζει τὸ ἐγχειρίδιον*[□]:

«Τῶν ὄντων τὰ μὲν ἔστιν ἐφ’ ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ’ ἡμῖν». Δηλαδή ἐκ τῶν ὑπαρχόντων, ἐκ τοῦ παντὸς ποῦ ὑπάρχει, ἄλλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἡμᾶς καὶ ἄλλα δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἡμᾶς. *«Ἐφ’ ἡμῖν μὲν ὑπόληψις, ὀρμή, ὄρεξις, ἔκκλισις καὶ ἐνὶ λόγῳ ὅσα ἡμέτερα ἔργα».* Ἀπὸ ἡμᾶς, δηλαδή, ἐξαρτῶνται: Τὸ νὰ σκεπτόμεθα κᾶτι ἔτσι ἢ ἔτσι, τὸ νὰ ὀρμῶμεν πρὸς κᾶτι, νὰ ἐπιθυμῶμεν κᾶτι ἢ νὰ μὴν ἐπιθυμῶμεν κᾶτι, καὶ μὲ μιὰ λέξι ὅσα μέσα (ἔργα) εἶναι δικά μας. *«Οὐκ ἐφ’ ἡμῖν δὲ τὸ σῶμα, ἡ κτῆσις, δόξα, ἀρχαὶ καὶ ἐνὶ λόγῳ ὅσα [σελ. 183] οὐχ ἡμέτερα ἔργα. Καὶ τὰ μὲν ἐφ’ ἡμῖν»* –καὶ ὅσα μὲν εἶναι δικά μας ἔργα– *«ἐστὶ φύσει ἐλεύθερα, ἀκώλυτα, ἀπαραπόδιστα, τὰ δὲ οὐκ ἐφ’ ἡμῖν ἀσθενῆ, δοῦλα, κωλυτά, ἀλλότρια. Μέμνησο οὖν, ὅτι, ἐὰν τὰ φύσει δοῦλα ἐλεύθερα οἰηθῆς καὶ τὰ ἀλλότρια ἴδια,»* –ἐὰν νομίζης, δηλαδή, ὅτι εἶναι ἐλεύθερα ἐκεῖνα ποῦ εἶναι δοῦλα, καὶ ἐκεῖνα ποῦ δὲν εἶναι δικά σου τὰ νομίσης δικά σου– *«ἐμποδισθῆς, πενθήσεις, ταραχθῆς, μέμψῃ καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους, ἐὰν δὲ τὸ σὸν μόνον οἰηθῆς σὸν εἶναι,»* –ἐὰν νομίσης μόνον τὸ ἰδικόν σου ὅτι εἶναι ἰδικόν σου– *«τὸ δὲ ἀλλότριον, ὡσπερ ἐστίν, ἀλλότριον,»* –τὸ ἄλλο δὲ τὸ νομίσης ὅπως εἶναι, ἀλλότριον– *«οὐδεὶς σε ἀναγκάσει οὐδέποτε, οὐδεὶς σε κωλύσει, οὐ μέμψῃ οὐδένα, οὐκ ἐγκαλέσεις τινί, ἄκων πράξεις οὐδέ ἔν, ἐχθρὸν οὐχ ἔξεις, οὐδεὶς σε βλάψει, οὐδέ γὰρ βλαβερόν τι πείσῃ».*

Ἐὰν πάρωμε αὐτὴν τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὴν ἐξετάσωμε καλὰ, τῆς δώσωμε δὲ μίαν διατύπωσιν σύγχρονον, θὰ δοῦμε τὸ ἐξῆς: Πρῶτον, περὶ τίνος πρόκειται ἐδῶ; Πρόκειται περὶ τοῦ προβλήματος τὸ ὁποῖον ἀπησχόλει τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, τοῦ προβλήματος τῆς εὐδαιμονίας. Ὁ ἄνθρωπος θέλει νὰ εἶναι εὐδαίμων καὶ δὲν θέλει νὰ εἶναι δυστυχῆς. Ἐρωτᾶται, λοιπόν, αὐτὴ ἡ ἐκζήτησις τῆς εὐδαιμονίας, ἡ ὁποία τόσον ἀπησχόλησε καὶ τὸν Σωκράτην καὶ τὴν μετασωκρατικὴν φιλοσοφίαν, ἡ ἐκζήτησις τῆς εὐδαιμονίας

[□] Δηλαδή, δὲν ἐστέρησε καὶ ἀπὸ τοῦς ἐθνικοὺς τὸ πνεῦμα Του. (σ.έ.)

^{□□} Ἀρριανοῦ Ἐπικτήτου Ἐγχειρίδιον, ἔκδοσις Loeb Classical Library, 1952 τόμος 1, σελ. 482 ἐπόμε. (σ.έ.).

υπάρχει, ἄρα γε, μέσα εἰς τὸν Χριστιανισμόν; Βεβαίως ὑπάρχει. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι δὲν λέγεται εὐδαιμονία, λέγεται μακαριότης. Ὁ Χριστιανισμὸς ἦλθε διὰ τὴν δώση εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν μακαριότητα, καὶ δὴ τὴν αἰωνίαν μακαριότητα. Ὁ σημερινός, πάλιν, ἄνθρωπος, τὴν εὐδαιμονίαν τὴν λέγει ἐπιτυχίαν, εὐτυχίαν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀνεξαρτήτως ὀρολογικῶν σημείων, ἐκεῖνο ποὺ εἶναι γεγονὸς εἶναι ὅτι ὑπάρχει ὡς ἀξίωμα τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ τὴν εὐδαιμονίαν, ζητεῖ ἐκεῖνο τὸ ἀκαθόριστον καὶ ὁμως σαφές, ὅτι ζητεῖ τὴν ἑξῆς μίαν ζωὴν μὲ ἱκανοποίησιν. Ζητεῖ τὴν ἑαυτὸν του εὐχαριστημένον καὶ τὴν ζῆ κατὰ **[σελ. 184]** τέτοιον τρόπον, ὥστε τὴν αἰσθάνεται πράγματι ἑαυτὸν εὐτυχῆ. Ἡ ἐκζήτησις αὐτῆς τῆς εὐδαιμονίας εἶναι ἓνα ἀξίωμα: ἄνθρωπος εἶναι τὸ ὄν ποὺ ἐκζητεῖ τὴν εὐδαιμονίαν.

Ἐν ὄψει αὐτῆς τῆς ἐκζητήσεως ἔρχεται ὁ Ἐπίκτητος καὶ λέγει τὸ ἐξῆς: "Ἐχε ὑπ' ὄψιν σου –λέγει εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὸ ὄν ποὺ ζητεῖ τὴν εὐδαιμονίαν– ἔχε ὑπ' ὄψιν σου ὅτι ὑπάρχουν ὠρισμένα πράγματα τὰ ὁποῖα ἐξαρτῶνται ἀπὸ σένα καὶ ὠρισμένα πράγματα ποὺ δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ σένα. Ἡ δὲ ἐπιτυχία τῆς εὐδαιμονίας σου, τῆς χαρᾶς σου, ἃς ποῦμε, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἔαν τὸ ἔχης βάλῃ βαθειὰ μέσα στὴν καρδιά σου αὐτό: Ὑπάρχουν πράγματα ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπὸ σένα καὶ ὑπάρχουν πράγματα ποὺ δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ σένα. Ποιὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ σένα; Ὁ ἐσωτερικὸς σου κόσμος, αἱ σκέψεις σου, αἱ ἐπιθυμίαι σου, αἱ ἀρνητικαὶ ἐπιθυμίαι, ἡ ἀποστροφή. Τί δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ σένα; Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, ὁ ὁποῖος ἐξωτερικὸς κόσμος εἶναι αἱ ἐξωτερικαὶ συνθηκαὶ, καὶ ὁ ὁποῖος ἀρχίζει ἀπὸ τὸ σῶμα σου." Ἡδη ὁ ἑαυτὸς σου, ἡδη τὸ σῶμα σου, εἶναι ἔξω ἀπὸ σένα. Λοιπὸν, τὸ πρόβλημα τῆς εὐδαιμονίας σου ἀνάγεται εἰς τὸ ἐξῆς: Θὰ κυνηγᾷς ἐκεῖνο ποὺ εἶναι δικό σου, καὶ αὐτὸ εἶναι ὁ ἐσωτερικὸς σου κόσμος, ὁ ψυχικὸς σου κόσμος, καὶ δὲν θὰ ἐξαρτᾷς τὸν ἑαυτὸν σου ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ σώματός σου. Αὐτό, πάλιν, μπορεῖ νὰ ἀναλυθῇ εἰς ὠρισμένας προτάσεις αἱ ὁποῖαι εἶναι αἱ ἐξῆς:

Πρότασις πρώτη: Τὸ αἶτημά μας, τὸ αἶτημα, δηλαδή, τῆς εὐδαιμονίας, δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ὅ,τι εἶναι ἔξω ἀπὸ ἡμᾶς, ἔξω ἀπὸ τὸν ψυχικὸν μας κόσμον.

Πρότασις δευτέρα: Οὔτε, πάλιν, ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς· εἶναι «ἀλλότριος». Μὲ ἄλλα λόγια, εἴμεθα ἀνεξάρτητοι ἀπὸ ὅ,τι εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος καὶ ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ ἡμᾶς. Ἄν θέλετε καὶ νὰ τὸ ἀντιστρέψωμε: Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος δὲν διαμορφώνεται ἀπὸ ἡμᾶς, ἀλλὰ δὲν τὸν ἔχωμε καὶ ἀνάγκη.

Πρότασις τρίτη : Τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον τὸν ἔχομε **[σελ. 185]** ἀνάγκην. Ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος εἶναι ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξαρτᾶται ἡ εὐδαιμονία μας. Ἐξαρτῶμεθα, λοιπὸν, ἀπὸ αὐτόν.

Πρότασις τετάρτη : Ἀλλὰ καὶ αὐτός, ὁ ἐσωτερικὸς μας κόσμος ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς.

Δηλαδή, με την διάκρισιν αὐτὴν ἔχομεν: Τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς, ἀλλὰ οὔτε ἡμεῖς ἀπὸ αὐτόν, καὶ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξαρτώμεθα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς. Ἡμεῖς τὸν διαμορφώνομεν, ἀλλὰ καὶ ἐξαρτώμεθα ἀπὸ αὐτόν.

Τὸ δεοντολογικὸν συμπέρασμα, λοιπόν, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγομεν, διὰ νὰ ἔχωμεν πλέον τὸ περιεχόμενον τοῦ δόγματος ποὺ ἀναζητοῦμεν, θὰ ἦταν τὸ ἐξῆς: Ἀφοῦ, πρῶτον, τὸ πᾶν, δηλαδή ἡ εὐδαιμονία μας, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον, καὶ ἀφοῦ, δεύτερον, ὅ,τι συνιστᾷ τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον εἶναι ἰδικό μας, ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν μας, τότε νὰ βάλωμε ὅλα μας τὰ δυνατὰ νὰ διαμορφώσωμεν τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ εἴμεθα εὐτυχεῖς καὶ εὐδαίμονες, ὁ,τιδήποτε καὶ ἂν γίνεταί εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον.

Αὐτά, βέβαια, τὰ θέματα, καταντοῦν νὰ εἶναι μία ἀπλῆ κουβέντα. Ὅποιος, ὅμως, νομίζει ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι σύνθετες κουβέντες, τότε αὐτὸς δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ πιάσῃ τὸ μυστικὸ τῆς ζωῆς. Ἀπλᾶ πράγματα ἀσφαλῶς εἶναι, ἀλλὰ θὰ δοῦμε ὅτι δὲν παύουν νὰ εἶναι δύσκολα. Μὲ θάρρος, λοιπόν, καὶ μὲ προσπάθεια θὰ προχωρήσωμε τώρα, διὰ νὰ ἀρχίσωμε τὸ ἔργον μας. Καὶ τὸ ἔργον αὐτὸ εἶναι τὸ ἐξῆς: Ὅτι ἐδῶ ἔχομεν ἐνώπιόν μας ἓνα ὑποψήφιον δόγμα, ἔχομε ἓναν ὑποψήφιον, ὁ ὁποῖος μᾶς λέγει ὅτι θέλω νὰ γίνω ἡ κατευθυντήριος γραμμὴ τῆς ζωῆς σας. Λοιπόν, ἂς δοῦμε, λέγει τὴν ἀλήθεια; Εἶναι ἔτσι ποὺ τὰ λέει ὁ ὑποψήφιος, ἢ δὲν εἶναι ἔτσι ποὺ τὰ λέει; Γιὰ νὰ τὰ ἐξετάσωμε.

[σελ. 186]

Γ

Πρῶτον, ἐθέσαμε ἓνα ἀξίωμα: Ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπιδιώκει τὴν εὐδαιμονίαν, τὴν μακαριότητα. Ἐπ' αὐτοῦ, ὡς ἀξιώματος, δὲν χωρεῖ συζήτησις – ἂν κανεῖς νομίζῃ ὅτι δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ εἶναι εὐδαίμων, μακάριος ὑπὸ τὴν χριστιανικὴν ἔννοιαν, εὐτυχῆς ὑπὸ τὴν σημερινήν, ὅπως θέλετε, τότε πλέον αὐτὸς φεύγει ἀπὸ τὴν συζήτησιν. Διότι τὸ ἀξίωμά μας δὲν ἐπιδέχεται συζήτησιν, καθ' ὃ ἀξίωμα.

Δεύτερον σημεῖον. Ὁ χωρισμὸς καθ' ἑαυτὸν τοῦ κόσμου εἰς ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν καὶ αὐτὸς δὲν εἶναι ἀντικείμενον συζητήσεως. Ἰσα - ἴσα, ἡ φιλοσοφία ἢ σύγχρονος ἔχει προχωρήσει πάρα-πέρα, μέχρι τῆς ἰδεαλιστικῆς, λεγομένης, γραμμῆς, διὰ νὰ πῆ ὅτι μόνον ἡ σκέψις μας εἶναι τὸ ὑπαρκτόν. Ἐννοεῖται, διὰ νὰ μὴ τὰ συγχέωμεν, ὁ χωρισμὸς ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν Ἐγγελιανὴν φιλοσοφίαν. Δὲν μᾶς ἀπασχολεῖ τὸ ζήτημα ἂν τὸ μόνον ποὺ ὑπάρχει εἶναι ὅ,τι σκεπτόμεθα ἢ ὄχι. Τὸ θέμα εἶναι ἄλλο: Τὸ μόνον ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξαρτᾶται ἡ εὐδαιμονία μας εἶναι ὁ ἐσωτερικὸς μας

κόσμος και όχι ο έξωτερικός, πράγμα το οποίο είναι άλλο από την ύπαρξιν ή μη ύπαρξιν του κόσμου έξω από τὰς ιδικάς μας παραστάσεις.

Διακρίνεται, λοιπόν, ο κόσμος εις έσωτερικόν και έξωτερικόν. Ἐς ποῦμε δὲ ὅτι, μὲ τὰ δεδομένα τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης, έσωτερικός κόσμος εἶναι ὁ κόσμος τὸν ὁποῖον ἐρευνᾷ ἡ ψυχολογία ἢ ἡ θεολογία ὡς πνευματικὴ ἐπιστήμη, καὶ έξωτερικός κόσμος εἶναι ὁ κόσμος τὸν ὁποῖον ἐρευνᾷ ἡ φυσική, ἡ ἰατρική καὶ καθόλου ἡ ἐπιστήμη ἢ ὁποῖα ἀνάγεται εἰς ὅλα τὰ έξωτερικά, τὰ έξω τοῦ ψυχικοῦ κόσμου γεγονότα. Αὐτά, λοιπόν, μόνον διὰ τὴν πληρότητα τὰ ἠλέγξαμεν. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ὁμως ἀρχίζουν αἱ δυσκολίαι.

Δ

Πρώτη πρότασις. Εἶπαμε ὅτι ὁ έξωτερικός κόσμος δὲν [σελ. 187] ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς. Τί λέτε, εἶναι ἔτσι; Βέβαια εἶναι ἔτσι. Τὸ ἂν θὰ γίνῃ νέος παγκόσμιος πόλεμος, ὅπως καὶ νὰ τὸ πάρετε, δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς. Τὸ ἂν θὰ βρέξῃ ἢ δὲν θὰ βρέξῃ, ἂν θάχῃμε βαρυχειμωνιά ἢ δὲν θάχῃμε βαρυχειμωνιά, ἔ, βέβαια, δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς. Τὸ ἂν, ὁμως, θὰ ἔχῃμε χρήματα ἢ ὄχι, οἰκονομικὰ ἀγαθὰ ἢ ὄχι, βέβαια, εἰς αὐτὸ παίζομεν καὶ ἐμεῖς ἓνα ρόλον, ἀλλὰ εἶναι τόσοι ἄλλοι παράγοντες ποὺ ἐπιδροῦν, ὥστε ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξαρτήσεως, ὅτι ἀπὸ ἡμᾶς ἐξαρτᾶται νὰ ἔχῃμε οἰκονομικὴν εὐμάρειαν ἢ ὄχι, δὲν ἠμποροῦμε νὰ τὸ ποῦμε. Ἐν ἐξηρτᾶτο, δὲν θὰ ὑπῆρχον φτωχοὶ εἰς τὸν κόσμον. Διὰ τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος; Τὸ ἴδιο ἰσχύει. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πολὺν ρόλον παίζει καὶ ἡ σῶφρων τοῦ σώματος μεταχείρισις, ἀλλὰ ἔρχεται ἓνας καρκίνος καὶ τὰ κάνει ὅλα θάλασσα. Ἐως ἐδῶ, εἴτε ὡς χριστιανοί, εἴτε ἀπλῶς ὡς ἄνθρωποι ποὺ λέμε ὅ,τι λέει ἡ κοινὴ πεῖρα, θὰ συμφωνήσωμε.

Προσέξτε τώρα κάτι ποὺ εἶναι ἐνδιαφέρον διὰ τὸν χριστιανόν: Ἐξωτερικός κόσμος –ἄς προσθέσωμεν τοῦτο εἰς αὐτὴν τὴν διδασκαλίαν– έξωτερικός, λοιπόν, κόσμος εἶναι καὶ ὁ έσωτερικός κόσμος τοῦ ἄλλου. Ὁ έσωτερικός κόσμος τοῦ ἄλλου εἶναι γιὰ μένα έξωτερικός κόσμος. Δὲν ἐξαρτᾶται συνεπῶς ὁ ψυχικός κόσμος τοῦ ἄλλου ἀπὸ μένα, ἔστω καὶ ἂν ἀκόμη ἐγὼ εἶμαι ὁ ἀδελφός του. Ὁ ἀδελφός μου εἶναι ἐλεύθερον ὄν. Μπορεῖ νὰ τὸν ἐπηρεάσω, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Μπορεῖ νὰ παίξῃ μεγάλο ρόλο ἢ ἀναστροφή μαζί του ἢ μία κουβέντα μου, πάντως εἶναι ἄλλος κόσμος, χωριστός ἀπὸ μένα. Εἶναι ἐλεύθερος καὶ αὐτός καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ μένα. Καὶ ὁ ψυχικός κόσμος τοῦ παιδιοῦ μου, καὶ ὁ ψυχικός κόσμος τοῦ ἀδελφοῦ μου, εἶναι ἄλλο πράγμα ἀπὸ ἐμένα. Προσοχή, λοιπόν. Ὅ,τι θὰ ποῦμε διὰ τὸν έξωτερικόν κόσμον ἀνάγεται καὶ εἰς τὸν ψυχικόν κόσμον τοῦ ἄλλου. Ἐδῶ μπήκαμε στὰ δύσκολα. Διότι αὐτός εἶναι σκληρὸς λόγος. «Τίς δύναται αὐτοῦ

ἀκούειν»; Αυτό ἄρα γε δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀγάπην, δὲν εἴμεθα λοιπὸν μία ἐνότης, δὲν εἴμεθα ὅλοι οἱ χριστιανοὶ ἓνα;

[σελ. 188] Προσοχή! Εἴμεθα ἐνότης ἐλευθέρων ἀνθρώπων, καὶ ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη εἶναι ἀγάπη ἡ ὁποία συνδέει ἐλεύθερα μεταξύ τῶν πλάσματα, «μετὰ ἐλευθερίας». Ἐάν, λοιπὸν, ἐμεῖς τὸ λησμονήσωμεν αὐτὸ καὶ νομίσωμεν ὅτι, ἐπειδὴ ἀγαπώμεθα, δὲν εἴμεθα πρόσωπα ἐλεύθερα, τότε λέμε κάτι τὸ ὁποῖον οὔτε τοῦ Θεοῦ ἀποκάλυψις οὔτε τῆς πείρας δίδαγμα εἶναι. Συμφωνοῦμεν, λοιπὸν, εἰς τὴν πρώτην αὐτὴν πρότασιν, ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος –δηλαδή, πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μου, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ σώματός μου, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ ἀδελφοῦ μου– δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐμένα, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἐγὼ κυριαρχῶ ἐπ’ αὐτοῦ.

Πρότασις δευτέρα: Οὔτε ἡμεῖς ἐξαρτῶμεθα ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Καὶ ὅταν λέμε ἡμεῖς, ἐννοοῦμεν τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον, δηλαδή τὴν εὐδαιμονίαν μας. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος δὲν ἠμπορεῖ νὰ μᾶς ἐπιφέρῃ οὐδεμίαν βλάβην, οὔτε ὠφέλειαν. Μποροῦν νὰ βλάψουν λ.χ. τὸ σῶμα μας, ἡμᾶς ὅμως δὲν ἠμποροῦν νὰ μᾶς βλάψουν. Πολλάκις ἀναφέρω ἐκεῖνο ποῦ λέγει ὁ Σωκράτης εἰς τὴν ἀπολογίαν του, ἀναφερόμενος εἰς τοὺς κατηγοροῦς του, τὸν Ἄνυτον καὶ τὸν Μέλητον. «Ἐμὲ δὲ Ἄνυτος καὶ Μέλητος ἀποκτεῖναι μὲν δύνανται, βλάψαι δὲ οὔ». ἠμποροῦν νὰ μὲ σκοτώσουν, νὰ μὲ βλάψουν δὲν μποροῦν. Σύνθημα τὸ ὁποῖον καὶ οἱ χριστιανοὶ ἀπολογηταὶ κατόπιν ἐχρησιμοποίησαν, καὶ ἡμεῖς μόνον ἐλησμονήσαμεν! Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Κύριος: «Καὶ μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτείνοντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι». Ὁ ἐξωτερικὸς, λοιπὸν, κόσμος δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡμεῖς ἀπὸ αὐτόν.

Ε

Ἐν σχέσει μὲ ὅσα εἶπαμε μέχρι τώρα, τίθενται δύο ἐρωτήματα:

Πρῶτον. Πῶς, φέρ’ εἰπεῖν, χωρὶς νὰ εἶναι κανεὶς κατ’ **[σελ. 189]** ἀνάγκην ὀπαδὸς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, θὰ πῆ, δὲν ἐξαρτᾶται ἡ εὐτυχία μας –διότι μὴν ξεχνᾶμε πάντοτε ὅτι ἐδῶ ἔχομεν τὸ πρόβλημα τῆς εὐδαιμονίας– ἀπὸ τὸν οἰκονομικὸν παράγοντα; Πάντοτε ὁμιλοῦμεν ὑπὸ τὴν ἀποφασιστικὴν ἔννοιαν. – Ἀπάντησις: ἐὰν ἐξηρτᾶτο, τότε θὰ ἠθελα νὰ μάθω, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη πλούσιος δυστυχῆς; Πόσοι πλούσιοι δυστυχεῖς ὑπάρχουν εἰς τὸν κόσμον; Καὶ πόσοι πτωχοὶ εὐδαίμονες; Αὐτὸ δὲν εἶναι ἰδέα, εἶναι πραγματικότης. Πόσοι πλούσιοι μαραζώνουν καὶ φθίνουν ἀπὸ δυστυχίαν, καὶ πόσοι πένητες εἶναι τέρατα ὑγείας, διότι δοξάζουν τὸν Θεὸν ἀπὸ τὴν πίστιν των! Καὶ μὴ πῆτε, τώρα, ὅτι ὁ πλούσιος δὲν συμμερίζεται τὴν πίστιν των, διότι ἐγὼ δὲν ἐρωτῶ αὐτό. Ἐρωτῶ: Εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι αὐτὸς ἔχει εἰς τὸν ἐσωτερικὸν του

κόσμον κάτι τὸ ὁποῖον τὸν κάνει, ὥστε νὰ μὴν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν οἰκονομικὸν παράγοντα ἢ ἀπὸ τὴν ὑγείαν; Πόσοι δυστυχεῖς ὑπάρχουν οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐν πλήρη ὑγείᾳ, ἄλλο ὅτι κατόπιν χάνουν καὶ τὴν ὑγείαν ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς δυστυχίας των, καὶ πόσοι καρκινοπαθεῖς ἀπὸ τὸ κρεβάτι τους ἐκπέμπουν εὐτυχίαν εἰς τοὺς ἄλλους! Ὡστε δὲν χρειάζεται πίστις, ἀπλῆ ἐμπειρία χρειάζεται, διὰ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος δὲν μᾶς δίδει εὐδαιμονίαν οὔτε μᾶς ἀφαιρεῖ εὐδαιμονίαν, παρὰ μόνον ἐμμέσως: ἔάν, δηλαδή, εἶναι ἔτσι ὁ ἐσωτερικὸς μας κόσμος, ὥστε νὰ τὰ ἀφομοιώνῃ αὐτὰ καὶ νὰ τὰ κἀνῃ ἄλλοτε εὐδαιμονίαν καὶ ἄλλοτε δυστυχίαν.

Δεύτερον ἐρώτημα, γιὰ μᾶς τοὺς χριστιανούς. Ἡ ἀγάπη πῶς λειτουργεῖ ἐδῶ πέρα; Δηλαδή, θὰ πῶ ὅτι καὶ τοῦ ἀδελφοῦ μου ὁ ψυχικὸς κόσμος δὲν μπορεῖ νὰ μοῦ κἀνῃ οὔτε καλὸ οὔτε κακό; Πῶς θὰ γίνῃ αὐτό; Δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν ἀγάπην; Ἀπάντησις: Ὅχι! Εἰς τὴν ἄρρωστη συναισθηματικότητι ἀντίκειται. Καὶ μοῦ δόθηκε πολλὰς φορὰς ἡ εὐκαιρία νὰ πῶ ὅτι ἡ συναισθηματικότης αὐτὴ ἔχει πρὸς τὴν ἀγάπην οἷαν σχέσιν ἔχει ἡ δεισιδαιμονία πρὸς τὴν πίστιν. Εἶναι μία ἐκφυλιστικὴ μορφή τῆς ἀγάπης. Ἡ χριστιανικὴ [σελ. 190] ἀγάπη εἶναι ἀγάπη ἐλευθέρων ἀνθρώπων καὶ δὲν ἀποκλείει τὴν στεγάνωσιν. Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη δὲν εἶναι διὰ νὰ χάνω ἐγὼ τὴν πίστιν μου, ὅταν κλονίζεται εἰς τὴν πίστιν ὁ ἀδελφός μου. Χριστιανικὴ ἀγάπη εἶναι, ὁ καθένας ἐξ ἡμῶν, ἐλευθέρως ἔχων τὸν ψυχικὸν του κόσμον, νὰ μεταδίδη εἰς τὸν ἄλλον, ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον καὶ ὁ ἄλλος θέλει νὰ μεταλάβῃ τῆς τοιαύτης χάριτος.

Z

Ἄς ἔλθωμε, τώρα, εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν τοῦ θέματός μας, εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον.

Πρότασις τρίτη : Ἐμεῖς ἐξαρτῶμεθα ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον. Ἡ εὐδαιμονία μας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον. Μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ ἀμφισβητήσῃ αὐτό; Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀμφισβητήσῃ ὅτι ἡ εὐδαιμονία μας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ψυχικὴν μας κατάστασιν τὴν καλὴν ἢ τὴν κακὴν; Ἀπὸ τὰς καλὰς ἢ κακὰς σκέψεις, ἀπὸ τὴν ἀσκησίαν μας, ἀπὸ τὸ πρᾶον ἢ μὴ πρᾶον, τὸ εἰρηνικὸν ἢ μὴ εἰρηνικόν, τὸ ὀξύθυμον ἢ μὴ ὀξύθυμον, τὴν ἐπιθυμίαν ἢ τὴν μὴ ἐπιθυμίαν; Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀρνηθῇ τὸ ἐξῆς, φέρ' εἰπεῖν: Γιὰ ἕνα ἄνθρωπον φιλάργυρον, μικρὰ χρηματικὴ ἀπώλεια μπορεῖ νὰ τὸν ὀδηγήσῃ καὶ εἰς αὐτοκτονίαν. Γιὰ ἕνα ἄνθρωπον ὑπέρτερον χρημάτων, ὀλοκλήρου τῆς περιουσίας ἢ ἀπώλεια δὲν θὰ τοῦ διακόψῃ τὸν ψαλμὸν ἀπὸ τὰ χεῖλη. Καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο ἄκρων σημείων, ὑπάρχει ἡ μεσότης τῶν ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη ἀντίδρασις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν τῶν κόσμον.

Ἐπομένως, καὶ ἡ τρίτη αὐτὴ πρότασις δὲν ξέρω πῶς θὰ ἡμπορῇ νὰ ἀμφισβητηθῇ ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος ἀπλῶς βλέπει τὴν πραγματικότητα ὅπως εἶναι. Συνεπῶς, ἡ εὐτυχία μας, ἡ εὐδαιμονία μας, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον, ἀπὸ τὰς σκέψεις μας, ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις μας, ἀπὸ τὸ τί ἐπιθυμοῦμε καὶ τί δὲν ἐπιθυμοῦμε, ἀπὸ τὴν ἀρετὴν **[σελ. 191]** καὶ τὴν μὴ ἀρετὴν, ἀπὸ τὴν ἰκανότητα τὴν ψυχικὴν καὶ τὴν εὐγένειαν ἢ τὴν ἀγένειαν, ἀπὸ τὴν ὄλην μας διαμόρφωσιν –μὲ τὴν χριστιανικὴν ἀποψιν θὰ ποῦμε ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν πίστεως ἢ μὴ, ἀπὸ τὴν ὀλιγοπιστίαν μας ἢ τὴν ἰσχὺν τῆς πίστεως–, ἀπὸ τὴν ἀμνησικακίαν ἢ τὴν κακίαν μας, ἀπὸ τὴν ἀγάπην ἢ ἔλλειψιν ἀγάπης. Ἡ εὐδαιμονία μας, δηλαδή, ἐξαρτᾶται γενικῶς ἀπὸ τὸν ψυχικὸν μας πλοῦτον ἢ τὴν ψυχικὴν μας πενίαν.

Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον αὐτὸ θὰ κάμω μίαν παρένθεσιν, πάλιν φιλοσοφικὴν, διὰ νὰ τονίσω ὅτι αὐτὸ δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ τὸ θέμα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ· διότι ἐδῶ δὲν λέμε ἡμεῖς ὅτι τὰ πράγματα ὑπάρχουν ἢ δὲν ὑπάρχουν ἀναλόγως τοῦ ἂν ἐγὼ τὰ ἀντιλαμβάνομαι ἢ ὄχι. Ἡ ἰδική μου εὐδαιμονία ὁμως ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐμένα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὸ θέμα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ.

Καί, τέλος, πρότασις τετάρτη: Ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς μας κόσμος ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς. Ἐδῶ νὰ δοῦμε, τώρα, πῶς θὰ τὰ καταφέρωμε, διότι, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, ἔχομε νὰ ἀνεβοῦμε ἀκόμη ἕνα βουνό!

Ὁ Ἐπίκτητος βλέπει δύο ἀντιστοιχίας: Ἡ μία ἀντιστοιχία εἶναι ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος μᾶς εἶναι ξένος, ἀλλὰ καὶ δὲν μᾶς νοιάζει, διότι δὲν ἐξαρτώμεθα ἀπὸ αὐτόν· καὶ ἡ δευτέρα ἀντιστοιχία ὡς πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον εἶναι ὅτι ἐξαρτώμεθα ἀπὸ αὐτόν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς. Μᾶς λέγει, δηλαδή, ὅτι ἐγὼ ἔχω τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον πού ἐκάστοτε θέλω. Ἐδῶ ὁμως θὰ τοῦ φέρωμεν ἀντιρρήσεις καὶ ὡς χριστιανοὶ καὶ ὡς ἄνθρωποι τῆς πείρας. Καὶ θὰ τοῦ ποῦμε: – Γιὰ στάσου, Ἐπίκτητε, τί εἶν' αὐτὰ πού λές; Πρῶτα-πρῶτα ὡς χριστιανοὶ σὲ ἐρωτῶμεν, πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι ἐλεύθερος ὁ δοῦλος; Εἰς αὐτό, θὰ μᾶς πῆ. – Μὰ ἐγώ, πρῶτα, ἤμουν δοῦλος. – Ναί, ἀλλὰ ἐμεῖς δὲν ἐννοοῦμε τέτοιον δοῦλον, τὸν δοῦλον τὸν ἐξωτερικόν, τὸν δοῦλον τῶν ἀνθρώπων, διότι αὐτὸς εἶναι «ἀπελεύθερος Κυρίου». Ἐννοοῦμε τὸν δοῦλον τῆς ἀμαρτίας. Πῶς εἶναι ἐλεύθερος ὁ δοῦλος τῆς ἀμαρτίας; **[σελ. 198]** – Καὶ ποιὸς εἶναι δοῦλος τῆς ἀμαρτίας; μᾶς ἐρωτᾷ. – Ποιός; Ὁ ἄνθρωπος. Πᾶς ἄνθρωπος! Κάθε ἄνθρωπος εἶναι πεπτωκώς. Λές ἐσὺ αὐτά, ἀλλὰ λέγει καὶ ὁ Παῦλος «*συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον· βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου*». Καὶ νὰ σοῦ πῶ, ἡ πεῖρα μου δείχνει, ἀνεξαρτήτως τώρα ἐὰν ἐγὼ πιστεύω τὸν Παῦλον, ἡ πεῖρα μου δείχνει ὅτι τὰ πράγματα εἶναι ἔτσι ὅπως τὰ λέει ὁ Παῦλος. Ἡ πεῖρα μου δείχνει –δὲν θὰ μπῶ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως– ἡ πεῖρα μου δείχνει ὅτι δὲν εἶναι ἔτσι πού τὰ λές,

ὅτι εἶναι, δηλαδή, εἰς τὸ χέρι μου νὰ θέλω νὰ εἶμαι ἢ νὰ μὴν εἶμαι καλός, νὰ εἶμαι ἢ νὰ μὴν εἶμαι εἰρηνικός. Νά, αὐτό, τὸ νὰ μὴ στενοχωροῦμαι, τὸ νὰ μὴ θυμῶνω, τὸ νὰ ἔχω ὀρμὰς καλὰς ἢ κακάς, δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐμένα. Αὐτὸ μοῦ δείχνει ἡ πεῖρα. Ἐνῶ ἐσύ, ὁ Ἐπίκτητος, λές τὸ ἐξῆς: Ἄφοῦ εἶναι ἔτσι τὰ πράγματα, «Ἄρον οὖν τὴν ἔκκλισιν ἀπὸ πάντων τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν καὶ μετάθες ἐπὶ τὰ παρὰ φύσιν τῶν ἐφ' ἡμῖν» (Πάρε, λοιπόν, τὴν ἀποστροφὴν σου ἀπὸ κάθε τι ποῦ δὲν εἶναι ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν σου καὶ στρέψε τὴν πρὸς κάθε τι τὸ ἀφύσικον ποῦ εἶναι ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν σου).

Αὐτὴ, λοιπόν, εἶναι ἡ ἀπάντησίς μου εἰς τὸν Ἐπίκτητον. Καὶ τοῦ λέμε, ἐπίσης: Κύριε, εἶσαι πολὺ ἀφελῆς καὶ τὰ παίρνεις ἔτσι τὰ θέματα αὐτά. Καὶ ἐσύ μὲν ἦσουν μία φύσις ἐξαιρετική. Ἐμεῖς, ὅμως, δὲν ἠμποροῦμε, ἄνευ ὑποκρισίας τούλάχιστον, νὰ ποῦμε ὅτι διαμορφώνομεν μόνοι μας τὸν ψυχικὸν μας κόσμον καὶ ὅτι ὁ ψυχικός μας κόσμος ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς. Οὔτε ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, οὔτε ἀπὸ τὴν πεῖραν ἔχομεν τὸ δεδομένον αὐτό. Καὶ ἂν ἀκόμη ἠθελες γιὰ χατίρι σου νὰ λησμονήσωμε τὴν χριστιανικὴν μας διδασκαλίαν, ἡ πεῖρα ὅμως μένει ἡ αὐτή.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπάντησις εἰς τὸν Ἐπίκτητον. Τὸ πρόβλημα εἶναι δεινόν. Διότι, ἐὰν ἡ ἀπάντησίς μας εἶναι ὀρθὴ καὶ ἂν ὁ Ἐπίκτητος ἠττηθῆ, ἡ συνέπεια εἶναι, ὅτι, ἐπομένως, ἐφ' ὅσον οὔτε ὁ ἐξωτερικός κόσμος ἐξαρτᾶται ἀπὸ **[σελ. 193]** ἡμᾶς οὔτε ὁ ἐσωτερικός, ἡ συνέπεια εἶναι χάος. Εἶναι ἕνας φαταλισμός, μία μοιρολατρία, εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ Κισμέτ. Τίποτε πλέον δὲν μένει, παρὰ ἡ καταστροφή!

Η

Καὶ τώρα, ποιός, ἄρα γε, ἔχει δίκιο; Ὁ Ἐπίκτητος ἔχει δίκιο, ἢ ἐμεῖς ἔχομε δίκιο εἰς τὴν διαφωνίαν αὐτήν; Ἡ ἀπάντησις: Ἀκούω τὸν Ἐπίκτητον νὰ μοῦ λέη. – Καὶ ποιός σοῦ εἶπε ὅτι ἐγὼ λέω αὐτὰ ποῦ νομίζεις ὅτι λέω; Ἐγὼ δὲν εἶπα καθόλου –καὶ αὐτὸ νὰ τὸ ξεκαθαρίσωμε– ὅτι ἡ κατάκτησις τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου εἶναι εὐκόλο πρᾶγμα, τούναντίον, πέρα γιὰ πέρα τὸ λέω ὅτι εἶναι δύσκολο πρᾶγμα. Ὡστε, νὰ ξεκαθαρίσωμε ἕνα πρᾶγμα: Ἡ διαφωνία δὲν εἶναι μεταξύ εὐκόλου καὶ δυσκόλου, διότι ὅτι ἡ κατάκτησις αὐτὴ εἶναι δύσκολη τὸ λέει κί' ὁ Ἐπίκτητος, τὸ λέει καὶ ἡ πεῖρα.

Τὸ θέμα, λοιπόν, εἶναι ἄλλο. Δὲν πρόκειται περὶ δυσκόλου ἢ εὐκόλου, ἀλλὰ περὶ δυνατοῦ ἢ μὴ δυνατοῦ. Καὶ θὰ ἐρωτήσῃ, λοιπόν, ἐκεῖνος: – Ὡστε ἐσεῖς οἱ χριστιανοί, ἢ οἱ Γαλιλαῖοι, ὅπως τοὺς λέγανε, ἔχετε καμμίαν διδασκαλίαν ἢ ὁποία λέγει ὅτι εἶναι ἀδύνατον εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ λυτρωθῆ ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν καὶ νὰ κάμη ἕναν ψυχικὸν κόσμον σύμφωνον μὲ τὴν εὐδαιμονίαν του, μὲ τὴν μακαριότητά του, ἢ σύμφωνον μὲ τὸ θέλημα τοῦ

Θεοῦ; Διότι ποιὸ ἄλλο εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναλύσεως, παρὰ ἢ μακαριότητος τοῦ ἀνθρώπου;

Καὶ βλέπω ὅτι ἐκάμαμε ἓνα λάθος ἐδῶ. Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία δὲν εἶναι διδασκαλία πτώσεως, εἶναι διδασκαλία ἀνορθώσεως. Τὴν πτώσιν τὴν διδάσκει, διὰ νὰ μᾶς πῆ ὅτι ἀνωρθώθημεν. Δὲν εἶναι διδασκαλία κατάρρας, εἶναι διδασκαλία σωτηρίας ἀπὸ τὴν κατάραν. Δὲν εἶναι διδασκαλία τῆς δουλείας, ἀλλὰ εἶναι διδασκαλία ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν δουλείαν. Ἐπομένως, ὁ χριστιανὸς δέχεται, αὐτὸς δὴ πρῶτος **[σελ. 194]** –καὶ μᾶλλον δι’ ὑπερβολικὴν αἰσιοδοξίαν παρὰ δι’ ὑπερβολικὴν ἀπαισιοδοξίαν θὰ τὸν κατηγορήσης– ὅτι εἰς τοῦτο συνίσταται τὸ Εὐαγγέλιον, εἰς τὴν λύτρωσιν ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν δουλείαν τῆς ἁμαρτίας. Τί συμβαίνει, λοιπόν, ἐδῶ; Ὁ χριστιανός –ὅταν εἶναι χριστιανός– δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ τοῦ πῆς ὅτι ὑπάρχει λυτρωτής, διότι αὐτὸ τὸ ξέρει. Τὸ ἀντίθετο εἶναι ἀνάγκη νὰ τοῦ πῆς. Νὰ βάλῃς, δηλαδή, φρένο στὴν ὑπεραισιοδοξία του καὶ νὰ τοῦ πῆς, ἄκου νὰ σοῦ πῶ, ναὶ μὲν ἔχεις λυτρωτὴν, ἀλλ’ αὐτὴ ἢ λύτρωσις εἶναι ἀποτέλεσμα ἀγῶνος. Ἐάν, ὅμως, πῆς ὅτι ἢ λύτρωσις εἶναι ἀποτέλεσμα ἀγῶνος, καὶ ὁ Ἐπίκτητος αὐτὸ λέει ὅτι εἶναι ζήτημα ἀγῶνος. Καὶ νά, λοιπόν, ποὺ συνηντήθημεν, συνηντήθημεν εἰς τὸν ὄρον ἀγῶν! Εἶναι δυνατόν νὰ διαμορφώσωμεν τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον ὅπως πρέπει; Βεβαίως εἶναι δυνατόν. Εἶναι εὐκόλο; Καθόλου δὲν εἶναι εὐκόλο! Τὸ πρόβλημα εἶναι σὰν νὰ στέκω στὸ πεζοδρόμιον, στὸ δρόμο, καὶ νὰ βλέπω ἓναν ποὺ εἶναι εἰς τὴν ταράτσα μιᾶς ὑψηλῆς πολυκατοικίας καὶ ποὺ μοῦ λέγει: Ἀνέβα ἐπάνω εἰς τὴν ταράτσα! Μπορῶ ν’ ἀνεβῶ εἰς τὴν ταράτσα; Ἐξαρτᾶται. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν νὰ δώσω ἓνα πήδημα καὶ νὰ βρεθῶ εἰς τὴν ταράτσαν ἐπάνω, δὲν μπορῶ. Ἀλλά, ἐάν τὸ ἀποφασίσω, θὰ πάω νὰ βρῶ μία σκάλα, καὶ σκαλοπάτι, σκαλοπάτι, σκαλι - σκαλι θ’ ἀνεβῶ ἐπάνω καὶ θὰ βρεθῶ κι’ ἐγὼ στὴν ταράτσα.

Καὶ αὐτὸ τὸ λέει ὠραῖα καὶ ὁ Ἐπίκτητος «*προῖκα δὲ οὐδὲν περιγίνεται*», δωρεὰν δὲν γίνεται τίποτε. Θὰ κάνῃς ἀγῶνα, μέγαν ἀγῶνα «*τοσοῦτου πωλεῖται ἀπάθεια, τοσοῦτου ἀταραξία, προῖκα δὲ οὐδὲν περιγίνεται*». Εἰς ἄλλην δὲ περίπτωσιν προσθέτει τὰ ἐξῆς: «*Μόνον σκέψαι, πόσου πωλεῖς τὴν σεαυτοῦ προαίρεσιν. ἄνθρωπε, εἰ μηδὲν ἄλλο, μὴ ὀλίγου αὐτὴν πωλήσης. Τὸ δὲ μέγα καὶ ἐξαιρετὸν ἄλλοις τάχα προσήκει, Σωκράτει καὶ τοῖς τοιοῦτοις. – Διὰ τί οὖν, εἰ πρὸς τοῦτο πεφύκαμεν, οὐ πάντες ἢ πολλοὶ γίνονται τοιοῦτοι; – Ἴπποι γὰρ ὠκεῖς ἅπαντες γίνονται, κύνες γὰρ ἰχνευτικοὶ πάντες; τί οὖν; ἐπειδὴ ἀφυῆς εἰμι, ἀποστῶ τῆς ἐπιμελείας τούτου ἔνεκα; μὴ **[σελ. 195]** γένοιτο. Ἐπίκτητος κρείσσων Σωκράτους οὐκ ἔσται· εἰ δὲ μή, οὐ χείρων, τοῦτό μοι ἰκανόν ἐστιν. οὐδὲ γὰρ Μίλων ἔσομαι καὶ ὅμως οὐκ ἀμελῶ τοῦ σώματος· οὐδὲ Κροῖσος καὶ ὅμως οὐκ ἀμελῶ τῆς κτήσεως οὐδ’ ἀπλῶς ἄλλου τινὸς τῆς ἐπιμελείας διὰ τὴν*

ἀπόγνωσιν τῶν ἄκρων ἀφιστάμεθα»*. Σ' ἐκεῖνον, δηλαδή, πού θὰ προβάλλῃ τὴν ἔνστασιν «Μὰ εἶναι δυνατὸν ἐγὼ νὰ καταπιασθῶ μὲ αὐτὰ τὰ πράγματα; Αὐτὰ δὲν εἶναι γιὰ μένα. Αὐτὰ εἶναι γιὰ τὸν Σωκράτη καὶ τοὺς ὁμοίους του», ὁ Ἐπίκτητος ἀπαντᾷ: «Ἀσφαλῶς, Σωκράτης δὲν θὰ γίνῃς ποτέ. Ἄλλὰ καὶ Κροῖσος δὲν θὰ γίνῃς ποτέ, κυνηγᾷς ὅμως τὰ λεπτά. Καὶ Μίλων (ὁ Μίλων ἦτο ἀθλητῆς) δὲν θὰ γίνῃς ποτέ, γυμνάζεσαι ὅμως. Ἔτσι, λοιπόν, καὶ τὴν ἀρετὴν θὰ τὴν ἐπιδιώκῃς, ἔστω καὶ ἂν δὲν πρόκειται νὰ γίνῃς ποτέ Σωκράτης». Ἐπειδὴ, λοιπόν, δὲν θὰ μπορέσω νὰ γίνω Σωκράτης, δὲν σημαίνει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐπιμελοῦμαι τοῦ ἐσωτερικοῦ μου κόσμου. Τὸ νόημα, ἐπομένως, δὲν εἶναι πῶς θὰ φθάσωμεν τὸ τέλειον, ἀλλὰ πῶς συνεχῶς ἀγωνιζόμενοι θὰ βελτιούμεθα.

Ἐκεῖνο, συνεπῶς, πού μᾶς συνδέει εἶναι πλέον ἢ ἔννοια τοῦ ἀγῶνος. Ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος ὑπόκειται εἰς τὸν ἐξουσιασμόν μας, ἀλλὰ εἰς τὸν ἀγωνιστικὸν ἐξουσιασμόν. Εἶναι ὁ ἀγὼν τοῦ χριστιανοῦ. Διὰ νὰ τὸ διατυπώσωμεν μὲ χριστιανικὴν φρασεολογίαν, εἶναι ὁ ἀγὼν νὰ κάνω τὸν ἐσωτερικόν μου κόσμον ὅπως τὸν θέλει ὁ Θεός. Τὰς σκέψεις μου, τὰς ἐπιθυμίας μου, τὰ ὄνειρά μου, νὰ εἶναι σύμφωνα μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Εἶναι δυνατὸν αὐτό; Πῶς μπορῶ νὰ πῶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον, χωρὶς νὰ βλασφημῆσω; Εἶναι εὐκόλο; Κάθε ἄλλο. Εἶναι θέμα ἀγῶνος. Αὐτὸς ὁ ἀγὼν εἶναι ἐκεῖνος πού μᾶς κάνει νὰ συνδεώμεθα μὲ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν. Διότι οὔτε οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι λένε ὅτι αὐτὰ χωρὶς ἀγῶνα **[σελ. 196]** ἐπιτυγχάνονται, οὔτε ἐμεῖς λέμε ὅτι ὁ ἀγὼν δὲν φέρνει ἐπιτυχίαν.

Καὶ τώρα θὰ πῶ τὸ ἐξῆς: Ἀναλογίζομαι τί θὰ γινότανε, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι τὰ ἐδιδάσκοντο αὐτά, καὶ ἀπὸ τῆς ἐφηβικῆς τῶν ἡλικίας συνεκέντρωναν ὅλη τοὺς τὴν προσπάθειαν πρὸς τὰ ἐκεῖ! Βέβαια, αὐτὰ προϋποθέτουν ἀγῶνα. Ἄλλὰ διὰ νὰ διαμορφώσῃς τὸν ψυχικόν σου κόσμον ὅπως τὸν θέλει ὁ Θεός, ὅπως τὸν θέλει ἡ μακαριότης σου, δηλαδή, γιὰ νὰ δαμάσῃς τὰς σκέψεις σου, τὰς ὀρέξεις σου, τὸ θυμικόν σου κ.λ.π., αὐτὸ θέλει ἕναν ἀγῶνα, ὅπως τὸν ἀγῶνα πού χρειάζεσαι, λ.χ., γιὰ νὰ πάρῃς τὸ δίπλωμά σου ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον. Βέβαια, ὁ ἄλλος φεύγει λαντζέρης ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, πάει στὴν Ἀμερικὴ καὶ γυρίζει ἔπειτα ζάπλουτος. Ναί, ἀλλὰ ἐδούλεψε δι' αὐτὸ καὶ ἠγωνίσθη δι' αὐτό. Ἔ, βέβαια, χρειάζεται νὰ τὴν ἐκζητήσῃς τὴν εὐδαιμονίαν, τὴν μακαριότητα τοῦ ἐσωτερικοῦ σου κόσμου «ὡς ἀργύριον καὶ ὡς χρυσίον». Ἐπομένως, ἡ κυριάρχησις τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου δὲν εἶναι ζήτημα ἀποφάσεως. Δὲν εἶναι, δηλαδή, θέμα νὰ ποῦμε μόνον ὅτι «ἀπὸ αὔριο ὁ ἐσωτερικὸς μου κόσμος θὰ εἶναι τέτοιος»! Εἶναι ζήτημα ἀγῶνος. Καὶ ὁ ἀγὼν εἶναι, πλέον, ζήτημα ἀποφάσεως. Δηλαδή, μεταξὺ ἀποφάσεως καὶ πραγματώσεως ὑπάρχει ὁ ἀγὼν. Ἔχομεν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀγῶνος, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ ἀγῶνος. Διότι πρέπει νὰ ξέρωμε ὅτι εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν τὸν ψυχικόν ἰσχύει ἄλλος κανὼν.

* Ἀρριανοῦ *Διατριβαὶ Ἐπικτήτου* Α' Βιβλίον, κεφάλαιον δεύτερον, ἔκδοσις Loeb Classical Library, London 1956, σελ. 22, 24 (σ.έ.)

Δέν εἶναι ὅπως ὁ ἀγών διὰ νὰ ἀποκτήσης περιουσίαν, ὅπου, ἕως ὅτου τὴν ἀποκτήσης, εἶσαι ἀπένταρος. Ἐδῶ ἰσχύει: Ἄμα ἀγών, ἄμα εὐδαιμονία. Καὶ ἤδη ὁ ἀγών εἶναι νίκη. Καὶ ἤδη ὁ ἀγών εἶναι μία εὐδαιμονία καὶ μία μακαριότης. Ὁ ἀγωνιζόμενος εἶναι ἤδη νικητής, διότι ἀγωνίζεται! Ἐλευθερίαν ἀγῶνος δέν ἠμπορεῖς νὰ μοῦ ἀρνηθῆς ὅτι ἔχεις! Καὶ ἐπειδὴ μοῦ ἐπεκαλέσθης τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν τοῦ Παύλου, ἐκεῖ ὁ Παῦλος λέγει: «*Τὸ γὰρ θέλειν παράκειται μοι*». Καὶ περὶ τούτου πρόκειται! Καὶ ἔτσι καταλήγει νὰ εἶναι πλέον ὁ ἀγών ἤδη πραγματοποιήσις.

[σελ. 197]

Θ

Αὐτὸ εἶναι τὸ ξεκίνημά μας, μὲ τὸ ὁποῖον καταλήγομεν εἰς τὸ ὅτι τὸ δόγμα αὐτὸ θὰ τὸ κάνωμε στρατηγικὴν τοῦ βίου μας. Εἴμεθα ἄνθρωποι καὶ θέλωμε τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς μας, μικρὸν ἢ μεγάλον, νὰ τὸν ζήσωμε μακάριοι, εὐδαίμονες. Αὐτὸ σημαίνει: Ὅτι αὐτὸ τὸ δόγμα θὰ τὸ προσέξωμε, καὶ αὐτό, πάλιν, μεταφράζεται εἰς τὸ ὅτι θὰ ἀγωνισθοῦμε διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου. Καὶ ὅταν ἀγωνισθοῦμε διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου, θὰ ἔχωμε τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον δικόν μας. Καὶ ὅταν ἔχωμε τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον δικόν μας, τότε ἔχομε τὴν εὐδαιμονία καὶ τὴν μακαριότητα. Ὅ,τι θέλει ἄς γίνῃ εἰς τὸν ἐξωτερικόν κόσμον, ἀπὸ ἐνὸς παγκοσμίου πολέμου μέχρι τοῦ ὅτι ὁ ἀδελφός μου, φέρ' εἰπεῖν, δέν φέρεται χριστιανικά, ὅπως ἐνόμιζα ὅτι φέρεται.

Τί ἐκάναμε τώρα; Ἐνα πρόλογον ἐκάναμε. Τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἕνα πρόλογον. Τὸ ζήτημα μόνον εἶναι νὰ μὴ τὸν ξεχάσωμε. Πρὸ ἡμῶν εἶναι μία πορεία. Διότι καὶ ὁ πνευματικὸς ἀγών ἔχει τὴν στρατηγικὴν του.

Ἐάν, λοιπόν, δεχθοῦμε αὐτὸ τὸ δόγμα, τότε ὡς χριστιανοὶ ἄς παρακαλέσωμε τὸν Θεὸν νὰ δώσῃ νὰ μὴ γυρίσωμε πρὸς τὰ ὀπίσω. Διότι Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος καὶ προηγουμένως «*οὐκ ἀμάρτυρον αὐτὸν ἀφῆκεν*», κατόπιν δὲ «*ἐμάρτύρησεν αὐτοῖς*», εἶπε τοῦτο: «*οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω εὐθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ*». Μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν νὰ ἐξετάσωμε, εἰς ἄλλας εὐκαιρίας, τὸν ρόλον ποὺ παίζει ἡ προσευχὴ εἰς ὅλο αὐτὸ τὸ θέμα ποὺ ἐξετάσαμε.

Ἐδῶ θὰ σταματήσωμε. Πίσω ὅμως δέν θὰ γυρίσωμε, διότι ὅλα αὐτά, διὰ νὰ γίνουν, χρειάζονται μίαν εὐθεϊαν πορείαν. Σήμερα ἐψηφίσαμε τοῦτο : Ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου, ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν τοῦ ψυχικὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ εἶναι **[σελ. 198]** σύμφωνος μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, γεμᾶτος καλῆς σκέψεις, καλῆς ἐπιθυμίας, μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν, μὲ τὴν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ. «*Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν*».

Ἄς ἔχωμεν, λοιπόν, αὐτὸ τὸ αἶτημα ὡς βοηθόν, ἕως ὅτου μὲ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ διανύσωμεν τὴν ὁδὸν τῆς ἐρευνητικῆς μας αὐτῆς πορείας.

(9 Ἰανουαρίου 1955)

ΤΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

A

Συνεχίζομε και σήμερα τὰς σκέψεις μας εἰς τὸ θέμα ποῦ ὠνομάσαμε «ἐσωτερικὴ ζωή». Ἀπόψε δύο πράγματα θέλω νὰ σᾶς πῶ.

Πρῶτον, τί ἐννοοῦμε ὅταν λέμε «ἐσωτερικὴ ζωή». Ἐσωτερικὴ ζωὴ εἶναι ἡ ζωὴ ἢ ὁποῖα ἀναλύει τὸ τί γίνεται μέσα εἰς τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον. Ὅλο τὸ σύμπαν, μὲ ὅλους τοὺς γαλαξίας του ἀφ' ἑνός, καὶ ἕνας ἄνθρωπος σκεπτόμενος ἀφ' ἑτέρου, εἶναι ἰσοζυγῆ βάρη: ἢ μᾶλλον ἕνας ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος σκέπτεται καὶ στοχάζεται εἶναι παραπάνω ἀπὸ ὅλους τοὺς γαλαξίας τοὺς ἄψυχους, ἐφ' ὅσον, βέβαια, εἶναι ὄντως χωρὶς ἔμψυχα ὄντα. Βοηθὸν δὲ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν ἔχω τὴν Στωικὴν Φιλοσοφίαν. Καὶ ἐδῶ ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ πῶ πῶς συστηματικὰ αὐτὰ ποῦ ἔχω πῆ καὶ ἄλλες φορές. Ἔχω τὸ παράπονον ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἐπρόσεξε τοὺς στωικοὺς καὶ μὲ αὐτὸ ἔκαμε δύο κακά: Κατεδίκησε τὴν στωικὴν φιλοσοφίαν εἰς θάνατον καὶ ἑαυτὸν εἰς ἐκτροχιασμόν. Τὴν στωικὴν φιλοσοφίαν κατεδίκησε εἰς θάνατον, διότι τῆς ἐπῆρε ὅλους τοὺς ὀπαδοὺς. Ἡ δὲ στωικὴ φιλοσοφία εἶχε εἰς τοὺς κόλπους τῆς τὴν ἀφρόκρεμα τῆς τότε ἀνθρωπότητος. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ποῦ ἦσαν ἀφρόκρεμα τῆς τότε κοινωνίας καὶ διανοήσεως ἦσαν στωικοί. Ὁ Χριστιανισμὸς ἦλθε καὶ τοὺς εἶπε: Ἐλᾶτε ἐδῶ καὶ θὰ σᾶς δώσω κᾶτι ἀπείρως ἀνώτερον. Αὐτοὶ ὑπήκουσαν καὶ προσῆλθον εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὅποτε τὴν μὲν στωικὴν φιλοσοφίαν τὴν ἐγκατέλειψαν, [200] τὸ δὲ «ἀνώτερον» ποῦ τοὺς ἐπηγγέθη ὁ Χριστιανισμὸς δὲν τὸ εὐρῆκαν εἰς αὐτόν, διότι δὲν τοὺς τὸ προσέφερε, ὅχι διότι δὲν τὸ εἶχε ὡς διδασκαλίαν, ἀλλὰ ἀπὸ λόγους ἀσυνεπείας καὶ παρεκκλίσεως τῶν ὀπαδῶν του ἀπὸ τὴν μίαν ὁδόν, ποῦ ἐχάραξε ὁ Ἀρχηγός του. Ἔτσι ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὴν θέσιν τοῦ στωικοῦ ἔβαλε τὸν ἀσκητὴν. Δὲν διστάζω, ὅμως, οὔτε ἕνα δευτερόλεπτον νὰ πῶ ὅτι προτιμῶ τὸν γνήσιον στωικὸν ἀπὸ τὸν ἀσκητὴν.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὅμως, ἡ στωικὴ φιλοσοφία δὲν μποροῦσε νὰ σταθῆ μόνη τῆς. Διατί; Διότι ἡ στωικὴ φιλοσοφία ὡς δυνατό τῆς μὲν σημεῖο εἶχε τὴν ἐσωτερικότητα. Εἶχεν ὅμως καὶ ἕνα ἀσθενὲς σημεῖον, καὶ μάλιστα διπλοῦν: Τὸ ἄμετρον καὶ τὸ ἄνευ ἀγάπης. Οἱ στωικοὶ δὲν εἶχαν τὴν λέξιν ἀγάπη. Αὐτὸ δὲν σημαίνει, βεβαίως, ὅτι οἱ στωικοὶ δὲν εἶχαν ἀγάπην. Ἀλλὰ ἐδῶ ἰσχύει ἐκεῖνο ποῦ λέμε καὶ διὰ τοὺς παλαιοὺς μαρξιστάς. Τὴν ἀγάπην οἱ στωικοὶ τὴν εἶχαν ἐκτὸς τῆς θεωρίας των, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἀντιφατικόν. Ἡ στωικὴ φιλοσοφία

είχε επίσης τὸ ἄμετρον, δηλαδή εἶχε μόνον τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον καὶ ἠδιαφόρει διὰ τὸν ἐξωτερικόν. Ἀλλὰ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον ἔμενε ἔξω ἀπὸ τὴν ζωὴν. Τὸ νόημα, ὅμως, εἶναι νὰ κυβερνῶμεν τὴν ζωὴν, καὶ ὄχι νὰ ἐξερχώμεθα ἀπὸ τὴν ζωὴν. Καὶ ἡ φιλοσοφία ἡ στωικὴ δὲν εἶχε τὴν ἀγάπην καὶ δὲν εἶχε καὶ τὴν παραβολὴν τοῦ Ἀσώτου. Δὲν εἶχε τὸν οἶκτον, τὸν ἔλεον, τὴν ἐπανόρθωσιν. Ἐδιάβασα τὸν Ἐπίκτητον προσεκτικά, φωτιζόμενος, φυσικά, ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιον. Τὸν Ἐπίκτητον τὸν παρομοιάζω μὲ ἓνα ἄψυχον, κρύο ἄγαλμα. Τὸ δὲ Εὐαγγέλιον εἶναι τὸ ρεῦμα τὸ ἠλεκτρικὸ ποὺ παίρνει αὐτὸ τὸ ἄγαλμα καὶ τὸ κάνει ζεστό, «εἰς ψυχὴν ζῶσαν». Δὲν ἠμπορεῖ τὸ ἄγαλμα αὐτὸ χωρὶς τὴν ψυχὴν τὴν ζῶσαν νὰ μὲ σώσῃ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ ἡ ζῶσα χωρὶς τὸ ἄγαλμα, οὔτε κί' αὐτὴ ἐκδηλοῦται δεόντως, διότι καὶ τὰ δύο χρειάζονται. Δι' αὐτὸ θὰ ἦταν πολὺ ὠραῖο πρᾶγμα νὰ εἶχαν ἐνωθῆ ἡ στωικὴ φιλοσοφία μὲ τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Δὲν ἔγινε, ὅμως, αὐτό, καὶ ἡ στωικὴ φιλοσοφία ἔσβησε. Τὸ **[σελ. 201]** ὅτι δὲ ὁ Χριστιανισμὸς ἔσβησε τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς στωικῆς φιλοσοφίας εἶναι κᾶτι διὰ τὸ ὁποῖον ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ θὰ καταδικάσῃ καὶ θὰ τιμωρήσῃ τὸν Χριστιανισμὸν, ἂν καὶ τὸν ἔχει ἤδη τιμωρήσει. Ἡ δὲ στωικὴ φιλοσοφία ἔσβησε ἀνεπιστρεπτί. Δὲν μπορεῖς τώρα νὰ τὴν ἀναστήσῃς. Τώρα γίνεται ἀπλῶς στωικὴ φιλοσοφολογία. Περὶ στωικῶν γράφονται βιβλία, ἐν ὀνόματι μιᾶς φιλοσοφίας ἡ ὁποία ἐνέπαιζε τὰ βιβλία! Ὁ Ἐπίκτητος ἐμπαίζει τὰ βιβλία τῶν στωικῶν. Θέλει μόνον νὰ ὑπάρχῃ κᾶτι ἴσα - ἴσα σὰν ἓνα στοιχειῶδες ἐγχειρίδιο τῶν ιδεῶν καὶ τίποτε ἄλλο. Ὅλα τὰ ἄλλα τὰ θέλει νὰ τὰ ἰδῆ εἰς τὴν ζωὴν τῶν ὀπαδῶν τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς. Καὶ αὐτὰ εἶναι δύσκολα πράγματα. Διότι βιβλία μὲν γράφονται εὐκόλα, ζωὴ ὅμως δὲν γίνεται εὐκόλα.

Ἐμεῖς, παρ' ὅλον τοῦτο, εἰς τὴν προσπάθειάν μας θὰ κυττάξωμε νὰ προσέξωμε τὴν στωικὴν διδαχὴν, μήπως μπορέσωμε κατὰ κάποιον τρόπον νὰ ἐπανορθώσωμε τὸ λάθος ποὺ ἔγινε.

Προτοῦ ὅμως ἔλθω ἀπόψε εἰς τὸ θέμα μὲ τὸ ὁποῖον θέλω νὰ σᾶς ἀπασχολήσω, ἃς κάμωμεν μίαν παρένθεσιν ἐννοιολογικὴν. Κατὰ τὸν Ἐπίκτητον ὑπάρχουν δύο κόσμοι, τὰ «ἐφ' ἡμῖν» καὶ τὰ «οὐκ ἐφ' ἡμῖν». Τὰ «ἐφ' ἡμῖν», ἐὰν ἐπιτρέπεται νὰ τὸ μεταφέρω εἰς τὴν σημερινὴν γλῶσσαν, εἶναι ὁ ἐσωτερικὸς μας κόσμος. Τὰ «οὐκ ἐφ' ἡμῖν» εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς μας κόσμος. Λοιπόν, ὁ Θεὸς τὰ ἔκανε ἔτσι τὰ πράγματα, οὕτως ὥστε ὁ μόνος κόσμος ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ μᾶς κάνῃ καλὸ ἢ κακὸ εἶναι ὁ παρ' ἡμῶν ἐλεγχόμενος κόσμος, ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος. Ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος, ὁμολογουμένως, μπορεῖ νὰ μᾶς κάνῃ κακὸ ἢ νὰ μᾶς κάνῃ καλὸ, ἀλλὰ εἶναι καὶ στὸ χέρι μας. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος δὲν εἶναι μὲν στὸ χέρι μας, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς κάνῃ οὔτε καλὸ οὔτε κακὸ. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος ἠμπορεῖ τὸ πολὺ-πολὺ νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ τὴν ζωὴν. Δὲν εἴμεθα ὅμως ἀθάνατοι. Κατὰ κάποιον τρόπον κάποτε θὰ ἀποθάνωμεν. Ἐπομένως, ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος εἶναι **[σελ. 202]** ἓνας κόσμος ὁ ὁποῖος δὲν ἐξαρτᾶται μὲν ἀπὸ ἡμᾶς, ἀλλ' οὐδὲ ἐμεῖς ἐξ αὐτοῦ. Ὑπάρχει, λοιπόν, κατὰ τὴν

στωικήν φιλοσοφίαν, μία ἄρμονία συνισταμένη εἰς τὸ ἐξῆς: Ἐνας κόσμος ὑπάρχει, ὁ ὁποῖος εἶναι τέτοιος, ὥστε ἐμεῖς δὲν ἐξαρτώμεθα ἀπὸ αὐτόν, ἀλλ' αὐτὸς ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς. Ὑπάρχει, ὅμως καὶ ἄλλος κόσμος, ὁ ὁποῖος δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς, ἀλλὰ οὐδὲ ἡμεῖς ἀπὸ αὐτόν. Παράδειγμα: Τὸ νὰ συνηθίσω τὸν ἑαυτόν μου εἰς τὸ τί πρέπει νὰ μοῦ ἀρέση καὶ τί πρέπει νὰ μὴ μοῦ ἀρέση, τί πρέπει νὰ μὲ λυπῆ καὶ τί πρέπει νὰ μὲ χαροποιῆ, ἐξαρτᾶται ἀπὸ μένα. Καί, ὁμολογουμένως, ἐὰν ἐπ' αὐτοῦ δὲν ἔχω ἀσκήσει τὸν ἑαυτόν μου, δὲν μπορῶ νὰ προχωρήσω. Ἐνῶ τὸ ἐὰν π.χ. θὰ ἀρρωστήσω ἢ δὲν θὰ ἀρρωστήσω δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ μένα, ἀλλ' οὔτε ἐγὼ ἀπὸ τὴν ἀρρώστια. Αὐτὸ δὲν τὸ καταλαβαίνομε, βέβαια, τώρα, καὶ θὰ σᾶς πῶ διατί. Ὅταν ἐγὼ τώρα διαβάσω διὰ τὸν Μιαούλη, καὶ ἐκεῖ ὁ καπετάνιος ὁμιλεῖ διὰ τοὺς ἀνέμους κ.λ.π. αὐτὰ μοῦ εἶναι ἀκατανόητα. Καὶ τοῦτο, διότι διέκοψα τὴν ἐπαφήν μὲ τὴν ἱστοπλοΐαν. Ἔτσι καὶ ἐμεῖς διεκόψαμε τὴν ἐπαφήν μας μὲ αὐτόν τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν τῆς στωικῆς φιλοσοφίας, καὶ αὐτὸ ἔχει ὡς συνέπειαν ὅτι τώρα δὲν μπορούμε νὰ τὰ καταλάβωμε αὐτά.

Δι' αὐτὸ κάπου-κάπου θὰ διαβάζωμε λιγάκι ἀπὸ τὸν Ἐπίκτητο καὶ θὰ κυττάζωμε νὰ βγάζωμε τὰς συνεπείας. Εἶναι περιττὸν νὰ σᾶς πῶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ νομίζετε ὅτι αὐτὰ ποὺ θὰ διαβάζωμε εἶναι ὅλα χρυσάφι. Αὐτὰ ποὺ θὰ διαβάζωμε δὲν εἶναι μὲν ὅλο χρυσάφι, εἶναι ὅμως σβῶλοι χώματος οἱ ὁποῖοι περιέχουν μέσα τοὺς καὶ χρυσάφι. Μὴ τοὺς πετάξωμε, διότι θὰ πετάξωμε μαζὶ καὶ τὸ χρυσάφι. Μὴ νομίσωμε πάλι ὅτι θὰ εἶναι καὶ ἀνεπεξέργαστοι. Θέλουν πάντως προσοχή.

B

Θὰ διαβάσω, λοιπόν, τώρα ἀπὸ τὸ Α' βιβλίον τῶν *Διατριβῶν Ἐπικτήτου* ὑπὸ Ἀρριανοῦ τὸ βον κεφάλαιον [σελ. 203] «Περὶ προνοίας» (ἔκδοσις The Loeb Classical Library, London 1956, σελ. 40 καὶ ἐπόμενα).

.....
Ἀπ' αὐτὰ ποὺ διαβάσαμε θέλω ἀπόψε νὰ προσέξωμε τὰ ἐξῆς : «...Ἄγε οὖν καὶ σὺ τούτων αἰσθόμενος ἀπόβλεψον εἰς τὰς δυνάμεις ἃς ἔχεις καὶ ἀπιδῶν εἰπέ· φέρε νῦν, ὦ Ζεῦ, ἣν θέλεις περιστάσιν· ἔχω γὰρ παρασκευὴν ἐκ σοῦ μοι δεδομένην καὶ ἀφορμὰς πρὸς τὸ κοσμηῆσαι διὰ τῶν ἀποβαινόντων ἑμαυτόν. Οὐ· ἀλλὰ κάθησθε τὰ μὲν μὴ συμβῆ τρέμοντες, τῶν δὲ συμβαινόντων ὀδυρόμενοι καὶ πενθοῦντες καὶ στέγοντες· εἶτα τοῖς θεοῖς ἐγκαλεῖτε...». Λέγει, δηλαδή, ὁ Ἐπίκτητος: «Λοιπόν, τί κάθεσθε, τώρα, καὶ λεπτολογεῖτε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, εἶτε κλαίοντες γιὰ κεῖνα τὰ κακὰ ποὺ ἔγιναν, εἶτε τρέμοντες ἀπὸ φόβον γιὰ κεῖνα τὰ δυσάρεστα ποὺ τυχὸν θὰ συμβοῦν; Ἐπήρατε δυνάμεις αἱ ὁποῖαι σᾶς δίνουν ζωὴν, ναὶ ἢ οὐ;». Καὶ ἀρχίζει τώρα ἐδῶ κᾄτι ποὺ θέλω νὰ

προσέξωμε. Εἶναι ἡ ὠραιότερη προσευχή πού μπορεῖ νὰ γίνη: «Λοιπὸν κί' ἐσὺ νὰ τὰ αἰσθάνεσαι αὐτὰ καὶ τὰς δυνάμεις πού σοῦ ἔδωσε ὁ Θεός. Παράτησε, λοιπὸν, τὶς γκρίνιες καὶ εἶπέ: *Φέρε νῦν, ὦ Ζεῦ, ἣν θέλεις περίστασιν*». Αὐτὸ τὸ κομμάτι τὸ ἔφερα σήμερα, διὰ νὰ ὑπογραμμίσω αὐτὴν τὴν προσευχήν.

«*Φέρε νῦν, ὦ Ζεῦ, ἣν θέλεις περίστασιν*». Αὐτὸ εἶναι τὸ ξεκίνημα τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου. Δι' αὐτὸ σήμερα θέτω ἐνώπιόν σας ὡς ξεκίνημα τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου αὐτὴν τὴν προσευχήν πού λέει ἐδῶ ὁ Ἐπίκτητος, πού εἶναι ἀκριβῶς ἡ μεγάλη πίστις, διὰ τὴν ὁποίαν ἔχομεν καὶ ἄλλοτε μιλήσει. Ἡ μικρὰ πίστις εἶναι ὅτι ὁ Θεὸς θὰ φέρῃ τὰ πράγματα ὅπως ἐμεῖς θὰ θέλωμε. Ἡ μεγάλη πίστις εἶναι ὅτι θὰ τὰ θέλωμε καὶ ἐμεῖς ὅπως τὰ φέρει ὁ Θεός, «*γεννηθήτω τὸ θέλημά σου...*». «*Φέρε νῦν, ὦ Ζεῦ, ἣν θέλεις περίστασιν*» (φέρε, Θεέ μου, ὅποιαν περίστασιν θέλεις), «*ἔχω γὰρ παρασκευήν*» (ἔχω δηλαδή ἐτοιμασίαν) «*ἐκ σοῦ μοι δεδομένην*» (ὅτι πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν ἐστὶ καταβαῖνον ἐκ σοῦ [σελ. 204] τοῦ πατρὸς τῶν φώτων), «*καὶ ἀφορμὰς πρὸς τὸ κοσμηῆσαι διὰ τῶν ἀποβαινόντων ἐμαυτόν*» (καὶ αὐτὰ δηλαδή τὰ γεγονότα, ὅσα καὶ νὰ συμβοῦν, θὰ γίνουν κόσμημα δι' ἐμέ). Καὶ αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια.

Γ

Μποροῦμε τώρα, ἐμεῖς, νὰ τὸ ποῦμε αὐτό; Ἐὰν ὄχι, μποροῦμε πάντως νὰ τὸ ἐπιχειρήσωμε, μὲ βάσιν αὐτὰ πού ἔχομε πῆ διὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ συνθήματος. Λέω, λοιπὸν, ὅτι ὥρα εἶναι νὰ τὸ προσέξωμε αὐτό, καὶ μαχητικῶς νὰ τὸ προσπαθήσωμε. Θυμᾶστε, ἀπὸ τότε πού ἀρχίσαμε αὐτὴν τὴν ἀγιαστικὴν προσπάθειαν, πόσα πράγματα εἶπαμε νὰ γίνουν μαχητικῶς. Καὶ ὡς πρὸς τὴν μεγάλην πίστιν, πάλιν μαχητικῶς θὰ προχωρήσωμε. Θὰ κάνωμε πρὸς τοῦτο μίαν προσπάθειαν καὶ θὰ τὴν συνδυάσωμε μὲ τὴν θεωρίαν τῶν ἀντισωμάτων. Ὅταν, δηλαδή, ἔρχεται ἡ σκέψις μήπως μοῦ συμβῆ τοῦτο, μήπως μοῦ συμβῆ τὸ ἄλλο, πὲς τότε: «Φέρε μου, Θεέ μου, ὅποια περίστασι θέλεις, διότι μὲ ἔχεις ἐτοιμάσει δι' αὐτό», «*...γεννηθήτω τὸ θέλημά σου...*». Πέστε το αὐτὸ καὶ ἐπαναλάβετε το, ἔστω καὶ χωρὶς νὰ τὸ πιστεύετε. Διότι τὸ «χωρὶς νὰ τὸ πιστεύετε» δὲν εἶναι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ὑποκρισίας, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς προσπαθείας. Προσπάθησε νὰ μὴν εἶναι ὁ πειρασμὸς μονόλογος. Θυμᾶστε τὴν θεωρίαν τῶν ἀντισωμάτων. Εἶπαμε τότε νὰ κυττάξωμε νὰ ὑπάρχη πάντοτε ὁ διάλογος μὲ τὴν ἀσθένειαν, τὴν ἀπογοήτευσιν, τὴν δοκιμασίαν. Νὰ ἀκούεται καὶ αὐτὴ ἡ φωνὴ τοῦ ἀντιλόγου, ἔστω καὶ ἂν δὲν νικᾷ. Τὸ σπουδαῖο εἶναι νὰ μὴν ὑπάρχη μέσα μας μόνον ὁ μονόλογος.

Αυτὰ εἶχα νὰ πῶ, καὶ νὰ προσθέσω καὶ κάτι ἄλλο τελευταῖο. Προσέξτε μὴν καταφρονήσετε ὅσα ἐλέχθησαν. Εἰς αὐτὲς τὶς συναντήσεις δίδομε διάφορες συμβουλές. Αὐτὲς τὶς συμβουλές προσέξατέ τες. Ἴσως εἶναι πρὸς ἀπόρριψιν, ἀλλὰ μόνον ἔπειτα ἀπὸ μακρὰν δοκιμασίαν καὶ ἐὰν διαπιστώσῃ **[σελ. 205]** κανεὶς ὅτι, παρ' ὅλην τὴν προσπάθειάν του, δὲν εἶδε κανένα καλὸ ἀποτέλεσμα. Λοιπὸν, ἄς φροντίσωμε νὰ πραγματοποιήσωμε τὴν προσπάθειαν αὐτήν. Μέχρι τῆς ἐπομένης συναντήσεως, ἂν καταβάλωμε αὐτήν τὴν προσπάθειαν, κανεὶς μας δὲν πρόκειται νὰ χάσῃ τίποτε. Τὸ πολὺ - πολὺ θὰ εἶναι μία εὐγενὴς προσπάθεια ἀποτυχοῦσα. Διότι εὐγενὲς εἶναι τὸ μὴ ἐπιτυγχάνειν. Τὸ μὴ προσπαθεῖν εἶναι ἀγενές. Λοιπὸν, ἄς καταβάλωμε αὐτήν τὴν προσπάθειαν, καὶ ὅταν ξανασυναντηθοῦμε, θὰ τὰ ξαναποῦμε.

Καὶ διὰ νὰ συνοψίσωμεν: Ἡ προσπάθεια, λοιπὸν, αὐτὴ μὲ ὅσα ἐλέχθησαν συνίσταται εἰς τὸ ὅτι θὰ διαμορφώσωμε μέσα μας «ἀντισώματα», δηλαδή ἀντιθέτους σκέψεις, εἰς οἰονδήποτε πειρασμὸν ἀνησυχίας, εἰς οἰονδήποτε πειρασμὸν βλάπτοντα τὴν ἐσωτερικὴν μας εἰρήνην. Καὶ αὐτὲς οἱ ἀντίθετες σκέψεις, τὰ «ἀντισώματα», εἶναι ἡ προσευχή: «Φέρε, Θεέ μου, ἦν θέλεις περιστάσιν». Δηλαδή, ὅ,τι πῆ ὁ Θεός. Ὅ,τι πῆς ἐσύ, Θεέ μου. Καὶ ὁ Θεὸς θὰ τὸ φέρῃ. Προσέξατε μήπως αὐτὸ τὸ παραθεωρήσετε ὡς πολὺ ἀπλοῦν, ὡς πολὺ εὐκόλο. Εἶναι βέβαια πολὺ εὐκόλο, καὶ πολὺ ἀπλοῦν. Τὸ δύσκολον εἶναι ὅτι πρέπει νὰ τηρηθῇ. Νὰ τηρηθῇ, βέβαια, ὡς προσπάθεια, μόνον ὡς προσπάθεια. Ἀλλὰ ὄχι λιγώτερο ἀπὸ προσπάθεια. Ὁ προσπαθήσας εἶναι νικητής. Ὁ μὴ προσπαθήσας χάνει μίαν εὐκαιρίαν. Καὶ δὲν ξέρομε πόσες εὐκαιρίες ὁ Θεὸς θὰ μᾶς δώσῃ εἰς τὸ μέλλον.

(13 Φεβρουαρίου 1966)

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΑΓΙΑΣΜΟΣ

A

Τὸ θέμα τῆς «ἐσωτερικῆς ζωῆς» εἶναι τόσο μεγάλο, ὥστε πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ πολλές φορές καὶ διεξοδικῶς. Εἰς τὸ θέμα αὐτὸ συναντᾶται πᾶν τὸ εὐγενὲς εἰς ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ εἰς ὅλας τὰς θρησκείας. Πρέπει νὰ δώσωμε τὴν πρέπουσαν σπουδαιότητα εἰς τὸν «ἔσω κόσμον». Αὐτὸ τὸ θέμα δὲν τὸ πολυκαταλαβαίνομε μὲν τώρα, εἶναι ὅμως σπουδαῖον. Ἀλλὰ ἓνα εἶναι βέβαιον. Ὅτι ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα λένε τὸ «ἀμὴν» εἰς ἐκεῖνο ποῦ λέει ὁ Κύριος: «*Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν*». Ἐφ' ὅσον, βεβαίως, ἔχωμεν ἐσωτερικὸν κόσμον ὁ ὁποῖος εἶναι ὄντως χριστιανικὸς καὶ ἀνώτερος. Πράγματι, ὁ ἄνθρωπος ἔχει μέσα του ἓνα βασίλειον, ἓνα κόσμον ὀλόκληρον. Καὶ εἰς τὸ πολλάκις τιθέμενον ἐρώτημα, «τί εἶναι εὐτυχία», θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ ἀπαντήσῃ: Ὅτι εὐτυχία εἶναι ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου ποῦ ἔχει εἰρήνην. Ἐνας πᾶμπλουτος π.χ., ὅταν εἶναι στενοχωρημένος, εἶναι δυστυχῆς, ἐνῶ ἓνας πτωχὸς χαρούμενος εἶναι εὐτυχῆς. Ὅταν, λοιπόν, βλέπωμε πλουσίους στενοχωρημένους καὶ πτωχοὺς εὐχαριστημένους, βλέπομε ὅτι ἡ εὐτυχία εἶναι ζήτημα ἐσωτερικόν, τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου, διότι αὐτὸ πλέον μᾶς τὸ διδάσκει καὶ ἡ πείρα τῆς ζωῆς.

Ἡ πρώτη, λοιπόν, πλευρὰ τοῦ θεματός μας εἶναι ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν εὐτυχίαν. Ἡ δευτέρα πλευρὰ εἶναι ἡ ἀφορῶσα εἰς τὸν ἀγιασμόν. Ὅταν ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος εἶναι [σελ. 207] ἅγιος, τότε ἀκτινοβολεῖ καὶ πρὸς τὰ ἔξω. Βεβαίως, πρέπει ἡ ἀγιότης νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ νὰ ἀκτινοβολήσῃ διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον, διὰ μιᾶς ζωῆς ἢ ὁποῖα νὰ περνᾷ μὲ εὐεργεσίας. Ἄλλ' αὐτὸ πλέον ἐξαρτᾶται ἀπὸ μᾶς. Εἰς τὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ κάνω μία διασάφισι πολὺ σημαντικὴ καὶ χωρὶς τὴν ὁποῖα κινδυνεύομε νὰ πάρωμε λανθασμένη κατεύθυνσι, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χάσωμε ὀριστικῶς τὴν κατάκτηση τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου.

Ὅταν λέμε «ἐσωτερικὸς κόσμος» δὲν ἐννοοῦμεν τὴν *vita contemplativa* ποῦ ἀνεφέραμε καὶ ἄλλοτε, ἢ ὁποῖα συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἀσχολοῦμαι συνεχῶς περὶ τὸ θέμα τῆς φύσεως καὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, τῆς Ἁγίας Τριάδος κ.λ.π. Δὲν ἐννοῶ, λοιπόν, αὐτό, ἀλλ' ἐννοῶ τὴν ὑπαρξιν ἐνὸς κόσμου μέσα μου ποῦ εἶναι διαποτισμένος ἀπὸ τὴν ἀγάπην. Παράδειγμα: Ὁ κύριος τάδε σήμερα

μέ εξώργισε. Τοῦ ἔδειξα ἐγὼ συγχωρητικότητα, σκεφθεῖς τὴν ἰδικήν μου ἁμαρτωλότητα; Εἶπα μέσα μου ὅτι δὲν θὰ εἶμαι ἐπὶ τέλος μόνο ἐγὼ ἁμαρτωλός, θὰ εἶναι καὶ ἄλλοι ἁμαρτωλοί; Αὐτὸ τότε ἀποτελεῖ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν. Δὲν εἶναι ἡ *vita contemplativa*, ἡ ὁποία συνεχῶς ἀσχολεῖται, ὅπως εἶπαμε, μὲ τὴν διερεύνησιν τοῦ Θεοῦ ἐπάνω εἰς τὸν Σταυρόν, διότι αὐτὸ εἶναι ἡ λεγομένη «θεωρητικὴ ζωή». Ἄλλο ὅμως θεωρητικὴ καὶ ἄλλο ἐσωτερικὴ ζωή. Ἐσωτερικὴν ζωὴν, λοιπόν, ὀνομάζω τοῦτο: Ὅτι ἀνεξαρτήτως τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον θὰ φερθῶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ποὺ μὲ εξώργισε, μέσα μου θὰ τὸν συγχωρήσω. Ἄλλο πρᾶγμα, βέβαια, ὅτι, ἐὰν τυχὸν φοβοῦμαι πιθανὴν προσβολὴν ἐκ μέρους του, θὰ φροντίσω νὰ ἀμυνθῶ. Πάντως, ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ ζωὴ εἶναι μία ζωὴ ἡ ὁποία μοιραίως ἀποτελεῖ ἀγάπην. Διότι ὅταν μέσα μου συγχωρήσω αὐτὸν ποὺ μὲ εξώργισε, αὐτὸ ἤδη εἶναι ἀγάπη. Ὑπογραμμίζω, λοιπόν, ὅτι ἄλλο εἶναι ἡ θεωρητικὴ ἢ ἡ ἐνεργὸς ζωὴ, ἡ *vita contemplativa* ἢ ἡ *vita active*, καὶ ἄλλο ἡ ἐσωτερικὴ ζωή. Ἐγὼ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν τὴν ἐννοῶ ὡς τὸν ἐσωτερικὸν μου βίον, τὸν ἐσωτερικὸν μου κόσμον. Ὅταν αἰσθάνωμαι **[σελ. 208]** ἀνθοῦντα τὸν ἐσωτερικὸν μου αὐτὸν κόσμον, τότε ἐκπληρῶ καὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, διότι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι λιγώτερο τί θὰ κάνω καὶ περισσότερο τί θὰ σκεφθῶ.

Βεβαίως, ἐὰν αἱ σκέψεις μου δὲν εἶναι ὑποκριτικά, θὰ μεταφρασθοῦν εἰς πρᾶξιν. Ἄλλοιῶς εἶναι ὑπόκρισις. Γνήσιες σκέψεις εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ μεταφρασθοῦν εἰς πρᾶξιν, ἐφ' ὅσον αἱ ἐξωτερικαὶ συνθῆκαι τὸ ἐπιτρέπουν. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν αἱ ἐξωτερικαὶ συνθῆκαι δὲν τὸ ἐπιτρέψουν, τὸ ὅτι εἶμαι γεμᾶτος ἀπὸ πρόθεσιν νὰ κάνω τὸ καλόν, ἤδη πλημμυρίζω ἀπὸ δύναμιν. Πάλι θὰ ὑπενθυμίσω τὸν Ἐπίκτητον καὶ τοὺς στωικοὺς γενικῶς. Ὁ Ἐπίκτητος λέει τὸ ἐξῆς: Ὑπάρχουν δύο κόσμοι. Ὁ ἐξωτερικὸς καὶ ὁ ἐσωτερικὸς. Εἰς τὸ χέρι μου δὲν εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος. Ἀλλά, ἐνῶ ὁ ἐξωτερικὸς αὐτὸς κόσμος δὲν εἶναι εἰς τὸ χέρι μου, ὅμως τὰ καταφέρνω νὰ μὴν ἔχη καὶ ἐπίδρασιν ἐπ' ἐμοῦ. Εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον ὑπάγεται καὶ ἡ κακὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἄλλου ἀπέναντί μου. Δὲν εἶναι, βέβαια, εἰς τὸ χέρι μου νὰ ἀλλάξω τὴν συμπεριφορὰν του. Δὲν εἶναι ὅμως εἰς τὸ χέρι του νὰ μὲ ἐπηρεάσῃ κακῶς, ἐφ' ὅσον ὁ ἐσωτερικὸς μου κόσμος λειτουργεῖ καλά. Πρέπει, λοιπόν, νὰ ἔχω ἕνα ἐσωτερικὸν κόσμον τέτοιον, ποὺ νὰ εἶναι ἐσωτερικὸς κόσμος ἀμύνης. Ἐπομένως, εἰς τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου ποὺ ἀνέφερα ἤδη, τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν ἀγιότητα, προσθέτω τρίτον, τὴν ἄμυναν. Τὸ λέω δὲ αὐτὸ διὰ τὸν ἐξῆς λόγον: Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς λείπει εἶναι τὸ νὰ ἀφήσωμε τὴν ζωὴν μας εἰς τὰ χέρια τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὠραιότερο ἀπ' ὅλα, ποὺ θὰ μᾶς ἔκανε ὄντως εὐτυχεῖς καὶ παντοδύναμους, θὰ ἦταν νὰ μπορούσαμε νὰ λέγαμε: «Ὅ,τι θέλει ὁ Θεός». Αὐτό, ὅμως, θέλει πολλὴν πίστιν, καὶ ἡ ἐποχὴ μας δὲν ἐκτρέφει τὴν πίστιν. Ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἐποχὴ ἄθεος, διότι εἶναι ἐποχὴ ὑποκρίσεως, καὶ αὐτὸ τραυματίζει καὶ τὴν πίστιν.

Είπαμε άλλοτε ότι η πίστις είναι τραυματισμένη, και αυτό έχει ως αποτέλεσμα ότι δεν αφήνομε και την ζωή μας εύκολα εις τὰ χέρια τοῦ Θεοῦ. Βοήθημα, ὅμως, εις αὐτὸ εἶναι **[σελ. 209]** ἀκριβῶς αἱ σκέψεις αὐταὶ περὶ «ἐσωτερικοῦ κόσμου». Θὰ προσθέσω δὲ καὶ τὸ ἐξῆς: Ἐπὶ τέλους, ὅ,τιδήποτε καὶ ἐὰν συμβῆ, ἐὰν ὁ ἐσωτερικὸς σου κόσμος λειτουργῆ καλά, τί ἔχεις ἐσὺ νὰ πάθης; Ἀπετέλεσε δὲ μεγάλην ζημίαν τὸ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἐπρόσεξε ὅσο ἔπρεπε τοὺς στωικούς. Διότι οἱ στωικοὶ ὄχι μόνον ἐκήρυξαν, ἀλλὰ καὶ ἔζων ὅσα ἐκήρυττον διὰ τὴν ἀξίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου.

Ἦλθεν κατόπιν ὁ Χριστιανισμὸς, διὰ νὰ προσφέρῃ τὸ καλύτερον. Καί, βέβαια, αὐτὸ ποὺ προσέφευε ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ὄντως ἀνώτερον, μόνον ὅμως ὡς διδασκαλία. Διότι δὲν ἐπαρουσίασε τοὺς ἀνθρώπους ποὺ εἶναι ἡ ζωντανή, πλέον, ἐμφάνισις τῆς ἀνωτέρας αὐτῆς διδασκαλίας. Ἐνῶ ὁ στωικισμὸς προσέφερε τοὺς στωικούς ἀνθρώπους, δηλαδὴ ἀνθρώπους μὲ σάρκα καὶ ὀστέα, ποὺ ἐπραγματοποιοῦν ὄντως εις τὴν ζωήν των τὴν στωικὴν διδασκαλίαν. Ὁ Χριστιανισμὸς προσέφερε ἕνα ἀνεκτίμητον ὄντως βιβλίον, τὸ Εὐαγγέλιον. Τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ βιβλίον τῶν βιβλίων. Ἀλλ' ὅμως, ἕνας ἀνθρωπος εἶναι πάρα πάνω καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ βιβλίον τῶν βιβλίων, ὅταν, ὡς ζωντανὸς πλέον ἀνθρωπος, ἐμφανίζῃ εις τὴν ζωήν του τὸ Εὐαγγέλιον. Ἐμεῖς, ὡς χριστιανοί, ἄς φιλοδοξήσωμε νὰ φθάσωμε καὶ νὰ ξεπεράσωμε τοὺς στωικούς. Θὰ τοὺς ξεπεράσωμε δὲ μὲ τὴν ἀγάπην.

B

Συνοψίζω. Ὁ ἐσωτερικὸς μας κόσμος, δηλαδὴ αἱ σκέψεις μας, τὰ αἰσθήματά μας, ἡ χαρὰ μας καὶ ἡ λύπη μας, εἶναι, πρῶτον, ἡ εὐτυχία μας, εἶναι, δεύτερον, ὁ ἀγιασμὸς μας, εἶναι, τρίτον, ἡ ἄμυνά μας καὶ εἶναι, τέταρτον, τὸ χρέος μας ἔναντι τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ χριστιανοσύνη πρέπει νὰ προσφέρῃ εις τὴν ἀνθρωπότητα ἀνθρώπους λεβέντες, τῶν ὁποίων αἱ σκέψεις νὰ εἶναι εὐγενεῖς καὶ εἰρηνικαί. Ἐμεῖς δὲ ἔναντι τῶν στωικῶν ὑπερέχομε κατὰ τὰ ἐξῆς δύο στοιχεῖα: Τὸ ἕνα εἶναι **[σελ. 210]** ἡ ἀγάπη. Μεγάλῃ τῆς ἀγάπης ἡ δύναμις. Ἡ ἀγάπη, βεβαίως, βλάπτει ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως πολὺ τὴν εἰρήνην μας. Ἀλλὰ κατόπιν ἐνισχύει τὴν εἰρήνην μας. Ὁμοιάζει μὲ κάτι φάρμακα, τὰ ὁποῖα πρῶτα φέρνουν παρενεργείας καὶ ἔπειτα φέρνουν τὸ καλὸ ἀποτέλεσμα. Διότι, ὄντως, ἡ ἀγάπη δημιουργεῖ μίαν συναισθηματικότητα. Θεωρητικῶς, ἄλλο ἀγάπη καὶ ἄλλο συναισθηματικότης. Ψυχολογικῶς, ὅμως, δὲν χωρίζονται εὐκόλα. Ὁ στωικὸς δὲν ἔχει ἀγάπην. Οὔτε ἀγάπην ἔχει, οὔτε καὶ τὰ μειονεκτήματα τῆς συναισθηματικότητος ἔχει. Βλέπει π.χ. τὴν γυναῖκα του νὰ εἶναι ἄρρωστη; Ὅταν ὁ ἴδιος εἶναι ἄρρωστος, δὲν τὸν νοιάζει καθόλου. Συνεπῆς δὲ πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, δὲν νοιάζεται καὶ ὅταν ἡ γυναῖκα του

άρρωσθήση. Ἐμεῖς, ὅμως, θέλομε κάτι πάρα πάνω. Διὰ μὲν τὸν ἑαυτὸν μας νὰ μὴ μᾶς νοιάζη. Διὰ δὲ τὸν ἄλλον, τὸν ἄνθρωπὸν μας, νὰ μᾶς νοιάζη, καὶ ὄχι μόνο διὰ τὸν ἄνθρωπὸν μας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ξένον. Αὐτὸ εἶναι ἕνα ἄθλημα τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τὸ ἐπιτύχωμε, διότι ἢ χωρὶς ἀγάπην στωικότης εἶναι παγερότης. Τοῦτο δὲ ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος ὅτι ἢ πεμπτουσία τῆς θρησκείας μας εἶναι ἢ ἀγάπη καί, λογικῶς καὶ βιολογικῶς, ἄνθρωπος χωρὶς ἀγάπη εἶναι ὅπως ὁ πάγος. Νομίζω δὲ ὅτι ὁ στωικισμὸς ἔσβησε διὰ δύο λόγους: Καὶ βέβαια, διότι ὁ Χριστιανισμὸς ἦλθε καὶ προσέφερε ἀνωτέραν διδασκαλίαν, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ἤμποροῦσε νὰ ζήσῃ ἐπ' ἄπειρον ἕνα σύστημα ποῦ δὲν εἶχε ἀγάπην. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην ἀγάπης. Δὲν ἔχει ἀνάγκην μόνον νὰ τὸν ἀγαποῦν, ἀλλὰ ἔχει ἀνάγκην καὶ νὰ ἀγαπᾷ: Δὲν ζῆ, ἐὰν δὲν ἀγαπᾷ. Καὶ προτιμότερον εἶναι νὰ ὑφίσταται καὶ τὰς συνεπείας τῆς συναισθηματικῆς ἐκτροπῆς, παρὰ νὰ μὴν ἔχη ἀγάπην. Προτιμῶ, δηλαδή, τὴν ἀγάπην καὶ μὲ τὰ μειονεκτήματά της, παρὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς ἀγάπης.

Ἡ ἀγάπη, λοιπόν, εἶναι τὸ πρῶτον τὸ ὁποῖον μᾶς ἀνεβάζει παρὰ πάνω ἀπὸ τοὺς στωικούς. Τὸ δεύτερον εἶναι ἢ προσευχή. Οἱ στωικοὶ προσηύχοντο, ἀλλὰ ἢ προσευχή τοὺς ἦταν κάτι τὸ ὁποῖον περίπου εἶχε τὸ ἐξῆς περιεχόμενον: **[σελ. 211]** Θεέ μου, δὲν σὲ ἔχω ἀνάγκη. Σὲ ὑμνῶ, διότι ἔχω ἀνάγκη νὰ σὲ ὑμνήσω. Δὲν ἤμπορῶ νὰ παύσω νὰ σὲ ὑμνῶ. Κατὰ τὰ λοιπὰ, «*Φέρε νῦν, ὦ Ζεῦ, ἦν θέλεις περιστάσιν*». Δὲν μποροῦσε ὁ στωικὸς νὰ καταλάβῃ τὴν προσευχὴν ποῦ κάνομε, διὰ νὰ γίνῃ καλὰ ὁ ἄνθρωπός μας ποῦ εἶναι ἄρρωστος. Διατί; Διότι κατὰ τὸν στωικόν, καὶ ὅταν δὲν εἶναι καλὰ στὴν ὑγεία του ὁ ἄνθρωπος, ἐὰν εἶναι κατὰ τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον ὑγιής, δὲν ἔπαθε τίποτε ποῦ ἄρρώστησε. Οἱ στωικοὶ εἶχαν καὶ μία μεγάλη αὐτοπεποίθησι, ἢ ὁποία τοὺς βοηθοῦσε πολὺ νὰ ἐπιβάλλωνται εἰς τοὺς ἑαυτοὺς των. Ἦθελα, λοιπόν, νὰ πῶ ὅτι καὶ ἐμεῖς οἱ χριστιανοὶ ἔχομε ἕνα μεγάλο πλεονέκτημα ἔναντι τῶν στωικῶν μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς προσευχῆς ὅπως μᾶς τὴν ἐδίδαξεν ὁ Κύριος. Νὰ ἀπευθυνώμεθα, δηλαδή, πρὸς τὸν Θεόν, ὡς πρὸς πατέρα, ἔτοιμον νὰ μᾶς βοηθήσῃ εἰς κάθε περιστάσιν τῆς ζωῆς μας. Ὑπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα, τῆς χρησιμοποίησεως, δηλαδή, τῆς προσευχῆς ὡς μοχλοῦ διὰ τὴν πίστιν καὶ διὰ κάθε δυσκολίαν τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς μέσου εὐχαριστίας πρὸς τὸν Θεὸν διὰ κάθε καλὸ ποῦ μᾶς δίδει, εἴχαμε ἀποφασίσει τὸ ἔτος ποῦ πέρασε νὰ εἶναι ἔτος προσευχῆς. Θέλω τώρα νὰ μποῦμε εἰς τὸ νέον ἔτος μὲ τὸ σύνθημα τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου, ὁ ὁποῖος ἔχει τρία στοιχεῖα: Προσευχὴν, ἀγάπην, στωικότητα, δηλαδή εἰρήνην. Αὐτὸ ποῦ ὀνομάζομε στωικότητα, ὁ Κύριος τὸ λέει εἰρήνην. Ὁ Χριστὸς ἐπλήρωσε τοὺς νόμους καὶ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ ἐπλήρωσε καὶ τὸν πόθον τῶν στωικῶν μὲ τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην ποῦ ἐκήρυξε: «*Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν*». Ἡ εἰρήνη εἰς τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἢ δύναμις ποῦ τὸν κάνει νὰ ἀνθίσταται εἰς κάθε κακό. Εἰρήνη δὲν σημαίνει ὅτι δὲν θὰ ἔρχωνται τὰ κακά, ἀλλὰ ὅτι δὲν θὰ ἤμποροῦν νὰ μᾶς βλάψουν.

Θυμᾶστε, τότε ποὺ ἐκάναμε τὰς τρεῖς συναντήσεις διὰ τὴν πνευματικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν γεγονότων, δὲν εἶπα ὅτι «ὁ Θεὸς δὲν θὰ ἀφήσῃ νὰ ἔλθῃ κακὸ εἰς τὴν Ἑλλάδα». Ἀλλὰ εἶπα : «Νὰ τονωθοῦμε ψυχικά, οὕτως ὥστε, ὅ,τι καὶ ἐὰν ἔλθῃ, δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ μᾶς βλάψῃ, ἀλλὰ μᾶλλον θὰ μᾶς ὠφελήσῃ». Λοιπὸν, **[σελ. 212]** αὐτὴν τὴν τριλογίαν ἅς ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας, καὶ ἔτσι τὸ θέμα προσευχῆ θὰ γίνῃ σύνθημα γενικώτερον τῆς ἐσωτερικότητος. Θὰ προέτεινα λοιπὸν τὰ ἑξῆς :

Πρῶτον, ἔχομεν ἀκόμη δέκα ἡμέρες μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἔτους αὐτοῦ. Ἄς εἶναι δι' ὅλους μας ἓνα δεκαήμερον προσευχῆς, ἐντόνου προσευχῆς. Ἄς ἀποχαιρετήσωμεν τὸ ἔτος προσευχῆς, ἔστω μὲ ἓνα δεκαήμερον συντόνου προσευχῆς, ἀλλὰ εἰς τὰ σοβαρά. Διότι «ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει· καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει». Ἐὰν ξεχασθῇ τὸ δεκαήμερο αὐτό, θὰ τὸ πληρώσωμε. Ἐὰν τὸ δεκαήμερο αὐτὸ τηρηθῇ, θὰ μᾶς πληρώσῃ πλέον αὐτό. Κατόπιν, εἰς τὰς ἐπομένους συναντήσεις, θὰ ἔχωμε τὴν προσευχὴν, τὴν μετάνοιαν, τὴν ταπείνωσιν, τὴν συγχωρητικότητα, τὴν αὐτοεξέτασιν κ.ἄ. Ὅλα δὲ αὐτὰ θὰ ἐντάσσωνται πλέον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν καὶ θὰ τὰ βλέπωμεν ὡς παραποτάμους ἐκβάλλοντας εἰς ἓνα ποταμό: «τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν».

Δεύτερον, νὰ διαβάσωμε ἓναν ὕμνον τοῦ Ἐπικτήτου πρὸς τὸν Θεόν: *εἰ γὰρ νοῦν εἶχομεν, ἄλλο τι ἔδει ἡμᾶς ποιεῖν καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ ἢ ὑμνεῖν τὸ θεῖον καὶ εὐφημεῖν καὶ ἐπεξέρχεσθαι τὰς χάριτας; οὐκ ἔδει καὶ σκάπτοντας καὶ ἀροῦντας καὶ ἐσθίοντας ἄδειν τὸν ὕμνον τὸν εἰς τὸν Θεόν;* «μέγας ὁ Θεός, ὅτι ἡμῖν παρέσχεν ὄργανα ταῦτα δι' ὧν τὴν γῆν ἐργασόμεθα· μέγας ὁ Θεός, ὅτι χεῖρας δέδωκεν, ὅτι κατάποσιν, ὅτι κοιλίαν, ὅτι αὔξασθαι λεληθότως, ὅτι καθεύδοντας ἀναπνεῖν·» ταῦτα ἐφ' ἐκάστου ἐφυμνεῖν ἔδει καὶ τὸν μέγιστον καὶ θειότατον ὕμνον ἐφυμνεῖν, ὅτι τὴν δύναμιν ἔδωκεν τὴν παρακολουθητικὴν τούτοις καὶ ὁδῶ χρηστικὴν. τί οὖν; ἐπεὶ οἱ πολλοὶ ἀποτετύφλωσθε, οὐκ ἔδει τινὰ εἶναι τὸν ταύτην ἐκπληροῦντα τὴν χώραν καὶ ὑπὲρ πάντων ἄδοντα τὸν ὕμνον τὸν εἰς τὸν Θεόν; τί γὰρ ἄλλο δύναμαι γέρων χωλὸς εἰ μὴ ὑμνεῖν τὸν Θεόν; Εἰ γοῦν ἀηδῶν ἤμην, ἐποίουν τὰ τῆς ἀηδόνοσ, εἰ κύκνος, τὰ τοῦ κύκνου. νῦν δὲ λογικός εἰμι· ὑμνεῖν με δεῖ τὸν Θεόν. τοῦτό μου τὸ ἔργον ἐστίν, ποιῶ **[σελ. 213]** αὐτὸ οὐδ' ἐγκαταλείψω τὴν τάξιν ταύτην, ἐφ' ὅσον ἂν διδῶται καὶ ὑμᾶς ἐπὶ τὴν αὐτὴν ταύτην ὡδὴν παρακαλῶ.*

Ἐ Ἀρριανοῦ Διατριβαὶ Ἐπικτήτου, Α' Βιβλίον, κεφάλαιον XVI, τόμ. I, ἔκδοσις The Loeb Classical Library, London 1956, σελ. 112. (σ.ἔ.)

Ἐπὶ τῆς τεθείσης ἐρωτήσεως ὡς πρὸς «τὸ βασίλειον τῶν σκέψεων» ἤθελα νὰ πῶ τὸ ἐξῆς: Ὁ βασιλεὺς Λουδοβῆκος ὁ XIV, ὅταν ἀνέλαβε τὴν ἐνεργὸν βασιλείαν (βασιλεὺς ἔγινε εἰς ἡλικίαν πέντε ἐτῶν, ἀλλ' ὑπῆρχε ἡ ἀντιβασιλεία, ὅταν ἀνέλαβε τὴν βασιλείαν, εἶχε γίνει μία ἐπανάστασις προηγουμένως), εἶπε: «Il me faut conqueror mon royaume», «χρειάζεται νὰ κατακτήσω τὸ βασίλειό μου». Εἴμεθα μὲν βασιλεῖς καὶ ἡμεῖς τῶν σκέψεών μας, ἀλλὰ δὲν ἔχομε ἀκόμη κατακτήσει τὸ βασίλειόν μας. Ἔχομε τὴν κυριότητα, ἀλλὰ δὲν ἔχομε ἀκόμη τὴν νομὴν. Λοιπὸν, πρέπει νὰ καταφέρωμε νὰ ἀποκτήσωμε ἔλεγχον ἐπὶ τῶν σκέψεών μας. Βέβαια, ἐμεῖς δὲν θὰ τὸ καταφέρωμε πλήρως αὐτὸ τὸ ἄθλημα, διότι αὐτὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς τὰ εἶχαν διδάξει ἤδη ἀπὸ τὴν παιδικὴν μας ἡλικίαν. Ἐγὼ παρεδόθην εἰς τὴν χριστιανικὴν διαπαιδαγώγησιν ἀπὸ μικρὸ παιδάκι. Ἐὰν ἀπὸ τότε μὲ ἔβαζαν νὰ ἀσχολοῦμαι μὲ αὐτὰ τὰ ἀθλήματα, δὲν θὰ ἔβλεπα διατί δὲν θὰ εἶχα ἐπιτύχει τώρα τὴν κατάκτησιν τοῦ βασιλείου τῶν σκέψεών μου. Ἀλλὰ μοῦ ἔκαμαν πόλεμον τῶν νεύρων ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ. Τώρα μόλις ἀρχίζομε νὰ ἀσχολούμεθα μὲ αὐτά, καὶ δι' αὐτὸ ἐμεῖς δὲν πρόκειται νὰ δοῦμε εἰς τὸν ἑαυτὸν μας αὐτὴν τὴν κατάκτησιν. Ὁμοιάζομε κατὰ τοῦτο μὲ τὸν Μωϋσέα. Τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας θὰ τὴν δοῦμε μόνον ἀπὸ τῆς κορυφῆς «Φασγά». Δὲν θὰ μποῦμε μέσα εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. Καὶ ὅμως, θὰ εἴμεθα ἐμεῖς πιὸ ἀξιόμισθοι, πιὸ ἀξιέπαινοι ἀπὸ ἐκείνους ποὺ θὰ μποῦν εἰς αὐτήν. Διότι ἀνήκομε εἰς τὴν γενεὰν ποὺ θὰ ὀδηγήσῃ τοὺς ἄλλους εἰς τὴν γῆν αὐτήν. Ἐὰν, τώρα, **[σελ. 214]** αὐτὴ ἡ αὐταπάρνησις μᾶς εἶναι ἄγνωστος, δὲν καταλάβαμε τίποτε. Θὰ ἔχωμε, λοιπὸν, τὴν αὐταπάρνησιν νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸ ὅτι εἴμεθα κεκλημένοι νὰ ἐτοιμάσωμεν τὴν ὁδὸν αὐτὴν δι' ἄλλους. Ἐμᾶς θὰ μᾶς βρῆ τὸ «ἀνακλητικὸν» τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ὁδὸν αὐτὴν προσπαθοῦντας. Ἀλλὰ καὶ πάλι, ἄλλο εἶναι, ὅπως λέω πολλές φορές, αἱ κακαὶ σκέψεις (ἐννοῶ αἱ μὴ εἰρηνικαὶ σκέψεις) νὰ εἶναι θρονιασμένες μέσα μας σὰν ἀφεντάδες, καὶ ἄλλο νὰ ὑπάρχουν «ἀντισώματα» ποὺ νὰ τίς ἐνοχλοῦν. Λοιπὸν, τούλάχιστον, αἱ κακαὶ σκέψεις, δηλαδὴ αἱ μὴ εἰρηνικαὶ σκέψεις, νὰ μὴ μένουν μέσα μας ἀνενόητοι, καὶ αὐτὸ εἶναι μεγάλο κέρδος καὶ ἠθικῶς καὶ βιολογικῶς.

Ὅσα, λοιπὸν, μέχρι τοῦδε εἶπαμε ὡς προσπάθειαν ἀγιαστικὴν εἶχον εἰδικὴν ἀξίαν. Τώρα τὰ παίρνομε ὅλα αὐτὰ καὶ ἀπὸ μεμονωμένα ποὺ εἶναι τὰ ἐντάσσομε εἰς μίαν καθολικὴν προσπάθειαν, ἡ ὁποία λέγεται «ἐσωτερικὴ ζωὴ».

Κλείνων τὰς σκέψεις μου αὐτὰς κατ' αὐτὴν τὴν συνάντησίν μας, ἐπανέρχομαι εἰς τὸ ἐξῆς : Ἐνδιαφέρομαι ἰδιαιτέρως νὰ καταλάβετε τὴν διαφορὰ μεταξὺ *vita contemplativa* καὶ «ἐσωτερικῆς ζωῆς», διότι ἡ *vita contemplativa* εἶναι «ἐγώ», ἐνῶ ἡ «ἐσωτερικὴ ζωὴ» δὲν εἶναι ἐγωιστικὴ ζωὴ, ἀλλὰ εἶναι ζωὴ ἀγάπης, ἡ ὁποία ζωὴ ἀγάπης δὲν ἴμπορεῖ νὰ ὑπάρχη χωρὶς

καλήν «έσωτερικήν ζωήν». Τούναντίον, ή κακή έσωτερική ζωή παραλύει τήν άγάπην.

(19 Δεκεμβρίου 1965)

Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΜΑΣ ΚΟΣΜΟΥ

A

Τὸ θέμα μας καὶ πάλιν ἀπόψε θὰ εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ. Δηλαδή, ἡ ζωὴ τὴν ὁποῖαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος μέσα του, μὲ στεγάνωσιν, μὴ ἐπηρεαζόμενος ἀποφασιστικῶς ἀπὸ τὰ ἔξω αὐτοῦ συμβαίνοντα, ἢ, ἂν θέλετε, κυριαρχῶν τὸν ἐπηρεασμὸν αὐτοῦ.

Ἔως τώρα εἶπα κάτι αὐτονόητον. Κάθε ἄνθρωπος ἔχει ἐσωτερικὴν ζωὴν. Ὅταν, ὅμως, ἐδῶ ὁμιλοῦμεν περὶ ἐσωτερικῆς ζωῆς, ἐννοοῦμεν τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι αὐτόματος συνέπεια τοῦ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἡ ὁποῖα καλλιεργεῖται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον καὶ καλλιεργουμένη ἀποδίδει. Ἐπαναλαμβάνω, ἀκόμη μία φορά, ὅτι ἐσωτερικὴ ζωὴ εἶναι, πρὸ παντός, αἱ συγκινήσεις μας. Εἰς τὸ κάτω - κάτω τῆς γραφῆς, πᾶν ὅ,τι μᾶς συμβαίνει, εἴτε καλόν, εἴτε κακόν, δημιουργεῖ μέσα μας, ὅπως τὸ λένε οἱ ἀρχαῖοι ὠραῖα, εἴτε ἡδονήν, εἴτε λύπην.

Αὐτὴ ἡ ἡδονὴ ἢ ἐσωτερικὴ τὴν ὁποῖαν αἰσθανόμεθα, αὐτὴ ἡ εὐχαρίστησις, ἢ, ἀντιθέτως, ἡ λύπη, ἀνήκει εἰς τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον. Λοιπόν, ἡ καλλιέργεια τῆς ἐσωτερικῆς μας ζωῆς εἶναι ἓνα πρόβλημα. Τὸ πρόβλημα ποὺ λέγει: Νὰ εὐρεθῇ ὁ τρόπος, ὥστε ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη ποὺ εἶναι μέσα μας ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτερον νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα. Τὸ ἰδανικὸν εἶναι νὰ μὴ ἐξαρτῶνται καθ' ὀλοκληρίαν ἀπὸ ἐξωτερικὰ γεγονότα. Ἐὰν δὲ τοῦτο ὑποτεθῇ ἀδύνατον, νὰ ἐξαρτῶνται ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτερον.

[σελ. 216] Τὸ βλέπομεν αὐτὸ σὲ περιστατικὰ διάφορα. Παραδείγματος χάριν, δύο ἄνθρωποι τρῶνε ἓνα ὠραῖο φαγητό. Ὁ ἓνας εἶναι εὐτυχῆς, διότι ἔφαγε τὸ ὠραῖο αὐτὸ φαγητό. Ὁ ἄλλος θὰ πῆ ὅτι βέβαια καλὸ ἦταν, καὶ ἔπειτα θὰ στρέψῃ τὴν συζήτησιν εἰς τὴν πολιτικὴν κατάστασιν. Ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὰ πολιτικά, φέρ' εἰπεῖν, περὶ δὲ τοῦ φαγητοῦ, ἀπλῶς λέγει ὅτι τοῦ ἄρεσε. Καὶ τάνάπαλιν. Ἐκεῖ ποὺ ἠλπίζε νὰ φάῃ ἓνα πλούσιο φαγητό, τοῦ προσφέρουν κάτι λιτὸν καὶ γίνεται δυστυχῆς! Δὲν ἔχετε ἰδεῖ ἄνθρωπο δυστυχῆ, ἐπειδὴ τὸ φαγητὸ δὲν ἦταν ἐπιτυχημένο; Βεβαίως, ὑπάρχουν τέτοιοι ἄνθρωποι!

Μὲ αὐτὸ τὸ παράδειγμα, δὲν ἐννοῶ αὐτὸ ἀκριβῶς, ἀλλὰ τὸ φέρνω ὡς παράδειγμα μεγεθυντικόν. Ἀλλά, ἅμα πᾶμε γενικώτερον, φθάνομε μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε, ἐὰν ἓνας ἀρρωστήσῃ, νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ πῆ: ἔ, καλά,

άρρώστησα, δὲν χάθηκε ὁ κόσμος! Καὶ πάλιν, ἂν τοῦ συμβοῦν εὐχάριστα γεγονότα, νὰ χαρῆ, ἀλλὰ ἐν μέτρῳ, καὶ αἱ λῦπαι του, τὸ θυμικόν του, νὰ εἶναι ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα.

Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ὁ ἐσωτερικὸς ζῆ, λοιπόν, μέσα του μίαν ζωὴν ἢ ὁποῖα εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς συνθήκας τοῦ βίου. Θεωρητικῶς, μία συνέπεια αὐτοῦ θὰ ἦταν νὰ μὴ φροντίσῃ κἂν διὰ τὰς ἐξωτερικὰς συνθήκας. Οἱ κυνικοὶ φιλόσοφοι αὐτὸ ἔκαναν, οἱ ἀσκηταὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ αὐτὸ ἔκαναν, μολονότι οἱ κυνικοὶ τὸ ἔκαναν ἐν ἐπιγνώσει, διὰ νὰ εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὰ γεγονότα, οἱ δὲ ἀσκηταὶ τὸ ἔκαναν μὲ τὴν ιδέαν ὅτι ἔτσι θὰ ὑποχρεώσουν τὸν Θεόν, ἀλλὰ πάντως τὸ ἴδιο ἔκαναν. Λοιπόν, θεωρητικῶς θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἓνας τέτοιος ἄνθρωπος ἀδιαφορεῖ διὰ τὰ ἔξω, καὶ ὄντως ἀδιαφορεῖ, ἂν εἶναι ἄνθρωπος τοῦ ἐγώ. Ἐὰν ὅμως εἶναι ἄνθρωπος τοῦ ὑπερ-ἐγώ, τότε εὐρίσκει εἰς τὰς ἐξωτερικὰς συνθήκας ἓνα βοήθημα πού τὸν βοηθεῖ εἰς μίαν ἀποστολήν, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται μέσα του. Πρέπει νὰ τρέφωμαι καλὰ, διότι, ἂν τρέφωμαι καλὰ, θὰ μπορέσω νὰ κάνω καλύτερα [σελ. 217] τὴν δουλειά μου. Πρέπει νὰ ἀναπαυθῶ τὸ Σαββατοκύριακο, διότι, ἐὰν ἀνανεωθῶ ἔτσι, κατὰ τὸ ὑπόλοιπον τῆς ἐβδομάδος θὰ μπορῶ νὰ ἐπιτελέσω καλύτερα τὴν ἀποστολήν μου. Ὡστε ἐδῶ ἢ ἀπάντησις εἰς τὸ πρόβλημα εὐρίσκεται εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ τοῦ ἐγώ καὶ ὑπερ-ἐγώ.

Ὁ ἐσωτερικὸς μας κόσμος εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιδρᾷ εἰς τὰς ἔξωθεν παραστάσεις, εἴτε χειροτερεύων, εἴτε βελτιώνων. Γιὰ νὰ γυρίσω εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ φαγητοῦ: Ἐνας ἄνθρωπος ἔμαθε κἄτι τὸ ὁποῖον ψυχικῶς τὸν συνεκλόνησε, καὶ τὸ καλύτερο φαγητὸ πού θὰ τοῦ προσφέρετε δὲν θὰ τὸ προσέξῃ. Διότι, ναὶ μὲν αἱ ἐξωτερικαὶ συνθήκαι εἶναι καλαί, ἀλλὰ ἡ λύπη πού αἰσθάνεται μέσα του, ἢ κατάθλιψις, δὲν τὸν ἀφήνει νὰ ἀπολαύσῃ τὰ ἐξωτερικά. Καὶ ἀντιθέτως, αἱ κακαὶ συνθήκαι, ὅταν ὑπάρχη θυμικὸν καλόν, λησμονοῦνται. Αὐτὸ θεωρητικῶς.

Εἰς τὴν πραγματικότητα, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἔχῃ ἐσωτερικὴν ζωὴν, τοῦτο ἐκδηλοῦται μᾶλλον πρὸς τὸ καλὸν παρά πρὸς τὸ κακόν. Ὁ ἄνθρωπος πού ἔχει ἐσωτερικότητα μετασχηματίζει καὶ τὸ κακόν εἰς ἀγαθόν. Αὐτὸς ὁ μετασχηματισμὸς προχωρεῖ ἐκ τῶν εὐκολωτέρων πρὸς τὰ δυσχερέστερα. Ἄς ἀναφέρωμε ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὰ εὐκολώτερα: Εἰς τὸ θέμα π.χ. τοῦ φαγητοῦ, ἓνας καὶ τόσο δὲ προηγμένος πνευματικῶς ἄνθρωπος δὲν θὰ χαλάσῃ τὸ θυμικόν του, ἐπειδὴ τὸ φαγητὸν δὲν ἦταν ἐπιτυχημένον. Καὶ φθάνομε μέχρι τῆς μεγάλης ἐκείνης πνευματικῆς τονώσεως, ἢ ὁποῖα ἠμπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίζῃ μὲ χαρίεντα τρόπον καὶ θλιβερὰ γεγονότα, μέχρι καὶ τοῦ πένθους, μέχρι καὶ τοῦ θανάτου ἀκόμη.

Εἶναι ὁ ἄνθρωπος –καὶ ὑπάρχουν τέτοιοι ἄνθρωποι– εἰς τὸν ὁποῖον ἀναγγέλλουν, κατὰ τὸ ἀγγλικὸν σύστημα, «ἀλήθεια, ξέρετε, ἔχετε καρκίνον». Καὶ ἐρωτᾷ, «γιατρέ μου πόσο λέτε πὼς θὰ ζήσω ἀκόμη;» Ἄ, ὦραϊα, θὰ ζήσω ἓνα

μῆνα». Κάνει τότε ἓνα πρόγραμμα τοῦ μηνός, καὶ ὅταν ἔλθῃ ἡ μέρα αὐτὴ νὰ φύγῃ, ἐνθυμεῖται –ἂν ἔτυχε νὰ τὸ ξέρῃ– **[σελ. 218]** τὸν Ἐπίκουρον, ὁ ὁποῖος, ὅταν ἤξερε ὅτι ἦλθε ἡ τελευταία του ἡμέρα, ἔγραψε ἓνα γράμμα εἰς τὸ ὁποῖον σημειώνει: «ζῶντες δὲ τὴν τελευταίαν καὶ πλέον εὐχάριστον τῆς ζωῆς μας ταύτην ἡμέραν»!

Αὐτὴ, λοιπόν, εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ. Τὸ συνοψίζω:
Ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν ζωὴν αὐτὴν ἔχει μέσα του ἓνα κόσμον, ιδίως δὲ τῶν συγκινήσεων κόσμον, τοῦ θυμικοῦ κόσμον, τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης κόσμον, ὁ ὁποῖος κόσμος εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις. Αὐτὸ τὸ «ἀνεξάρτητος», βέβαια, κλιμακοῦται. Ἐσωτερικὴν ζωὴν ἔχει καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος, ἀντὶ νὰ συγκινηθῇ χίλια τοῖς χιλίοις, συγκινεῖται ἐννιακόσα ἐνενῆντα ἐννέα. Τὸ ὅτι κατάφερε νὰ κερδίσῃ τὸ ἓνα τοῖς χιλίοις θὰ πῆ ὅτι κᾶτι ἔχει μέσα του. Κλιμακοῦται, λοιπόν, ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ ζωὴ, ἄς ποῦμε ἀπὸ τὸ ἓνα τοῖς χιλίοις, μέχρι τὸ χίλια τοῖς χιλίοις.

Θεωρητικῶς, ἡ ὑπαρξὶς ἐσωτερικῆς ζωῆς εἶναι καὶ πρὸς τὸ καλὸν καὶ πρὸς τὸ κακόν. Δηλαδή, μπορεῖ, ἅμα δὲν εἶμαι στὰ κέφια μου μέσα μου, νὰ μὴ χαίρωμαι τὴν χαρὰ τῆς ζωῆς, καὶ τάνάπαλιν, ἅμα μέσα μου εἶμαι εἰρηνικός, νὰ μὴ μὲ λυποῦν αἱ λῦπαι τῆς ζωῆς.

Ὅμως, πρακτικῶς, ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ εἶναι πρὸς τὸ καλόν. Δίδει τὴν εὐεστώ, τὴν εὐμάρειαν, τὴν ἀθαμβίην καὶ ἀταραξίην, τὴν ὁποῖαν οἱ ἀρχαῖοι ἐζητοῦσαν, τὴν εἰρήνην περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Χριστός. «*Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν*». Τὴν εἰρήνην, λοιπόν, τὴν ὁποῖαν δίδει ὁ Χριστός. Δὲν εἶναι, φέρ' εἰπεῖν, ἐσωτερικότης νὰ λὲς ὅτι δὲν θὰ γίνῃ πόλεμος, ἀλλὰ ὅτι καὶ ἐν μέσω τοῦ πολέμου θὰ ἔχῃς εἰρήνην.

Τώρα, περὶ τῶν εὐεργετημάτων ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν, ἢ μᾶλλον ἀπὸ τὴν καλλιέργειάν της –διότι πᾶς ἄνθρωπος ἔχει ἐσωτερικὴν ζωὴν–, δὲν χρειάζεται νὰ πῶ τίποτε. Περὶ τοῦ πόσον εὐεργετικὴ εἶναι ἡ καλλιέργεια αὐτὴ τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς, δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη καὶ νὰ τὸ ποῦμε. Εἶναι πράγματι κᾶτι τὸ εὐτυχές. Ὁ βίος μας εἶναι γεμᾶτος καὶ ἀπὸ **[σελ. 219]** εὐχάριστα καὶ ἀπὸ δυσάρεστα γεγονότα. Μία ἐσωτερικότης εἶναι ἰκανὴ νὰ ἀξιοποιῇ τὰ εὐχάριστα καὶ νὰ μετασχηματίσῃ τὰ δυσάρεστα. Εἶναι ἐκεῖνο ποὺ λέω, φέρ' εἰπεῖν, ὅτι ἡ προσευχὴ δὲν ξέρω ἂν θεραπεύῃ τὴν ἀσθένεια, ἀλλὰ ξέρω ὅτι δυναμώνει τὸν ἀσθενῆ.

Λοιπόν, περὶ τοῦ ὅτι πρέπει νὰ καλλιεργῆται ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ, δὲν γεννᾶται ζήτημα. Ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ εἶναι ἓνα μέγα πρᾶγμα, εἶναι ἡ ζωὴ!

Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι μοῦ ἔδιδαν δύο δυνατότητας –σᾶς μιλῶ τίμια–, ἀπ' τὴν μιὰ μεριὰ τὰ ἑκατομμύρια τοῦ πλουσιωτέρου ἀνθρώπου, κί' ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν τοῦ Ἐπικτήτου, οὔτε ἐγώ, οὔτε κανεὶς ἀπὸ σᾶς δὲν θὰ ἐδίσταζε ἓνα δευτερόλεπτον νὰ προτιμήσῃ τὸ δεύτερον. Ὅλος ὁ ὑπὲρ

γῆν καὶ ὑπὸ γῆν χρυσὸς δὲν εἶναι ἰκανὸς νὰ συμψηφίση τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν. Νομίζω ὅτι ἐπ’ αὐτοῦ δὲν χρειάζεται νὰ ἐπεκταθῶ.

B

Ἔρχομαι, ὅμως, σ’ ἓνα ἄλλο θέμα. Τί σχέσιν ἔχει ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ μὲ τὴν πίστιν; Ἐννοῶ, φυσικά, τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Θᾶλεγε κανεὶς ὅτι εἶναι τὸ ἴδιον πρᾶγμα. Ὅτι εἶναι ἓνα νόμισμα μὲ δύο ὄψεις. Χριστιανικὴ πίστις, ἴσον ἐσωτερικὴ ζωὴ. Καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ προϋποθέτει χριστιανικὴν πίστιν.

Δὲν εἶναι ὅμως ἀληθὲς αὐτό. Ὑπῆρξαν ἄνθρωποι μὲ ἐσωτερικὴν ζωὴν, χωρὶς νὰ εἶναι χριστιανοί. Ἀνέφερα ἤδη χίλιες φορές, εἰς διαφόρους περιστάσεις, τοὺς στωικούς. Καὶ ὑπάρχουν ἄνθρωποι μὲ χριστιανικὴν πίστιν οἱ ὅποιοι δὲν ἔχουν τοιαύτην ἐσωτερικὴν ζωὴν. Δὲν ἔχουν, δηλαδή, τὴν εἰρήνην ποὺ ἔπρεπε νὰ ἔχουν.

Θὰ ἀναφέρω ἐδῶ δύο ἀκόμη παράγοντας ποὺ δημιουργοῦν μίαν διαφορὰν μεταξὺ ἐσωτερικῆς ζωῆς καὶ πίστεως. Ὁ πρῶτος εἶναι ὅτι ἡ πίστις δὲν ὀδηγεῖ πάντοτε εἰς τὴν εἰρήνην. Πολλάκις ὀδηγεῖ εἰς τὸ ἄγχος. Διότι ὑπάρχει ἡ οὐ **[σελ. 220]** κατ’ ἐπίγνωσιν πίστις. Βέβαια, ἡ πίστις ἡ φιλτραρισμένη δὲν ὀδηγεῖ εἰς τὸ ἄγχος. Ἀλλὰ ἡ ἱστορία τῆς χριστιανοσύνης εἶναι κατὰ πολὺ μέρος ἡ ἱστορία τοῦ ἄγχους. Ἔχομε, λοιπόν, πρῶτον, τὸ ἄγχος ἀπὸ παρεξηγημένη θρησκευτικότητά.

Δεύτερον. Ἡ πίστις πολλάκις ὀδηγεῖ εἰς ἐξάρτησιν ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα. Καὶ ξέρετε τί βλάπτει εἰς αὐτό; Ἡ προσευχὴ ποὺ ἔχει ὡς περιεχόμενον τὴν μικρὴν πίστιν. Πῶς δηλαδή; Νὰ πῶς. Ὅταν λέη: «Θεέ μου, δῶσε νὰ περάσῃ ἡ γρίππη μίαν ὥραν ἀρχήτερα, νὰ πετύχῃ τὸ παιδί μου εἰς τὴν ἐξετάσειν, νὰ προαχθῶ εἰς τοὺς προβιβασμούς, μέχρι καὶ νὰ κερδίσω τὸ λαχεῖο». Ὅλα αὐτὰ τὰ αἰτήματα εἶναι ἐξάρτησις τῆς εἰρήνης μας ἀπὸ τὴν γρίππη, ἀπὸ τὸ λαχεῖο, ἀπὸ τὴν προαγωγή, ἀπὸ ὅ,τιδήποτε ἄλλο. Εἶναι ἐξάρτησις.

Γι’ αὐτὸν τὸν λόγον, εἶναι, βέβαια, παράγων τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς ἡ προσευχὴ καὶ ἡ πίστις, ὑπὸ μίαν ὅμως προϋπόθεσιν: Ὅτι εἶναι ἡ μεγάλη πίστις καὶ ἡ μεγάλη προσευχὴ. Μοῦ ἦλθε μίαν γρίππη. Φέρω τὸ θέμα διὰ τῆς προσευχῆς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ὅχι τόσο διὰ νὰ περάσῃ ἡ γρίππη, ὅσον διὰ νὰ μὴ περάσῃ ἡ γρίππη χωρὶς τὴν συμπαράστασιν τοῦ Θεοῦ. «Θεέ μου, μοῦ ἔτυχε αὐτὴ ἡ γρίππη, δός μου τὴν δύναμιν νὰ τὴν περάσω».

Κυρίως εἰπεῖν, ὁ ἄνθρωπος ἓνα μόνον πρέπει νὰ ζητᾷ τὴν προσευχὴν τοῦ διὰ τὸν ἑαυτὸν του —διότι πρέπει ἡ προσευχὴ νὰ εἶναι ἐννέα δέκατα γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ ἓνα δέκατο γιὰ τὸν ἑαυτὸν μου— ἀλλὰ ἐν πάσῃ περιπτώσει γιὰ τὸν ἑαυτὸν του ἓνα πρέπει νὰ ζητᾷ: Ἐσωτερικὴν δύναμιν. «Δός μου, Κύριε, ἐσωτερικὴν δύναμιν νὰ περάσω τοῦτο καὶ κεῖνο καὶ κεῖνο... Ἐ, ὁμολογῶ, Θεέ

μου, ὅτι θὰ ἤθελα νὰ εἶμαι στὶς καινούργιες προαγωγές. Ἐὰν δὲν εἶμαι, δός μου νὰ τὸ περάσω μὲ δύναμιν». Τέτοια προσευχή εἶναι, βέβαια, σύμμαχος τῆς ἐσωτερικότητος καὶ τῆς εἰρήνης. Ἄλλως, ἡ προσευχή δὲν εἶναι σύμμαχος, ἀλλὰ καταντᾷ ἀντίπαλος τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς.

Γι' αὐτὸ χρειαζόμαστε τὴν μεγάλην πίστιν! Θὰ σᾶς [σελ. 221] διηγηθῶ κᾶτι ποῦ μοῦ συνέβη ἔμένα. Ἦμωνα ἡλικίας ἐτῶν ἑπτὰ καὶ εἶχαμε ἐπισκεφθῆ με τὸν πατέρα μου κάποιους συγγενεῖς μας. Ἐκεῖ μοῦ ἐχάρισαν μία κασετίνα. Ἡ κασετίνα αὐτὴ εἶχε διάφορα πράγματα γραφικῆς ὕλης διὰ μαθητὰς καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἓνα χαρτοκοπτάκι. Ἦταν, πράγματι, πόσο ὑπέροχο πρᾶγμα ὅπως τὸ φαντάζομαι, ἢ ἦταν ἡ παιδικὴ φαντασία ποῦ τὸ ἔβλεπε ἔτσι; Πάντως ἦταν γιὰ μένα παραμυθένιο πρᾶγμα. Γυρίζω, λοιπόν, σπίτι μὲ τὴν κασετίνα, καὶ φυσικὰ τὸ πρῶτο πρᾶγμα ποῦ ἔκανα ἦταν νὰ τὴν ἐπιδείξω εἰς τοὺς συμμαθητὰς μου. Τί νὰ τὴν κάνω τὴν κασετίνα, ἅμα δὲν τὴν ἐπιδείξω; Περιέρχεται, λοιπόν, ἡ κασετίνα ἀνὰ τοὺς συμμαθητὰς, μεθ' ὃ παίρνω τὴν κασετίνα καὶ ἐπιστρέφω εἰς τὸ σπίτι. Ἀλλὰ γενομένου προσκλητηρίου, εἶδα ὅτι ἔλειπε τὸ μαχαιράκι. Ἐνα παιδάκι μοῦ τὸ εἶχε πάρει. Αὐτὸ μὲ στενοχώρησε πάρα πολύ. Καὶ τὴν νύχτα, ὅλη τὴν νύχτα, ἔκανα προσευχὴ νὰ βρῶ τὸ μαχαιράκι. Μὲ πίστιν ὅτι θὰ βρῶ τὸ μαχαιράκι –διότι ἤμωνα μὲν ἑπτὰ ἐτῶν, ἀλλὰ κᾶτι ἤξερα ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Γραφήν– πάω στὸ σχολεῖο, μένω ὅλο τὸ πρωινὸ καὶ γυρίζω στὸ σπίτι χωρὶς τὸ μαχαιράκι, παρὰ καὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν προσευχὴν. Τί δοκιμασία γιὰ τὸ παιδί! Θυμᾶμαι ὅμως καλὰ ὅτι δὲν παρεπονέθην εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ εἶπα: «Δὲν ἦταν θέλημα Θεοῦ νὰ βρῶ τὸ μαχαιράκι». Ἦταν μιὰ μεγάλη πίστις. Μία νίκη. Νομίζω ὅτι τὴν ζωὴν μου τὴν γράφει ἡ νίκη αὐτὴ τοῦ παιδιοῦ τῶν ἑπτὰ ἐτῶν! Τὸ ἔφερα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Δικὴ του δουλειὰ εἶναι ἐὰν θὰ βρῶ τὸ μαχαιράκι ἢ δὲν θὰ τὸ βρῶ. Αὐτὸς τὰ κανονίζει, γι' αὐτὸ τοῦ ζητῶ μόνον ἓνα: Νὰ μοῦ δώσῃ τὴν δύναμιν, ἐὰν δὲν τὸ βρῶ τὸ μαχαιράκι, νὰ μὴ χάσω καὶ τὴν εἰρήνην μου.

Ἔτσι ἡ ἐσωτερικότης καὶ ἡ πίστις καὶ ἡ προσευχὴ συμβιβάζονται. Ἡ ἐσωτερικότης, δηλαδή, θέλει πίστιν μεγάλην καὶ προσευχὴν φωτισμένην. Ἀλλέως, οὔτε ἡ πίστις οὔτε ἡ προσευχὴ βοηθοῦν εἰς τὴν ἐσωτερικότητα. Ἐντεῦθεν τὰ ἑκατομμύρια τῶν δυστυχισμένων πιστῶν.

[σελ. 222]

Γ

Ἐρωτᾶται τώρα : Εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκτήσωμεν αὐτὴν τὴν ἐσωτερικότητα; Ἄς προσέξωμεν τὴν ἐρώτησιν: Εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκτήσωμεν τέτοια ἐσωτερικότητα, δηλαδή, εἰρήνην ψυχῆς ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντας; Τί θέλετε, νὰ πῶ ὄχι; Δὲν εἶναι λογικῶς δυνατὸν νὰ πῶ ὄχι. Διότι ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ –θυμᾶσθε, εἶπα μίαν κλιμάκωσιν ἀπὸ τὸ ἓνα τοῖς

χιλίους μέχρι τὸ χίλια τοῖς χιλίοις— μπορεί νὰ μὴ φθάσω τὸ χίλια τοῖς χιλίοις, ἀλλὰ γιατί εἶναι ἀδύνατον νὰ φθάσω τὸ ἓνα τοῖς χιλίοις; Καὶ ἐπειδὴ ὠμίλησα προηγουμένως περὶ τοῦ πλουσίου καὶ τῆς εἰρήνης, δηλώ ὅτι, ὅταν εἶπα αὐτό, δὲν ἐννοοῦσα γιὰ νὰ πάρωμε ἢ τοῦ πλουσίου αὐτοῦ τὰ πλούτη ἢ χίλια τοῖς χιλίοις εἰρήνην, ἀλλὰ καὶ τὸ ἓνα τοῖς χιλίοις εἰρήνην. Καὶ τὸ ἓνα τοῖς χιλίοις γιατί εἶναι ἀδύνατον;

Μὲ ἄλλους λόγους, ἡ ἔννοια τῆς εἰρήνης εἶναι κινητική, δὲν εἶναι στατική. Ἐξελίσσεται ὁ ἄνθρωπος. Ἐπομένως, σὲ ποῖο ποσοστὸ ἐσωτερικῆς εἰρήνης θὰ φθάσῃ ὁ κάθε ἄνθρωπος εἶναι ἀδηλον. Ὅτι κάπου φθάνει εἶναι βέβαιον. Εἶναι ἡ εἰκὼν ποὺ ἔχω καὶ ἄλλοτε χρησιμοποιοῦμαι ἀπὸ τὸν Ἐπίκτητον. Βέβαια, λέει, Κροῖσος δὲν πρόκειται νὰ γίνῃς ποτέ, ἀλλὰ τὰ λεφτὰ τὰ κυνηγᾷς ὅμως. Καὶ τὸ χίλια τοῖς χιλίοις τῆς εἰρήνης ἴσως δὲν θὰ τὸ φθάσῃς ποτέ, θὰ τὸ κυνηγᾷς ὅμως.

Νομίζω, ἐπομένως, ὅτι δὲν ἔχομεν τὴν δυνατότητα, οὔτε τὸ δικαίωμα, ἀλλ' οὔτε κἂν τὴν λογικὴν δυνατότητα νὰ ἀποκλείσωμεν τὸ δυνατόν μιᾶς τοιαύτης εἰρήνης. Ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἡ εἰρήνη αὐτὴ εἶναι μικρά, εἶναι πάντως καλυτέρα ἀπὸ τὸ καθόλου. Στὸ μηδὲν δὲν πρόκειται νὰ μείνῃ. Κάτι καλύτερο τότε θὰ εἶναι.

Ἄμα δώσωμε αὐτὴν τὴν ἀπάντησι στὸ ἐρώτημα ἂν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμε εἰρήνην, μπορούμε τότε νὰ χρησιμοποιοῦμε μερικὰ βοηθήματα, γιὰ νὰ βροῦμε τὴν εἰρήνην **[σελ. 223]** αὐτὴν. Τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότερον εἶναι αὐτὸ ποὺ κάνομε τώρα. Δηλαδή, τὸ νὰ ἀπασχοληθοῦμε μὲ τὴν εἰρήνην. Πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ τὸ θέμα τῆς ἐσωτερικῆς εἰρήνης, ὅπως καὶ ἡ προπαρασκευὴ διὰ τὴν οἰανδήποτε ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων. Πρέπει, δηλαδή, νὰ ἰδοῦμε πῶς θὰ ἐνισχυθοῦμε, ὥστε νὰ ἀντισταθοῦμε εἰς τὴν ἡμέραν τὴν πονηρὰν καὶ «*ἅπαντα κατεργασάμενοι στήναι*», ὅπως εἶπε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Καὶ ὅταν λέμε νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ τὸ θέμα, ἐννοοῦμε νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ πολὺ. Ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου δὲν γίνονται αὐτὰ τὰ πράγματα. Ἐγὼ τὴν ἔλλειψιν εἰρήνης τὴν βρίσκω πολὺ χειρότερη ἀπὸ τὸν καρκίνον. Καὶ θὰ τολμήσω νὰ πῶ ὅτι, ἴσως, κάπως ἐπηρεάζει καὶ γιὰ τὸν καρκίνον ἡ ἔλλειψις εἰρήνης. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι εἶχα μία καρδιοπάθεια, θὰ εἶχα πάρει τὸ ζήτημα αὐτὸ στὰ σοβαρά. Δὲν ἔχω, ὅμως, καρδιοπάθειαν, ἀλλὰ ἔχω θυμικοπάθειαν, εἰρηνοπάθειαν. Δὲν πρέπει καὶ αὐτὸ νὰ μὲ ἀπασχολήσῃ; Πρέπει νὰ μὲ ἀπασχολήσῃ, καὶ πολὺ μάλιστα νὰ μὲ ἀπασχολήσῃ. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἓνα.

Δεύτερον. Πρέπει νὰ τὸ πάρωμε ἀπόφασι ὅτι ἡ εἰρήνη εἶναι κἄτι τὸ ἀγωνιστικόν. Ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ εἶναι ἀγών. Ὅταν αἰσθάνεσαι ὅτι ἀγωνίζεσαι, ἔχεις ἐσωτερικὴν ζωὴν. Δὲν μπορεί κανεὶς νὰ ἔχη ἀγῶνα, ἂν δὲν ἔχη ἐσωτερικὴν ζωὴν. Αὐτὸς ὁ ἀγών εἶναι ἤδη μία νίκη. Τὸ ἔχω πῆ πολλὰς φορές, καὶ πάλι λίγες εἶναι: Εἰς τὸ λεξικὸν τῶν συνωνύμων πρέπει νὰ γραφῇ: Ἀγών, βλέπε λέξιν Νίκη! Νίκη, βλέπε λέξιν Ἀγών! Εἶναι δύο ὅροι ποὺ εἶναι εἰς τὰ

πνευματικά ταυτόσημοι. Τὸ ἴδιο σημαίνει ἀγὼν καὶ νίκη! Νίκη θὰ πῆ νὰ μὴ κατεβάσης τὴν σημαία τοῦ ἀγῶνος. Ὅταν ἡ συνείδησίς σου σὲ πληροφορῇ ὅτι εἶσαι ἀγωνιστής, τότε αὐτὸ εἶναι ἤδη ἀπόδειξις ἐσωτερικῆς ζωῆς.

Ἐπειτα, τρίτον, ἔχω καὶ μίαν ἄλλην ιδέαν ἀναπτύξει: Τὴν θεωρίαν τῶν ἀντισωμάτων. Αἰσθάνεσαι τὸν ἑαυτὸν σου τεταραγμένον, κατατεθλιμμένον, κουρασμένον. Ἀλλὰ μπορεῖς πέντε λεπτά –ὄχι ἕξι, οὔτε πεντέμιση– νὰ ἔχης πέντε **[σελ. 224]** λεπτά ἐξάρσεως. Αὐτὰ τὰ πέντε λεπτά –πολλὰ εἶπα– τὸ ἓνα λεπτό, ἡ παρεμβολὴ ἐνὸς λεπτοῦ εἶναι ἓνα ἀντίσωμα. Διακόπτει τὴν συνέχειαν τοῦ κακοῦ. Ἀλλὰ τὰ περιφρονοῦμε αὐτά, γιατί εἶναι εὐκόλα... Πῶς θὰ νικήσωμεν αὐτὴν τὴν μανίαν μας νὰ κυνηγᾶμε μόνον τὰ δύσκολα καὶ νὰ περιφρονοῦμε τὰ εὐκόλα;

Ἐνα λεπτό εἰρήνης, ἓνα λεπτό, πέντε λεπτά, μιὰ ὥρα, μιὰ μέρα! Ἡ διακοπτομένη ταραχὴ εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον ταραχὴ. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ κατορθώνει νὰ ἔχη ἀντισώματα ἔχει πίστιν, ἀγῶνα καὶ εἰρήνην, ἔστω καὶ μὲ μὴ ἐκδηλουμένην νίκη. Δὲν ἔφθασε τὸ χίλια τοῖς χιλίοις, ἔφθασε, ὅμως, τὸ ἓνα τοῖς χιλίοις. Καὶ τοῦτο κέρδος εἶναι.

Εὐρισκόμεθα, λοιπόν, εἰς τὸ θέμα πῶς θὰ ἐπιτύχωμε τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην. Καί, ὅπως εἶπαμε, διὰ νὰ τὴν ἐπιτύχωμε, χρειάζεται: Πρῶτον, νὰ τὸ πάρωμε στὰ σοβαρά. Δεύτερον, νὰ καταλάβωμε ὅτι εἶναι ἀγωνιστικὸν θέμα. Τρίτον, νὰ χρησιμοποιοῦμε τὰ «ἀντισώματα» ποὺ ἀναφέραμε.

Δ

Ἐμεῖς ὅλοι καὶ οἱ ἐξ ἡμῶν νεώτεροι, ὅλοι εἶμεθα σχηματισμένοι, ὠριμασμένοι ἄνθρωποι. Ἐπρεπε, βέβαια, αὐτὴν τὴν θεωρίαν τῆς ἐσωτερικότητος μὲ τὴν στωικὴν κατεύθυνσιν καὶ τὴν χριστιανικὴν ἐνδυνάμωσιν, ἔπρεπε νὰ μᾶς τὴν εἶχαν κάνει κατήχησιν ὡς παιδάκια. Αὐτὴν τὴν κατήχησιν ἔπρεπε νὰ μᾶς ἔδιναν! Ἐπειδὴ, ὅμως, δὲν μᾶς τὴν ἔδωσαν –καὶ διὰ νὰ εἶμεθα τακτοποιημένοι μὲ τὴν χειροτέραν περίπτωσιν–, ἄς δεχθοῦμε ὅτι ἐμεῖς εἰς τὸ θέμα τῆς ἐσωτερικῆς εἰρήνης δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ φθάσωμε εἰς τὸ χίλια. Τί θὰ κάνωμε ὅμως; Θὰ βοηθήσωμε τὰ παιδιά μας. Θὰ βοηθήσωμε τὴ νέα γενιά, καὶ κάνει τὸ ἴδιο.

Λοιπόν, ἄς φύγωμε καὶ ἀπὸ τὸ ἐγὼ μας. Ἄς μᾶς χαροποιήσῃ τὸ ὅτι, ἐὰν κάνωμε αὐτὸ τὸ ξεκίνημα, αὐτὸ θὰ ἀποτελῇ μίαν εὐκαιρίαν τὰ νέα παιδιά νὰ μὴ ξεκινήσουν ὅπως **[σελ. 225]** ἐμεῖς ἐξεκινήσαμε ἀπὸ παρεξηγημένη θρησκευτικότητα, ἡ ὁποία μᾶς ἐδημιούργησε τόσο ἄγχος, τόσην θλίψιν καὶ τόσην ἀπογοήτευσιν. Ἀλλὰ νὰ βροῦνε ἓνα καινούργιο δρόμο. Ἄς μᾶς γεμίση χαρὰ τὸ ὅτι θὰ εὐτυχήσουν οἱ ἄλλοι.

Δηλαδή, αυτό που λέμε είναι και έργο για την καινούργια γενιά. Άς έχωμε την αὐταπάρνησιν αὐτῆς τῆς χαρᾶς. Εἶναι ἡ ὠραιότερη αὐταπάρνησις! Ὅτι θὰ χρησιμοποιοῦμεν τὴν πεῖραν μας ὡς διδασκαλίαν, τὰ παθήματα ὡς μαθήματα, ὥστε τὰ παιδιά, ἐκεῖνα τὰ παιδιά που θὰ μαθητεύσουν νὰ μὴ πάρουν λανθασμένο δρόμο. Δὲν μιῶ τώρα περὶ ἐκείνων τῶν παιδιῶν που δὲν θὰ μαθητεύσουν. Ἄλλὰ νὰ μὴν ἐπαναληφθῇ τὸ δράμα νὰ έχωμε παιδιά που θὰ μαθητεύσουν, καὶ θὰ παραστρατήσουν ἐξ ὑπαιτιότητος τοῦ σχολείου εἰς τὸ ὁποῖον ἐμαθήτευσαν.

Καὶ αὐτό, ἀγαπητοὶ μου φίλοι, εἶναι καὶ τὸ βαθύτερο νόημα τῆς ἀποστολῆς μας, γιὰ τὴν ὁποῖαν σᾶς ἐμίλησα πολλάκις.

Ἡ προσπάθεια, λοιπόν, διὰ τὴν κατάρτισίν μας πρέπει νὰ συγκεντρωθῇ εἰς τοῦτο κυρίως: Εἰς τὴν ἐσωτερικότητα, εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν. «Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν». Ἡ κάθε στιγμή τῆς ζωῆς μας νὰ μᾶς βλέπη ἀγωνιζομένους. Πίπτοντας ἴσως. Ἡττωμένους ἴσως. Ἄλλὰ ἀγωνιζομένους. Ποτὲ ἢ σημαία νὰ μὴν εἶναι ὑπεσταλμένη. Ἄλλὰ νὰ εἶναι πάντοτε ὑψηλά.

Πότε ὁ Θεὸς θὰ δώσῃ τὴν χειροπιαστὴν νίκην, εἶναι δικὸς Του λογαριασμός. Ἄλλὰ τὴν ἀγωνιστικὴν νίκην τὴν ἔχομεν αὐτὴν τὴν στιγμὴν στὰ χέρια μας. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῆς ἀποστολῆς μας. Νὰ ἀγωνισθοῦμε ἐσωτερικῶς. Καὶ τότε, ὅταν ἔχωμεν ἐσωτερικὸν κόσμον μέσα μας ἰσχυρόν, τί θὰ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ μᾶς ἐνοχλήσῃ; «Στενοχωρία, λιμός, γυμνότης ἢ μάχαιρα»; Νὰ μπορούσαμε νὰ εἶχαμε αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴν δύναμιν! Ἄλλὰ ἄς έχωμε τούλάχιστον τὸν στεναγμόν ἔστω, ἄχ καὶ νὰ ἐνικούσαμε σ' αὐτὸν τὸν τομέα! Αὐτὰ οὔτε ἀδύνατα εἶναι, οὔτε αὐτομάτως ἔρχονται. **[σελ. 226]** Ἔρχονται ὡς καρπὸς ἀγῶνος καὶ προσπάθειας. Καὶ σκέπτομαι, ποιὸς θὰ ἀσχοληθῇ μ' αὐτά, ἔστω κατὰ ἓνα ἑκατοστὸ ἀπ' ὅ,τι θὰ ἠσχολεῖτο, ἂν τοῦλεγε ὁ γιατρός, «ξέρεις, ἡ στεφανιαία σου δὲν πάει καλά»; Διότι εἶναι βέβαιον ὅτι, ἂν τοῦ τῶλεγε αὐτὸ ὁ γιατρός, τὴν ἐπομένη τίποτε ἄλλο δὲν θὰ τὸν ἀπησχόλει παρὰ πῶς θὰ θεραπεύσῃ τὴν στεφανιαία. Ἐνῶ δὲν κάνει τίποτε τὸ ἀξιόλογον, διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἔλλειψιν εἰρήνης.

Γι' αὐτὸν τὸν λόγον, τὸ νόημα τῆς ἀποστολῆς μας, εἰς τὸ βάθος, εἶναι ὁ ἀγὼν διὰ τὴν ἐσωτερικότητα καὶ ἡ δύναμις ἐκ τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ. Ἀγὼν ὁ ὁποῖος εἶναι ἤδη νίκη. Νὰ λέμε, «Θεέ μου, νὰ γίνῃ ὅ,τι θέλεις Ἐσὺ. Μὲ Σένα νὰ τᾶχω καλὰ καὶ δὲν θέλω τίποτε ἄλλο». Πέστο χίλιες φορές. Ἐννιακόσιες ἐνενηντα ἑννέα θὰ εἶναι, ἴσως, χωρὶς συνέπειαν· ἡ χιλιοστὴ θὰ εἶναι μὲ ἐπιτυχίαν.

Ὀνειρεύομαι, ὅσοι θὰ ἀκολουθήσουν τὴν ὁδὸν αὐτὴν νὰ τὴν ἀκολουθήσουν ἀγωνιζόμενοι καὶ γιὰ τὴν ἐσωτερικότητα, γιὰ νὰ ἐπανορθωθῇ ἓνα σφάλμα δέκα ἑννέα αἰώνων. Γιατὶ ὅπωςδήποτε, ἔπρεπε ἡ χριστιανοσύνη πιὸ πολὺ νὰ προσέξῃ καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς διάλογον μὲ τοὺς στωικούς. Καὶ νὰ τοὺς

πῆ ὅτι αὐτὸ ποῦ ζητεῖτε ἐσεῖς σᾶς τὸ δίνω ἐγὼ διὰ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ νὰ δώση τὴν χριστιανικὴν δύναμιν εἰς τὴν προσπάθειαν διὰ τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην. Νὰ βρῆ ἔτσι ἡ νέα γενεὰ τραπέζι στρωμένο. Τὰ χριστιανόπουλα τῆς καινούργιας γενιᾶς νὰ μὴν περάσουν ἀπὸ τὶς ἀπογοητεύσεις ποὺ περάσαμε ἐμεῖς.

(8 Ἀπριλίου 1967)

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΚΑΙ Ο ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΣ ΜΑΣ ΚΟΣΜΟΣ

A

Εἰς τὴν κοινὴν αὐτὴν πορείαν μας μᾶς συνήνωσαν τὰ ἐξῆς κοινὰ στοιχεῖα: Πρῶτον, ἡ κοινὴ πικρία. Δεύτερον, ἡ κοινὴ πίστις ὅτι καὶ ὁμως κάτι μπορεῖ νὰ γίνη καὶ πρέπει νὰ γίνη. Καί, τρίτον, ἡ κοινὴ ἀπόφασις νὰ μιλάμε χωρὶς ἐπιφύλαξιν ἐκ λόγων σκοπιμότητος, μὲ ἑκατὸ τοῖς ἑκατὸ εἰλικρίνειαν. Τὰ τρία αὐτὰ στοιχεῖα ἔρχομαι τώρα νὰ τὰ ἐπεξηγήσω ἀναλυτικώτερα:

Πρῶτον, ἡ κοινὴ μας πικρία προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ συκῆ ποὺ λέγεται χριστιανικὴ ἐκπροσώπησις δὲν παράγει σῦκα. Εἶναι ἡ ἴδια πικρία μὲ τοῦ ὁδοιπόρου Ἐκείνου, ὁ ὁποῖος, *«ἐπανάγων εἰς τὴν πόλιν ἐπέειπασεν· καὶ ἰδὼν συκὴν μίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἦλθεν ἐπ’ αὐτὴν καὶ οὐδὲν εὔρεν ἐν αὐτῇ, εἰ μὴ φύλλα μόνον»*, καὶ ἔτσι δὲν μπόρεσε νὰ κορέσῃ τὴν πεῖνα του. Ἡ συκῆ αὐτὴ εἶχε μόνον φύλλα, φύλλα πολλά, ποὺ ἐκόστισαν πολὺ! Ποταμοὺς αἱμάτων ἐκόστισαν τὰ «φύλλα» αὐτά. Τριακονταετῆς πόλεμοι, σφαγαὶ καὶ ἐρημώσεις καὶ τόσα ἄλλα ἔγιναν διὰ τὰ «φύλλα» τῶν ἀζύμων ἢ μὴ ἀζύμων, τούτου τοῦ τύπου ἢ ἐκείνου τοῦ τύπου, τῶν πρωτείων ἢ μὴ πρωτείων κ.λ.π. Καὶ νὰ εἶχαμε, τέλος πάντων, ἔναντι ὅλων αὐτῶν σῦκα, τὰ ὁποῖα ἐπάνω εἰς τὴν πεῖναν μας νὰ τὰ τρώμε καὶ νὰ κορέννυται ἡ πεῖνα μας... Ἀλλὰ δὲν εἶχαμε οὔτε κἂν αὐτό. Διότι ἡ συκῆ αὐτὴ ἢ ὁποῖα ἔχει μόνον φύλλα δὲν εἶναι μόνον ἀνωφελής, εἶναι καὶ βλαβερὰ. **[σελ. 228]** Κάθε μέρα ἔχομε νέα δείγματα τοῦ ὅτι αὐτὴ ἡ συκῆ, αὐτὸς ὁ ἄκαρπος Χριστιανισμὸς, εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου κάνει κακό. Καὶ βλέπομε νὰ ἐπαναλαμβάνεται ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀναφέρει εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολὴν περὶ ἑνὸς ἀμαρτήματος, ὅτι *«οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται»*. Φθάνομε ἔτσι νὰ νοσταλγοῦμε τὸν ἐλεύθερον κοινωνικὸν στίβον ὅπου οἱ ἄνθρωποι ζοῦν, τέλος πάντων, μὲ τὴν φυσικὴν κοινωνικὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὴν πάλην τῆς ζωῆς, χωρὶς ἐπαγγελίης καὶ ὑποσχέσεις καὶ μεγάλους λόγους καὶ πολλὰς πνευματικὰς προσδοκίαις!

Αὐτὴ εἶναι ἡ πικρία, ἡ ὁποῖα πιστεύομεν –καὶ ἐδῶ ἔρχομαι εἰς τὸ δεύτερον– ὅτι ἔχει κάτι τὸ ἱερὸν μέσα της. Διότι ἐκυττάξαμεν νὰ τὴν καθάρισωμεν ἀπὸ κάθε τι ποὺ ἀποτελεῖ ἐγωισμὸν, ἔστω καὶ δικαιολογημένον.

Άφήσαμε κάθε είδος πικρίας που έχει ως βάση το παράπονο ότι έθιγαν τυχόν δικαιώματά μας άτομικά, έστω και άληθινά δικαιώματα. Έρχομεθα, έτσι, όχι ως άνθρωποι που ήδικήθησαν, αλλά ως ιατροί που πονούν, διότι βλέπουν την νοσηράν κατάστασιν παρατεινομένην. Αυτό είναι ένα πένθος. Και το πένθος αυτό μάς θυμίζει τον μακαρισμόν: «*Μακάριοι οί πενθοῦντες ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται*». Έχομεν συγχρόνως και την πεποίθησιν ὅτι και ὁμως ἡ συκῆ αὐτὴ εἶναι καμωμένη διὰ τὴν παράγῃ σῦκα. Ὅτι, ἀκόμη, ὁ μόνος τρόπος διὰ τὴν χορτάσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν πνευματικὴν του πείνα εἶναι αὐτὴ ἡ συκῆ τὴν φέρῃ ἐπὶ τέλους σῦκα. Καὶ τὸ ζήτημα εἶναι ὅτι ἐμεῖς τὴν ἐμποδίζομε τὴν φέρῃ σῦκα. Ὁ προσρισμός της δὲν εἶναι τὸ εἶναι ἄκαρπος. Ἀλλὰ τὸ κατάντημα τὸ δικό μας τὴν ἔκανε τὸ εἶναι τώρα ἄκαρπος. Ἄρα, ἀξίζει τὸν κόπο τὴν ἀφιέρωσιν κανεὶς τὴν ζωὴν του εἰς τοῦτο: Πῶς ἡ συκῆ αὐτὴ θὰ φέρῃ σῦκα, πῶς δηλαδὴ ὁ Χριστιανισμός θὰ κἀνῃ ἄνθρώπους ἰκανοὺς τὴν γράψουν τὴν καινούργια ἐποχὴ. Αὐτὸ εἶναι τὸ δεύτερον.

Τὸ τρίτον εἶναι ὅτι θὰ μιλήσωμε μὲ ἀπόλυτον εἰλικρίνειαν. Αὐτό, βέβαια, δὲν ἔχει ἀνάγκην ἰδιαιτέρας ἀναπτύξεως. **[σελ. 229]** Τοῦτο μόνον χρειάζεται τὴν ὑπογραμμισθῆ: Ἡ εἰλικρίνεια ἐπρυτάνευσε πέρα γιὰ πέρα εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Γραφήν ἕνα γεγονός δὲν ἤμπορεῖ κανεὶς τὴν ἀμφισβητήσῃ, ὅτι εἶναι ἕνα βιβλίον τὸ ὅποῖον εἶναι γραμμένο μὲ εἰλικρίνειαν, μὲ εἰλικρίνειαν ἀφελῆ πολλάκις, ἡ ὅποια μάλιστα δημιουργεῖ καὶ προβλήματα εἰς τὸν θεολόγον, εἰς τὸν ἐρευνητὴν, ὅπως λ.χ. αἱ διαφοραὶ που παρουσιάζονται εἰς τὰς ἀφηγήσεις τῶν Εὐαγγελιστῶν. Ἀπὸ τὴν Γραφήν ὁμως καὶ πέρα ἔφυγε ἡ εἰλικρίνεια, διότι ἤρχισε τὴν ἀναπτύσσεται τὸ ἀντίζηλον ἐκεῖνο δένδρον που λέγεται σκοπιμότης. Εὐγενὴς βέβαια σκοπιμότης, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ἀλλὰ σκοπιμότης ἡ ὅποια, πάντως, ἐσκοτώσῃ τὴν εἰλικρίνειαν. Λοιπόν, ἀρκετὰ ἐπεκράτησε ἡ σκοπιμότης. Ἄς ξαναδώσωμε τώρα τὸν λόγον εἰς τὴν εἰλικρίνειαν.

Τὸ δεύτερον στοιχεῖον, ὅτι καὶ ὁμως κἀτι μπορεῖ τὴν γίνῃ, ἔχει ὡς συνέπειαν ὅτι κἀτι πρέπει τὴν γίνῃ. Ὅτι ἐπομένως κἀτι πρέπει τὴν γίνῃ ἀπὸ μᾶς.

Ἐπὶ τῶν γιὰ μᾶς ἔναντι αὐτῶν τῶν διαπιστώσεων τέσσαρες λύσεις. Ἡ μία εἶναι τὴν συμφιλιωθοῦμε καὶ τὴν συμμορφωθοῦμε μὲ τὸ κακόν, δηλαδὴ τὴν συμμετάσχωμε εἰς τὴν φαυλότητα. Ἀλλὰ αὐτὸ μοῦ φαίνεται ὅτι, καὶ ἂν τὸ ἀποφασίσωμε, μᾶς εἶναι ἀδύνατον τὴν τὸ κάμωμε. Γιατὶ εἶναι δύσκολον τὴν τὴν γίνῃς ἐρασιτέχνης. φαῦλος!

Ἡ δεύτερη λύσις θὰ ἦταν τὴν αὐτοκτονήσωμε. Τοῦλάχιστον ἡ στωικὴ φιλοσοφία τὴν ἐδέχετο τὴν λύσιν αὐτὴν.

Ἡ τρίτη λύσις εἶναι τὴν χάσωμε τὴν ζωὴν μας. Δηλαδὴ, οὔτε τὴν αὐτοκτονήσωμε οὔτε τὴν γίνωμε φαῦλοι, ἀλλὰ τὴν ἀπρακτήσωμε. Μοῦ φαίνεται ὁμως ὅτι, καὶ τὴν θέλαμε τὴν ἀπρακτήσωμε, δὲν θὰ μπορούσαμε.

Ἄλλως τε καὶ αὐτὸ στὸ τέλος καταλήγει νὰ εἶναι λύσις αὐτοκτονίας, βραδυτέρα μὲν, ἀλλὰ πιὸ βασανιστική.

Μένει μία τετάρτη λύσις: Ὁλὴν μας τὴν ζωὴν νὰ τὴν ἀφιερῶσωμεν εἰς τὸ νὰ ἀλλάξῃ αὐτὴ ἢ νοσηρὰ κατάστασις καὶ νὰ γίνῃ μία ριζικὴ ἀλλαγὴ. Εἰς δὲ τὸ ἐρώτημα ἂν εἴμεθα **[σελ. 230]** ἐμεῖς ἱκανοὶ νὰ φέρωμεν αὐτὴν τὴν ἀλλαγὴν, ἢ ἀπάντησις εἶναι: Ἀσφαλῶς εἴμεθα, τούλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἑαυτὸν μας.

Διὰ νὰ ἐπέλθῃ ὅμως αὐτὴ ἢ ριζικὴ ἀλλαγὴ, χρειάζεται ἓνα ξεκίνημα καὶ μία προσπάθεια διὰ τὴν ὁποῖαν ἀξίζει κανεὶς νὰ ζήσῃ. Τὸ ξεκίνημα αὐτὸ μοιάζει, θὰ ἔλεγα, σὰν τὶς πηγὲς τοῦ Δουναβέως. Ὅταν ἀντικρύσῃς τὸν Δούναβιν, ἂν δὲν ξέρῃς ὅτι εἶναι ποτάμι, μπορεῖς κάλλιστα νὰ νομίσῃς ὅτι εἶναι θάλασσα. Καὶ ὅμως, αὐτὸ τὸ τεράστιο ποτάμι ἔχει ὡς πηγὴν τοῦ μόνο δύο πέτρες ἀπὸ τὶς ὁποῖες βγαίνει νερό. Οἰοδῆποτε ρυάκι τῆς Ἀττικῆς εἶναι σπουδαιότερον ἀπὸ τὴν πηγὴν αὐτὴν. Ἀλλὰ ἀπ' αὐτὴν τὴν μικρὰν πηγὴν φθάνομε ἔπειτα εἰς ἐκεῖνον τὸν τεράστιον Δούναβιν.

Καὶ σὲ μᾶς τώρα, τὸ ξεκίνημά μας αὐτὸ μοιάζει μὲ δύο πέτρες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀναβλύζει λίγο νεράκι. Καὶ ὅμως, αὐτὴ ἢ πηγὴ προορίζεται νὰ καταλήξῃ εἰς ἓνα «Δούναβιν», ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἢ δικὴ μας ἀφιέρωσις, ἢ δικὴ μας πίστις, ἢ ὁποῖα καὶ θὰ μᾶς ἀποζημιώσῃ διὰ τὰ πένθη, τὶς πικρίες, τὶς ἀπογοητεύσεις καὶ θὰ μᾶς δώσῃ καινούργια ζωὴν –καὶ ὑπὸ τὴν βιολογικὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου καινούργια ζωὴν– καινούργιον σκοπὸν εἰς τὴν ζωὴν μας, ὁ ὁποῖος, ὅμως, θὰ εἶναι πλέον μία ἐπανάστασις. Κί' ὅταν μ' ἐρωτήσῃ ἓνας: Ὅστε σὺ εἶσαι ἐπαναστάτης; Τότε θὰ θυμηθῶ τὰ λόγια τοῦ Πιλάτου πρὸς τὸν Κύριον: – «*Οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ;*». Ὁ Κύριος, βέβαια, ἦτο βασιλεὺς, ἀλλὰ δὲν ἦτο ὑπὸ τὴν ἔννοιαν πού νόμιζε ὁ Πιλάτος. Τὸ ὅτι ὅμως δὲν ἦτο ὑπὸ τὴν ἔννοιαν πού νόμιζε ὁ Πιλάτος δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἦτο βασιλεὺς. Ἦτο βασιλεὺς, ἀληθινός, ἀληθινώτατος, ἀλλὰ ὑπὸ ἄλλην, πνευματικὴν ἔννοιαν. Ἔτσι καὶ αὐτὸ πού ὀνομάζω ἐπανάστασιν εἶναι ἐπανάστασις ἀληθινή, ἀλλὰ ἄλλου εἴδους, ἰδιόρρυθμος ἐπανάστασις. Καὶ ἔρχομαι τώρα νὰ ἐξηγήσω τί εἶναι καὶ τί δὲν εἶναι αὐτὴ ἢ ἐπανάστασις.

Ἡ ἐπανάστασις, γιὰ νὰ εἶναι ὄντως ἐπανάστασις, πρέπει νὰ ἔχῃ τρία στοιχεῖα: Τὸ ἀρνητικόν, τὸ θετικόν καὶ τὸ **[σελ. 231]** βίαιον. Ἡ ἐπανάστασις εἶναι μία πρᾶξις κοινωνικὴ πού καταλύει κᾶτι, φέρει κᾶτι ἄλλο νέον, καὶ τὸ φέρει διὰ τῆς βίας καὶ ὄχι διὰ τῆς πειθοῦς ἢ τῆς ἐξελίξεως.

Εἰς τὴν ἰδικὴν μας ἐπανάστασιν τὸ ἀρνητικόν στοιχεῖον συνίσταται εἰς τὸ ὅτι πρέπει νὰ παύσῃ πλέον τὸ ἄκαρπον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅταν τὸ λέμε αὐτό, ἀναγνωρίζομε συγχρόνως ὅτι ὑπάρχει τὸ ἄκαρπον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀντιτίθεται, λοιπόν, πρὸς αὐτὴν τὴν ἐπαναστατικὴν στάσιν τὸ νὰ κλείνῃς τὰ μάτια σου μπροστὰ εἰς τὴν πραγματικότητα, τὸ νὰ καταπνίγῃς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς σου καὶ νὰ λῆς ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶναι τάχα πονηροὶ λογισμοί. Τὸ ἔχω

πῆ πολλές φορές ὅτι τὸ ψέμα ποτὲ δὲν γίνεται ἀλήθεια. Τὸ νὰ λές, ἀντίθετα πρὸς τὴν συνειδήσή σου, ὅτι ὅλα πᾶνε καλὰ ἀποτελεῖ μία ἀστήρικτη καὶ ψεύτικη αἰσιοδοξία, ἢ ὁποῖα βλέπεις ὅτι καταλήγει εἰς τὸ τέλος εἰς ἀνισορροπίαν. Λοιπὸν, ἓνα στοιχεῖον ἀρνητικὸν εἶναι τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς σου ποὺ πονάει καὶ πενθεῖ διὰ τὴν ἀκαρπίαν αὐτὴν νὰ τὴν ἀφήσης νὰ μιλήσῃ ἐλεύθερα καὶ νὰ πῆ τὸν πόνον της. Ἰσχύει τότε καὶ διὰ σὲ τὸ «μακάριοι οἱ πενθοῦντες».

Μία ἀκόμη ἐκδήλωσις τοῦ ἀρνητικοῦ στοιχείου τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν καινούργια γραμμὴ ποὺ χαράσσεται εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, μὲ τὶς νέες ἐφευρέσεις καὶ τὰ νέα ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα. Λές τότε: Μά, τέτοιο κατὰ συνθήκην Χριστιανισμὸ θὰ ἀντιτάξωμε εἰς τὴν νέαν αὐτὴν ἐποχὴν; Ἐνας τέτοιος κατὰ συνθήκην, ἀποτυχημένος Χριστιανισμὸς θὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος θὰ γράψῃ τὴν καινούργια ἐποχὴ; Ἐπικαλούμενοι, λοιπὸν, καὶ τὴν ἀνατολὴν μιᾶς νέας περιόδου εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος, λέμε ὅτι δὲν ὑπάρχει ἡ ἀξία χριστιανικὴ ἡγεσία ποὺ θὰ γράψῃ τὴν νέα ἐποχὴ καί, ἐπομένως, κᾶτι πρέπει νὰ ἀλλάξῃ! Αὐτὸ τὸ «πρέπει νὰ ἀλλάξῃ» εἶναι τὸ ἀρνητικὸν στοιχεῖον, τὸ ἐν ἐκ τῶν στοιχείων ποὺ χρειάζεται διὰ τὴν ἐπανάστασιν.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ θετικὸν στοιχεῖον, δηλαδή, εἰς **[σελ. 232]** τὸ πρόγραμμα τῆς ἐπαναστάσεως. Αὐτὸ πλέον δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸ ἀποφασίσωμε ἐμεῖς. Τὸ ἔχει ἀποκαλύψει ὁ Θεός. Ποῦ τῶχει ἀποκαλύψει; Μά, καὶ ποῦ δὲν τὸ ἔχει ἀποκαλύψει! Δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος, φυλὴ, γλῶσσα, ἔθνος, ἐποχὴ, ὅπου ὁ Θεὸς αὐτό Του τὸ θέλημα νὰ μὴν τὸ ἔχη ἀποκαλύψει. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ποικίλλει εἰς ὅλα τὰ ἄλλα. Εἰς ἓνα δὲν ποικίλλει: Εἰς τὸν πόθον ποὺ λέγεται ἀνέβασμα τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ εἶναι μία παναποκάλυψις. «Οὐκ ἀμάρτυρον αὐτὸν ἀφῆκεν» ὁ Θεὸς εἰς κανένα ἔθνος. Καὶ ἂν προσέξετε, οἱ πόθοι αὐτοὶ οἱ εὐγενικοὶ, ὁ πόθος γιὰ τὴν ἄνωση, ὁ πόθος γιὰ τὴν δικαιοσύνη, ὁ πόθος γιὰ τὴν ἀγάπη, ὁ πόθος γιὰ τὴν ἀρετὴ, ὁ πόθος γιὰ τὸν ἀπαρτισμὸν ἐνὸς ἀνθρώπου ἀρτίου, ἰσορροπημένου, δυνατοῦ, ὑπάρχει εἰς ὅλην τὴν ὑδρόγειον, εἰς ὅλα τὰ κλίματα, εἰς ὅλα τὰ δόγματα. Πράγματι. Ἄν προσέξῃ κανεὶς, θὰ δῆ καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ εἰς τὸ παρόν, παρ' ὅλη τὴν ποικιλίαν δογμάτων καὶ δοξασιῶν, πόση ἐνότης ὑπάρχει ὡς πρὸς τοὺς πόθους. Ὅλοι οἱ λαοὶ ὅλων τῶν ἐποχῶν τὰ ἴδια πράγματα ζητοῦν ἀπὸ τὸν Οὐρανόν. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ ἐκζήτησις αὐτὴ ἀναμιγνύεται μὲ πολλὰ ἄλλα πράγματα, εἰς τὴν πραγματικότητα, εἰς τὸ βάθος, ὑπάρχουν οἱ ἴδιοι εὐγενικοὶ πόθοι. Δὲν ἔχει ἀφήσει ὁ Θεὸς ἄνθρωπον χωρὶς εὐγενεῖς πόθους, τοὺς ὁποῖους ποῦ ἄλλοῦ θὰ τοὺς ζητήσῃ γιὰ νὰ τοὺς εὕρῃ παρὰ μόνον εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐπικοινωνίαν; Εἴτε εἰς τὸ Βυζάντιον ἀνατρέξῃς, εἴτε εἰς τὴν Ὀκινάβαν μεταβῆς, θὰ δῆς τοὺς ἴδιους αὐτοὺς πόθους νὰ ὑπάρχουν. Ἰσχυρίζομαι δὲ ὅτι, ἂν κάποτε ἤρχόμεθα εἰς ἐπαφὴν καὶ μὲ ἄλλους πλανήτας καὶ σὲ κάποιο ἄστρο

ἀνεκαλύπταμε ὅτι ὑπάρχουν ἄνθρωποι, θὰ εὕρισκαμε ὅτι τοὺς ἴδιους εὐγενεῖς πόθους ἔχουν. Καὶ τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι τὸ κέντρον τῶν πόθων αὐτῶν. Διότι ἐὰν τὸ Εὐαγγέλιον δὲν εἶναι τὸ κέντρον τῶν πόθων αὐτῶν, διατί τότε εἶναι Εὐαγγέλιον; Καί, ἐὰν δὲν ἐπαγγέλλεται τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν εὐγενῶν αὐτῶν πόθων, τότε τί ἐπαγγέλλεται; Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι εὐαγγέλιον, διότι ἔρχεται νὰ πῆ εἰς τοὺς ἀνθρώπους **[σελ. 233]** οἱ ὅποιοι ἔχουν αὐτοὺς τοὺς εὐγενεῖς πόθους μέσα τους ὅτι αὐτὸς ὁ δρόμος πού σᾶς δείχνω εἶναι ὁ μόνος δρόμος, διὰ νὰ ἐκπληρωθοῦν οἱ πόθοι αὐτοί. Διότι, ἐὰν οὔτε τὸ Εὐαγγέλιον δὲν τοὺς ἐκπληροῖ τοὺς πόθους αὐτούς, πρέπει, τότε, νὰ ποῦμε ὅτι ἢ ὑπάρχει κανένα ὑπερευαγγέλιον, ἢ ὅτι πρέπει πλέον νὰ ἀπελπισθῶμεν ὀριστικῶς ἀπὸ τὴν ἐκπλήρωσιν των. Βέβαια, ἀπὸ καθαρὰ ὀρθολογιστικὴ πλευρά, δύναται νὰ ἰσχυρισθῆ κανεὶς ὅτι οἱ πόθοι αὐτοὶ δὲν εἶναι πόθοι, ἀλλ' εἶναι, ἀπλούστατα, χίμαιραι. Ἄλλ' ὅμως καὶ ἓνα τοῖς χιλίοις ἂν δὲν εἶναι χίμαιραι, ἀλλὰ εἶναι πόθοι πού ἐκπληροῦνται ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιον, δὲν ἀξίζει τότε τὸν κόπο νὰ βάλω ὅλη μου τὴ ζωὴ, διὰ νὰ πραγματοποιηθῆ αὐτὸ τὸ «ἓνα τοῖς χιλίοις», παρὰ νὰ παραδώσω τὸν ἑαυτὸν μου εἰς τὰς ἄλλας λύσεις, πού ὁδηγοῦν εἰς τὴν κατάπτωσιν καὶ τὸν ὄλεθρον;

Δι' αὐτὸν τὸν λόγον, τὸ θετικὸν στοιχεῖον αὐτῆς τῆς ἐπαναστάσεως δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ὅ,τι εὐγενὲς εἰς πόθους, εἰς προσδοκίας, εἰς στεναγμούς, ἔδωσεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν ἄνθρωπον. Καὶ μάλιστα ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ τὴν εὐγενεστέραν ἀνθρωπίνην ἐκδήλωσιν: Τὸ ἱερὸν πένθος! Τὸ πένθος εἶναι τὸ ἱερώτερον πρᾶγμα πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος, εἶναι αὐτὸ πού τὸν κάνει ὄντως ἄνθρωπο. Διότι τοῦ δίνει τὴν δυνατότητα νὰ βλέπῃ παραπάνω καὶ πέραν ἀπὸ τὴν γενεάν του. Διὰ τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸ εὐγενὲς αὐτὸ πένθος δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν ἐὰν αὐτὴ ἢ προσπάθεια θὰ φέρῃ ἀποτέλεσμα σὲ τούτη τὴ γενεά. Πρῶτον μὲν, φέρνει ἀποτέλεσμα καὶ σ' αὐτὴ τὴ γενεά. Ἀλλὰ, ἀνεξαρτήτως τούτου, τὸ ποῦ θὰ εἶναι αἱ ἐκβολαὶ αὐτοῦ τοῦ πνευματικοῦ Δουνάβεως δὲν ξέρομε. Τὸ νὰ παρουσιάσωμε ὅμως τὸ Εὐαγγέλιον καρποφόρον, αὐτὸ θὰ εἶναι ἡ μόνη ἀπάντησις εἰς τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἀτομικῆς καὶ διαπλανητικῆς ἐποχῆς. Μὲ ἄλλους λόγους, ἡ ἀπάντησις τὴν ὁποίαν θὰ δώσῃ τὸ πνεῦμα εἰς τὴν διαπλανητικὴν ἐποχὴν θὰ εἶναι ἡ συκῆ μὲ τὰ σῦκα.

Ἀλλὰ μένει τὸ τρίτον στοιχεῖον τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ ὅποιον λέγεται: Τὸ βίαιον. Τί σημαίνει ἐδῶ βίαιον; Θὰ **[σελ. 234]** ἐξηγήσω πρῶτον τί σημαίνει καὶ ἔπειτα τί δὲν σημαίνει βίαιον. Λοιπόν, βίαιον σημαίνει:

Πρῶτον, εἰλικρινές. Πρέπει νὰ σκοτώσωμε τὴν σκοπιμότητα. Διότι ἐπὶ τοῦ πτώματος τῆς σκοπιμότητος θὰ γίνῃ αὐτὴ ἡ ἐπανάστασις. Ἄρκετὰ τὴν ἐδοκιμάσαμε δύο χιλιάδες χρόνια τώρα αὐτὴν τὴν σκοπιμότητα... Ἄς δοκιμάσωμε, ἐπὶ τέλος, καὶ τὴν εἰλικρίνεια. Ὁ Κύριος εἶπε: «*Εἰς τοῦτο γεγέννημαι... ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ*». Εἰς τοῦτο γεγέννημαι καὶ ἐγὼ ὁ πιστός, ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. Ἡ μόνη διαφορὰ ὡς πρὸς αὐτὸ ἀνάμεσα σ'

Ἐκεῖνον καὶ σὲ μένα, εἶναι τούτη: Ἐκεῖνος ἐμαρτύρησε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀντικειμενικῶς, ἐνῶ ἐγὼ τὴν μαρτυρῶ ὑποκειμενικῶς, δηλαδή, ὅπως ἐγὼ τὴν ἀντιλαμβάνομαι, μὲ τὴν δυνατότητα ἐπομένως νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ καὶ πλάνη. Διότι καὶ εἰς τὸν εἰλικρινῆ ἄνθρωπον μπορεῖ νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ ἡ πλάνη, ἢ ὅποια ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ κρατήσῃ πολὺ. Διότι ἂν τις πεποιθήσῃ σου τίς ἔχῃς κάτω ἀπὸ εἰλικρινῆ κριτικὴν, τότε, εἰς τὸ τέλος, θὰ καταλάβῃς τὴν ἀλήθεια. Κι' ἂν δὲν τὴν καταλάβῃς πλήρως, θὰ ἀφήσῃς, πάντως, δρόμον, διὰ νὰ τὴν καταλάβῃ ὁ μεταγενέστερος. Ὁ εἰλικρινὴς ἄνθρωπος ἢ μπορεῖ νὰ πλανηθῇ, ἀλλὰ δὲν ἢ μπορεῖ νὰ μένῃ εἰς τὴν πλάνην. Κάποτε θὰ δῆ ὅτι δὲν πάει καλά. Μπορεῖ νὰ μὴν μπορέσῃ νὰ βρῇ τὸν δρόμον, ἀλλὰ θὰ ἀφήσῃ δι' ἄλλους ἀνοιχτὸν τὸν δρόμον.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐπανάστασις θὰ εἶναι εἰλικρινὴς καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν θὰ ἀνησυχοῦμε ἂν αὐτὰ ποὺ λέμε εἶναι ἢ δὲν εἶναι νέα. Ἐμεῖς νομίζομε πῶς ὅ,τι λέμε εἶναι φωνὴ τῆς αἰωνιότητος. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἀνησυχῶ κάθε τόσο ἂν κάποιος θὰ μοῦ πῆ ὅτι τὰ εἶπαν καὶ ἄλλοι αὐτὰ, ἢ ὅτι εἶναι καινούργια καὶ δὲν τᾶχουν πῆ ἄλλοι. Αἰώνιοι εἶναι οἱ πόθοι. Καί, ἢ τοὺς εὐγενεῖς αὐτοὺς πόθους θὰ ἱκανοποιήσῃς, ἢ τὴν ἐπιθυμία σου νὰ φαίνεσαι ὅτι δὲν παρεκκλίνεις δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Μὲ ἄλλα λόγια, θὰ εἶσαι ἄφοβος καὶ ἀπέναντι τῆς κατηγορίας ὅτι εἶσαι ριζοσπαστικός, ὅτι εἰσάγεις **«καινὰ [σελ. 235] δαιμόνια»**. Οὔτε καινοθηρία, οὔτε φόβος πρὸ τοῦ καινοῦ.

Ἀκόμη, εἰλικρίνεια σημαίνει καὶ ἐλευθερίαν ἀπὸ τοῦ φόβου τοῦ σκανδαλισμοῦ. Ὅπως λέγει ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος, ἐὰν ἐκ τῆς ἀληθείας γεννᾶται τὸ σκάνδαλον, καλύτερα νὰ γεννηθῇ τὸ σκάνδαλον, παρὰ νὰ παραβιασθῇ ἡ ἀλήθεια. Ἀρκετὰ ἐδοκιμάσαμε καὶ εἶδαμε τί σημαίνει νὰ λὲς τὸ ψέμα, τάχα γιὰ νὰ μὴν σκανδαλίσῃς. Ἄς δοκιμάσωμε τώρα καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἀπήντησε ὁ Κύριος εἰς τοὺς μαθητάς Του, ὅταν τὸν ἠρώτησαν: *«Οἶδας ὅτι οἱ Φαρισαῖοι ἐσκανδαλίσθησαν ἀκούσαντες τὸν λόγον;»*. Τότε ὁ Κύριος τοὺς εἶπε: *«Ἀφετε αὐτοὺς ὁδηγοὶ εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν»*. Ἐπομένως, θὰ λέμε καὶ ἐμεῖς τὴν ἀλήθεια, καὶ ὅποιος σκανδαλισθῇ ἄς σκανδαλισθῇ. Μπροστὰ εἰς τὰ δισεκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔχουν σκανδαλισθῇ ἀπὸ τὴν ἀκαρπία τῆς συκῆς, ἄς σκανδαλισθοῦν καὶ μερικοὶ ἀπὸ τὴν προσπάθειαν νὰ φέρῃ καρπὸν ἢ συκῆ. Λοιπὸν, βίαιον σημαίνει, πρῶτον, εἰλικρινές.

Δεύτερον, βίαιον σημαίνει μαχητικόν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν θὰ κυττάξωμε πῶς θὰ ἀρέσωμε εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν μπορεῖς νὰ ἀρέσῃς καὶ εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ὅπως λέει ὁ Παῦλος, *«Εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην»*. Γιὰ τὸν Παῦλο ἦταν ἀπλούστατο πρᾶγμα νὰ κάμῃ ἕναν συμβιβασμὸν μὲ τὴν συνείδησίν του καὶ νὰ μὴ διώκεται. Τὸν Παῦλον δὲν τὸν ἐδίωξε ἡ Ρώμη, ἀλλὰ ἡ Ἱερουσαλήμ, ἀκριβῶς διότι δὲν ἔκανε συμβιβασμοὺς καὶ δὲν ἠθέλησε νὰ ἀρέσκῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Μπορεῖς, βεβαίως, καὶ ὀφείλεις νὰ ἀγαπᾷς καὶ τὸν Θεὸν καὶ τοὺς

άνθρώπους. Ἄλλὰ δὲν μπορεῖς νὰ ἀρέσκης καὶ εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ θὰ κυττᾶς νὰ ἀρέσκης εἰς τὸν Θεὸν ἢ θὰ κυττᾶς νὰ ἀρέσκης εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐνῶ ὡς πρὸς τὴν ἀγάπην, ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ὁ δρόμος διὰ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν. Διότι «ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν ὃν ἐώρακε, τὸν Θεὸν ὃν οὐχ ἐώρακε πῶς δύναται ἀγαπᾶν;». Θὰ ἀγαπῶμεν τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Ἄλλὰ θὰ ἀρέσκωμεν ὄχι εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' εἰς τὸν Θεόν.

[σελ. 236] Τρίτον, βίαιον εἰς τὴν ἐπανάστασιν αὐτὴν σημαίνει ὅτι βλέπομεν τὰ πράγματα ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς αἰωνιότητος, καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν θυσιάζομεν τὸ σήμερον. Εἶναι μεγάλη θυσία αὕτη! Δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι μεγάλη. Εἶναι ὅμως πολὺ μεγάλη. Διότι αὐτὸ θὰ σημαίνει, ἐπὶ παραδείγματι, νὰ βλέπης ὅτι σὲ χτυπᾶνε ἐκεῖνοι ποὺ φαίνονται καὶ ἐκπρόσωποι τῶν ἀρχῶν σου, καὶ νὰ μὴν ἐνοχλῆσαι. Νὰ εἶσαι εἰς θέσιν τότε νὰ πῆς ὅτι εὐρίσκομαι ἀκόμη εἰς τὴν πηγὴν τοῦ Δουνάβεως καὶ ὅτι αὐτὸ μὲν γίνεται σήμερον, ἀλλὰ ἐγὼ δὲν ἐνδιαφέρομαι μόνον διὰ τὸ σήμερον. Εἶμαι ἀποφασισμένος καὶ νὰ χάσω τὸ σήμερον, γιὰ νὰ ἔχω τὴν αἰωνιότητα. Φαίνεται δὲ ὅτι ὑπάρχει κάποια διαλεκτική: Ὅποιος δὲν εἶναι ἕτοιμος νὰ θυσιάσῃ τὸ σήμερον, δὲν μπορεῖ νὰ κερδίσῃ τὴν αἰωνιότητα: «Ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσῶν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει». Καὶ μόνον τότε μπορεῖ ὁ χριστιανὸς νὰ ἐργασθῆ καλὰ γιὰ τὴν αἰωνιότητα, ὅταν κατορθώσῃ νὰ ὑπερνικήσῃ καὶ τὴν ἀνθρωπίνως φυσικωτάτην ἐπιθυμίαν του: «Ἄχ νὰ εἶχα κερδίσει καὶ τὴν σήμερον»!

Τέταρτον, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς βιβλίον πλέον, θὰ τὸ δοῦμε εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν του γραμμὴν, ἡ ὁποία ὠδήγησεν τὸν Κύριον εἰς τὸν Σταυρόν. Ὁ Κύριος μποροῦσε κάλλιστα νὰ μὴ σταυρωθῆ, ἀρκεῖ νὰ ἐνεφάνιζε τὸν ἑαυτὸν Του ὡς ἄνθρωπον συντηρητικόν. Ὅταν ἔκαμε ὁ Κύριος τὸ θαῦμα τῆς συγκυπτύσεως ἦτο Σάββατον. Καὶ ἦλθε τότε ὁ ἀρχισυνάγωγος καὶ εἶπε ὅτι ἔξη ἡμέρες ἔχετε στή διάθεσί σας κατὰ τὰς ὁποίας ἠμπορεῖτε νὰ ἔρθετε νὰ θεραπευθῆτε. Ὅχι ὅμως καὶ τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου. Οἰοσθήποτε ἀπὸ μᾶς κί ἂν ἦτανε τότε παρών, θὰ ἔδιδε δίκιο στὸν ἀρχισυνάγωγο! Καὶ θὰ πηγαίναμε ὅλοι μας καὶ θὰ λέγαμε: Ραββί, ἄκουσέ μας, παρακαλοῦμε, ἔχει δίκιο ὁ ἀρχισυνάγωγος. Ἔ, μὴν τὸν σκανδαλίζεις. Ἐξη ἡμέρες εἶναι αὐτές. Καὶ μιὰ μέρα νὰ σοῦδινε ἀπὸ τίς ἐπτὰ, θὰ εἶχε δίκιο. Ἄλλὰ ἐδῶ εἶναι ἀντίστροφα. Ἐξη ἡμέρες εἶναι ποὺ μπορεῖς νὰ ἐργάζεσαι, ἀλλὰ **[σελ. 237]** ὄχι καὶ τὸ Σάββατο. Ἄς το, τέλος πάντων, τὸ Σάββατο. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Κυρίου –τὴν φαντάζομαι ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα– θὰ ἦταν: «Μὰ ἐγὼ ἦρθα ἀκριβῶς γιὰ τοῦτο, γιὰ νὰ ἐλευθερώσω τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸ Σάββατον. Καὶ νὰ δείξω ὅτι τὸ Σάββατον ἔγινε διὰ τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὄχι ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ Σάββατον. Καὶ τὸ νὰ ἐλευθερώσω τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν δουλείαν εἰς τὸ Σάββατον εἶναι ἀσυγκρίτως σπουδαιότερον ἀπὸ τοῦ νὰ θεραπεύσω μίαν συγκύπτουσαν! Καὶ

ἂν μοῦ λέτε ὅτι Ἐγὼ πρέπει νὰ ἔλθω εἰς τὴν γῆν, διὰ νὰ προσυπογράψω τὴν δουλείαν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ Σάββατον, τότε ποιά εἶναι ἡ ἀποστολή μου; Τὸ ἴδιο, ἄλλως τε, ἔκαναν καὶ οἱ προφῆται».

Πέμπτον, ἐπαναστατικὸν σημαίνει ἀκόμη ὅτι πρέπει νὰ ἔχωμε τὴν ἰκανότητα νὰ μένωμε μόνοι! Εἶναι ἡ ἰκανότης τῆς μονώσεως. Ἐπαναφέρω εἰς τὴν μνήμην σας τὴν εἰκόνα τοῦ Κυρίου: «*Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει*». Εἶναι ἡ θεία διαλεκτική. Γιατί τὰ ἔχη κἀνη ἔτσι ὁ Θεός, ὥστε νὰ πρέπει νὰ ἀποθάνῃ ὁ κόκκος τοῦ σίτου εἰς τὴν γῆν, διὰ νὰ φέρῃ καρπὸν πολὺν, δὲν ξέρω. Ἐκεῖνο ποῦ ξέρω εἶναι ὅτι αὐτὸ εἶναι γεγονός, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐδῶ τὴν ἐξῆς ἔκφανσιν: Ὅποιος δὲν εἶναι ἕτοιμος νὰ περάσῃ τὴν ζωὴν του παραγνωρισμένος καὶ νὰ ἀποθάνῃ παραγνωρισμένος, αὐτὸς μόνος μένει. Ἐὰν ὅμως ἔχη τὴν ἀπόφασιν λέγοντας τὴν ἀλήθεια νὰ πληρώνη ὡς τίμημα τὸ νὰ μένη παραγνωρισμένος καὶ νὰ ἀποθάνῃ παραγνωρισμένος, αὐτὸς εἶναι ὁ κόκκος ὁ ὁποῖος ἀπέθανε καὶ «*καρπὸν πολὺν φέρει*»! Ἐναν τέτοιον ἄνθρωπον χρειάζεται ὁ Θεὸς καὶ τοῦ ἀρκεῖ. Ἀλλὰ ἀπὸ τὰ ἑκατομμύρια τῶν χριστιανῶν ποῦ τὸν ἐπικαλοῦνται γιὰ κάθε ζήτημα, ἀπὸ τὴ βελόνα ποῦ χάσανε μέχρι τὶς ἐξετάσεις ποῦ θὰ δώσουνε τὰ παιδιά τους, ἀμφιβάλλω ἐὰν ὑπάρχει ἓνας ὁ ὁποῖος νὰ Τοῦ πῆ: Μάλιστα, ἐγὼ ἔχω πάρει αὐτὴν τὴν ἀπόφασιν.

Ἐκτον: Εἶναι βίαιον καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ὅσοι θὰ **[σελ. 238]** κάνουν αὐτὴν τὴν ἐπανάστασιν θὰ τὸ πάρουν ἀπόφασιν ὅτι θὰ διωχθοῦν. Τὰ λόγια τοῦ Κυρίου ὅτι «*ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ*» εἶναι ἀληθινά. «*Οὐαὶ ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι*». «*Μακάριοί ἐστε ὅταν ὄνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ*». Αὐτὰ τὰ σβήσαμε, τάχα ὡς σχῆμα λόγου. Ἐνῶ ὁ Κύριος τὰ ἔλεγε στά σοβαρά, καὶ ἔλεγε ἀλήθειες οἱ ὁποῖες ἰσχύουν καὶ γιὰ μᾶς. Καὶ θὰ ἔχωμε τὸν σταυρὸν, ὄχι μόνον, ὅπως ἐνομίζαμε, ἀπὸ τοὺς ἔξω τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἐντὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὸν διωγμὸν ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν Ρώμην τὴν εἰδωλολατρικὴν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν εὐσεβῆ Ἱερουσαλήμ.

Τώρα μένει νὰ διευκρινίσω τί δὲν σημαίνει τὸ βίαιον.

Δὲν σημαίνει, πρῶτον: Μῖσος. Ἡ ἐπανάστασις ἡ κοσμικὴ εἶναι μῖσος. Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ἐπανάστασις εἶναι ἀγάπη. Τὸ ζήτημα εἶναι, δηλαδή, ὅτι δὲν θὰ ἐπιζητῶ χειροκροτήματα, ἀλλὰ θὰ ἀγαπῶ. Καὶ θὰ ἀγαπῶ τὸν ἄνθρωπον, ἐν γνώσει τῆς ἀμαρτωλότητός του. Ὅπως ὠραῖα τὸ λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος: «*Συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ Θεός, ὅτι ἔτι ἀμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε*».

Δεύτερον: Δὲν σημαίνει μᾶζα. Ἡ κοσμικὴ ἐπανάστασις εἶναι δημεγερτικὴ, ἔχει, δηλαδή, σκοπὸ νὰ ἐλκύσῃ τὰ πλήθη. Ἐμᾶς δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ ἀριθμὸς.

Τρίτον: Δέν σημαίνει ἐξωτερικὴν βίαν. Ἐδῶ ἰσχύει τὸ «ὅστις θέλει...» τοῦ Κυρίου.

Τέταρτον: Δέν σημαίνει, βέβαια, ὅτι θὰ βαδίσῃ κανεὶς χωρὶς σύνεσιν. Ἀλλά, ἄλλο πρᾶγμα εἶναι νὰ βαδίζωμε μετὰ συνέσεως, καὶ ἄλλο νὰ μὴ βαδίζωμε καθόλου, τάχα διὰ λόγους συνέσεως! Ἄλλο νὰ λέμε τὴν ἀλήθεια κατὰ τρόπον παιδαγωγικόν, καὶ ἄλλο νὰ λέμε τὸ ψέμα, τάχα διὰ λόγους παιδαγωγικούς. «Οὐ γὰρ δυνάμεθα τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας»!

Αὐτὸ εἶναι τὸ «σκίτσο» τῆς πνευματικῆς αὐτῆς **[σελ. 239]** ἐπαναστάσεως. Πῶς καὶ μὲ τί μέσα θὰ ἐπιδιωχθῆ ἡ ἐπανάστασις αὐτὴ εἶναι θέμα χωριστό. Κατ' ἀρχὴν, βέβαια, θὰ ἤμποροῦσε τώρα νὰ λεχθῆ ὅτι θὰ εἶναι κυρίως ἓνα μήνυμα. Ἕνα μήνυμα τὸ ὁποῖον θὰ διατυπωθῆ μὲ παιδαγωγικότητα, μὲ τὴν ἀπαραίτητον ἀνάλυσιν καὶ ἐπεξήγησιν, ἀλλὰ θὰ εἶναι ἕκατὸ τοῖς ἕκατὸ εἰλικρινὲς καὶ χωρὶς ἴχνος σκοπιμότητος.

B

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ δεύτερον μέρος αὐτῶν πού θὰ εἶχαμε νὰ ποῦμε, καὶ αὐτὸ εἶναι ὁ ἐσωτερικὸς μας κόσμος. Διότι τὸ θέμα μας εἶναι: Ἡ πνευματικὴ ἐπανάστασις καὶ ὁ ἐσωτερικὸς μας κόσμος.

Καὶ πρώτη ἰδιορρυθμία αὐτῆς τῆς ἐπαναστάσεως εἶναι τὸ ὅτι τίθεται ζήτημα ἐσωτερικοῦ κόσμου, ἐνῶ αἱ ἄλλαι ἐπαναστάσεις δὲν θέτουν τέτοια ζητήματα. Τίθεται, λοιπόν, ζήτημα ἐσωτερικοῦ μας κόσμου. «Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν». Εἶναι δὲ ἐνδιαφέρον πῶς εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὸ Εὐαγγέλιον ἔρχεται νὰ ἐπικυρώσῃ ὅσα τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶχεν ἤδη πῆ. Καὶ θὰ ἀναφέρω ἐδῶ εἰδικώτερα τὴν στωικὴν φιλοσοφίαν. Τίθεται, ἐπομένως, ζήτημα ἐσωτερικοῦ μας κόσμου. Ἡ ἐπανάστασις ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον.

Δεύτερον. Εἶπαμε προηγουμένως ὅτι, γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὴ ἡ ἐπανάστασις, πρέπει νὰ ἀποφασίσῃ νὰ μείνῃς εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν ἔστω καὶ μόνος. Τὸ ἀντίστοιχον αὐτοῦ ἐν σχέσει μὲ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον εἶναι ἡ αὐτάρκεια. Τὸ ὁποῖον σημαίνει, νὰ εἶμαι ἱκανοποιημένος καὶ ἐκ μόνου τοῦ λόγου ὅτι ἔστω ἐγὼ μόνον βλέπω τὴν ἀλήθειαν. Θὰ φέρω μίαν εἰκόνα: Ὑποθέσωμεν ὅτι εὑρίσκα ἓνα φάρμακον τὸ ὁποῖον ἔδιδε τὴν αἰωνίαν νεότητα. Τὸ δοκιμάζω, λοιπόν, βλέπω ὅτι δίδει τὴν νεότητα αὐτὴν καὶ ἐξ ἀγάπης πρὸς τοὺς συνανθρώπους μου τὸ προπαγανδίζω. Εἰς τὸ τέλος, ὅμως, διαπιστώνω ὅτι ἀπὸ τὰ δισεκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων πού **[σελ. 140]** ζοῦν ἐπάνω στὴ γῆ δὲν βρίσκω οὔτε ἓναν ὁ ὁποῖος νὰ πεισθῆ νὰ τὸ πάρῃ. Τί νὰ κάνω, τότε, τὸ παίρνω μόνον ἐγώ. Καὶ αἰσθάνομαι ἱκανοποίησιν, διότι τὸ παίρνω ἔστω μόνον ἐγώ.

Δὲν ἐννοῶ, φυσικά, ὅτι θέλω νὰ τὸ πάρω μόνον ἐγώ. Διότι ἔχω κάνει τὸ πᾶν, γιὰ νὰ πείσω τοὺς συνανθρώπους μου νὰ τὸ πάρουν καὶ αὐτοί. Ὑποτιθεμένου ὁμως ὅτι δὲν τὸ κατώρθωσα, τὸ παίρνω μόνον ἐγώ.

Θέλω, λοιπόν, νὰ πῶ τὸ ἑξῆς: Πολλάκις ἡ ἀγάπη μεταβάλλεται εἰς κακόν, ἡ ἀγάπη γίνεται ἐχθρὸς τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης. Γιὰ νὰ γίνω κατανοητὸς ὡς πρὸς αὐτό, φέρνω μίαν εἰκόνα ἀπὸ τὴν δημοκρατίαν. Ἡ ἐλευθερία τὴν ὁποίαν φέρνει ἡ δημοκρατία καταλήγει νὰ ἀπεργάζεται τὴν κατάργησιν τῆς ἐλευθερίας, ὅταν ἀφήνει ἐλευθερίαν καὶ εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος προπαγανδίζει τὴν κατάργησιν τῆς ἐλευθερίας. Διότι ἔτσι αὐτοκαταστρέφεται ἡ ἐλευθερία. Πρόδηλον ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει ἓνας φαῦλος κύκλος, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ σπάσῃ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀγάπην. Ἡ ἀγάπη, μὲ τὸ νὰ ἀσχολῆται συνεχῶς μὲ τὸν ἄλλον, παραμελεῖ τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ χάνει τὴν αὐτοτέλειάν τῆς. Βλάπτει ἔτσι τὸν ἑαυτὸν τῆς, γίνεται κακοῦ πρόξενος, διότι κόβει τὴν αὐτάρκειαν. Καὶ μόνον ὁ ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν αὐτάρκης ἠμπορεῖ νὰ ἀγαπᾷ. Ἄλλως ἔχομεν μόνον συναισθηματικότητα. Καὶ ἡ συναισθηματικότης ἔχει πρὸς τὴν ἀγάπην ὄν λόγον ἔχει ἡ δεισιδαιμονία πρὸς τὴν πίστιν.

Τρίτον. Ἡ ἐπανάστασις πρέπει νὰ ὑπάρχη καὶ μέσα μας, εἰς ἐκεῖνο τὸ βασίλειον ποὺ λέγεται βασίλειον τῶν σκέψεών μας. Τὸ μόνον ἀληθινὸν βασίλειον ποὺ ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον εἶναι τὸ βασίλειον τῶν σκέψεών μας, τῶν σκέψεων τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ βασίλειον τῶν σκέψεών μας ἰσχύουν τὰ τρία χαρακτηριστικὰ τῆς ἐπαναστάσεως ποὺ ἀναφέραμε, δηλαδὴ τὸ ἀρνητικόν, τὸ θετικόν καὶ τὸ βίαιον.

Πρῶτον, τὸ ἀρνητικόν στοιχεῖον ἔχει ὡς ἐκδήλωσιν τὸ νὰ λυτρωθοῦμε ἀπὸ ὅ,τι ἀποτελεῖ ἐμπόδιον μέσα εἰς τὸ βασίλειον τῶν σκέψεών μας. Ἰδίως νὰ λυτρωθοῦμε ἀπὸ τὰ **[σελ. 241]** διάφορα «κομπλέξ» ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἡ μέχρι τοῦδε ζωὴ μᾶς ἐγέμισε.

Νὰ λυτρωθοῦμε, ἔπειτα, ἀπὸ τὴν πικρίαν ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, πικρίαν ἡ ὁποία δὲν θὰ φύγη μὲ προσταγὰς, ἀλλὰ μὲ ἐργασίαν ἡ ὁποία θὰ μᾶς δίδει χαράν. Διότι καὶ ἂν δὲν βλέπω ὡς πραγματικότητα τὸν πνευματικὸν Δούναβιν, θὰ τὸν ὁραματίζωμαι, τούλάχιστον, καὶ δὲν θὰ πικραίνωμαι διὰ τὴν πνευματικὴν ξηρασίαν ποὺ βλέπω.

Νὰ λυτρωθοῦμε ἀπὸ τὴν δειλίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἐλαφρότητα, ἀκόμη, ποὺ ἔχομε, διότι, ἐνῶ καταπιανόμεσθε μὲ πράγματα διὰ τὰ ὁποῖα δίνομε τὸν χρόνον μας, τὴν υἰεῖαν μας, τὴν ζωὴν μας, δὲν τὰ ἐκτιμῶμεν ἐπαρκῶς καὶ δὲν αἰσθανόμεθα τὸ μεγαλεῖον των. Χρειάζεται, λοιπόν, νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐλαφρότητα καὶ νὰ αἰσθανώμεθα τὸ μεγαλεῖον των καὶ νὰ ἔχωμεν καύχησιν διὰ μίαν προσπάθειαν ἡ ὁποία, καὶ ἂν ὑποθέσωμε ὅτι ἀποτύχη ὡς προσπάθεια διὰ τοὺς ἄλλους, θὰ ξέρω ὅτι τούλάχιστον σὲ μένα ἀπεργάζεται τὴν εὐτυχίαν.

Πρέπει ακόμη να ἀπαλλαγῶμεν καὶ ἀπὸ τὴν μικρολογίαν εἰς τὴν ἀναστροφὴν μας. Δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς ἀπασχολῇ ὁ καθένας καὶ νὰ μᾶς παίρνη τὴν ὥραν μας, τὴν ὑγεία μας κλπ. καὶ νὰ μᾶς «μικροποιεῖ». Ἦς παίρνωμε ὑπόδειγμα πῶς φέρεται ἓνας ἰσορροπημένος κοινωνικὸς ἄνθρωπος. Αὐτὸς δὲν ἀπασχολεῖται μὲ ἀνθρώπους ποὺ δὲν ἐξυπηρετοῦν τοὺς σκοποὺς του. Δι' αὐτὸν μὲν, τοὺς ἰδιοτελεῖς του σκοποὺς, διὰ σὲ βέβαια, τοὺς ἀνιδιοτελεῖς. Ἄλλο ζήτημα εἶναι ἂν θέλης νὰ βοηθήσης ἓναν ἄνθρωπον ποὺ ἔχει ἀνάγκη. Ὅχι ὅμως νὰ ἀπασχοληθῆς μὲ ἓναν ποὺ θέλει νὰ χρησιμοποιοῦσῃ τὸν θεομπαιχτισμὸν του, γιὰ νὰ σὲ τραυματίζη καὶ νὰ μὴ σ' ἀφήνῃ νὰ δῆς Θεοῦ πρόσωπον.

Δεύτερον, τὸ θετικὸν στοιχεῖον ἔχει ὡς ἐκδήλωσιν ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς μας κόσμος ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἐπίγνωσιν τοῦ σκοποῦ. Ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ δύναμιν. Θὰ μᾶς βοηθήσῃ δὲ σ' αὐτὸ ἡ μεγαλειοθεραπεία, τὸ νὰ καλλιεργοῦμε δηλαδὴ μέσα **[σελ. 242]** μας τὴν σκέψιν ὅτι αὐτὰ ποὺ ἐπιχειροῦμε εἶναι μεγαλειώδη.

Τρίτον. Τὸ βίαιον. Τὸ βίαιον διὰ τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον σημαίνει τὸ «*Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται καὶ βιασταὶ ἄρπάζουσιν αὐτήν*». Πρέπει μέσα μας νὰ ὑπάρχῃ κᾶτι «*ὡσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας*» τὸ ὁποῖον νὰ μᾶς συναρπάξῃ. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ εἴμεθα αὐστηροὶ καὶ πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας καὶ πρὸς ἀλλήλους. Αὐστηροὶ ὅμως εἰς τὰ μεγάλα. Θὰ ἀφήσωμε μὲν τὸ «*ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον*», θὰ εἴμεθα ὅμως καὶ αὐστηροὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν θὰ ὑπεραπασχολούμεθα μὲ φροντίδας ποὺ δὲν ὠφελοῦν καὶ μόνον κουράζουν, ἀλλὰ θὰ ποῦμε εἰς τὸν ἑαυτὸν μας ὅτι εἴμεθα ἀγωνισταὶ γιὰ ἄλλα, σπουδαιότερα πράγματα. Θὰ συνηθίσωμε τὸν ἑαυτὸν μας εἰς τὴν μαχητικότητα καὶ εἰς τὸ νὰ δυσαρεστοῦμε καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν τὸ ἀπαιτῇ ἡ ἀποστολὴ μας. Ὅποιος ἀπὸ δειλίαν δὲν δυσαρεστεῖ τοὺς ἀνθρώπους, δυσαρεστεῖ τὸν Θεόν. Δὲν μποροῦμε νὰ εἴμεθα τζαμπατζῆδες εἰς τὸν χριστιανικὸν ἀγῶνα, οὔτε νὰ ἀφήνομε τοὺς ἄλλους νὰ «βγάζουν τὸ φίδι ἀπὸ τὴν τρύπαν», ἀλλὰ νὰ καμαρώνωμε, ὅταν χρειάζεται νὰ τὸ κάνωμε ἐμεῖς αὐτό. Ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν συνεχῶς τὸ νοῦ τους πῶς νὰ μὴ «βγάζουν τὸ φίδι ἀπὸ τὴν τρύπα» δὲν μποροῦν νὰ εἶναι εὐάρεστοι εἰς τὸν Κύριον. Διότι ὁ Κύριος, ὅπως βλέπομε εἰς τὰ Εὐαγγέλια, αὐτὴν τὴν δουλειὰ ἔκαμε.

Ὡς πρὸς τὴν καθ' ὅλου μὀρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος μας, ἔχω σκεφθῆ ἓνα σχῆμα τὸ ὁποῖον κάποτε πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐπιτύχῃ τὰ ἐξῆς: Πρῶτον, νὰ ἐπιτύχῃ τὴν εἰλικρίνειαν. Δεύτερον, πρέπει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀγάπην. Καὶ τρίτον, πρέπει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν «*εὐροίαν*» τῶν ἀρχαίων, δηλαδὴ τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην.

Ὅποιος δὲν ἔχει εἰλικρίνειαν δὲν μπορεῖ νὰ ἔχῃ τίποτε ἄλλο. Ἀνειλικρινῆς ἀγάπη δὲν ὑπάρχει. Ὅποιος ἔχει μόνον τὴν εἰλικρίνειαν, δὲν μπορεῖ μόνον μὲ αὐτὴ νὰ σωθῇ. Εἶναι ἀκόμη μακρὰν τοῦ Θεοῦ. Εἶναι μᾶλλον ἄνθρωπος ποὺ στέκει ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα. Ἡ εἰλικρίνεια εἶναι ἡ πόρτα. Ἀλλὰ τὸ

[σελ. 243] θέμα δὲν εἶναι νὰ στέκεσαι ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα, ἀλλὰ νὰ ἀνοίξης καὶ νὰ μπῆς μέσα. Τὸ «μέσα» εἶναι ἡ ἀγάπη. Ὅποιος ὅμως μείνη στὴν ἀγάπη καὶ δὲν προχωρήσῃ πρὸς τὴν εὐροίαν, αὐτὸς βασανίζεται. Δὲν χάνει βέβαια τὴν αἰώνιον ζωὴν, χάνει ὅμως τὴν παροῦσαν. Καὶ ὑπάρχει φόβος μήπως κουρασθῇ καὶ ἡ ἀγάπη του. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητα καὶ τὰ τρία: Εἰλικρίνεια, ἀγάπη, εὐροία. Χρειάζεται, βέβαια, πρὸς τοῦτο ἄσκησις συνεχῆς.

Τὸ κύριον, ὅμως, ὄπλον μας, γιὰ νὰ ἐπιτύχωμε ὅλα αὐτά, εἶναι ἓνα: Ἡ προσευχή! Ἡ ἐπανάστασις αὐτὴ ξεκινάει ἀπὸ τὸ «Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν». Ὅταν πιστεύῃς εἰς τὸν Θεόν, πιστεύεις καὶ εἰς τὴν προσευχήν. Κί' ὅταν πιστεύῃς εἰς τὴν προσευχήν καὶ δὲν προσεύχῃς, εἶσαι ὁ πιὸ δυστυχισμένος ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ κύριον ὄπλον μας, λοιπόν, διὰ κάθε ζήτημα εἶναι ἡ προσευχή. Ἀλλὰ ἡ προσευχή ὄχι μόνον διὰ τὸν ἑαυτὸν μας, ἀλλὰ κυρίως δι' αὐτὰς τὰς ἐπιδιώξεις ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω. Ἡ προσευχή, ἐξ ἄλλου, θὰ εἶναι καὶ μία ἐγγύησις ὅτι δὲν θὰ γηινοποιηθοῦμε. Ἐπειδὴ, δηλαδή, ἡ ἀποστολὴ τῶν ἐργατῶν τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι εἰς τὴν γῆν, πρέπει δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον νὰ παίρνουν δύναμιν ἀπὸ τὸν οὐρανόν, ὅπως τὸ τρόλλεϋ πρέπει νὰ παίρῃ ἡλεκτρικὸν ρεῦμα ἀπὸ τὸ σύρμα ποὺ εἶναι τοποθετημένο ἐπάνω ἀπ' αὐτό. Εἰς τὴν ἐργασίαν μας, τὸ ρεῦμα, τὴ δύναμη, δηλαδή, διὰ τὸν ἀγῶνα μας θὰ τὴν παίρνωμε ἀπὸ τὸν οὐρανόν με τὴν προσευχήν. Ἐνοῶ, φυσικά, τὴν προσευχήν ἢ ὁποῖα γίνεται διὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην Αὐτοῦ.

Μὲ αὐτὰς τὰς σκέψεις ὡς ὁδηγόν, θὰ ἀρχίσωμε πλέον νὰ καταλαβαίνωμε καλύτερα καὶ τὰ νοήματα τῆς Ἁγίας Γραφῆς. «*Τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς Γραφάς*». Ἐὰν π.χ. διαβάσωμε τὸν ψαλμὸν ΞΗ' (ΞΘ'), χωρὶς νὰ ἔχωμε ὑπ' ὄψιν μας αὐτὰ ποὺ ἐλέχθησαν ἀπόψε, τότε ὁ ψαλμὸς αὐτὸς θὰ μᾶς εἶναι ἀκατανόητος. Λέγεται ὅτι ὁ ψαλμὸς αὐτὸς εἶναι μεσσιανικός. Δὲν ἐξαντλεῖται ὅμως τὸ νόημα τοῦ **[σελ. 250]** ψαλμοῦ με αὐτό. Ἀλλὰ με τὴν εἰλικρίνειαν ποὺ ἔχει ἡ Γραφή, παρουσιάζει τὸ πένθος καὶ τὴν ἀπόγνωσι τοῦ ἀνθρώπου. Διότι, γιὰ νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὸ πένθος καὶ τὴν ἀπόγνωσιν, πρέπει πρῶτα νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ πένθος καὶ τὴν ἀπόγνωσιν. Καὶ θὰ εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον ὅτι αὐτὸς ὁ τρόπος, αὐτὴ ἡ πνευματικὴ ἐπανάστασις, θὰ «*διανοίξῃ ἡμῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς Γραφάς*».

(2 Δεκεμβρίου 1957)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
----------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ: Η ΠΙΣΤΙΣ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

1. Ἀπὸ τὴν πίστιν πρὸς τὸν ἀθεϊσμόν	15
2. «Ἀπέθανεν ὁ Θεός;» - Ἡ κιβωτὸς	19
3. «Ἄντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ, τῇ πονηρᾷ...»	41
4, Φωνὴ ἀνησυχίας - Ὁ ἀγὼν	51
5, Τὸ «ἅγιον» εἰς τὸν νέον πολιτισμόν	71
6. Ἀντιμετωπίζοντας ἐθνικὲς δοκιμασίαις	80
7. Χειμῶν - Πένθος - Μόνωσις	102
8. Νικηταὶ τῆς ἀπελπισίας	109
9. Ἡ ἀνανέωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ μας	116

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ: ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΒΙΩΜΑ

10. Ἡ πίστις ὡς βίωμα	137
11. Ἡ βιολογικὴ νομιμοποίησις τῆς πίστεως	152
12. Σύγχρονος χρῆσις τῆς εὐσεβείας	172

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ: Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΖΩΗ

13. Βασικὸν δόγμα καὶ ἐσωτερικὴ ζωὴ	181
14. Τὸ ξεκίνημα τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου	199
15. Ἐσωτερικὴ ζωὴ καὶ ἀγιασμός	206
16. Ἡ κατάκτησις τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου	215
17. Ἡ πνευματικὴ ἐπανάστασις καὶ ὁ ἐσωτερικὸς μας κόσμος	221

[σελ. 246]

[σελ. 247]

Η ΠΙΣΤΙΣ ΩΣ ΒΙΩΜΑ

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΔΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΝ
ΤΗΣ «ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»
(ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ») ΛΥΚΑΒΗΤΤΟΥ 11 ΑΘΗΝΑΙ 135
ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΝ 1979
ΕΙΣ ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Μ. καὶ Ν. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ
ΡΗΓΑ ΠΑΛΑΜΗΔΟΥ 5, Τ. Τ. 114, Τηλ. 3219306

